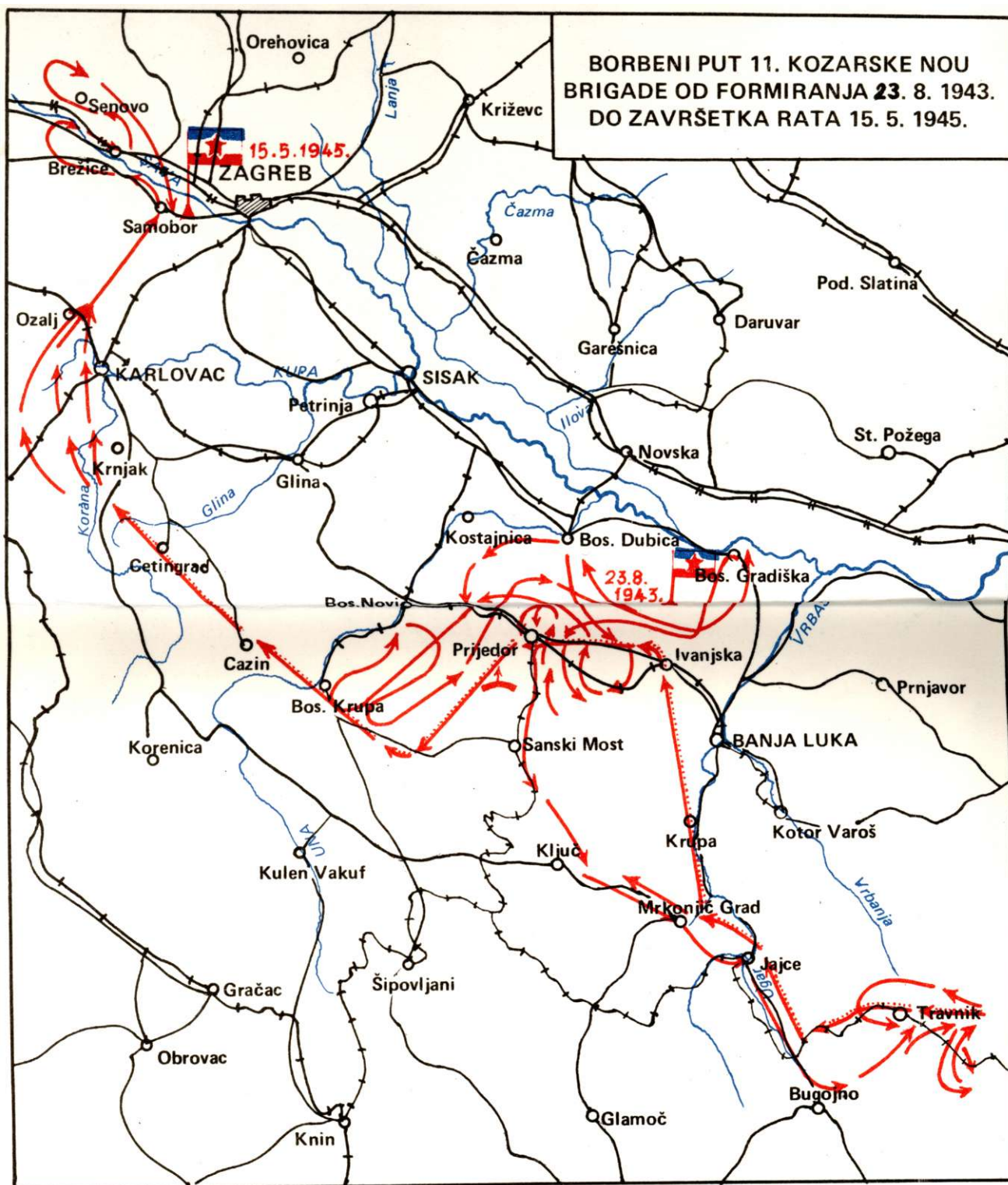

*ĐURO MILINOVIĆ
DRAGO KARASIJEVIĆ*

*JEDANAESTA
KRAJIŠKA
NOU BRIGADA*

ODBOR ZA IZDAVANJE MONOGRAFIJE

Dušan Babić (predsjednik), Luka Bjelovuk, Stojan Dojčinović (sekretar), Drago Karasijević, Suljo Kovačević, Vinko Menart, Đuro Milinović, Jovanka Radovanović-Lončar, Milenko Risojević, Zivko Rodić, Josip Rukavina, Gligo Stojaković, Stojan Subotić, Smail Serić, Bogdan Smitran, Mirko Tomić, Milja Vuković-Bijelić, Ljubomir Zec

REDAKCIJSKI ODBOR

Dušan Babić, Stojan Dojčinović, Marko Kotur, Suljo Kovačević, Dragoje Lukić, Zivko Rodić (predsjednik), Gligo Stojaković, Stojan Subotić, Smail Serić, Bogdan Smitran, Mirko Tomić, Gojko Serbula, Gojko Vujičić

STRUČNI REDAKTOR

Momčilo Kalem

RECENZENTI

Dmitar Bajalica

Josip Rukavina

Đuro Milinović • Drago Karasijević

**JEDANAESTA KRAJIŠKA
NOU BRIGADA**

BOSANSKA GRADIŠKA 1982.

P R E D G O V O R

Narodnooslobodilački rat i socijalistička revolucija u našoj zemlji 1941—1945. godine predstavljaju po mnogo čemu izuzetan period u cjelokupnoj istoriji svih naših naroda i narodnosti. Ovaj rat vodili smo pod uslovima koji su u vojnom, političkom i svakom drugom pogledu bili izvanredno teški i složeni. U njemu je Komunistička partija Jugoslavije sa drugom Titom na čelu pokazala ne samo političku dalekovidost nego i ogromnu sposobnost mobilisanja i organizovanja naroda u borbi i stekla u tom pogledu mnogobrojna iskustva. U ovom ratu ispoljena je masovna inicijativa i heroizam običnih ljudi: radnika, seljaka, omladine, žena. U njemu smo podnijeli najveće žrtve, ali i savladali ogromne i raznovrsne teškoće. Najzad, u toj borbi izvojevali smo tekovine od najvećeg značaja za našu dalju budućnost: slobodu i nezavisnost zemlje, ravnopravnost i bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti, narodnu vlast i osnovne uslove za dalji socijalistički razvoj zemlje.

Zbog svega toga, period Narodnooslobodilačkog rata bio je i ostaje dragocjen i neiscrpan izvor ne samo vojnih nego i političkih i drugih iskustava značajnih i za današnje i buduće zadatke našeg revolucionarnog djelovanja i razvitka. Borbene i druge tradicije iz toga perioda ogroman su kapital i nezamjenljiva osnova patriotskog i so-

cijalističkog vaspitanja mladih generacija. Humanistički ciljevi i moralne norme i praksa stvarani i razvijani u NOR-u, ne samo među borcima nego i među svim pripadnicima NOP-a, predstavljaju etičke vrijednosti koje moramo još dalje razvijati i produbljivati.

Zato je svaki istraživački rad i svaka knjiga koja autentično i vjerno slika to izuzetno vrijeme i osvjetljava ga novim činjenicama i podacima višestruko korisna, dobrodošla i aktuelna. A monografija o Jedanaestoj krajiškoj narodnooslobodilačkoj udarnoj brigadi upravo je takva knjiga.

O vrijednosti i značaju njenog izdavanja govori već i sama činjenica da do sada nismo imali cjelovitu i na jednom mjestu sistematski izloženu istoriju stvaranja, razvitka i borbenih dejstava ove značajne jedinice naše NOV i POJ. Ova krajiška (kozarska) brigada ne spada u grupu proleterskih pa ni onih najranije formiranih brigada. Ali, stvorena u ljeto 1943. godine kao 56. po redu (od ukupno oko 300 brigada formiranih u NOR-u) imala je ratni put dug preko 20 mjeseci ispunjenih neprekidnim borbama i marševima, intenzivnim političkim i drugim aktivnostima. Taj put vodio je od zavičajne Kozare preko Podgrmeča i drugih dijelova Bosanske krajine, preko Travnika, Zenice, Karlovca do Brezica u Sloveniji. Na tom putu ona je izbacila iz stroja oko 12.000 neprijateljskih vojnika i izgubila oko 700 sopstvenih boraca.

Zato istraživanje i autentično predstavljanje borbenog puta i razvoja ove brigade znači i prilog upotpunjavanju istorije naše NOV i POJ u cjelini. Još veći značaj ima ovaj rad kao prilog istoriji NOP-a u Bosanskoj krajini a prije svega na legendarnoj Kozari i u Lijevču polju, odakle je najvećim dijelom bio popunjen prvi ratni stroj brigade i gdje je ona djelovala svoju prvu ratnu godinu.

Prateći u ovoj monografiji borbe i razvitak Jedanaeste krajiške brigade, čitalac će svakako uočiti da su i za ovu našu ratnu jedinicu karakteristične sve one osnovne osobine koje su imale i druge jedinice naše NOV i POJ, te da se i na primjerima njenih akcija mogu izvlačiti u osnovi iste pouke i iskustva. To je razumljivo i prirodno jer se radi o organskom i nerazdvojnomo dijelu naše narodne vojske koju je na istim osnovama stvarala KPJ i kojom je tako uspješno i nepogrješivo rukovodio njen vrhovni komandant drug Tito. U isto vrijeme, kao i većina drugih naših jedinica, i ova brigada je neizbježno nosila pečat sredine iz koje je izrasla i imala neke osobenosti i u načinu stvaranja i u svojoj borbenoj i ukupnoj fizionomiji. Među ostalim karakteristikama ove brigade, mislim da je vrijedno čitaocu skrenuti pažnju na neke od njih.

Činjenica da je Jedanaesta brigada formirana na Kozari u ljeto 1943. godine govori prije svega o neraskidivoj povezanosti naroda ovog kraja za ciljeve naše oslobodilačke borbe i neiscrpnim mogućnostima njegovog angažovanja u toj borbi. Uz ogromne žrtve koje je već imala u prethodnim neprijateljskim ofanzivama i nakon što je bataljonima svojih boraca popunila Prvu, Drugu i Dvanaestu krajišku, a u cjelini formirala Petu kozarsku brigadu, Kozara je našla snage da u kratkom vremenu formira još jednu — Jedanaestu brigadu. U njenom prvom stroju bilo je preko 1100 dobro naoružanih boraca a polovinu od njih činili su komunisti: članovi i kandidati KPJ i SKOJ-evci. Najveći dio rukovodećeg sastava činili su oni koji su bili u borbi već od 1941. godine. Takav sastav brigade obezbjeđivao je trajno visoke borbene i moralno-političke kvalitete i odlučujući uticaj partijske i SKOJ-evske organizacije na duh i odnose u brigadi, na njenu političku ulogu i aktivnost.

Duboka povezanost sa narodom ovog kraja još više je produbljena time što je brigada čitavu svoju prvu ratnu godinu angažovana na toj teritoriji. Kozara i Lijeve polje su je popunjavali, snabdijevali, čuvali njene ranjenike, uključivali sve sposobno stanovništvo u mnoge njene akcije itd. A brigada je čitavu jednu ratnu godinu bila glavna snaga za očuvanje slobodne teritorije na Kozari, a time i djelovanja i daljeg izgrađivanja svih političkih organizacija i organa narodne vlasti na toj teritoriji. Na čitavom ratnom putu 11. brigade njeni borci su bili ponosni na svoju legendarnu Kozaru, ali su tu svoju pripadnost osjećali i kao obavezu da u svakoj borbi i na svakom zadatku opravdavaju već stečenu slavu i ugled svoga kraja.

Već pri njenom formiranju redove Jedanaeste brigade popunjavali su Srbi, Hrvati i Muslimani, kao i pripadnici drugih naroda i narodnosti koji žive na ovom području. Zbog toga i zahvaljujući neprekidnom djelovanju komunistu u njenim redovima, čvrsto bratstvo i jedinstvo u brigadi i u odnosima sa narodom svakog sela u kome je boravila, bila je odlika ove brigade od njenog stvaranja. Tu svoju karakteristiku ona je na daljem ratnom putu sve do oslobođenja samo još više učvršćivala, utoliko više što su na tom putu njene redove popunjavali borci ne samo iz Bosne, nego i iz Slavonije, Zagorja, Dalmacije i drugih krajeva. Zato mislim da se slobodno može tvrditi da je postojećim odnosima bratstva i jedinstva u Bosanskoj krajini značajan prilog dala i ova naša ratna brigada i da su u osnove tih odnosa ugrađeni i životi velikog broja njenih boraca.

Autorima ove monografije, drugovima Đuri Milinoviću i Dragi Karasijeviću treba odati priznanje na trudu koji su uložili da, uprkos raznim teškoćama, ova knjiga bude pripremljena i izdata kao sažet ali pregledan i isto-

rijski vjeran prikaz borbenog puta ove naše brigade. To je bio i svojevrstan dug i obaveza svih nas, živih pripadnika ove brigade i prema istoriji i prema borbi i žrtvama brigade i naroda koji ju je stvorio i za čije interese se ona borila i postojala.

Posebnu vrijednost ove knjige vidim u tome što su u njoj sakupljena i objavljena imena onih naših drugarica i drugova koji su borbeni put Jedanaeste brigade obilježili svojim životima. Napor autora i drugova koji su im pomogli da ovaj spisak bude što potpuniji i tačniji zaslužuje posebno priznanje. Tako ćemo sačuvati od zaborava imena i likove onih koji su u našoj zajedničkoj borbi dali najviše što se moglo dati. I to je bila naša obaveza i prema njima i prema njihovim porodicama.

Bilo bi više nego poželjno, ako bi izdavanje ove monografije podstaklo dalji rad na sjećanjima pripadnika brigade u kojima bi ona bila upotpunjena prije svega likovima njenih boraca i starješina, primjerima pojedinačnih podviga, sadržajima svakodnevnog života i odnosa, rada organizacije KPJ i SKOJ-a itd. Sigurno je da ova knjiga takav rad i inspiriše i bitno olakšava.

MIRKO TOMIĆ

UVOD

Za godinu i po dana oslobodilačke borbe, koju su narodi Jugoslavije pod vodstvom KPJ otpočeli 1941. izvojevane su krupne vojne i političke pobjede. Jugoslavija je u porobljenoj Evropi postala ratište u pravom smislu te riječi.

Nacistička Njemačka i fašistička Italija su bile prisiljene da u borbi protiv jugoslovenskih naroda i NOVJ od samog početka angažuju značajne vojne efektivne, koji su im bili i te kako potrebni na ostalim ratištima. Međutim, opštenarodni oslobodilački rat nije se mogao zaustaviti, on se sve više rasplamsavao.

Krajem 1942. i početkom 1943. nastupio je strateški obrt u II svetskom ratu. Posle teških poraza fašističkih armija na istočnom frontu, glavnom ratištu II svetskog rata, i u Africi, inicijativa prelazi u ruke anti-hitlerovske koalicije. Drugog februara 1943. posle ogorčenih tromesečnih borbi kod Staljingrada je uništena 6. njemačka armija. Oktobra 1942. godine 8. britanska armija kod El Alamejina naterala je njemačke trupe na povlačenje, a u novembru na tlo Maroka i Alžira iskrcale su se američke, francuske i britanske trupe. Osovinske trupe u Africi su tim bile dovedene u težak položaj, tako da se uskoro moglo očekivati njihovo uništenje. Poslije toga bi saveznici mogli ugroziti Apeninsko i Balkansko poluostrvo.

Zbog mogućnosti iskrcavanja na Balkan ovo poluostrvo dobija još veći strateški značaj u ratnim koncepcijama obe ratujuće strane. Po proceni njemačke vrhovne komande, odbrana Balkana je mogla biti efikasna jedino u uslovima da se pre toga razbiju »ustaničke snage«. Zbog toga se njemačka vrhovna komanda odlučuje za ofanzivu protiv »-Titove države«, nazvanu Vajs I i Vajs II, s ciljem radikalnog uništenja glavnih snaga NOVJ.

Neprijateljska ofanziva Vajs I provedena je januara i februara 1943. na teritoriji Hrvatske i Bosanske krajine. Na teritoriji Bosanske krajine borbe su vodile jedinice 1. bosanskog korpusa (IV i V krajiška divizija) i jedinice 7. banijske divizije.

Po završetku ofanzive Vajs I početkom marta 1943. jedinice 1. bosanskog korpusa su ponovo raspoređene na teritoriji Bosanske krajine i to sa glavnim snagama na Podgrmeču, 5. kozaračkom brigadom na području Kozare i 1. krajiškom brigadom na području srednje Bosne.

Naređenjem Štaba korpusa aprila i maja 1943. njegove glavne snage su upućene u srednju Bosnu (1, 2, 4, 5, 9. i 12. brigada).

Iza 1, 2, 5. i 12. krajiške brigade oko 120 ranjenih i bolesnih boraca od tifusa ostalo je na području Kozare radi liječenja i oporavka. Oni su kasnije po naređenju štaba korpusa ušli u sastav novoformiranog Kozarskog NOP odreda, od koga će kasnije biti formirana 11. kozaračka brigada.

P r v i d i o

KOZARSKI NOP ODRED JEZGRO NOVE 11. KOZARSKE NOU BRIGADE

FORMIRANJE I BORBENA AKTIVNOST KOZARSKOG NOP ODREDA

Proces formiranja Kozarskog NOP odreda otpočeo je u uslovima novostvorene situacije nastale odlaskom 5. kozaračke brigade 21. oktobra 1942. godine na područje Podgrmeča.

Na teritoriji Kozare po odlasku brigade ostalo je ~a-
mo nekoliko desetina boraca, uglavnom ranjenih i ne-
izliječenih, bolesnih i iznemoglih. Po naređenju štaba
brigade na Kozari su ostali i nekoliko prvoboraca, koji
su sve ove borce prikupili i formirah logor čete u Bu-
kovici na terenu današnje opštine Bosanska Gradiška.

Zadaci čete su bili kontrola područja Kozare i izvje-
štavanje štaba brigade u Podgrmeču¹ o svim eventual-
nim promjenama. Četa je također uspostavila i održava-
la vezu sa štabom 3. operativne zone u Slavoniji odakle
su se krajem oktobra 1942. vratili na područje Kozare
preživjeli proleter i 1. proleterskog bataljona Bosanske
Krajine. Oni su se tom prilikom zadržali izvjesno vrijeme
u Bukovici na odmoru i oporavku, a zatim po naređenju

¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta (u daljem tekstu: AVII), k.
1481, reg. br. 20/8.

Operativnog štaba za Bosansku krajinu prebacili preko Sane u Podgrmeč.

Poslije oslobođenja Bihaća 4. novembra 1942. godine štab 5. kozarske NOU brigade koji je 21. oktobra odlazeći sa brigadom iz Kozare za Podgrmeč. u Kozari ostavio jednu četu starih, iscrpljenih i više puta ranjanih boraca da se oporave, uputio je u tu četu Slavka Zmića na partijsko-politički rad u četi i na terenu. U četi je tada bio komandir Vaso Tomaš, a njegov zamenik Božo Slijepčević.

Kada je januara 1943. godine privremeno po zadatku iz Podgrmeča stigla u Kozaru 5. kozarska NOU brigada, štab brigade je ovu oporavljenu četu boraca uključio u brigadu, a povratkom na Podgrmeč ostavio nove ranjene i iscrpljene borce koji su formirali novu odvojenu čet 5. brigade. Komandir Miloš Kasabašić, njegov zamjenik Božo Slijepčević. Slavko Zrnić je i dalje dobio zadatak da partijsko-politički radi u četi i na terenu.

U novoj odvojenoj četi opet je većina bila starih boraca. Među ovim borcima svojom hrabrošću, inicijativom i umješnošću u postavljanju zasjeda, hvatanju ustaško-okupatorskih doušnika, špijuna i drugih neprijatelja posebno su se isticali Stevan Matavulj, Ranko Šokčević, Nikola Cuk i Vaso Radivojac. Oni su iz Gradiškog Podkozarja, iz šume Bukovice gdje je logor čete bio lociran redovno odlazili na teren Lijeve Polje u sela Mrčevce, Kosjerovo, Maglajane, Vakuf, Seferovce i druga koja su se nalazila između ceste Bosanska Gradiška — Banjaluka i Vrbasa i u kojima je okupator sa ustašama nastojao da održi svoju vlast. Međutim, Matavulj, Šokčević, Cuk i Radivojac su stjerali žandarme u kasarne, a ustaške špijune postepeno hvatah i uništavali te tako obezbjeđivali nesmetan rad aktivista ilegalnog NOP-a na terenu Lijeve Polje.

Pošto je zadatak čete bio i obezbjeđenje Kozarske bolnice u kojoj je bio znatan broj ranjenika i izvjestan broj boraca na oporavku to su veze slobodne teritorije Gradiškog Podkozarja i terena Lijevča Polja održavane redovno radi snabdjevanja bolnice i čete svim potrebnim materijalnim sredstvima od strane naroda lijevča Polja predvođenog članovima KPJ koji su organizovali vrlo jak ilegalni NOP.

Odvojena četa 5. kozarske NOU brigade redovno je postavljala zasjede na komunikacijama i napadala neprijatelja.

U prvoj polovini februara 1943. ispod sela Aginaea na komunikaciji (cesti) Bosanska Dubica — Prijedor četa je u zasjedi dočekala 3 kamiona Nijemaca. Tom prilikom je ubijeno 6, a zarobljeno 11 Nijemaca. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez, nekoliko pušaka i pištolja i nešto ostale vojne opreme. Kamioni su spaljeni.

Do povratka 5. brigade na Kozaru sredinom februara 1943. četa se nalazila u Bukovici i bavila raznim aktivnostima izviđačko-obaveštajnog karaktera, prihvatala nove borce, vršila obuku i dalje razvijala partijsko-političku i obrazovnu djelatnost. Ona je nastavila sa ovim aktivnostima sve do 8. aprila kada je štab 5. brigade od ove čete formirao 5. bataljon.

Dvadesetšestog maja od 5. bataljona jačine oko 150 boraca Naredbom štaba 2. bosanskog korpusa formiran je Kozarski NOP odred.²

Dvadesetdevetog maja 5. kozaračka brigada po naređenju Vrhovnog štaba odlazi u centralnu Bosnu, a na području Kozare ostaje samo Kozarski NOP odred.

³ A VII k. 456, reg. br. 8/1—5.

U vrijeme formiranja Kozarski odred je imao 3 čete, a već nakon pet dana 1. juna, 5 četa. U odred su se nalazili borci iz svih do tada formiranih brigada (1, 2, 5. i 12.). Početkom juna su počeli pristizati i pojedini borci i rukovodioci nakon oporavka i prezdravljenja.

Glavni zadatak odreda je bio što pre brojno ojačati mobilizacijom novih boraca, kako bi to doprinijelo daljem jačanju i razvoju NOP-a na području cijele Kozare. Zahvaljujući umješnosti i sposobnosti boraca i rukovodilaca odreda mobilizacija je vrlo brzo sprovedena, a odred je vrlo brzo brojno narastao.

O sprovođenju i značaju mobilizacije, politički komesar odreda Milan Vrhovac u izvještaju štabu 2. bosanskog korpusa piše između ostalog slijedeće:

... »i dalje vršimo mobilizaciju novog ljudstva sa cijelog terena Kozare, a naročito vršimo mobilizaciju iz Lijeve Polja i sa terena opština Maričke i Omarske. Napominjemo da je mobilizacija još uvijek na dobrovoljnoj bazi, a u sporazumu sa narodnooslobodilačkom vlasti...«

Mobilizacija je dakle vršena na terenima gdje je bilo ljudstva. To su tereni Lijeve Polja i teren južno od Prijedora. U to vrijeme na terenu Bosanskog Novog, Bosanske Dubice, sjeverno od Prijedora i dijelu terena Bosanske Gradiške, gradiškog Podkozarja nije bilo ljudstva, pošto je narod jula 1942. bio otjeran u logore.

Sredinom juna odred je već brojao preko 600 boraca svrstanih u 10 četa. Zbog toga je štab odreda 20. juna formirao tri bataljona od kojih je 1. bataljon imao 4, a ostala dva bataljona po 3 čete. Formirana je i zaštitnica štaba odreda kao i zaštitnica odredske bolnice.

Sredinom jula politički komesar odreda Milan Vrhovac izvjestio je štab 2. bosanskog korpusa o sastavu boračkog i rukovodećeg sastava odreda u kome između ostalog kaže:

....»U ovome odredu nalazi se jedan broj boraca i rukovodilaca iz raznih jedinica i to: 1. 2. 5. i 12. krajiške brigade. Oni su se našli na ovome terenu poslije zimušnje grmečke ofanzive (odnosi se na 4. neprijateljsku ofanzivu »Vajs«) uslijed promrzlosti, bolesti tifusa, ranjavanja... Uslijed nemanja veze sa njihovim jedinicama mi smo ove partizane prikupili i stavili u naše jedinice. Oni su nama dobro došli jer nam služe kao komandno osoblje i kao srž ovog odreda...«³

Nedostatak rukovodećeg kadra koji se u to vrijeme osjećao u krupnijim jedinicama 1. bosanskog korpusa zbog čega je bilo otežano formiranje novih jedinica u Kozarskom odredu kao problem uopšte nije postojao. Naprotiv u odredu je bio znatan broj rukovodilaca i boraca koji su po borbenom iskustvu, političkoj izgrađenosti i opštoj spremnosti bili u stanju primiti i veće dužnosti. To je omogućilo štabu odreda da na najodgovornije položaje postavi najsposobnije, te da ima i znatnu rezervu kadrova koji će daljim razvojem odreda dobiti odgovarajuće dužnosti.

*

Na dan 20. juna 1943. godine komandni sastav Kozarskog odreda bio je sljedeći:

Štab Kozarskog NOP odreda: komandant Dragan Marin, politički komesar Milan Vrhovac, zamjenik komandanta Ljuban Crnobrnja, zamjenik političkog komesara Vaso Petrović, obavještajni oficir Vasan Đaković, intendant Marko Pejaković, pomoćnici intendanta Mirko Vujić, Stevo Kutlača i Savo Majdanac i referent saniteta Jovanka Radić.

Štab 1. bataljona: komandant Branko Vignjević, politički komesar Gojko Bjelajac, zamjenik komandanta Đuro Milinović, zamjenik političkog komesara Milan Sta-

³ AVII k. 456, reg. br. 8/1—5.

nić, referent saniteta Dmitar Balaban i intendant Radomir Pilipović.

Komanda 1. čete 1. bataljona: komandir Miloš Kasabašić, politički komesar Mirko Knežević, zamjenik komandira Stojan Grahovac, zamjenik političkog komesara Boško Zec, četni bolničar Stojna Bjelovuk-Vignjević i zamjenik četnog bolničara Milka Kasabašić i četni ekonom Mlado Kolundžija.

Komanda 2. čete 1. bataljona: komandir Gojko Gajić, politički komesar Miloš Zec, zamjenik komandira Petar Misirača, zamjenik političkog komesara Miloš Šurlan, četna bolničarka Radmila Mijić, a njen zamjenik Keča Stoja, četni ekonom Mirko Zgonjan.

Komanda 3. čete 1. bataljona: Dušan Kukrika, politički komesar Spasoje Zlokapa, zamjenik komandira Mirko Bjelajac, zamjenik političkog komesara Dušan Zec, četna bolničarka Marija Dragišić, a njen zamjenik Nada Damjanović i četni ekonom Đuro Marjanović.

Komanda 4. čete 1. bataljona: komandir Ostoja Mijić, politički komesar Mirko Jovanić, zamjenik komandira Veljko Babić, zamjenik političkog komesara Ljuban Đurić, četni bolničar Luka Mihalić i četni ekonom Mladen Janković.

Stab 2. bataljona: komandant Branko Popović, politički komesar Branko Kovačević, zamjenik komandanta Mlado Stanić, zamjenik političkog komesara Slavko Havić, referent saniteta Mileva Kusonić i intendant Milan Kantar.

Komanda 1. čete 2. bataljona: komandir Dragoja Gavranović, politički komesar Obrad Jokić, zamjenik komandira Gojko Babić, zamjenik političkog komesara Blagoje Miodrag, četni bolničar Milica Miodrag i četni ekonom Milorad Popović.

Komanda 2. čete 2. bataljona: komandir Milan Kubota, politički komesar Duka Trninić, zamjenik komandira Lazo Skorić, zamjenik političkog komesara Milan Borovnica, četni bolničar Stana Tubin i četni ekonom Pero Slijepac.

Komanda 3. čete 2. bataljona: komandir Dušan Obradović, politički komesar Trivun Latinčić, zamjenik komandira Boško Đurić, zamjenik političkog komesara Drago Lakić, četni bolničar Stanko Jović i četni ekonom Stojan Gnjatović.

Stab 3. bataljona: komandant Đuro Vučenović, politički komesar Milan Kalinić, zamjenik komandanta Milan Novaković, zamjenik političkog komesara Pavle Marin, referent saniteta Milja Novaković i intendant Vojo Durašinović.

Komanda 1. čete 3. bataljona: komandir Pero Božan, politički komesar Milan Bošnjak, zamjenik komandira Milan Kačavenda, zamjenik političkog komesara Drago Karasijević, četni bolničar Stojna Brkić i četni ekonom Mićo Ilišević.

Komanda 2. čete 3. bataljona: komandir Rajko Gavrilović, politički komesar Smail Šerić, zamjenik komandira Vico Sladojević, zamjenik komesara Milan Subotić, četni bolničar Jovanka Lončar i četni ekonom Miloš Stanić.

Komanda 3. čete 3. bataljona: komandir Stevan Janjetović, politički komesar Ranko Ninkijević, zamjenik komandira Miloš Kondić, zamjenik političkog komesara Mirko Krnjajić, četni bolničar Koviljka Dimić i četni ekonom Stojan Jerić.

Udarna četa Kozarskog NOP odreda (formirana juna 1943. godine): komandir Milan Dukanović, politički komesar Stojan Dojčinović, zamjenik komandira Stojan

Grujičić-Jaruga, zamjenik političkog komesara Bogdan Smitran, četni bolničar Pejić Jela.

*

Komandiri vodova u Kozarskom odredu bili su: Dragutin Arsenić, Mićo Aćimović, Jovan Atlagić, Mirko Bursać, Dušan Balta, Spasoje Bijelić, Dragan Batos, Branko Bjelovuk, Branko Borovnica, Marko Balaban, Radoje Čađo, Ljuban Drljić, Dušan Gajić, Dragoja Grujić, Živko Gnjatović, Rajko Gligić, Mihajlo Kovačević, Dušan Kotur, Mićo Kragulj, Cvijo Kondić, Trivun Karan, Mihajlo Janjetović, Marko Janjetović, Stevan Matavulj, Milan Đaković, Mirko Inđić, Rade Novaković, Ostoja Novaković, Milutin Novković, Ratko Dženopoljac, Nikola Ćuk, Rade Panić, Rade Puzigaća, Lazar Predojević, Mile Pucar, Milan Plavšić, Lazo Popović, Vaso Radivojac, Milan Zgonjan, Stojan Subotić, Đuro Storebra, Milovan Stojnić, Ljuban Starčević, Milenko Stupar, Milan Savić, Mihajlo Stojaković, Uroš Stojaković, Pero Kovačić, Mikan Rodić, Đuro Vučković, Božo Slijepčević, Mirko Banjac, Ljuban Vuković, Dragutin Galonja, Španović Branko i Sokčević Ranko.

*

Pohtički delegati vodova u Kozarskom NOP odredu bili su: Milenko Risojević, Simo Resan, Mirko Vuković, Mihajlo Milinović, Stevo Novaković, Ladislav Kuk, Zdravko Kukić, Rade Kovačević, Boro Lukić, Stojan Stijak, Ljuban Stupar, Dragoja Košić, Ostoja Tubin, Stojan Stojnić, Gligo Stojaković, Ostoja Kantar, Milan Džakula, Milan Vejnović, Dušan Rajičević, Ljuban Grandić, Branko Rašić, Gojko Vujčić, Mladen Rađenović, Ljubomir Bakić,

Ljubomir Zec, Milan Radišić, Miloš Marinković, Ljuban Đenadija, Aleksa Pavković, Mladen Marin, Spasoje Kotur i Krnjajić Mirko.

*

Svi navedeni rukovodioci u štabu Kozarskog odreda i u štabovima bataljona i komandi četa bili su borci od prvih dana ustanka 1941. godine.

Bili su to borci i rukovodioci iz čuvenih bitaka na Balju, Kruškovcu, Podgradcima, Brežićanima, Turjaku, Mrakovici i drugim mjestima 1941. godine. Bilo je među njima boraca iz 1. proletarskog bataljona Bosanske Krajine, iz protučetničkog Kozaračkog udarnog bataljona, bilo je tu boraca koji su učestvovali u oslobođenju Kozarca, Prijedora, Ljubije i drugih mjesta, borci i rukovodioci u velikoj neprijateljskoj ofanzivi na Kozari juna i jula 1942, kada je Kozara herojskom borbom postala legendarna i slavom ovjenčana. Bilo je tu boraca koji su učestvovali u oslobođenju doline Une sa Bihaćom i Bosanskom Krupom, boraca koji su učestvovali u razbijanju odbranbene linije za odbranu rudnika gvožđa Ljubije zvanu »Jugozapad«, i najzad boraca, koji su se borili u najvećoj neprijateljskoj ofanzivi na teritoriji Bosanske Krajine januara i februara 1943. godine.

Bio je to, po boračkom i rukovodećem sastavu odred iz koga će vrlo brzo nići nova kozaračka brigada.

Tome će doprinijeti i dolazak u odred znatnog broja starih iskusnih boraca iz drugih jedinica i ilegalnih boraca iz gradova.

Među prvima iz sela Šušnjara kod Banjaluke stigao je borac 1. proletarske brigade Ramo Mašić zvani Mirić, član KPJ koji je radio na vezama CK KPJ u ljeto 1941. za prebacivanje istaknutih komunista na određene sek-

tore. Pošto je bio odsječen od svoje jedinice, on je jedno vrijeme bio smješten u kući Đurđa Babića.

Uskoro za njim stigla su braća Babić, Dušan i Gojko, čijeg su oca Đurđa četnici ubili 1943. zbog ilegalnog rada za NOP. On je jula 1941. pod rukovodstvom člana Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu Rudija Kolaka učestvovao zajedno sa svojim sinovima u pripremanju ustanka u svom kraju.

Iza braće Babić stigao je Trivun Lunić, jedan od organizatora ustanka na terenu Crnog Vrha i borac Crnovrške partizanske čete.

Nekoliko dana poslije braće Babić stigao je Mladen Vukosavljević, također borac Crnovrške partizanske čete od 1941. godine.

U to vrijeme stupio je u odred i Dušan Lenardić, jedan od boraca Banjaluke koji je izišao na planinu Osmaču 26. juna 1941. godine.

Gotovo istovremeno u ljeto 1943. počeli su u velikom broju da pristižu u odred i aktivisti i saradnici NOP-a iz Banjaluke. Dolazili su po odluci Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu, koji je u maju 1943. nakon dobijenih obavještenja da fašistički okupator vrši pripremu za totalnu mobilizaciju, postavio zadatak da svi koji bi bili obuhvaćeni mobilizacijom izađu na slobodnu teritoriju.

Rukovodstvo NOP-a Banjaluke za izvršenje ovog zadatka zadužilo je člana KPJ Ifeta Ibrahimkadića. On je trebao da organizuje prebacivanje ljudi iz Banjaluke u Kozarski odred. U tom cilju povezao se sa sekretarom partijske ćelije na terenu Banjalučke Kozare Brankom Suručićem, koji je punktove za prihvatanje ljudi organizovao u selima Glamočani i Jakupovci.

Za prihvatanje ljudi u Glamočanima bili su zaduženi slijedeći aktivisti i saradnici NOP-a: Miloš Tatić, Pantelija

Boroja, Milan Đurić, Mirko Tatić, Milan Zivković, Dragutin Tatić, Milan Tatić-Poljac, Veljko Tatić, Petar Kesić i Mika Crnić.

Za prihvatanje ljudi u Jakupovcima: Luka Džajić, Bogdan Ratković, Drago Ratković, Ratko Ratković, Stevo Ratković, Vasilija Ratković, Marko Džajić, Milorad Opačić, Mika Smiljanić, Stevan Savainović i Jovo Savanović.

Punkt u selu Jablan bio je kod Antona Logara.

Od navedenih ljudi koji su bili zaduženi za prihvatanje ljudi iz Banjaluke i šire okoline do slobodne teritorije Kozare, a najčešće do Podgradaca sprovodili su ih naoružani kuriri borci i to: Vojin Blesić, Uroš Dević, Munib Ovčina, Miloš Topić i Dušan Grgić.

Odmah po tom u selo Glamočane stigli su iz Banjaluke članovi SKOJ-a: Besim Burazorović, trgovački radnik i Dimitrije Anđelković-Taki, učenik trgovačke akademije. Na putu za Podgradce oni su sa kurirom sreli u Romanovačkim kosama žandarmerijsku stanicu Kmete Redžu Kovačevića i Avdu Adilovića, napali ih i razoružali, te tako naoružani puškama i municijom i u uniformi stupili u Kozarski odred.

Aktivisti i saradnici NOP-a iz Banjaluke i drugih mjesta oko Kozare izlazili su iz grada najčešće u grupama. Iz Banjaluke u to vrijeme izašlo je 5 grupa sa ukupno 46 mladića i djevojaka raznih nacionalnosti, uglavnom članova KPJ i SKOJ-a i saradnika i simpatizera NOP-a. Bili su to u najvećem broju đaci, radnici, zanatlije, glumci, pravnici, inženjeri i dr. Iz opštine Laktaši ovom vezom izašlo je 6 mladića i djevojaka.

Do kraja godine prebačeno je iz Banjaluke u Kozaru oko 160 aktivista i saradnika NOP-a.

Pred Kozarskim odredom pored mobilizacije koja je bila glavni zadatak stajali su i slijedeći zadaci: razbijanje i uništavanje neprijatelja, političko djelovanje na području Kozare i ispomaganje političkih pozadinskih radnika, veza sa našim saradnicima u neprijateljskim garnizonima i borba za žito i ostale prehrambene proizvode.

Stanje na području Kozare u proljeće 1943. još uvijek je bilo vrlo teško. Poslijedice velikog pustošenja od strane Nijemaca i ustaša za vrijeme velike ofanzive juna i jula 1942. bile su još uvijek vidne. Čitavi krajevi bih su pusti naročito Dubički srez u cjelini i Gradiško podkozarje. Tu i tamo kroz sela koja su to prije godinu dana bila, prođe usamljena žena. Djece nema. I ostalih živih bića nema, stoke, pasa, mačaka. Na sve strane popaljene kuće, zgarišta, njive neobrađene. Dolinom Mlječanice još uvijek su se od stalnog ispiranja vode bijelile kosti pobijanih žena, djece, staraca, ranjenih boraca 2. krajiškog NOP odreda.

Na južnom dijelu terena Prijedora i terena Bosanskog Novog stanje je bilo bolje. Bilo je dosta preživjelih ljudi koji su organizovano preko organa narodne vlasti prišli obradi imanja. Narodne vlasti su preko ovih ljudi organizovale i obradu imanja na terenu Bosanske Dubice gdje nije bilo ni zaprežne stoke, ni inventara.

Najbolje stanje je bilo na terenu Lijevča Polja, koje je ostalo netaknuto. Okupator je nastojao da to bogato polje bude njegova žitnica. Međutim, narod Lijevča Polja se od prvog dana opredijelio na stranu NOP-a i odlučio da to bude žitnica narodnooslobodilačkog pokreta. Tako je i bilo. To je bila ekonomska baza ne samo opustošenih krajeva Kozare već cijele teritorije Bosanske Krajine.

U proljeće 1943. zbog pustošenja i pljačke čitavi krajevi na teritoriji Bosanske Krajine bih su ugroženi

gladu. Zato sekretar Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu Đuro Pucar Stari obraćajući se komunistima Kozare i drugim za pomoć u hrani 7. maja 1943. između ostalog piše:

... »Jedan od najvećih problema, koji se pred nas danas postavlja, jeste pitanje ishrane vojske i naroda u pasivnim krajevima s obzirom da neki opustošeni krajevi od neprijatelja već mjesecima žive od trave i kopriva, prijeti opasnost od gladi. Isto tako neke naše vojne jedinice žive isključivo samo od malo mesa...«

I fašistička Njemačka u to vrijeme vodi borbu za žito. Zbog toga zamjenik vođe fašističke Njemačke i ministar bezbjednosti Rajha Hajnrih Himler u junu 1943. u Zagrebu na sastanku vojnih komandanata u kancelariji njemačkog poslanika pored ostalog za ovo područje insistira na neposrednoj akciji oružanih snaga za obezbeđenje žetve.⁵

U vezi sa tim naređenjem u Lijevču Polju od Banjaluke do Bosanske Gradiške raspoređeno je 9.000 vojnika od kojih 1.200 njemačkih policajaca.

Međutim, uzalud su bile sve namjere okupatora, uzalud su bih postavljeni kontrolori kod vršćih mašina, straže na poljima i u selima. Narod Lijevča Polja je kolima, na tovarnim konjima i na sve druge načine prevozio i prenosio žito i ostale namirnice na slobodnu teritoriju. Stoka i karavani sa žitom kretali su se preko prelaza na cesti Banjaluka — Bosanska Gradiška kod Šibića Hana, sela Ljeskovac i na mnogim drugim mjestima u pravcu Turjaka, Grbavaca i Podgradaca. Odatle je narod dalje prevozio i prenosio žito goneći dijelom stoku i do Sane i dalje prema pasivnim i opustošenim krajevima Bosanske Krajine.

^J AVII Institut radn. pokreta Sarajevo 3/724.

⁵ AVII Bon-6/443—444.

Borbu za žito i ostale prehrambene proizvode vodio je i Kozarski odred, rastjerujući okupatorske jedinice na dijelu ceste kuda su prolazile kolone zaprežnih kola i krda stoke, a sa druge strane uništavajući paljevinom žito u njemačkim naseljima Topoli i Bosanskom Aleksandrovcu. O tome komandant III policijske oblasti u Banjaluci obavještava zapovjednika njemačke policije u Zagrebu 26. jula 1943. sljedeće:

... »Zapovjedniku policije poretka Zagreba
Shodno naređenju obavještavam Vas o stalnom anga-
žovanju 1. i 2. čete III policijske oblasti na očuvanju lje-
tine u Topoli i Bosanskom Aleksandrovcu... Pokazalo se
da između dva uporišta (Bosanskog Aleksandrovca i Topo-
le) posljednjih dana je bilo više požara. Nekoliko kuća i
veći broj stogova žita je spaljeno... Na 23. jula Topola je
napadnuta. Jedan pripadnik policije je ranjen i u bolnicu
prevežen...«⁶

Napad i paljenje žita vršila je udarna četa Kozar-
skog odreda na čelu sa komandirima Milanom Đukanovi-
ćem i političkim komesarom Stojanom Dojčinovićem,
koji je od prije rata dobro poznao ova dva fašistička
uporišta (Nijemaca) u Topoli i Bosanskom Aleksandrovcu.

Uspjeh u borbi za žito i ostale prehranbene proiz-
vode postignut je ne samo zbog opredeljenja naroda za
NOP, iako je to presudno, već i vrlo dobrom organizo-
vanošću svake akcije.

*

Dvadesetog juna 1943. na Kozari je djelovalo 60 par-
tijskih ćelija u 116 sela sa 405 članova KPJ i 252 kan-
didata za prijem u KPJ. Još veći je broj bio članova
SKOJ-a — 892 organizovanih u 103 aktiva pod čijim
rukovodstvom je bila obuhvaćena skoro sva omladina u

⁶ VII VIA Prag 7/12.

masovnoj omladinskoj organizaciji USAOJ (Ujedinjeni savez antifašističke omladine Jugoslavije).

Među najbrojnije organizacije spadala je i organizacija »Antifašistički front žena« u koju je juna bilo učlanjeno oko 1700 žena u 84 seoska odbora AF2 i 12 opštinskih. Broj žena se stalno povećavao njihovim pridolaskom iz Hrvatske, naročito Slavonije. One su tamo bile otjerane u Kozarskoj ofanzivi jula 1942. i u većini bile dobro primljene od tamošnjeg naroda. Ove žene pokazale su puno hrabrosti, upornosti, snalažljivosti u obnavljanju života. Nije bilo plača, niti demoralizacije za izgubljenom djecom, muževima i svojim najmilijim. Tugu su one duboko nosile u sebi. Najčešće sa borbenim pjesmama i kolom počinjale su sa radom organizovane u kosidbene, žetelačke, pa čak i građevinske radne brigade pod rukovodstvom NOO-a. Obrađivale su imanja, popravljale su koliko su znale i umele kuće, mhnove, staje za stoku. Narod Lijevča Polja davao je inventar, sjeme, zaprežnu stoku i pružao svaku drugu pomoć. Kozara je već juna 1943. počela ubrzano iz pepela da gradi novi život. Ona polako postaje politička i vojna snaga NOP-a od koje će strepeti neprijatelji, a pristalice NOP-a pristizati sa svih krajeva da u legendarnoj Kozari nastave herojsku borbu.

Pored obimnih poslova na mobilizaciji novih boraca, brige o snabdjevanju jedinica i naroda prehranbenim artiklima. bavljenjem izviđačko-obaveštajnom djelatnošću, Odred je uvijek kao glavni zadatak imao izvođenje borbenih akcija. Ovdje ćemo navesti samo neke od značajnijih.⁷ Tako je 3. bataljon 26. juna zarobio 8 žandarma,

⁷ AVII k. 456, reg. br. 8/1.

koji su pokušali da prodru iz sela Užari gdje im se nalazila stanica u selo Grbavce. Drugi bataljon 28. juna na cesti Prijedor—Bosanska Dubica zarobio je domobrana sa oružjem. Jedna patrola 2. bataljona je 1. jula u selu Jeličkoj zarobila 4 četnika i ubila 3. Zaplijenjeno je 5 pušaka.

Drugi bataljon 3. jula likvidirao je žandarmerijsku stanicu u selu Lamovitoj. Bataljon nije imao gubitaka. Akcija je uspjela uz saradnju i dogovor sa komandirima žandarmerijske stanice Nikolom Ostarčevićem. Tom prilikom ubijeno je 6 žandarma, koji su pokušali dati otpor, a 2 su bila ranjena. Zaplenjeno je 22 puške, 2 puškomi-traljeza, 6.000 metaka, 20 ručnih bombi i ostala ratna oprema. Zarobljena su 23 žandarma. Komandir stanice Nikola Ostarčević sa još nekoliko žandarma je toga dana stupio u jedinice NOV i POJ.

Sedmog jula jedna patrola 2. bataljona spahla je opštinu u selu Rakelićima. Zaplijenjena je pisaća mašina i mnogo kancelarijskog papira.

Najznačajnija akcija Odreda u toku jula bila je obezbeđenje žetve. Žetva je uspješno sprovedena na području Kozare, a najveći uspjeh je postignut 12. jula kada su 4 omladinske radne brigade iz sva 4 sreza požnjele pšenicu u selima Draksenić i Međeđa koju su ustaše zasejale na 600 duluma za potrebe okupatora. Od tada ni jedno zrno žita nisu dobili ni ustaše ni Nijemci.

Žetvu je obezbeđivao 3. bataljon, koji je odmah po završetku žetve kod Bosanske Dubice produžio sa omladinskim radnim brigadama u selo Catrnju kod Bosanske Gradiške, te i tamo obezbjeđivao radne brigade dok nisu požnjele pšenicu koju su takođe bile zasejale ustaše.

Prvi bataljon, 22. jula upao je u Islam Ljubiju i zaplijenio 1.000 kg soli, 2 pisaće mašine, 1 radio-aparat,

1 šapirograf i zarobio 1 ustašu. Istog dana na cesti Blagaj—Bosanski Novi jedina patrola 1. bataljona zarobila je 3 i ubila 4 domobrana.

Dvadesetšestog jula 3. bataljon je dočekaao na cesti kod sela Draksenić—Bosanska Dubica jednu četu dopunskog bataljona 373 njemačke »Tiger« divizije, koja je išla da obezbjedi kosidbu sijena. Zarobljeno 8 neprijateljskih vojnika sa oružjem i opremom, a mnogo više ih je bilo ubijeno i ranjeno, ali ih je neprijatelj odnio.

Dvadesetmog jula 1. bataljon je digao u zrak voz između Volinje i Dobrljina. Uništena je lokomotiva sa vagonima. Poginulo je 140 njemačkih vojnika među kojima i 1 pukovnik. Zarobljena su 22 domobrana, 1 ustaški nadporučnik i jedan zloglasni ustaša iz Kostajnice. Zaplijenjeno je 37 pušaka, 1 automat, 5 pištolja, nekoliko stotina pari odijela, veša i cipela, kao i 1 radio-aparat. Gubici bataljona bih su 5 poginulih i 4 ranjena borca.⁸

Dvadesetmog jula 2. bataljon je zapalio 2 vagona sijena koje su četnici bili prodali Nijemcima. Istog dana 2. bataljon je dočekaao u zasjedi 2 kamiona i jedan luksuzni automobil. Jedan kamion se probio i odvezao 25 poginulih i ranjenih Nijemaca u Prijedor, a drugi kamion je bio zapaljen. U luksuznom automobilu je zarobljen direktor rudnika Ljubije.

Dvadesetdevetog jula 3. bataljon je djehmično uspio da razbije posadu jačine jedne satnije u uporištu 15 km kod Bosanske Gradiške. Zarobljeno je 11 domobrana sa oružjem, sanduk municije i ostala oprema. Sopstveni gubici bili su 4 poginula i 1 ranjeni borac.

⁸ AVII k. 1625, reg. br. 2/1—1.

Tridesetog jula 1943, jedinice 2. bataljona su otvorile vatru iz puškomitraljeza na njemački bombarder i oštetile ga, zbog čega je bio prinuđen da se spusti kod Piskavice uz prugu Banjaluka—Prijedor. Posada aviona je pozvala domobransku posadu iz Piskavica da štite avion dok ne stigne tehnička ekipa za opravku. Međutim, jedinice 2. bataljona su protjerale domobransku posadu, a zatim u avion natrpale sijena i zapahle ga.

Petog avgusta, 2. bataljon je napao iz zasjede jednu kolonu Nijemaca koja je pošla u pljačku cestom od Prijedora prema Bosanskoj Dubici. Zarobljeno je 9, a ubijeno 5 Nijemaca. Zaplijenjeno je 11 pušaka. Nijemci su protjerani u Prijedor i tom prilikom oduzeto je krdo goveda sa Prijedorskog polja.

Udarna četa Kozarskog odreda je 6. avgusta iz zasjede ubila 15 Nijemaca, koji su se vozili u kolima kroz selo Viluse radi zaštite žetve.⁹ Istog dana Udarna četa je na cesti Kolonija—Dubrava ubila trojicu ustaša, a 2 ranila. Jedinice 1. bataljona su toga dana dočekale kamion i ubile 3, a zarobile 2 ustaša.

Minersko odjeljenje 1. bataljona diglo je u zrak trospratni bunker visok 13 metara, a širok 7, na pruzi Bosanski Novi—Prijedor, koji su Nijemci gradili od armiranog betona i koji je trebao da posluži za kontrolu pruge i ceste 5 kilometara unaokolo. Mineri su sačekali da okupator završi izgradnju bunkera, a onda na 2 dana prije nego će isti biti posjednut digli su ga u vazduh.

Sedamnaestog avgusta, 2. četa inženjerijskog bataljona 373. njemačke »Tigar« divizije krenula je u izviđanje iz Bosanske Gradiške prema Bosanskoj Dubici. Jedna patrola 3. bataljona radi uznemiravanja pripućaia je na ovu kolonu. Sutradan je ovu kolonu napala cijela

⁹ VIA Prag F-29/85.

3. četa 3. bataljona, pa su Nijemci bili prisiljeni da se probijaju ka Bosanskoj Dubici. Tom prilikom pretrpjeli su gubitke u mrtvim i ranjenim.¹⁰ Dolaskom u Bosansku Dubicu Nijemci su za odmazdu uhapsili 10 građana i zadržali ih kao taoce.

¹⁰ AVII k. 27, reg. br. 6/1—27.

Drugi dio

FORMIRANJE 11. KOZARSKE NOU BRIGADE

SITUACIJA KOJA JE PREDHODILA FORMIRANJU

Desetog avgusta 1943. Vrhovni komandant NOV i POJ Josip Broz Tito naredio je štabu 2. korpusa (bosanske krajine) da mu dostavi izvještaj o stanju na teritoriji Bosanske krajine i u jedinicama korpusa, uz napomenu da od naraslih NOP odreda treba formirati brigade.

Štab korpusa je 20. avgusta 1943. dostavio izvještaj Vrhovnom štabu u kome ga je obavijestio pored ostalog da je postupljeno po njegovim sugestijama, te da je korpus pristupio reorganizaciji nekih jedinica kako bi one bile što pokretljivije i upotrebljivije u dinamici borbenih dejstava.¹¹ Pored toga štab korpusa obavještava da je 10. krajiška divizija, koja je do tada u svom sastavu imala samo 9. krajišku brigadu, ojačana povratkom sa Sutjeske sa 7. krajiškom brigadom; da je 4. krajišku diviziju koja je imala 3 brigade i 4. velika NOP odreda: Podgrmečki, Drvarsko-Petrovački, Ribnički i Kozarski — rasteretio glomaznosti formirajući Grmečku operativnu grupu NOP odreda. Ovom prilikom štab korpusa je dostavio Vrhovnom štabu i prijedloge za nova postavljenja i razmještanje dijela rukovodilaca. Tako, za komandanta Grmečke ope-

¹¹ AVII k. 9-A, reg. br. 16/2.

rativne grupe NOP odreda predložio je Milorada Mijatovića, do tada komandanta 10. krajiške divizije, a za političkog komesara Iliju Došen. Umjesto Milorada Mijatovića za komandanta 10. krajiške divizije predložen je Velimir Knežević, a za političkog komesara Dmitar Bajalica i za zamjenika komandanta divizije Nemanja Vlatković. Istovremeno za načelnika štaba korpusa predložen je Branko Poljanac, dotadašnji komandant 4. krajiške divizije, a na njegovo mjesto Petar Vojnović.

U istom izvještaju štab korpusa je predložio da se od brojno naraslih Podgrmečkog, Ribničkog i Kozarskog odreda formiraju brigade.¹² Kozarski i Ribnički NOP odred su tada već imali svaki preko 1.000 boraca, a Podgrmečki 900 boraca.¹³

Vrhovni komandant je prihvatio sve prijedloge o postavljanju i razmještanju, s tim što je naredio štabu korpusa da pre svega uputi 900 boraca za popunu 1. proleterske divizije i 300 boraca za popunu 3. krajiške proleterske brigade. Također, da popuni 7. krajišku brigadu, a onda da reorganizuje i ostale jedinice korpusa s tim da brigade broje do 1.200 boraca.

Za ove popune Podgrmečki NOP odred dao je 550 boraca, pa je i dalje ostao odred, a Kozarski odred 400 boraca. Pošto je Kozarski bio brojniji, imao je 1.600 boraca i posle ovog odliva imao je uslove da bude preformiran u brigadu.

U međuvremenu Vrhovni komandant predviđa svakog dana kapitulaciju Italije i ubrzano radi na jačanju pokretnih jedinica brigada i divizija.

Drugi korpus u tom smislu dobio je zadatak da 4. i 10. krajišku diviziju ne udaljuje od rejona Jajca i Bugojna, kako bi u svakom momentu mogle krenuti prema

¹² AVII k. 456, reg. br. 12/5.
¹³ Deto.

obali Jadranskog mora, a zato vrijeme da im bude glavni zadatak da uništavaju četnike na terenu Mrkonjić Grada, Manjače i planine Vitorog.

Istovremeno Vrhovni komandant naređuje da se odmah od Kozarskog i Ribničkog NOP odreda formiraju brigade koje treba da budu spremne za pokret tamo gdje to bude potrebno.

Na osnovu ovog naređenja štab 2. korpusa 23. avgusta formira od Ribničkog NOP odreda 13. krajišku NOU brigadu,¹⁴ a od Kozarskog NOP odreda 11. kozarsku NOU brigadu.¹⁵

Formiranje 11. kozarske NOU brigade trebao je da izvrši komandant Grmečke grupe NOP odreda Milorad Mijatović, a pošto je on bio zadržan na drugim zadacima na njegovo mjesto bio je određen komesar ove grupe odreda Ilija Došen.

¹⁴ AVII, k. 456, reg. br. 19/1—2.

¹⁵ Juna 1943, radi ojačanja 5. krajiške divizije u njen sastav je upućen 2. bataljon 9. brigade 10. divizije i dva bataljona 6. krajiške brigade, od kojih je štab 5. divizije formirao 11. krajišku brigadu. Na zahtev štaba 10. divizije, koja je bila brojno slaba, da joj se vrati 2. bataljon 9. brigade, Vrhovni štab izlazi u susret i rasformira 11. brigadu, vraća 2. bataljon u 9. brigadu, s tim što dva bataljona 6. brigade ulaze u sastav 4. krajiške brigade 5. divizije.

Rasformiranjem dotadašnje 11. krajiške brigade ostao je upražnjen redni broj »11«, pa je taj broj na predlog štaba 2. korpusa Vrhovni komandant odredio 13. krajiškoj (Ribničkoj) brigadi, a redni broj 13 istom naredbom od 8. septembra 1943. određen je za novoformiranu do tada 14. kozaračku brigadu.

Naredbom o postavljenju štaba, 13. kozaračka brigada je ponovo nakon 8. dana preimenovana u 14. brigadu, a 13. krajiškoj brigadi (Ribničkoj) je ponovo vraćen redni broj 13, koji je dobila i na formiranju.

Pošto redni broj 11 opet nijedna krajiška brigada nije nazvana, to je štab 2. bosanskog korpusa donio odluku da taj naziv dodijeli 14. kozaračkoj brigadi. Tako je konačno kozaračka NOU brigada nakon mjesec dana od dana formiranja dobila naziv 11. krajiška (kozaračka) narodnooslobodilačka udarna brigada.

RASPORED NJEMAČKIH I USTAŠKO-DOMOBRAANSKIH
SNAGA OKO PODRUČJA KOZARE U LJETO 1943.

Dok je Vrhovni komandant ubrzano organizovao i pripremao jedinice za pokret prema obali Jadranskog mora i njemačka Vrhovna komanda (OKW) vršila je užurbano reorganizaciju komandovanja na Balkanu i dovodila nove jedinice radi posjedanja i odbrane morske obale.

U vezi s tim glavnokomandujući njemačkih trupa za Balkan, pored ostalog naredio je da se u dolini Une i srednjeg toka Save koncentriše 6 njemačkih divizija. Zbog toga, već u junu premješta 114. njemačku lovačku diviziju u rejon Bihaća, Bosanskog Petrovca, Lapca i Nebljusa, sa zadatkom da u danom momentu zaposjednu morskou obalu od Zadra do Splita.

Za obezbeđenje doline donjeg toka Vrbasa, Gomjenice, Sane i Une od Banjaluke preko Prijedora i Bosanskog Novog do Bosanske Dubice i Bosanske Gradiške komandant Jugoistoka raspoređuje 373. njemačku »Tigar« diviziju.

Pokrete njemačkih jedinica na nove prostoriije pratili su obaveštajni oficiri 4. krajiške divizije i u izvještaju od 8. jula 1943. izvijestili štab divizije:

»...Dana 6. 7. 1943. naš povjerenik iz Prijedora dostavlja nam slijedeće: u Prijedoru ima 9 topova (100—120), koji čine 3 baterije uz odgovarajuće ljudstvo sa konjskom zapregom. Uz topove su njemački vojnici. Ovih dana stigla je jedna bojna (bataljon, a ne bojna, jer se radilo o njemačkoj jedinici — prim, autora) miješanog sastava i mobilisano ljudstvo iz tzv. »NDH«. To je kao predhodnica divizije. Ovi su bili oko Vakufa i oko Jajca. Uredili su ovdje pekaru koja izbacuje u 24 sata 10.000 kruhova. Na ciglani spremaju spremište municije za cijelu diviziju... Drži se da će ovde biti glavna pekara, municijsko skladište, bolnica, štab divizije i slično radi centralnog položaja grada, a da će njene jedinice biti i po ostalim mjestima Bosanske Krajine.«.

¹⁶ AVII, k. 767-A, reg. br. 23/2.

Nakon iskrcavanja anglo-američkih armija na Siciliju 10. jula 1943. neprijatelj vrši novi razmještaj svojih jedinica." Domobranski dobrovoljački puk stavlja se pod komandu 383. puka 373. njemačke divizije sa štabom u Prijedoru i raspoređuje se na relaciji Banjaluka—Dragotinja sa zadatkom obezbjeđenja ceste i pruge. Dvanaesti ustaško-domobranski puk dobija zadatak da brani prugu i cestu od Blagaja do Bosanskog Novog, preko Kostajnice do Sunje, također pod komandu 383. puka 373 njemačke divizije.¹⁸ Inženjerijski bataljon 373. njemačke divizije dobija naređenje da posjedne most na Savi kod Bosanske Gradiške.¹⁹ Komandant 373. njemačke divizije je predpočinio sve ustaško-domobranske i žandairmerijske snage od Klačina do Bosanske Gradiške ovom bataljonu.

Jedanaestog jula 1943. glavne snage 373. njemačke divizije još su u pokretu ka novim prostorijama, a 384. puk se još nalazi u rejonu Travnik. Početkom avgusta neprijatelj diže i 4. lovački ustaško-domobranski zdrug iz rejona gornji tok Vrbasa, Lašva i Kupresa i raspoređuje ga u donji tok Vrbasa od Banjaluke do ušća Vrbasa u Savu i dohnu Gomjenice do Kozarca.

Međutim, premještanje 373. njemačke divizije u nove rejone ide vrlo sporo. Komandant njemačke divizije naređuje prevoženje željeznicom i marševanje radi štednje benzina,²⁰ iako je od obaveštajnog oficira 114. njemačke divizije upoznat da je željeznički saobraćaj na području Kozare skoro stalno u prekidu, da na prevoz trupa i materijala željeznicom ne treba računati, a prevoz motornim vozilima cestama dobro obezbjediti.

Zbog sporosti u izvršavanju naređenja i zbog toga što nije mogao objasniti kako je za nekoliko dana ne-

" AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/629.

" AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/630.

" AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/631.

²⁰ AVII, VA Frajburg F-30/24.

stala iz divizije jedna četa vojnika na predlog predpostavljenih Alojz Vindiš, komandant 373. njemačke divizije bio je smijenjen.²¹ Za novog komandanta ove divizije postavljen je Celner.

Odmah potom Celner 16. jula izdaje naređenje o prikupljanju žita i sijena i ponovo uspostavlja žandarmetrijske stanice u selima Orahovo, Draksenić, Sreflije, Maglajci, Grbavci, Suvaja sa po 30 žandarma.²²

Međutim, zbog svakodnevnih akcija partizana najčešće se njegova naređenja nisu uopšte realizovala ih su se realizovala samo polovično. Još nije uspio da obezbjedi saobraćaj u dolini Sane i Une. Zbog prekida saobraćaja 1. bataljon, 383. puka probijao se iz Prijedora do Kostajnice dva dana.²³

Zbog stalnih gubitaka tražio je od pretpostavljene komande da se formira dva dopunska bataljona jačine po 1069 vojnika, te veći broj izviđačkih bornih kola. Njegovom zahtevu je bilo udovoljeno.²⁴

Početkom avgusta u Banjaluci na sastanku sa šefom Gestapoa predložio je da se formira logor za 500 ljudi koje će jedinice divizije hvatati na području Kozare i kao taoce postepeno streljati i ponovo popunjavati. Šef Gestapoa se potpuno složio sa Celnerom s time da prije svakog streljanja njegovi ljudi saslušaju taoce, a onda neka ih streljaju.²⁵

Za hvatanje naroda Celner je zamolio da mu se dodijele 42 psa tragača i 21 stražarski pas. I ovaj zahtjev mu je bio ispunjen.²⁶

²¹ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/614.

²² AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/610—614.

²³ AVII, NAV-N-T-315.

²⁴ AVII, NAV-N-T-314, Roll 554/614.

²⁵ AVII, k. 19/11, reg. br. 4/12-a.

²⁶ AVII, NAV-N-T-314, Roll 1070.

Zbog napredovanja anglo-američkih snaga na Siciliji, 12. avgusta 1943. u 373. njemačku diviziju stiže naredenje da odmah izvrši pokret na područje Bihaća i Bosanskog Petrovca.²⁷ Komandant divizije nije mogao toga dana, a ni kasnije pokrenuti glavne snage divizije prije svega zbog gubitaka koje je divizija pretrpjela u međuvremenu (441 vojnika, što poginulih, što ranjenih, nestalih i prebjeglih partizanima).²⁸ Komandant divizije je zbog toga bio pozvan na odgovornost i pošto je tom prilikom rekao da je 373. divizija nesposobna da vodi borbu protiv vještijeg i sposobnijeg neprijatelja, bio je smjenjen. Na njegovo mjesto bio je postavljen novi komandant, generallajtnant Edvard Aldrijan.²⁹ Smjena je izvršena 18. avgusta 1943. godine.³⁰

Novi komandant 373. njemačke divizije primajući dužnost, a poučen iskustvom svojih predhodnika nije dao nikakvu izjavu.

Ujutru 18. avgusta dobio je obavještenje iz Bosanskog Novog da je posada u Blagaju u cjelini zarobljena. Napad na posadu Blagaja izvršio je 1. bataljon Kozarskog odreda noću 17/18. avgusta. Izviđanje neprijatelja izvršio je u toku dana komandant bataljona Branko Vignjević i donio odluku da ga u toku noći napadne. Postavivši čete bataljona kružno oko uporišta, izvršen je jednovremen napad. Neprijatelj je bio iznenađen i brzo se predao sa svom ratnom opremom. Tom prilikom zaplijenjeno je: 1 teški minobacač sa 80 mina, 2 puškomitraljeza, 60 pušaka, 3 automata, 20.000 metaka, 100 komada ručnih bombi.³¹ Bunker i su bili svi zapaljeni.

²⁷ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170/523—570.

²⁸ AVII, NAV-N-T-315, Roll 2170—460.

²⁹ AVII, k. 74, reg. br. 68/2.

³⁰ AVII, NAV-N-T-314, Roll 556/1143.

³¹ AVII, k. 1625, reg. br. 4/1—1.

Stožer 12. ustaško-domobranske satnije napisao je slijedeće o zarobljavanju posade u Blagaju:

»Dana 18. kolovoza u 3. sata napadnuta je posada 8. satnije II bojne u Blagaju, kota 349 i Daščica sa svih strana sa bacačima, automatskim oružjem i puškama. Nakon jednog sata žestoke borbe nadmoćniji neprijatelj, a po utrošku svih odbrambenih sredstava, uspio je odmetnicima da zauzme postav i tom prilikom zarobe 2 dočasnika i 45 domobrana.«³²

Ovaj izvještaj dostavljen je komandantu 383. puka, a on ga je odmah dostavio komandantu 373. njemačke divizije. Pod utiskom ovog izvještaja on je istog dana izdao naređenje da 3. gorski zdruk sa prvim dijelovima odmah zaposjedne reon Bosanskog Novog, da 2. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije iz reona Bosanskog Novog krene što prije u Bosansku Dubicu sa zadatkom odbrane ovog mjesta, da 3. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije napusti uporišta u reonu Dobrljina koje će zaposjesti 3. gorski zdruk i da zaposjedne reon Bosanske Kostajnice. Svi ovi premještaji su izvršeni sa ciljem da se u reonu Bosanskog Novog dovedu snage 3. gorskog zdruka u koje je njemački komandant imao više povjerenja da će obezbjediti pokret jedinica divizije preko Bosanskog Novog prema Bihaću.

Njemački komandant je izdao naređenje za raspored ustaško-domobranskih jedinica 18. avgusta, a već 19. avgusta 2. bojna 3. pukovnije, 3. gorskog zdruka, preuzela je obezbjeđenje reona Bosanski Novi od 2. bojne 12. ustaško-domobranske pukovnije koja je 20. avgusta izvršila pokret za Bosansku Dubicu.³³

Istovremeno 3. bojna 3. gorske pukovnije zaposjela je uporišta Strižna—Ravnice—Dobrljin, a 3. bojna 12.

³² AVII, k. 118-a, reg. br. 4/5—6.

³³ AVII, k. 53, reg. br. 17/2—8.

ustaško-domobranske pukovnije zauzela je nove položaje u reonu Bosanske Kostajnice.³⁴

Domobranska dobrovoljačka pukovnija rasporedila je svoje jedinice duž ceste i pruge od Cerove Kose preko Basračke Glave kota 255 do Prijedora sa uporištima u Dragotinji, Martin Brdu i Brežićanima.³⁵

Za napuštanje šireg reona Banjaluke sa Lijevče Poljem, njemački komandant je naredio stožeru (štabu) 4. lovačkog ustaško-domobranskog zdruge da ubrza pokrete iz reona Jajca i zaposjedne Banjaluku sa Lijevče Poljem i Bosanskom Gradiškom s tim da jedna pukovnija obezbjeđuje prugu i cestu Banjaluka—Prijedor sve do Kozarca uključno.

Kada je izdao naređenje za privremeni raspored ustaško domobranskih snaga u dolini Vrbasa, Gomjenice, Sane i Une, on je naredio svim jedinicama divizije da izvrše pripreme za pokret i 21. avgusta izdao zapovjest za marš.³⁶

³⁴ AVII, k. 53, reg. br. 17/2—7.

³⁵ AVII, k. 112, reg. br. 7/15.

³⁶ U zapovijesti između ostalog stoji:

»...1) Neprijateljske jake snage na marševskom putu nalaze se u odsjeku Blagaj—Rudice—Otoka i sjeverno od ceste između Bosanske Krupe i Ostrožnica. Ista uporišta je do sada osiguravala 114. lovačka divizija.

2) Sa prepadima u toku marša mora se u svako vrijeme računati...

4) Za premještaj formira se 5 marševskih grupa:

a) I grupa — komandant artiljerijskog puka 373. divizije skuplja se 21. VIII 1943. u Prijedoru i stiže:

22. VIII uveče u Bosanski Novi.

23. VIII uveče u Otoku

24. VIII uveče u Grmušu

25. VIII uveče u Bihać

b) II grupa — komandant 383. puka prikuplja se 21. VIII 1943. u Bosanskom Novom«... Dalje se u zapovijesti za ovu grupu navodi da stiže 24. VIII u Bihać i da se kretala jedan dan pre prve grupe.

Ujutru, 24. avgusta 1943. komandant 373. njemačke divizije izdao je i zapovjest za vođenje borbe i raspored svih jedinica od 25. avgusta pa nadalje.³⁷

NAPAD BRIGADE NA PROTIVTENKOVSKI BATALJON 373. NJEMAČKE DIVIZIJE

Jedinice 373. njemačke divizije prema zapovjesti za marš u grupama su se kretale dolinom Sane i Une prema Bihaću.

Protivtenkovski bataljon dobio je zapovjest za marš 21. avgusta 1943. godine. Pokret bataljona bio je određen za 24. avgust u 07.00 časova.

c) III grupa — komandant protivtenkovskog bataljona 373. divizije ... Po zapovijesti ovaj bataljon kreće na marš iz Prijedora 24. VIII ujutru u 7 časova i stiže u Bosanski Novi, gdje «e zadržava na prvoj etapi marša prema Bihaću.

d) IV grupa: po zapovijesti to je izviđački bataljon 373. divizije koji kao brzopokretan kreće iz Prijedora iza protivtenkovskog bataljona i već 25. VIII stiže u reon Vrtoča kod Bosanskog Petrovca.

Zapovijest sa potpisom generala Aldrijana istog dana, 21. avgusta, dostavljena je svim potčinjenim komandama jedinica divizije. (AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000267.)

³⁷ U zapovijesti između ostalog stoji:

... »Najviši princip cjelokupne borbene aktivnosti sopstvenih trupa je održanje borbene inicijative sa pokretnim vođenjem borbe i trajnim izviđanjem protivnika ne dozvoljavajući da nas uz-

•nemirava i slabi naše snage...«
Nakon izvršenih pokreta raspored jedinica:
— 384. puk u prostoru Bosanski Petrovac
— 383. puk Bihać
— Izviđački bataljon Bihać
— Artiljerijski puk Bihać
— 2. ustaško-domobranski lovački puk iz Banjaluke u Bosansku Krpu.
— 4. ustaško-domobranski lovački zdug iz Bugojna u Banjaluku.
— 3. gorski ustaško-domobranski lovački zdug iz Kladuše u Bosanski Novi i Prijedor.
(AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000252).

Saznavši za pokret iz Prijedora prema Bosanskom Novom među vojnicima PT bataljona je došlo do demoralizacije. Mnogi su tvrdili da živi neće proći ovom relacijom.³⁸ Utjehu su tražili u alkoholu i u pijanom stanju govorili jedni drugima da oni neće da umru. Pojedinci su izjavljivah da će prebjeći partizanima.

Doušnici su prisluškivah ove razgovore vojnika i one koji su izjavljivah da će prebjeći partizanima prijavljivali su obaveštajnom oficiru. Obaveštajni oficir je o tome obavijestio komandanta bataljona, posebno apostrofirajući Balenovića i Hodžića kao izrazito neprijateljski nastrojene prema Nijemcima.

U Komandi bataljona zadesio se tom prilikom i ljekar Dokmanović koji je upamtio ime Hodžića i odmah se sastao sa njime i obavijestio ga da se čuva. Tom prilikom pošto su se uvjerih da obadva simpatišu partizane, odlučili su da potraže vezu sa njima i da im predlože da napadnu Prijedor.

U to vrijeme Prijedor je bio opasan žicom, rovovima i bunkerima. Odmah od žice na 2—3 kilometra prema Kozari bila je partizanska teritorija. To su iskoristili Dokmanović i Hodžić pa su potajno 21. avgusta izašli iz Prijedora prema Božićima i od prvih ljudi na koje su naišli zatražili vezu sa partizanima. Insistirah su da veza bude uspostavljena istog dana u 18.00 časova.

O tome je odmah bio obavješten politički komesar 2. bataljona Brano Kovačević, koji se zatekao u selu Božićima. Brano Kovačević je prihvatio poziv na sastanak i o tome u svom sjećanju napisao:

»Drugom polovinom avgusta 1943. krenuo sam iz štaba bataljona da obidem 2. četu koja se nalazila na Maslinbaru. Baš u to vrijeme preko odbornika iz Božića stigla je obavještenje da bi neko od rukovodilaca iz 2. bataljona

³⁸ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/780.

trebalo da dođe u selo, jer očekuje pismo grupe oficira iz neprijateljskog garnizona u Prijedoru. U selu sam dobio pismo koje je stiglo iz Prijedora. U njemu je bila poruka da se dođe na sastanak poviše Prijedora, negdje u okolini Rasadnika. Trebalo je krenuti odmah. Vremena za razmišljanje nije bilo. Pošao sam, iako sam pretpostavljao da mogu pasti u zamku. Vrijeme sastanka bilo je određeno u 18.00 časova. Stigao sam na zakazano mjesto. Tamo sam našao jednog oficira u njemačkoj uniformi sa oznakom ljekara. Sa njime je bio i jedan vodnik rodom iz Cazina. Mjesto sastanka je bilo nedaleko od neprijateljskog položaja i odatve se vidjelo nekoliko vojnika. Pokazao sam na borca koji je došao sa mnom, rekavši da on komanduje mojim obezbjeđenjem i da se u neposrednoj blizini nalazi partizanska jedinica. Oficir ljekar govorio je srpsko-hrvatski. Odmah su pokušali da me ubjede da se ne radi o prevari i podvali, već o akciji koju treba čim prije završiti. Podvukao je da se radi o napadu na Prijedor. Napomenuo je da ne želi da o sastanku i planu bilo ko drugi šta zna, osim njega i vodnika koji je došao sa njim...

»Dok je oficir obavještavao o detaljima svoga plana, razmišljao sam o našim mogućnostima. Znao sam da vremena i snaga nemamo dovoljno, ali sam prihvatio prijedlog o pomoći koju žele da nam pruže i unekoliko tačaka izložio sam naš plan:

1. — da poslije dva dana, kada ta jedinica divizije »Tigar« krene iz Prijedora prema Bosanskom Novom, naše snage je napadnu na ovoj komunikaciji, ali nisam rekao mjesto napada;

2. — da ćemo predohdnicu propustiti, a zatim napasti prvi kamion motorizovanog divizionu, tu bi trebalo da bude ovaj vodnik sa puškomitraljezom i svojim vojnicima i kada otpočne borba da nam pruže pomoć;

3. — da po mogućstvu uredi sa šoferima vozila da prilikom pokreta budu bliže jedan drugom, istovremeno, da u ovim vozilima bude onih vojnika koji bi nam takođe pružili pomoć.

To sam uglavnom zahtjevao od oficira. Oficir je prihvatio moj prijedlog.

Prilikom povratka u štab bataljona navratio sam u Sreski komitet KPJ za Prijedor. Obavijestio sam o svemu sekretara Komiteta Iliju Bursaća. Pošto je vrijeme bilo kratko, svega dva dana, predložio sam Iliji da se obezbjedi najmanje 400 civila radi iznošenja plijena iz ove akcije...

U toku noći 22/23 avgusta stigao sam u štab bataljona. Stab bataljona je donio odluku da se čim prije prikupe čete i krenu prema Karanu, odnosno prema selu Marinima...

Radi uspjeha akcije trebalo je što hitnije upoznati štab odreda i ostale bataljone. Odlučeno je da poslije kraćeg

odmora krenem u štab 3. bataljona koji se nalazio prema Bosanskoj Gradiški, sa sjedištem u Podgradcima. Na tom sektoru se nalazio i štab odreda. Navratio sam u štab odreda gdje sam našao Đuru Vučenovića Busena, komandanta, Milana Novakovića, zamjenika komandanta bataljona i druge. Prenio sam im da prikupe snage što bliže, jer će se vjerovatno od štaba odreda dobiti naređenje o pokretu za šta ja nisam nadležan.

Krenuo sam u štab odreda koji se nalazio iznad Jablanice. Tamo sam našao zamjenika komandanta Ljubana Crnobrnju i zamjenika političkog komesara odreda Vasu Petrovića..

Dalje u sjećanju Branko Kovačević navodi da je upoznao Cmobrnju i Petrovića o dogovoru sa oficirom iz-373. njemačke »Tigar« divizije, da je štab 2. bataljona već krenuo sa četama na Karan radi izvršenja akcije i zamolio da i ostali bataljoni učestvuju u akciji.

Članovi štaba odreda su se složili sa svim prijedlozima i odmah napisali naređenje 1. i 3. bataljonu za učešće u akciji. Naređenje su kuriri odnijeli u toku noći i već u osvit zore 23. avgusta jedinice 1. i 3. bataljona su kretale svaka svojim pravcem u reonu prikupljanja.

Dok je štab Odreda pravio plan napada na njemačku kolonu i ljekar Dokmanović i vodnik Hodžić su pravih plan sadejstva sa partizanima. Hodžić je još ranije bio ostvario uticaj na nekoliko vojnika u ovoj jedinici. Naročito je bio ispoljio svoju aktivnost 23. avgusta prilazeći pre svega onim vojnicima koji su ispoljavah najveći strah da neće živi proći sutrašnji marš. Njegov razgovor sa vojnicima prijavila su trojica vojnika-doušnika komandi bataljona, zbog čega su sutradan, 24. avgusta neposredno pred pokret Hodžić i Balenović bih razoružani i uhapšeni. Nešto kasnije bih su ukrcani u jedan kamion 2. voda 2. čete bataljona.⁴⁰

³⁹ »Kozara u NOR-u«, zapisi i sjećanja, knj. 5, Beograd 1978 str. 848—859.

" AVII NAV-N-T-314 Roll 554/764.

Komandant protivtenkovskog bataljona izdao je posebno uputstvo (Anweisung) za osiguranje marša od Svodne do Blagaja. Na ovakvu odluku ga je navela okolnost likvidacije ustaško-domobranske posade u Blagaju 18. avgusta. Od Prijedora do Svodne, cesta i pruga su bile obezbjeđene sa tri jake posade u Martin Brdu, Brežićanima i Dragotinji.

Zato je naredio da kolona krene što brže bez zastoja do Svodne a odatle uspori pokret isturajući jača izviđačka odjeljenja.

U međuvremenu i štab 11. krajiške brigade (do 21. avgusta Kozarski NOP odred) vršio je užurbano pripreme za napad na njemačku motorizovanu kolonu.

Još u toku 23. avgusta sva 3 bataljona brigade su se koncentrisala na terenu Karana u reonu sela Marina.

Na osnovu odluke štaba brigade izvršen je slijedeći raspored bataljona i udarne čete:

Prvi bataljon je dobio zadatak da pre svega sa jednom četom obezbjeđuje akciju od Bosanskog Novog. Sa jednom četom da zaposjedne Reljića Kamen i dočeka njemačku kolonu s čela, a jednu četvu da prebaci preko rijeke Sane u reon sela Trgovište sa zadatkom da tuče neprijatelja u bok sa lijeve obale.

Drugi bataljon je dobio zadatak da posjedne položaj i paralelno sa komunikacijom napadne neprijateljsku kolonu bočno sa najbližeg odstojanja.

Treći bataljon i Udarne četa dobili su zadatak da djeluju prema Brežićanima sa zadatkom da presjeku kolonu kod Brežićana, odbiju poslednji dio kolone i spreje eventuelnu intervenciju neprijatelja iz Prijedora.

Ovaj bataljon je također dobio u zadatak da poruši prugu i prekine telefonske linije.

Posebno je skrenuta pažnja svim štabovima bataljona i komandama četa na najveću tajnost akcije, jer je isključivo od toga zavisio uspjeh. Na ovo je naročito skrenuta pažnja štabovima 2. i 3. bataljona, koji su morali u toku noći 23/24. avgusta dovesti jedinice do Dragotinje i Brežićana prolazeći pokraj neprijateljskih uporišta na Martin Brdu, Dragotinji i Brežićanima, a u samu zoru tako se prikriti da ih neprijateljske patrole ne primijete.

Razradi plana akcije prisustvovao je i sekretar Komiteta KPJ za Prijedor Ilija Bursać, koji je na prijedlog štaba brigade preduzeo mjere da se na terenu Karana iz nekoliko sela prikupe volovske zaprege radi izvlačenja plijena i mobilise omladina koja će ovaj zadatak izvršiti.

U toku noći sve su jedinice uspješno i neprimjetno posjele određene položaje. Udarne čete i neke jedinice 2. i 3. bataljona spustile su se na samu cestu i zauzele položaje u kukuruznim poljima pokraj pruge i ceste.

Pozadi položaja bliže selu Marinima nalazili su se omladinci sa volovskim zapregama.

Sunce je bilo već daleko odskočilo. Mnogi borci i rukovodioci već su se preznojavali i jedva čekali da naiđe neprijatelj, ali od njega ni glasa ni traga. Naviknuti da Nijemci uvijek rano ujutru kreću u napad, ili na marš, štab brigade i štabovi bataljona sa komandama četa već su počeli da sumnjaju, pretpostavljajući da se radi o obmani.

Oko 07.00 časova primjećene su domobranske patrole, koje su se kretale iz Donje Dragotinje prema Brežićanima, sa Martin Brda prema Dragotinji i iz Brežićana prema Kapeli. To su bila uobičajena svakodnevna kretanja domobranskih patrola, već poznata štabu brigade i štabovima bataljona.

Dok su borci nestrpljivo očekivali nailazak motorizovane kolone, protivtenkovski bataljon 373. njemačke divizije je sa zakašnjenjem od 15 minuta krenuo iz Prijedora.

Odmah po izlasku iz grada zbog prašnjavog puta vozila eu morala držati veće odstojanje.⁴¹ Zbog toga se kolona produžila više nego što je to bilo određeno zapovješću komandanta bataljona za marš.

Na čelu kolone kretala se 2. četa, a pozadi ove komandant bataljona sa adutantom i radio odjeljenjem. Iza komande bataljona kretala se 1. četa, a za njom oklopno odjeljenje i na kraju pozadinski dijelovi.

Iza protivtenkovskog bataljona kretao se izviđački bataljon 373. njemačke »Tigar« divizije, koji je zbog prašine zastao između Prijedora i Brezičana, puštajući da kolona protivtenkovskog bataljona malo više odmakne.

Uskoro su osmatrači četa i bataljona 11. brigade primjetili oblake prašine daleko naprijed ispred Brezičana na okuci puta prema Prijedoru. Svi štabovi i komande su naredili pripravnost za borbu. Oružja su otkočena, a ručne bombe odvrnute.

Oko 08.00 časova čelo njemačke kolone stiglo je do Reljića Kamena. Jedinice 1. bataljona otvorile su žestoku vatru sa bliskog odstojanja.

Teški mitraljez postavljen ispod Reljića Kamena prosto je kosio po neprijatelju koji je zbunjen silovitim napadom u prvi čas bio zastao da bi se odmah pribrao i pružio žestok otpor. Otpočela je žestoka borba upravo sa vojnicima iz prvog kamiona odakle se očekivalo po dogovoru Hodžića i Branka Kovačevića da će u tom kamionu biti njegovi vojnici koji će nakon prvog pucnja zaustaviti kamion i otvoriti vatru po Nijemcima iza njih.

⁴¹ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/758.

To je i bio razlog da neprijatelj u tom kamionu nije bio odmah uništen. Kada su Nijemci poskakali iz kamiona došlo je do borbe prsa u prsa, rvanja i upotrebe bajoneta. Na mitraljesca Branka Bjelovuka bacila su se 3 Nijemca i oborila ga. Njegovi pomoćnici pokušali su da pucaju u Nijemce, ali je to bilo nemoguće učiniti pošto su u rvanju često mijenjali položaj. Jedan borac vidjevši da ne koristi pucati, bajonetom je likvidirao neprijateljske vojnike i oslobodio Bjelovuka.

Jedan ranjeni njemački oficir (komandir 2. čete) koji je bio skriven u jednom žbunu, ubio je vodnika Gnjatović Zivka iz 2. bataljona i sekretara Komiteta KPJ za Prijedor Iliju Bursaća.⁴²

U ovoj akciji najviše se istakao Stojan Grujičić-Jaruga, iskoristivši stručno znanje rukovanja topovima. On se odmah u početku akcije dočepao jednog od protivtenkovskih topova i kako je municija bila uz top, on je otvorio vatru po neprijateljskoj koloni. Prvim granatama pogodio je štab protivtenkovskog bataljona i pobio u cjelini štab sa radio odjeljenjem, a zatim prenio vatru po dubini štiteći izvlačenje plijena.

U jurišu na Nijemce učestvovao su svi, počev od članova štaba brigade do štabova bataljona, komandi četa i kurira, jednom rečju cio borački i rukovodeći sastav. U jurišu su učestvovao i partijski radnici sa terena na čelu sa sekretarom Komiteta Ilijom Bursaćem i omladinci koji su se tu našli.

Plijen je bio veliki, naročito odjeća, obuća, sanitetski materijal, šatorska krila i druga oprema, a od naoružanja mnogo raznovrsne municije kako puščane, tako minobacačke i topovske. Zaphjenjen je i veći broj automata, pištolja, ručnih bombi, dvogleda, raketa i dr.

⁴² »Kozara u narodnooslobodilačkom ratu«, zapisi i sjećanja, knjiga V, Beograd 1978, strana 857.

Najveći dio plijena bio je u autobusima i kamionima. Međutim, sav nije mogao biti evakuisan pa je veći dio bio spaljen zajedno sa vozilima.

U izvještaju štabu 2. bosanskog korpusa štab brigade je samo naveo da su spaljena 32. kamiona i 6. luksuznih automobila, uništena 3 protivtenkovska topa, 4 kamiona topovske municije, jedna radio stanica.

Sto se tiče plijena navedeno je da je zaplijenjeno 6 protivtenkovskih topova sa 1400 granata i 4 njemačka laka mitraljeza »šarca«.

O neprijateljskim gubicima u ljudstvu navedeno je da je zarobljeno 42 neprijateljska vojnika, a preko 100 poginulo u borbi. Među poginulim da su bila i 3 njemačka oficira.⁴³

Podaci o plijenu, naročito odjeći, obući, municiji lakom naoružanju bih su znatno manji.

*

Značaj uništenja ovog bataljona bio je višestruk. Pre svega pošto su Nijemci u toku jula i avgusta 1943. bih u pokretu dolinom Sane i Une prema jugozapadnoj Bosni, Lici i Dalmaciji, osnovni zadatak Kozarskog odreda, a kasnije 11. brigade je bio da stalnim napadima na komunikacije Banjaluka—Prijeđor—Bosanski Novi i Volinja—Dobrljin—Bosanski Novi nanese neprijatelju što više gubitaka i što je više moguće usporavaju njihov pokret. Ova akcija pored ostalih doprinijela je ovom cilju.

Pored toga, i ovom akcijom kao i dotadašnjim naše jedinice su se snabdjele novim i kvalitetnim oružjem, većom količinom municije, a isto tako značajno su se snabdjele i novom odjećom, obućom, većom i svim ostalim materijalnim potrebama.

⁴³ Arhiv CK KPJ, reg. br. 3856/43.

Razbijanje protivtenkovskog bataljona 373. njemačke divizije teško je pogodio sve njemačke komande u dolini rijeke Sane i Une, i to ne toliko zbog gubitaka, koliko zbog vrlo napete situacije u kojoj se svaki čas i svaki dan očekivao vazdušni desant sa kojim je trebalo da vodi borbu samo 373. njemačka divizija, koja je za borbu protiv tenkova imala samo ovaj bataljon.

*

Njemački komandant i obavještajna služba su zaključivali da je ta akcija bila planski usklađena sa strategijskim planovima angloameričkih armija. Zaključujući također da su partizane u ovoj akciji potpomagali njihovi saradnici u protivtenkovskom bataljonu, odlučih su da sprovedu temeljitu istragu i utvrde prave krivce. Sumnjah su i u domobranske oficire u uporištima. Bojah su se da i u drugim jedinicama 373. njemačke divizije nema partizanskih saradnika koji bi se eventualno ovom istragom mogli otkriti.

Odmah po završetku napada na poprište borbe je izišao pripadnik 373. njemačke divizije i u 15.00 časova 24. avgusta telefonski obavijestio komandanta divizije o slijedećem:

»Oko 07.30 časova između Brežičana i Dragotinje (s. z. Prijedora) štab i 2. četa protivtenkovskog bataljona 373. divizije napadnuti.

5 protivkolskih topova u neprijateljskim rukama. Sva vozila razorena i uništena. Naknadno javljeno da su još 2 topa oduzeta. Gubici nepoznati.

U 17.30 časova naknadna obavještenja:

Protivtenkovski bataljon je bio u duboko razvučenoj koloni, dobro osiguran. Na čelu 2. četa, štab, 1. četa i na kraju ostali dijelovi bataljona.

Prepad izvršen sa najbližeg odstojanja. Neprijatelj zapriječio pokret, zahvatio artiljerijskom vatrom sve jedinice koje su slijedile upotrebljavajući tek zauzete topove.

Po iskazu jednog oficira vidio je 20 mrtvih. Komandant i dva oficira nestali.

Radio odeljenje uništeno. Svi ljudi su mrtvi. Sva vozila 2. čete razorena i uništena.

4—5 topova sa municijom odvučeno.

Bliza obavještenja još nedostaju.»⁴⁴

Izviđanje su vršili i žandarmi iz Prijedora, dobri poznavaoци ovog terena. I oni su toga dana napisali u svom izvještaju:

»... 24. 8. 1943. na cesti od Brezičana do Gornje Dragotinje spaljeno je 19 njemačkih velikih samovoza, nađeno 17 lješeva njemačkih vojnika, a u nekoliko samovoza preveženi su ranjenici u Prijedor.

Prije napada prema Brezičanima na 4 kilometra do Prijedora minirana je i porušena pruga..»⁴⁵

Komandant njemačkih trupa u tzv. »Nezavisnoj državi Hrvatskoj« nije bio zadovoljan sa prvim obavještenjima i tražio je detaljan izvještaj.

Operativni oficir 373. njemačke divizije 24. avgusta uveče dostavio je komandi 373. njemačke divizije izvještaj koji je odmah dostavljen komandantu njemačkih trupa u NDH, a u kojem je bilo napisano:

... »Protivtenkovski bataljon krenuo je iz Prijedora u 7.15 časova. Čelo kolone u 8 časova prošlo je kroz Brezičane.

Poslije oko 4 kilometra marša bilo je čelo 2. čete napadnuto sa sjevera iz mitraljeza i pušaka. Vojnici su se zaustavili i odmah otvorili vatru. Nato su partizani izvršili juriš. Grupe vojnika povukle su se na položaj na obali Sane, ali pri tome su jako tučeni sa juga (sa lijeve obale Sane). Kada su na to opet pokušali da se probiju bili su od nadmoćnijih snaga savladani. Ova borba trajala je tri sata, a odvijala se rastućim snagama neprijatelja u dužini cijele kolone...

U sastavu partizanskih snaga bili su muškarci, žene i dječaci zajedno. Muškarci su bili naoružani puškama, mitraljezima i ručnim bombama. U toku borbe zauzeli su top 1. grupe i odmah ga upotrijebili. Sa ovim topom su pogođeni štab i 1. četa.

⁴⁴ AVII NAV-N-T-314 Roll 556/1134.

⁴⁵ AVII, k. 86, reg. br. 16—2/14.

Zene i djeca su odmah prikupili svu opremu i odnijeli. Kod komore se sleglo oko 300 dječaka skoro isključivo od 12 do 16 godina. Oni su jurišali sa njihovim roditeljima zajedno, a zatim ponijeli plijen sa sobom...

Da je bilo moguće 2. četu razbiti utvrđeno je da su partizani bili na 10 metara udaljeni od ceste u kukuruznim poljima dobro sakriveni i sa tog najbližeg odstojanja otvorili vatru. Već pri prvom vatrenom udaru su najviše vođe — komandno osoblje — izginulo tako da su vojnici primili borbu bez rukovodstva.

Napad je dobro bio pripremljen. Partizani su unaprijed doveli marvu za nošenje plijena i zaprege za odvlačenje topova. Sav pribor za topove su također šlepovali — odnijeli.

Partizani jačine 600 ljudi povukli su se u sjevernom pravcu predhodno skinuvši uniforme sa poginulih vojnika...

Izvještaj o gubicima:

Poginuli: komandant protivtenkovskog bataljona, adutant komandanta bataljona, komandir 2. čete, 3 podoficira i 50 vojnika. Gubitci u ljudstvu još nisu zaključeni...

Neprijateljski gubitci: Utvrđeno 1 mrtav.

Gubitci u vozilima: 4 autobusa, 7 pionirskih vozila i 13 teških kamiona.

Gubitci u oružju: 5 topova M. 38,5 cm, 12 automatskih oružja, 13 pištolja, 55 pušaka i 2 dvogleda.

Ovi podaci su privremeni i približno dati.

Za tačnost, potpis, nadporučnik Lehrmann«⁴⁶

Kada je pročitao izvještaj general Liters je 25. avgusta u 12.20 časova uputio telegram komandi 373. divizije slijedećeg sadržaja:

... »Zahtijevam ubrzanje istrage o prepadu na Protivtenkovski bataljon i iskaze vojnika 2. čete.«⁴⁷

Kada je poslije podne 25. avgusta dobio približno tačne podatke o gubicima poslao je telegrafski izvještaj njemačkoj vrhovnoj komandi Jugoistoka (Balkana), komandi tek pristigle sa Istočnog fronta, 2. oklopne njemačke armije i njemačkom opunomoćenom generalu u »Nezavisnoj državi Hrvatskoj« slijedećeg sadržaja:

⁴⁶ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/797.

⁴⁷ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/620.

... »Približno obavještenje:

24. 8. u 8 časova u traci (toku) rijeke Sane 8 kilometara sjeverozapadno od Prijedora prepad na motorizovanu kolonu 373. divizije na maršu od Prijedora prema Bosanskom Novom.

Marševski poredak: 2. četa, štab, 1. četa, oklopno odjeljenje, a pozadi izviđački bataljon.

Na prednju marševsku četvrt banda srednje jačine sa najmanje 20 puškomitraljeza iz zasjede (aus Hinterhalt) otvorila je vatru. Iza prednje čete slijedeće snage zadržane jakim vatrenim udarom neprijatelja, koji je uveo u borbu i zarobljene topove. Neprestanim uvođenjem u borbu slijedećih dijelova neprijatelja se nije moglo spriječiti da izvuče plijen.

Približno utvrđeni gubici:

a) Mrtvih: 3 oficira (komandant bataljona, adutant, komandir 2. čete protivtenkovskog bataljona), 14 podoficira i vojnika (svučeni);

b) Ranjenih: 63 podoficira i vojnika;

c) Nestalo (Odnosi se na zarobljene — prim, autora) 49 podoficira i vojnika;

d) Neprijatelj je zaplijenio: 5 protivtenkovskih topova kalibra 5 cm sa 1000 komada topovskih granata, 12 automatskih oružja, 55 pušaka;

e) Opljačkano i razoreno: 4 autobusa, 7 pionirskih vozila i 13 teških kamiona.

Komandant njemačkih trupa u NDH
oper. oficir. Pfafferott 25. 8. 43.«

Po naređenju generala Literisa od 24. do 28. avgusta saslušano je 18 pripadnika 373. njemačke divizije i domobranske dobrovoljačke pukovnije.

Svi saslušani su u svojim izjavama navodili detalje razvoja borbe, a komandanti posada u uporištima Martin Brdo, Brežićani i Donja Dragotinja koji su imali zadatak obezbjediti prolaz od Prijedora do Svodne davali su objašnjenje zašto to nisu i učinili.

U saslušanju komandant uporišta u Brežićanima je izjavio:

»Domobransko uporište u Brežićanima leži na oko 100 metara pozadi prelaza druma preko pruge. Uporište je imalo na dan 24. 8. 1 oficira, 4 podoficira i 36 domobrana,

⁵³ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/787.

naoružanih sa 2 puškomitraljeza i ostalo puške... O napadu 24. 8. 1943. prije toga nisam ništa saznao.

Na 24. 8. u 6 časova ujutru uputio sam jednu patrolu od 20 ljudi prema Kapeli koja se u 8.30 vratila. Ova patrola u 8 časova nije videla neprijatelja, a u povratku žestoko je napadnuta vatrom...

Napad na protivtenkovski bataljon uslijedio je u 8 časova. Dio posade u uporištu je zauzeo položaje i otvorio vatru na visove sa kojih je pucano. Takođe iz kuća iz Villovice pucano je. Neprijatelj je otvorio vatru iz puškomitraljeza i minobacača sa oko 10 mina...

Za vrijeme borbe njemački vojnici su išli lijevo od pruge, naročito u pravcu Kapele...

Po završetku borbe poslao sam izvještaj komandantu 1. bojne domobranske dobrovoljačke pukovnije u Prijedoru. Posada u uporištu nije imala gubitaka...«

Komandant uporišta u Donjoj Dragotinji je izjavio:

»Domobransko uporište Dragotinja leži na cesti Prijedor—Bosanski Novi oko 1,5 km južno od crkve u Dragotinji, a ima istureno uporište u Svodni. U uporištu je na dan 24. 8. bilo 1 oficir, 5 podoficira i 75 domobrana sa 5 puškomitraljeza, ostalo puške. U isturenom uporištu u Svodni bilo je 1 oficir, sa 19 domobrana naoružanih sa 2 puškomitraljeza i ostalo puške.

Prije napada na protivtenkovski bataljon nismo saznali od naroda da partizani pripremaju napad, jer narod je na strani partizana.

Na 24. 8. uputio sam patrolu jačine 20 ljudi oko 7.30 časova u pravcu Brežićana s tim da se susretne sa patrolom iz Brežićana.

Poslije 8 časova čuo sam na udaljenju 2—3 kilometra pucnjavu. Pomislio sam da su partizani napali patrolu i naredio odmah najveću pripravnost (Bereitschaft).

Poslao sam 35 ljudi patroli u pomoć. U tom momentu uporište Dragotinju napalo je oko 200 partizana sa jednim teškim mitraljezom, jednim minobacačem i puškama. Gđano je sa tri strane. Telefonski sam odmah zatražio pomoć od štaba domobranske dobrovoljačke pukovnije iz Prijedora, ali pomoć nije upućena. Oko 10 časova telefonska veza sa Prijedorom je prekinuta. Potom sam zamolio preko telefona komandu u Bosanskom Novom da pošalje voz. Oko 14 časova stigao je oklopni voz iz Prijedora sa majorom Bakarecom, komandantom izviđačkog bataljona 373. divizije. Iz voza je otvorena vatra i partizani su se povukli. Voz je u uporištu Dragotinja ostao do 25. 8. u punoj pri-

⁵³ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/787.

pravnosti. Potom se oklopni voz sa majorom Bakarecom vratio u Prijedor oko 14,30 časova...⁵⁰

Dok se nalazio u Dragotinji major Bakarec je saslušao komandanta uporišta i postavio mu pitanje odgovornosti zbog ne pružanja pomoći protivtenkovskom bataljonu kada je ovaj bio napadnut. Na to je on odgovorio:

...»Uporište koje se nalazi na cesti Dragotinja—Brezici naročito je ugroženo (gefährdet). Za 5 mjeseci mogla komandovanja u Dragotinji imao sam više mrtvih i ranjenih. Vojnici imaju veliki strah kada su u patroli da ih partizani ne odsjeku, ili zarobe. Zbog ovog su vojnici premoreni i ogorčeni. Raspoloženje među vojnicima je takoderavo da moramo računati sa daljim dezertersvima, a moramo računati i sa prebjegavanjem...⁵¹

Saslušan je i komandant uporišta Martin Brdo. On je izjavio:

...»Uporište Martin Brdo leži na cesti Prijedor—Bosanski Novi oko 4 kilometra zapadno od Dragotinje.

Uporište je zaposjednuto sa 1 oficijom, 3 podoficira i 87 domobrana. Naoružano sa 1 teškim mitraljezom, 7 puškomitraljeza i ostalo puške...

Na 24. 8. čuo sam žestoku (heftig) borbu u predjelu Dragotinje... Radi utvrđivanja šta se tamo dešava poslao sam patrolu sa jednim podoficijom i 10 domobrana u izviđanje, ali poslije 1 sat patrola je pobjegla nazad, jer je napadnuta žestokom vatrom partizana...«⁵²

Za vrijeme dok je vršeno saslušavanje stigli su i 6 zarobljenih protiv-oklopnih lovaca-strijelaca zarobljenih u borbi i pobjeglih iz partizanskog zarobljeništva.

Svi su saslušani i na saslušanjima jedinstveno izjavili:

...»Do prepada je došlo na onom mjestu gdje cesta prelazi preko pruge. U momentu napada poručnik Velcel i svi ljudi su odmah iskočili iz vozila. Naređeno je da se krene unazad. Dok se povlačio poručnik Velcel je pogoden jednom granatom i pao. (Prilog skica kao faksimil)

⁵⁰ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/788.

⁵¹ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/789.

⁵² AVII NAV-N-T-314 Roll 554/789.

U momentu napada 1. četa je bila 3 kilometra pozadi 2. čete.

U napadu su učestovali partizani svi od 20 do 25 godina starosti, ali koji su već 2 godine partizani. Oni su svi došli iz planine Kozare. Žene i djeca su bili prisutni u napadu radi izvlačenja plijena i skupljanja materijala. Stanuju u selima 3 sata udaljenim od Dragotinje.

Ovo pravo partizansko selo očekivalo je partizane (odnosi se na selo Marine — prim, autora). Volovske zaprege su također iz partizanskog sela a ne iz sela bliže mjestu napada, pošto su volovi u tom selu zamjenjeni, a nove volove upregli.

Imena partizanskih sela neznamo, jer smo za kratko vrijeme prešli planinu Kozaru. Poslijednje selo zvalo se Podgradci... Hrana nije bila loša... Dobijali smo krompir, bijeli kruh, grašak, jabuke i šljive za nas kao pojačanje...

Četa koja nas je preuzela pripada jednom bataljonu Kozarskog odreda. Kod čete su bile 4 djevojke kao bolničarke. U četi su partizani imali 1 teški mitraljez, više puškomitraljeza, a skoro svaki pušku. Municijska nepoznato. Osim toga imaju i dva minobacača.

Partizani pokrete izvode zadivljujuće brzo. Oni se kreću tako brzo da mi nismo mogli vjerovati da jedno isto odjeljenje za kratko vrijeme izvodi napade u raznim krajevima (Gegenden). Mi smo ovo sami doživjeli.

Zbog ovoga za nas bi eventualna pomoć na svaki napad kasno stigla. Za nas je na svaki napad veliki gubitak (Nachteil) da se mi ne snalazimo, jer u tom pogledu gdje mi treba nešto da učinimo, neznamo ni narediti ni učiniti.

Mi smo bili upozoreni od naših podoficira da će doći do napada i opomenuti da će napad uslijediti na velikom i širokom frontu.

Za pouku kod partizana trebalo bi se još Nijemaca naći u zarobljeništvu...«

Saslušao zonderfirer Langer"

Cjelokupni materijal sa salušanja od preko 60 gusto kucanih strana poslan je komandantu Jugoistoka na njegovo izričito traženje.

AKCIJE DO KRAJA AVGUSTA 1943.

Poslije podne 24. avgusta štab 11. kozaračke brigade održao je kratak sastanak sa štabovima bataljona na ko-

⁵³ AVII NAV-N-T-314 Roll 554/787.

jem je analizirana akcija, utvrđen plijen i brojno stanje zarobljenika, te sopstveni gubici. Potom je svaki bataljon dobio zadatak da se vrati na svoj teren i nastavi sa daljim napadima na neprijatelja.

Trećem bataljonu je dodijeljena jedna grupa zarobljenika s tim da se smjeste u selu Podgradcima dok se ne dobije odobrenje štaba korpusa za njihovu zamjenu. U Podgradce i Grbavce je stigao 25. avgusta. Sa bataljonom je maršovala i Udarne četa koja je odmah produžila u Lijevče Polje radi mobilizacije novih mladića, pošto se poslije poslednje akcije pojavio višak oružja. Krećući se prema Lijevču četa je naišla na 21 žandarma oružničke postaje Miljevići koji su patrolirali kroz selo Viluse. Odmah su napadnuti i u kratkom okršaju ubijeno je 8, a zarobljeno 6 žandarma, dok su 7 uspjeli pobjeći.⁵⁴

Krajem avgusta 1943. jedinice 4. lovačkog ustaško-domobranskog zdruge vršile su pokrete radi posjedanja novih prostorija određenih od komande 373. njemačke divizije. Tako je 7. lovačkoj domobranskoj pukovnji 4. ustaško-domobranskog zdruge naređeno da do kraja avgusta posjedne sva uporišta od Ivanjske do Kozarca.

U selu Bistrici između Prijedora i Banjaluke, 9. kilometara sjeverno od Ivanjske nalazila se 6. satnija, 2. bojne, 7. domobranske lovačke pukovnije sa zadatkom obezbeđenja ceste Ivanjska — Kozarac.

Štab 2. bataljona 11. kozaračke brigade uspostavio je vezu preko domobranskog vodnika Južaka sa komandirima satnije Miralemom Koprivicom rodom iz Rogatice. Vođeni su razgovori o predaji satnije. Međutim, razgovori su bih prekinuti zbog akcije na njemački protivtenkovski bataljon.

Odmah po povratku 2. bataljona sa terena Karana 24. avgusta uveče počeli su ponovo pregovori o predaji sat-

⁵⁴ AVII, k. 1625, reg. br. 4/1—1.

nije. S ovom akcijom se žurilo, jer je svakog časa satnija mogla da krene iz Bistrice na drugi zadatak. Dvadeset-petog avgusta bili su definitivno utvrđeni detalji o njenoj predaji. Zamjenik komandanta 2. bataljona Mlado Stanić o tome u svom sjećanju kaže:

.... »Satnik Koprivica nije smio da povede jedinicu na predaju. Ponudio je našem štabu bataljona da posadu opkolimo i upozorimo domobrane da će, ukoliko se ne predaju, biti uništeni. Najveću teškoću činila su nam petorica Nijemaca koji su bili u ovoj jedinici i nalazili se niže groblja pod jednim šatorom«... . (»Kozara u narodnooslobodilačkom ratu«, knj. V. str. 895).

Štab bataljona je zbog toga napravio slijedeći plan akcije: vodnik Južak iz 6. satnije, koji se najviše i zalagao da partizani zarobe satniju, dobio je zadatak da 25. avgusta u 23.00 časova prilikom smjene straže umjesto domobrana povede borce 2. bataljona i postavi na stražarska mjesta. Zatim da vodnik Milovan Stojnić sa borcima Obradom Jokićem, Brankom Bjelovukom i još dva borca dobrovoljca upadnu u šator sa Nijemcima i pozovu ih na predaju, a ukoliko ne prihvate poziv, likvidiraju ih. Za to vrijeme ostale jedinice bataljona da opkole satniju i pozovu je na predaju.

U 23.00 časova borci 2. bataljona su zauzeli stražarska mjesta, a grupa boraca sa vodnikom Milovanom Stojnićem upala u šator sa Nijemcima. Milovan je uperio automat u Nijemce sa povikom da se predaju. Iznenadjeni Nijemci su se u prvi mah trgh, malo oklijevali što je bilo dovoljno Milovanu da povuče obarač. Međutim, automat nije opalio. Nijemci su se brzo pribrali i jedan od njih je opalio iz pištolja i lakše ranio jednog borca. Tada su među njih bačene bombe i istovremeno otvorena vatra iz automata ostalih boraca. Svih 5 Nijemaca bilo je likvidirano.

Automat vodnika Milovana je zatajio u odlučnom trenutku zbog toga što je bio nov i podmazan, do tada neupotrebljavan, a to Milovan nije znao. Ali, to je bila dovoljna pouka da se kasnije svako zaplijenjeno oružje prije upotrebe provjeri.

Međutim, satnija se nije odjednom predala već po dijelovima, što su iskoristila 3 podoficira i 17 domobrana da pobjegnu.⁵⁵ Oni su u štabu 2. bojne u Ivanjskoj podnijeli slijedeći izvještaj:

... »Noću 25/26. avgusta iznenada je opkoljena oko 23.00 časova 6. satnija kojoj su se neopaženo privukli komunisti. Na dati znak sa 4 hitca iz pištolja (samokresa) uslijedio je istovremeni napad na postave (položaje) k. 308 i k. 326 kao i na stožer i komoru satnije kod ceste. Napadač tako je bio u blizini postava, da je bacio ručne bombe na postave među šatore, ubio stražara kod stožera Nukić Sal-ku, zatim se pomješao sa ljudstvom 6. satnije vičući: »Domobrani ne pucajte, neće vam se ništa dogoditi, predajte se, za koji dan će i vaša bojna, jer se preko pruge nalaze naše tri divizije...«

Da je do ovog slučaja došlo krivica je do vojnika Južaka, koji je bio u dogovoru sa odmetnicima.«⁵⁴

U izvještaju štaba 11. kozaračke brigade štabu 2. bosanskog korpusa navedeno je da je 2. bataljon u akciji na Bistricu zarobio cijelu 6. satniju 7. lovačke pukovnije i da su tom prilikom zaplijenjena: 2 teška mitraljeza, 2 minobacača, 9 puškomitraljeza, 66 pušaka, 15.000 metaka, 78 mina i 30 konja. Zarobljeno je 92 domobrana, 6 podoficira, 1 zastavnik i 1 nadporučnik. Svi su domobrani izrazili želju da idu u partizane u svoje krajeve.⁵⁷

Pet dana kasnije, 31. avgusta preko obaveštajne službe Nijemci su doznali da je zarobljenih 90 domobrana prešlo iz Kozare u Podgrmeč.⁵⁸

⁵⁵ AVII NAV-N-T-314 Roll 556/1120.

⁵⁴ AVII, k. 80, reg. br. 39/2—1.

⁵⁷ AVII, k. 1625, reg. br. 4/1—1.

⁵⁸ AVII, k. 29, reg. br. 2—1/29.

Dok je 2. bataljon uspješno zarobio čitavu satniju domobrana i 3. bataljon 11. brigade je svega dva dana kasnije uspješno izvršio napad na žandarmerijsku stanicu u selu Celinovcu (Turjak) jačine 48 žandarma.⁵⁹

Jedna grupa od 25 boraca upala je u uporište kroz žicu, a ostale snage su opkolile uporište da žandarmi ne pobjegnu. U kratkoj borbi ubijena su 2 žandarma, 15 zarobljeno, a 31 je uspio pobjeći u Bosansku Gradišku.

Zgrada u kojoj je bila stanica je zapaljena a 12 bunkera oko zgrade porušeno.

Zaplijenjeno je 14 pušaka, 1 puškomitraljez, 8.000 metaka, dosta ćebadi, šinjela, uniformi, 60 litara gasa i 200 kg bijelog brašna.

Zapovjedništvo 3. oružničke pukovnije u Banjaluci je od pobjeglih žandarma formiralo novu žandarmerijsku stanicu u selu Bereku kod Bosanske Gradiške.

Značaj ove akcije je u tome što je područje slobodne teritorije Kozare znatno prošireno na istok.

Dok su 2. i 3. bataljon izvodili akcije na svom terenu, dotle je na 1. bataljon na Karanu 30. avgusta napala sa svih strana cijela 12. ustaško-domobranska pukovnija sa preko 1000 domobrana i ustaša.

Prvo je 2. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije iz Bosanske Dubice 30. avgusta napala prema selu Komlenac u dvije borbene grupe: prva, jačine 130 domobrana pod zapovjedništvom poručnika Provaznika krenula je pravcem Bosanska Dubica—Prijeđor, do potoka Knežice, a odatle na k. 218 i k. 266, i druga grupa jačine 69 domobrana pod zapovjedništvom nadporučnika Papišta napala je pravcem Bosanska Dubica — Bosanska Kostajnica prema selu Komlenac, prelazeći rijeku Mlječanicu, da bi se po planu sastala sa prvom grupom na k. 266.

" AVII, k. 118-A, reg. br. 4/5—9.

Istovremeno, 30. avgusta u 6.00 časova ujutro 7. domobranskih četa predvođenih pripadnicima 373. njemačke divizije napali su od Prijedora, Bosanske Dubice, Bosanske Kostajnice i Bosanskog Novog sa slijedećim pravcima napada: od Bosanske Dubice prema Vrioci, od Bosanske Kostajnice prema Podbrđanima, od Bosanskog Novog prema Pošti, od Dobrljina prema Kuljanima.⁶⁰

Stab 1. bataljona nije znao kolike su snage neprijatelja ni koji je neprijatelj. Za svaki slučaj dok ne izvrši izviđanje bataljon se privremeno povukao prema selu Zuljevici i Lješljanima u jedan ljeskar.

Jedna od domobranskih satnija izbila je na najviši vrh planine Pastirevo Križ i tu zanoćila. Ostale satnije su bile raspoređene oko ove.

Sutradan 5 satnija na terenu Karana se povlačilo u uporišta u dolini Sane i Une. Neprijatelja koji se povlačio prema Dobrijinu dočekao je 1. bataljon u selu Prusci i nanijeo mu teže gubitke. Ranjen je zapovjednik jedne satnije i 5 domobrana, a zarobljeno 3 podoficira i 25 domobrana. Tom prilikom zaplijenjeno je 2 puškomitraljeza, 31 puška, 3 pištolja i veća količina municije.⁶¹

Kod sela Kuljana 1. bataljon je zarobio 5 pripadnika 373. njemačke divizije, ranio 9 i zarobio 28 domobrana sa 5 puškomitraljeza i 30 pušaka.⁶²

Dok su se satnije 12. ustaško-domobranske pukovnije povlačile 31. avgusta sa terena Karana, 2. bojna iste pukovnije po naređenju komandanta 373. njemačke divizije nastavila je napade prema selu Komlenac i idućeg dana 1. septembra 1943. godine.

Toga dana iz Bosanske Dubice izišla je jedna četa dopunskog bataljona 373. njemačke divizije prema zapa-

⁶⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000216.

" AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000216.

⁶² AVII, k. 29, reg. br. 2/1—4.

du i na 2 kilometra od grada u 10.00 časova posjela položaje širine 3 kilometra.⁶³

U 10.45 časova dva aviona su bombardovala Komlenac sve do 11.30 časova, a u 12.00 časova 2. bojna je krenula u napad prema Komlencu.

Sa položaja iznad Komlenca manji dijelovi 1. bataljona su se povukli, a u selo je ušla 2. domobranska bojna. Potom je selo po naređenju zapovjednika bojne Franje Turca zapaljeno, a uhapšeno i odvedeno u logor kao taoci 2 muškarca, 9 žena i 22 djece.⁶⁴

FORMIRANJE KOZARSKOG NOP ODREDA I SMOTRA 11. BRIGADE

Naredbom štaba 2. korpusa od 8. septembra 1943. štab 11. brigade, dobio je u zadatak da formira Kozarski NOP odred.⁶⁵ Postupajući po ovoj naredbi štab brigade je izdvojio 168 boraca i rukovodilaca i formirao novi Kozarski NOP odred. Predložio je i članove štaba odreda, kao i uže članove štaba brigade i Komande vojnog područja, štabu Korpusa za postavljenje.

Za formiranje komandi mjesta sa partizanskim strazama izdvojeno je 12 oficira sa 174 borca. Upućeni su u selo Koturove Komandi vojnog područja na raspored.

Pošto je završio sa navedenim zadacima, štab 11. brigade pristupio je organizacionom sređivanju brigade. Trebalo je ravnomjerno rasporediti ljudstvo i naoružanje po bataljonima kao i formirati prištabske jedinice. Udarne čete je tada već bila rasformirana, a borci i rukovodioci raspoređeni u jedinice brigade.

⁶³ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000189.

⁶⁴ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/189.

⁶⁵ AVII, k. 457-B, reg. br. 4/19.

Pored 4 bataljona pri štabu brigade bile su formirane slijedeće jedinice: prateća četa (baterija od 4 topa); zaštitni vod; brigadna ambulanta i intendantura.

Na sređivanju i organizacionom jačanju brigade pored štaba brigade radili su štabovi bataljona i komande četa. Svi su u prvoj polovini septembra bili zauzeti na ovim zadacima. Pored toga štab brigade je ispomagao novopostavljenoj komandi Kozarskog vojnog područja na formiranju komandi mjesta i partizanskih straža.

Petnaestog septembra 1943. godine štab korpusa je izdao naredbu o postavljenju štaba brigade i štaba Kozarskog NOP odreda.

Štab brigade koji je do polovine septembra formirao sve jedinice koje jedna brigada treba da ima odlučio je da 21. septembra okupi sve jedinice brigade u selu Jablanici srez Bosanska Gradiška i izvrši smotru brigade.

Na smotru je pozvao predstavnike štaba korpusa i Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu. U ime Oblasnog komiteta došao je Šefket Maglajlić, a u ime štaba korpusa Ilija Došen.

Sutradan 22. septembra u selu Jablanici na proplan-ku zvanom »Indija« okupila se oko 10.00 časova cijela brigada i postrojila po bataljonima i četama.

U ime štaba brigade poslije primljenog raporta da u brigadi ima 1.160 boraca, politički komesar Milan Vrhovac pročitao je naredbu štaba korpusa o formiranju 11. krajiške NOU brigade, a potom pročitao i naredbu o postavljenju štaba brigade.

Štab brigade su sačinjavali: komandant Miloš Šiljegović, politički komesar Milan Vrhovac, zamjenik komandanta Dragan Marin i zamjenik pohtičkog komesara Vaso Petrović.⁶⁶

⁶⁶ AVII, k. 457, reg. br. 7/1—2.

Poslije pročitanih naredbi, borci i rukovodioci su prvi put čuli da se njihova brigada zove 11. krajiška NOU brigada.

Tada su doznali i to da im je za komandanta brigade postavljen Miloš Siljegović, kojega na smotri nije bilo, jer još nije bio stigao iz rejona Jajca gdje se do tada nalazio na dužnosti komandanta 7. brigade.

Po prvi put su borci i rukovodioci imali priliku da vide okupljenu brigadu na jednom mjestu. Vidjeli su tu sopstvenu veliku snagu, posebno vrlo veliki broj automatskog oružja, topove, minobacače i ostalu ratnu opremu što je snažno djelovalo na sve prisutne.

Sto se tiče uniformi najviše je bilo njemačkih, zatim domobranskih i žandarmerijskih što je potvrđivalo da su borci i rukovodioci uspješno vodili borbe sa ovim jedinicama.

Predstavnik Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu Sefket Maglajlić uzimajući riječ od političkog komesara brigade izrazio je puno zadovoljstvo što ima priliku da vidi još jednu kozaračku brigadu koja slijedi put ranije formiranih i izrazio nadu da će i ona kao i ostale kozaračke jedinice doslijedno sprovodi liniju KPJ u borbi protiv svih neprijatelja, da će na tom putu do konačne pobjede uništiti mnoge neprijatelje i dati svoj prilog za oslobođenje zemlje. Zatim je govorio o herojskoj borbi naroda Kozare iz kojeg je nikla ova brigada.

Predstavnik štaba korpusa govorio je da je formiranje 11. krajiške brigade 2. bosanski korpus pojačan sa još jednom brigadom i to dobrom i kvalitetnom brigadom što potvrđuje ne samo broj ljudi i oružja, nego najviše visoka politička svijest svih boraca i rukovodioca. To se izražava u snažnom moralno-pohtičkom jedinstvu što je najbolja garancija da će brigada uspješno izvršiti sve zadatke koji se pred nju postavljaju. Na kraju je i Do-

šen izrazio zadovoljstvo što prisustvuje formiranju tako kvalitetne i dobre brigade.

Naredbom štaba korpusa postavljen je samo uži dio štaba brigade a ostala postavljenja je izvršio štab brigade.

U štab brigade bili su postavljeni: za načelnika štaba Ljuban Crnobrnja, za obaveštajnog oficira brigade Ramo Mašić-Mirić, za intendanta Marko Pejaković i za referenta saniteta Jovanka Bajić.

U štab 1. bataljona postavljeni su: za komandanta Branko Vignjević, za političkog komesara Milan Stanić, za zamjenika komandanta Đuro Milinović i za zamjenika političkog komesara Milorad Kovačević.

U štab 2. bataljona postavljeni su: za komandanta Branko Popović, za političkog komesara Slavko Havić, za zamjenika komandanta Rade Batić i za zamjenika političkog komesara Obrad Jokić.

U štab 3. bataljona postavljeni su: za komandanta Đuro Vučenović-Busen, za političkog komesara Milan Kalinić, za zamjenika komandanta Stevan Janjetović i za zamjenika političkog komesara Jovica Kos.

U štab 4. bataljona postavljeni su: za komandanta Miloš Subotić, za političkog komesara Gojko Bjelajac, za zamjenika komandanta Dušan Obradović i za zamjenika političkog komesara Duka Trninić.

Bataljoni su brojali prosječno po 250 boraca, a u svom sastavu su imali po 3 streljačke čete, prateći vod, sanitetsko odeljenje i odeljenje za snabdjevanje. Na ovaj način bili su formacijski osposobljeni za samostalno djelovanje na određenim rejonima i po pravcima, a po potrebi i u većim akcijama u sklopu brigade kao cjeline.

Prema tome manevarska sposobnost i udarna moć brigade kao cijeline i svakog bataljona ponaosob bila je jako izražena i na velikoj visini. To je bilo posebno obi-

lježje brigade u taktičkom, a nekada i operativnom pogledu što će se ispoljiti u borbenim zadacima koje će brigada izvršavati.

Poslije zvaničnog i svečanog dijela programa nastalo je opšte veselje do kasno poslije podne, a zatim su bataljoni krenuli svaki u određeni mu rejon dejstvovanja.

Tako su se bataljoni našli:

Prvi bataljon u reonu Karana sa pravcem dejstva prema Bosanskoj Kostajnici, Dobrljinu i Bosanskom Novom;

Drugi bataljon u reonu Palančište—Gornji Jelovac sa dejstvom u pravcu Prijedora, Kozarca i Bosanske Dubice;

Treći bataljon u širem reonu Podgradaca sa pravcem dejstva prema Bosanskoj Gradiški i Lijeve Polju, i

Četvrti bataljon u širem reonu Lamovita sa pravcem dejstvovanja prema Banjaluci i Laktašima.

Stab brigade se smjestio u selu Vojskova, srez Bosanska Dubica blizu Okružnog komiteta KPJ za Kozaru i Komande Kozarskog vojnog područja u selu Koturovima.

Rasporedom bataljona i ostalih jedinica 11. kozaračka brigada je posjela slobodnu teritoriju Kozarskog područja sa koje je dejstvovala na neprijateljske posade i prolazeće kolone na komunikacijama Banjaluka—Prijedor—Bosanski Novi—Volinja i Banjaluka—Bosanska Gradiška.

Na ovaj način brigada je pored glavnog zadatka razbijanja i uništavanja neprijateljskih snaga obezbeđivala slobodnu teritoriju, a često prodirala na teritoriju koju su zaposjedale neprijateljske snage u Lijeve Polju i dolini Gomjenice.

Brigada je svojim dejstvima obezbeđivala nesmetan rad društveno-političkih organizacija, organa narodnih

vlasti i vojno pozadinskih vlasti na području Kozare, dok sa druge strane društveno-političke organizacije, organi narodne vlasti i vojnopozadinski organi su radili na stalnom jačanju brigade popunom novih boraca, snabdjevanjem i zbrinjavanjem ranjenih i bolesnih pripadnika brigade. Ta je pomoć bila ogromna što je brigadi omogućilo da može vrlo uspješno izvršavati zadatke koji su pred nju postavljeni. Prema tome snaga brigade je na prvom mjestu bila u neuništivoj i neiscrpoj snazi naroda Kozare organizovanog i rukovođenog od strane KPJ.

i

DRUŠTVENO POLITIČKE ORGANIZACIJE I NARODNA VLAST

Cjelokupnom organizacijom Komunističke partije na području Kozare rukovodio je Okružni komitet KPJ za Kozaru sa 4 sreska komiteta i to: Sreski komitet KPJ za Prijedor, za Bosanski Novi, za Bosansku Dubicu i Sreski komitet KPJ za Bosansku Gradišku.

Ukupno na području Kozare bilo je septembra 1943. 528 članova KPJ i 172 kandidata za prijem u KPJ organizovanih u 96 partijskih ćehja.

Članovi KPJ, SKOJ-a i kandidati za prijem u KPJ su ostvarili vrlo jak uticaj u narodu organizujući ga u masovne društveno političke organizacije. Najznačajniji rad u to vrijeme bio je rad organizacije Antifašističkog fronta žena (AF2).

U Kozari je poslije stradanja naroda u ljeto 1942. naročito muškaraca koji su masovno poubijani po logorima, ili kod svojih kuća ostao veliki broj žena bez muževa. Te žene i ostale čiji su muževi sačuvali živote, skoro su sve u ljeto 1943. pod rukovodstvom KPJ organizovane u Antifašistički front žena. Ovom organizacijom rukovodio je Okružni odbor AF2 sa 4 sreska, 12 opštinskih

i 84 seoska odbora u kojima je bilo 460 članova odbora, dok su sve žene bile u organizaciji.

Žene su bile stub i oslonac svih poljoprivrednih i drugih radova na području. One su obezbeđivale brigadu hranom, smještajem i drugim materijalnim potrebama. Čak su 1683 žene bile članovi omladinskih radnih brigada.

Omladina Kozare je bila obuhvaćena radom omladinskih organizacija — Savezom komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ) i Ujedinjenim savezom antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ).

Savezom komunističke omladine Jugoslavije rukovodio je Okružni komitet SKOJ-a sa 4 sreska i 15 opštinskih komiteta SKOJ-a. U septembru 1943. je bilo 1012 članova SKOJ-a organizovanih u 122 aktiva kojima su rukovodili sekretari aktiva.

Radom organizacije Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije rukovodili su odbori i to: okružni odbor USAOJ-a za Kozaru; sreski odbori USAOJ-a za Prijedor, Bosanski Novi, Bosansku Dubicu i Bosansku Gradišku; opštinski odbori USAOJ-a i seoski odbori USAOJ-a.

Omladinske organizacije SKOJ i USAOJ su imale dva glavna zadatka: popuna jedinica NOV i POJ i podpomaganje fronta učešćem u akcijama i materijalnim potrebama.

U opštinama su bili formirani omladinski radni bataljoni, a u srezovima omladinske radne brigade. U brigadama su bila 2—3 bataljona, sa ukupnim brojnim stanjem 1.200 do 2.000 omladinki i omladinaca.

Svaka radna četa je imala komandira i političkog komesara, a bataljoni i brigade komandanta i političkog komesara.

Omladinske radne čete i bataljoni radili su na prikupljanju hrane i ostalih potreba po selima za vojsku i bolnice, kao i narod u pasivnim i opustošenim krajevima Bosanske Krajine.

Na Kozari su neprekidno radili organi narodne vlasti na većem dijelu područja, a samo na manjem dijelu sa prekidima.

Cjelokupnim radom organa narodnih vlasti rukovodio je Okružni narodnooslobodilački odbor (NOO) za Kozaru.

Na Kozari su bila formirana 4 sreska narodnooslobodilačka odbora i to: Sreski NOO za Prijedor, za Bosanski Novi, za Bosansku Dubicu i Sreski NOO za Bosansku Gradišku.

Na cijelom području Kozare bilo je formirano 25 opštinskih narodnooslobodilačkih odbora koji su pomagali i organizovali rad sreskih NOO-a.

U opštini Palančište: Veliko Palančište, Malo Palančište, Gornji Jelovac, Božići, Jaruge, Orlovci, Gornji Garevci, Donji Garevci, Orlovača i Cirkin Polje.

U sanskoj opštini: Brezičani, Marini, Gornja Dragotinja, Brezičani, Jutrogušta, Crna dolina, i Donja Dragotinja.

U opštini Omarska: Lamovita, Omarska, Bistrica, Verići, Petrov Gaj, Niševići, Babići, Balte, Marićka, Krivaja, Gradina i Jelićka.

U opštini Rakelići: Busnovi, Tomašica, Pejići, Gaćani, Miljakovci, Islam Čela, Saničani i Rakelići.

U opštini Orlovci: Gornji Orlovci, Donji Orlovci, Cirkin Polje, Trnopolje i Orlovača.

U opštini Volar: Gornji Volar, Donji Volar, Jugovci, Cikote, Šurkovac, Ravska i Miška Glava.

Na sektoru sreza Bosanskog Novog bile su slijedeće opstane sa selima:

U opštini Bosanska Kostajnica: Strigova, Čitluk Gumnjani, Kalenderi, Babinac, Bačvani, Petrinja, Pobrdani, Slabinja, Mrakodol i Mraovo Polje.

U opštini Dobrljin: Dobrljin, Gornje Vodičevo, Donje Vodičevo, Kuljani i Grdanovac.

U opštini Ravnice: Ravnice, Velika Zuljevica, Mala Zuljevica, Cerovica, Poljavnice, Mazić, Lješljani i Rakovac.

U opštini Svodna: Svodna, Ahmetovci, Dumbrava, Grabašnica, Prusci, Devetaci, Petkovac i Derviši.

U opštini Radomirovac: Radomirovac, Sokolište, Vitasovci, Trgovište, Joševa, Blagaj Japra, Maslovare i Suhča.

Na sektoru sreza Bosanske Dubice bile su slijedeće opštine sa selima:

U opštini Knežice: Dvorište, Gornja Gradina, Kriva Rijeka, Donji Jelovac, Jutrogušta, Murati i Ušivac.

U opštini Pounje: Johova, Sevarlije, Dizdarlije, Tuključani, Komlenac, Suvaja, Mrazovci, Novoselci, Verija i Vrioci.

U Knežopoljskoj opštini: Čelebinci, Mirkovac, Međuvode Donje, Međuvode Gornje, Hajderovci, Brekinja, Pobrdani i Jasenje.

U opštini Moštanica: Ličani, Božići, Sreflije, Kadin Jelovac, Rakovica, Sjeverovci, Bijakovac, Pucari, Gornjoselci i Vojska.

U opštini Maglajci: Maglajci, Odžinci, Bjelajci, Koturovi, Furde, Sključeni i Parnice.

U opštini Ravanjska (Ravan): Demirovac, Gunjevci, Donja Gradina, Međeđa, Draksenić i Klekovci.

Na terenu sreza Bosanska Gradiška bile su slijedeće opštine sa selima:

U opštini Gornji Podgradci: Gornji Podgradci, Donji Podgradci, Sovjak, Miloševo Brdo i Jablanica.

U opštini Turjak: Turjak, Gornja Jurkovic, Saški-
novci, Srednja Jurkovic, Donja Jurkovic, Jazovac, Mi-
čije, Grbavci, Adžići i Samardžije.

U opštini Bistrica: Bistrica, Vrbaška, Gašnica i Tre-
bovljani.

U opštini Romanovci: Romanovci, Vilusi, Miljevići,
Karajzovci, Mašići, Mrčevci, Vakuf, Kosjerovo i Sefe-
rovci.

U opštini Cerovljani: Dragelji, Cerovljani, Cimiroti,
Kijevci, Lužani, Berek, Celinovac, Rogolji, Elezagići, Buk-
vik i Batar.

U opštini Laminai: Donja Dolina, Novo Selo, Gornja
Dolina, Dubrave-Laminci, Liskovac, Cikule, Brezici-La-
minci, Jaružani-Laminci, Srednji Laminci, Kozinci, Gre-
da, Brestovčina i Mačkovac.

U opštini Nova Topola: Nova Topola, Trošelj, Ko-
čićevo, Orubica, Razboj-Lijevčanski, Bajinci, Gaj, Kuku-
lje, Glamočani, Bardača, Lilić i Kladari.

U opštini Klačnice: Klačnice, Glamočani, Jablan, Bu-
kovic, Trn, Jakupovci, Laktaši, Mahovljani i Bakinci.

*

Do kraja septembra 1943. na Kozari su formirane
vojno pozadinske vlasti — Komanda kozarskog područja,
komande mjesta i partizanske straže.

U Komandi kozarskog vojnog područja bili su postav-
ljeni: za komandanta Žarko Bućma, za zamjenika ko-
mandanta Lazo Vukota, za pomoćnika komandanta Lazo
Lazić, za sekretara Dušan Balaban, za intendanta Dragu-
tin Knežević, za zamjenika intendanta Dušan Vučen i za
ekonoma Marko Babić.

Na području Kozare do 1. oktobra 1943. formirane su
slijedeće komande mjesta sa partizanskim stražama:

U Komandi mjesta Prijedor — sjedište u Palančistu, bilo je 52 borca, pripadnika partizanskih straža.

U Komandi mjesta Bosanski Novi — sjedište u selu Prusci, bilo je 30 boraca, pripadnika partizanskih straža.

U Komandi mjesta Bosanska Dubica — sjedište Meduvođe, bilo je 34 borca, pripadnika partizanskih straža.

U Komandi mjesta Bosanska Gradiška — sjedište Podgradci, bilo je 28 boraca, pripadnika partizanskih straža.

Osnovni zadaci komandi mjesta bili su: mobilizacija i prihvatanje dobrovoljaca, obaveštajni rad na terenu, bezbednosna služba na terenu, materijalno zbrinjavanje jedinica i naroda, zdravstveno zbrinjavanje, sistem veza (kuriri, releji, pošta itd.), pomoć organima narodne vlasti i dr.

*

Za izvršenje zadataka na području Podgrmeča 11. brigada je više puta prelazila rijeku Sanu da bi se po izvršenom zadatku ponovo vraćala na Kozarsko područje.

Stab brigade je za obezbeđenje prelaza formirao i stavio pod svoju komandu jednu grupu ljudi koji su vršili prevoženje. Bili su to: Veljko Babić, rukovodilac grupe, zatim članovi grupe: Mile Ninić, Mile Radulović, Branko Basrak, Mićo Jokić, Obrad Đaković, Gavro Medić, Mićo Bogić (poginuo u partizanima), Veljko Basrak (poginuo u partizanima) i Ljuban Sanićanin (poginuo u partizanima), svi iz sela Vitasovci.

Prevoženje je vršeno sa dva čamca, jednim velikim i jednim malim. U veliki čamac moglo je stati 25, a u mali 5—6 ljudi.

Za vrijeme dok se 11. brigada nalazila na Kozari prevoznici čamaca su vođeni kao pripadnici brigade pod

njenom komandom. To je bilo pontonirsko odjeljenje 11. kozaračke brigade.

Kada nije vršeno prevoženje veliki čamac je radi prikrivanja od neprijatelja potapan u vodu, a mali čamac odvlačen na skrovito mjesto u obližnju šumu.

Mjesto prelaza nalazilo se južno od sela Petkovac na desnoj obali i sela Vitasovci na lijevoj obali na ušću Svinjarskog potoka u Sanu.

Još jedno mjesto prelaza nalazilo se uzvodno od pumpne stanice željezničke stanice u Svodnoj za 50 metara. I ovde je prelaz vršen čamcima radi održavanja veze sa štabom 4. krajiške divizije koji se nalazio stalno na lijevoj obali Sane, najčešće na području Podgrmeča.

VOJNO-STRUCNO I MORALNO-POLITICKO STANJE U BRIGADI

I 11. kozaračka NOU brigada kao i prethodne, formirana je poslije žestokih okršaja i veliki borbenih uspjeha boraca Kozare.

Njeno formiranje započelo je razbijanjem elitne njemačke jedinice Protivtenkovskog bataljona 373. njemačke divizije, a zatim zarobljavanjem dviju satnija (četa) domobrana, uništenjem triju većih žandarmerijskih stanica i razbijanjem neprijateljske ofanzive na dijelu područja Kozare — Karanu.

U samom procesu nastajanja 11. brigada je postajala svakim danom sve kvalitetnija kako u vojno-stručnom tako i u moralno-političkom pogledu.

U vojno-stručnom pogledu počev od vodnika voda do komandanta brigade to su bili stariji i iskusniji borci, većinom od prvih dana ustanka, sa iskustvom i ratnom vještinom iz mnogobrojnih bitaka što im je i neprijatelj odavao priznanje u svojim izvještajima predpostavljenim komandama.

Najznačajnije je što je ogromna većina novih boraca uz sposoban i kvalitetan rukovodeći kadar sticala vrlo brzo vojna znanja, odlučnost, hrabrost i sve druge pozitivne osobine koje su krasile njihove rukovodioce. Rukovodeći kadar ne samo da je uticao primjerom u borbi nego je i pažljivim drugarskim odnosom stvorio uzajamno povjerenje.

I u moralno-političkom pogledu brigada je bila kvalitetna jedinica. Borci brigade, sinovi i kćeri naroda Kozare još prije stupanja u brigadu bili su obuhvaćeni radom KPJ, SKOJ-a, USAOJ-a i drugim društveno-političkim organizacijama. Mnogi borci su stupih u brigadu odlukom aktiva SKOJ-a po selima čiji su bili članovi. Krajem septembra u brigadi je bilo: 250 članova KPJ, 254 članova SKOJ-a i 82 kandidata za prijem u članstvo KPJ.

U odnosu na ukupno brojno stanje u brigadi 50% boraca i starješina bili su komunisti.

I većina ostalih boraca prije stupanja u brigadu bila je obuhvaćena radom omladinske organizacije USAOJ-a.

Na dan formiranja svaka četa u brigadi je imala partijsku ćehju i aktiv SKOJ-a, a štabovi bataljona su imali svoju partijsku ćeliju.

U štabu brigade je bila štabna partijska ćelija.

Bataljonskim partijskim ćelijama rukovodio je bataljonski biro, a u brigadnim, brigadni partijski komitet.

U svakoj četi postojao je aktiv SKOJ-a. U bataljonnirna, aktivistima SKOJ-a je rukovodio bataljonski biro SKOJ-a. Organizacijom SKOJ-a u brigadi rukovodio je brigadni komitet SKOJ-a.

Sekretari partijskih ćelija u četama po pravilu su bili zamjenici političkih komesara četa, sekretari bataljonskih biroa zamjenici političkih komesara bataljona,

a sekretar brigadnog komiteta KPJ je bio po funkciji zamjenik političkog komesara brigade.

U brigadi je pored rukovodilaca, naročito političkih komesara i zamjenika političkih komesara, bilo i veći broj politički uzdignutih i izgrađenih boraca članova KPJ i SKOJ-a iz gradova Banjaluke, Bosanske Gradiške, Bosanske Dubice, Bosanskog Novog i Prijedora. Ovi su borci mnogo pomogli političkim rukovodiocima u brigadi na političkom uzdizanju boraca, a posebno na obrazovanju i podizanju opšte kulture.

Svi navedeni činioци, na prvom mjestu narod Kozare koji je dao sinove i kćeri u brigadu, zatim ostvarena rukovodeća uloga KPJ koja je doprinijela da je svaki drugi borac brigade bio organizovan i sposoban rukovodilac, uslovi su da je 11. kozaračka brigada na samom startu predstavljala vrlo kvalitetnu i dobro organizovanu jedinicu.

I neprijatelj je u svojim izvještajima ocjenjivao da se na Kozari nalaze vrlo jake snage partizana,⁶⁷ da je zbog toga sa »prostora Kozare jako ugroženo« i na kraju da su snažni napadi partizana Kozare moralno uzdrmah jedinice, naročito 7. lovačku domobransku pukovnicu »koja se nalazi u ugroženoj zoni«. Ta ugrožena zona obuhvatala je prostor od Ivanjske do Kozarca prugom i cestom.

REORGANIZACIJA I RASPORED NEPRIJATELJSKIH SNAGA U JESEN 1943⁶⁸

Od 26. avgusta 1943. njemačka vrhovna komanda oružane sile (OKW) za odbranu okupiranog evropskog Jugoistoka (Balkana) počinje sa reorganizacijom svojih

⁶⁷ AVII, k. 112, reg. br. 7/15.

⁶⁸ AVII, k. 80, reg. br. 2—1/39.

snaga na Balkanu, pa pored grupe armija »E« formira i grupu armija »F«.

U skladu sa tom reorganizacijom na teritoriji tzv. »Nezavisne države Hrvatske« od njemačkih i kvinsliških snaga formirana je 2. oklopna njemačka armija nazvana tako po štabu koji je prekomandovan sa fronta u Sovjetskom savezu u Jugoslaviju.

Na teritoriji Bosanske Krajine istog dana, 26. avgusta, formiran je od njemačkih i kvinsliških snaga 15. brdski armijski korpus. Komandant ovog korpusa je već prvih dana zamolio predpostavljenju komandu da bar privremeno dok ne stigne pojačanje korpusu odredi dio snaga za obezbeđenje sjeverozapadnog dijela Kozare.

Komandant Jugoistoka za ovaj zadatak određuje 3. SS oklopni korpus, koji je inače držao veliku teritoriju od granice Rajha preko Dugog Sela do Save. Sada mu je taj prostor bio proširen od ušća Une u Savu rijekom Unom do Bosanske Dubice, cestom prema Prijedoru do Jelovca — Bosanski Novi — Slunj u Hrvatskoj." Preuzimajući obezbeđenje sjeverozapadnog dijela područja Kozare 3. SS oklopni korpus je stavio pod svoju komandu 12. ustaško-domobransku pukovnicu u dolini Une raspoređenu od Bosanskog Novog do Bosanske Dubice.⁷⁰

Izuzimajući sjeverozapadni dio područja Kozare koji su privremeno do oktobra 1943. (svega oko dva mjeseca) obezbeđivale snage 3. SS korpusa, na cijelom području oko Kozare u toku septembra bile su raspoređene ustaško-domobranske snage pod komandom 373. njemačke divizije.⁷¹ U vezi s tim komanda 373. njemačke divizije naredila je 5. septembra stožeru (štabu) 1. domobranskog

" AVII NAV-N-T-314 Roll 560/887.

⁷⁰ AVII, k. 118-A, reg. br. 4/5—9.

⁷¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/199—202.

zbornog područja da rasporedi u dolini Sane 3. ustaško-domobranski gorski zdrug.

Po tom planu je iz Bosanskog Novog u Prijedor ponovo bio upućen protivtenkovski bataljon koji se inače još uvijek sređivao, u divizijsku rezervu.⁷²

Stožer 1. domobranskog zbornog područja je sprovodeći naređenje komande 373. njemačke divizije naredio 7. septembra 1943. stožeru 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruha da izvrši marš od Bosanskog Novog do Prijedora i Sanskog Mosta raspoređujući snage: stožer 3. gorskog zdruha sa prištabskim jedinicama u Prijedoru; stožer 3. gorske pukovnije sa jedinicama u Sanski Most; stožer 11. gorske pukovnije sa jedinicama u Prijedoru.⁷³

Dotadašnju domobransku dobrovoljačku pukovnicu čiji se stožer nalazio u Prijedoru a jedinice u Prijedoru i Sanskom Mostu raspoređene su od Brežićana do Blagaja sa stožerom pukovnije u Dragotinji.

Stožer 3. gorskog zdruha sa 3. gorskom pukovnijom stigao je u Prijedor 9. septembra u 15.00 časova,⁷⁴ odakle je 3. gorski puk produžio i stigao u Sanski Most 10. septembra 1943. godine.

Desetog septembra stigla je u Prijedor 11. gorska pukovnika čiju je kolonu napao 1. bataljon 11. kozaračke brigade i razbio je, zarobivši 68 domobrana.⁷⁵ O tome je istog dana komandant 373. njemačke divizije poslao izvještaj depešom komandantu 15. brdskog armijskog korpusa: ... »Uporište Petkovac (10 km istočno od Bosanskog Novog) 11. gorska pukovnika napadnuta i razbijena. Nestalo 68 domobrana.«

⁷² Deto.

⁷³ AVII, k. 29, reg. br. 7/1—26.

⁷⁴* AVII, k. 29, reg. br. 9/1—51.

⁷⁵ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000122.

Međutim, sticajem povoljnih okolnosti za neprijatelja prve polovine septembra sve jedinice 11. kozaračke brigade bile su zauzete reorganizacijom, a naročito štab brigade i štabovi bataljona, što je omogućilo 3. ustaško-domobranskom gorskom zdruhu da izvrši pokrete od Bosanskog Novog do Prijedora i rasporedi snage.

Rasporedom snaga 3. ustaško-domobranskog gorskog zdruha u dolini Sane završen je raspored ustaško-domobranskih snaga na području oko Kozare. Komanda 373. njemačke »Tigar« divizije postavila je pred sve ustaško-domobranske, žandarmerijske, policijske i četničke snage tri glavna zadatka: obezbeđenje komunikacija prema obali Jadranskog mora; obezbeđenje eksploatacije rudnog bogatstva i poljoprivrednih dobara i održanje okupatorske vlasti radi eksploatacije ljudske radne snage za potrebe njemačkog Rajha.

Ukupne snage Nijemaca, ustaša, domobrana, žandarma, policajaca, agenata, ustaške milicije i četnika na području koje gravitira Kozari polovinom septembra 1943. bile su:

— 3. gorski ustaško-domobranski zdrug	5.640
— 4. ustaško-domobranski lovački zdrug	4.265
— 12. ustaško-domobranska pukovnija	1.230
— 4 ustaške bojne (vojnica)	2.084
— žandarmerija	1.019
— njemačka policija (oružani SS)	1.331
— ustaški stožer sa ustaškim logorima, tabo- rima, policijom, agentima i ustaškom mili- cijom	2.108
— četnici	180
— Nijemci	4.650

POVRATAK 373. NJEMAČKE DIVIZIJE U DOLINU VRBASA,
GOMJENICE I SANE POLOVINOM OKTOBRA 1943. GODINE

Iako je početkom septembra neprijatelj rasporedio vrlo velike snage oko Kozare i dalje nije imao mira, niti je mogao obezbjediti sprovođenje nijednog od tri glavna zadatka (obezbeđenje komunikacija, evakuacija rudnog blaga i obezbeđenje radne snage za njemačku industriju). Stalna aktivnost brigade na pruži i komunikacijama (likvidacija posade u Petkovcu i druge) naterao je komandanta 3. gorskog zdruza da zaključi i izvršiti komandanta 373. njemačke divizije:

... »Prema dobivenim podacima od poverljivih osoba kao i izviđanjem, prostor između Bosanskog Novog i Prijedora jako je ugrožen od partizanskih bandi nepoznate jačine...«⁷⁶

Istog dana njemački komandant je dobio izvještaj da je napadnut i Dobrljin sa minobacačima, a most kod kote 360 Crnobrnjsko Brdo, porušen.

Jedanaestog septembra njemački komandant je ponovo obaviješten da je pruga između Blagaja i Svodne potpuno minama razorena i da su tom prilikom 4 domobrana teže ranjeno.⁷⁷ Istovremeno stigla je i nova depeša komandanta 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruza, kojom je javljao da je kod domobrana u zdruhu zbog stalnih napada partizana zavlada demoralizacija doslovce navodeći: ... »Moral kod domobrana je ozbiljno poljuljan ...«

Na ovakav izvještaj njemački komandant je 25. septembra odgovorio novom zapovješću u kojoj je pored ostalog ponovo podvukao osnovni zadatak jedinica njegove divizije — po svaku cijenu obezbjediti sve komunikacije, a posebno one koje vode prema dalmatinskoj oba-

⁷⁶ AVII, k. 118-A, reg. br. 4/5—9.

⁷⁷ AVII, k. 80, reg. br. 2—1/39.

li radi dotura hrane i materijala jedinicama koje očekuju eventualno iskrcavanje anglo-američkih snaga. U vezi s tim osnovni zadatak zdruga je da uporno brani i čuva komunikacije.⁷⁸

Zapovjest je bila dostavljena i 4. lovačkom ustaško-domobranskom zdrugu gdje su se također pojavljivah prvi znaci demoralizacije.

Dvadesetsedmog septembra jedna grupa domobranskih oficira, podoficira i domobrana iz 3. oružničke pukovnije sa 2 kamiona i jednim automobilom kod sela Bistrice je na putu iz Banjaluke prema Prijedoru prešla na stranu partizana.⁷⁹

Ustvari dolazak ove grupe bio je unaprijed dogovoren sa 2. bataljonom 11. brigade. Tom prilikom u selu Jakupovci održan je narodni zbor na kome je govoreno o bratstvu i jedinstvu i potrebi da se svi poštteni ljudi uključe u borbu. Motorna vozila su bila prebačena u Kozaru.

U dolini Gomjenice njemački komandant je posebno računao na četnike. Međutim, 29. septembra je obavješten da su partizani u selu Hadžimehtić (12 km jugoistočno od Prijedora) zarobili čitavu četvu koja je u tom mjestu obezbjeđivala prugu.⁸⁰

I ovu akciju izvršio je 2. bataljon 11. brigade vrlo smjelim manevrom prelaskom željezničke pruge i napadajući četnike s leđa odakle su se najmanje nadali.⁸¹

Na osnovu depeša i izvještaja koje je svakodnevno dobijao komandant 373. njemačke divizije, bilo je jasno

" AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/111—116.

" AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/117—118.

⁸⁰ AVII, k. 86, reg. br. 16—3/16.

" »Kozara« — Zbornik sjećanja, knjiga V, Beograd 1978.

da i pored deset hiljada raspoređenih vojnika pokraj ceste i pruge, prvi zadatak obezbeđenja komunikacija njegova divizija nije izvršila. Pruga je bila skoro stalno porušena a kada se i popravi to traje kratko vrijeme. Zbog čestih rušenja pruge ruda željeza je izvožena u vrlo malim količinama, mnogo manjim od planiranih i potrebnih ratnoj industriji.

I poljoprivredne proizvode je narod Kozare pod obezbeđenjem 11. brigade ubrao i predao za potrebe Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a). Najveći uspjeh je postignut berbom kukuruza na 2.000 dunuma (200 hektara), koje su ustaše posijale na najplodnijem zemljištu u Dubičkoj ravni pokraj rijeke Une. U borbi za ljetinu 11. brigada je 17. septembra blokirala Bosansku Dubicu i obezbjedila branje kukuruza. Zatekle žene, djecu i muškarce iz grada koji su brali u polju kukuruz privela je u štab brigade. Poslije ispitivanja i ustanovljavanja čiji su kukuruz brali svi su bih pušteni. Ljudi i žene koji su bili pušteni od partizana, bili su uhapšeni od ustaša i saslušavani.

Nakon saslušanja kotarska oblast Bosanske Dubice je poslala izvještaj Velikoj župi Livac i Zapolje u Novoj Gradišci:

... »Dana 17. rujna (septembra) za vrijeme sabiranja ljetine u Dubičkom Polju zarobili su partizani žene i djecu a sa konjima i kolima Ahmeta Bajrića i Mehmeda Hatipovića. Sve su odmah pustili. Na saslušanju u Bosanskoj Dubici Bajrić i Hatibović su izjavili da su vidjeli kod partizana dva topa sa gumenim točkovima i granatama, jedna kola strijeljiva, dva kamiona, 1 automobil, 1 bicikl. Naoružanje partizana dobro. Obučeni u razne odore, domobranske, ustaške, i najviše nemačke. Hrana dobra. Radio vijesti slušaju redovno...

Isti su dobili i propusnice partizanskog štaba 11. brigade sa potpisom političkog komesara Mil. Vrhovac i ko-

mandanta neki Dragaš, s tim što je propusnica napisana na mašini latinicom, Vrhovac se potpisao latinicom, a Dragaš ćirilicom...⁸²

Osamnaestog septembra stigle su omladinske radne brigade blizu sela Draksenić. Noću 18/19. septembra omladina je obrala kukuruz u Drakseniću, koji su zasijale ustaše ustaškog odbranbenog združenja u Jasenovcu. Za cijelo to vrijeme 11. brigada je obezbjeđivala pravce prema Uni i Bosanskoj Dubici.⁸³ Ujutru 19. septembra zasjeda brigade prema Bosanskoj Dubici primjetila je u Dubičkom Polju 7 pari konja sa kolima i ljude u kolima koji su išli brati kukuruz. Sve su ih priveli u selo Klekovac, saslušali ih i pustili, pošto je utvrđeno da ne rade za ustaše.

Dvadesetog septembra pošla je grupa ljudi od 50 muškaraca, žena i djece sa većim brojem konjskih zaprega u berbu kukuruza. Opet su svi privedeni i provjereni, a onda pušteni.⁸⁴

Druga domobranska bojna, koja je pratila i posmatrala iz bunkera oko grada šta se dešava u Dubičkom Polju i oko blokiranog grada dobila je naređenje od štaba pukovnije da interveniše i razbije blokadu. Pošla je u napad 2. septembra prema Adžibajiru, ali je u samom početku napada bila odbijena i vraćena u bunkere.

Sva ova zbivanja oko Bosanske Dubice ozbiljno su uplašila kotarskog predstojnika, koji je 20. septembra napisao slijedeći izvještaj Velikoj župi Livac i Zapolje u Novoj Gradiški:

... »Područje ovog kotara (sreza) nalazi se u rukama partizana osim samog mjesta Bosanske Dubice... Bilo je više slučajeva upada partizana u predprostor Bosanske Dubice, tj. u polje Jošik, odakle su odvodili stoku sa paše, pa čak i ljude, koji su obavljali poljodjelske radove, ali su ih pustili.

⁸² AVII, k. 196, reg. br. 39/14—1.

⁸³ AVII, k. 196, reg. br. 40/14—1.

⁸⁴ AVII, k. 86, reg. br. 16—3/16.

Svojim češćim upadima u neposrednu okolicu Bosanske Dubice onemogućavaju sabiranje ljetine, a ugrožavaju i samo mjesto Bosansku Dubicu pošto ista odlaskom njemačke vojske ne raspolaže s dovoljnim brojem naoružanih ljudi ni za samu odbranu mjesta, a kamoli da pruži efikasnu zaštitu sabiračima žetve, tako da prijeti opasnost da se žetva neće moći ni sabrati, te će time Bosanska Dubica iduće godine biti izložena gladi.

U Bosanskoj Dubici se nalazi 1.015 izbjeglica, većinom iz Hercegovine, koje treba prehraniti.. „⁸⁵

Uporna borba je vodena i u lijevče Polju za svako zrno žita. Organizacija Narodnooslobodilačkog pokreta, na prvom mjestu organi narodne vlasti Narodnooslobodilački odbori i društveno-političke organizacije (KPJ, SKOJ, USAOJ, AF2) SU prikupljali i danju i noću žito i ostale prehranbene proizvode, a potom kolima prebacivali preko ceste Bosanska Gradiška — Klašnice prema Turjaku i prema Podgradcima. Potom je narod Kozare žito i ostale proizvode prenosio i prevozio do rijeke Sane i predavao za potrebe naroda u opustošenim i pasivnim krajevima i za potrebe jedinica NOV i POJ na teritoriji Bosanske Krajine.

*

Komandant 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa i njemu potčinjeni komandant 373. njemačke divizije nisu mogli izvršiti ni treći postavljeni zadatak mobilizacije radne snage za potrebe fašističke njemačke. Na terenu srezova Prijedor, Bosanski Novi, Bosanska Dubica i Gradiškog potkozarja to nisu ni pokušavali, jer su znali da im je to nemoguće, ali na terenu Lijeve Polje gdje su smatrali da su ostvarili velikim snagama kontrolu terena i održali vlast pokušali su da sprovedu mobilizaciju. Taj zadatak su povjerili žandarmeriji. I tada je na-

⁸⁵ AVII, k. 196, reg. br. 43/14—1.

stala najžešća borba između aktivista NOP-a Ljevča Polja, koji su upućivali mladiće u 11. i druge brigade, naročito u 5. i 12. krajišku brigadu u srednjoj Bosni i žandarima, koji su silom nastojali da što više ljudi mobilišu u okupatorske radne jedinice, ili upute u Njemačku na rad.

U toj borbi aktivisti NOP primjenjivali su razne forme borbe protiv žandarma i policije počev od učestvovanja sa jedinicama 11. brigade u borbi, do otvorenih i pisмениh prijetnji. Jedna od tih prijetnji je i ova:

...»Gospodinu komandiru postaje Vindhorst (Nova Topola)

Kako vidimo da i dalje postupaš idiotski i krvnički spram naroda, s toga ti još jednom napominjemo dok to nije kasno, da te nismo stavili u crnu knjigu. A znaj, koga jednom zapišemo tome ne pomaže ni Hitler ni Pavelić. Imaš mnogo slika pred sobom, a mislimo da bi do sad i konj uvidio da je nemoguće boriti se protiv nas. Danas je i Hitleru jasno da je izgubio rat, a tebi budalo stara još nije jasno. Ti još i danas zanio se glavom, hodaš po selima i ćeraš ljude da idu u vojsku. U čiju vojsku da idu, u onu vojsku koja će mu sutra kada ode poklati familiju i zapaliti kuću, zar da ide u onu vojsku kojoj se danas sav pametan svijet ismijava. Zar da bude onaj vojnik za kim će sutra cijeli svijet pružati prstom i da nosi na sebi tu ljagu, to grozno ime Pavelićevog vojnika. Ali danas svaki pošten čovjek bez razlike vjere i narodnosti zna gdje mu je mjesto, zna da mu je mjesto u našoj svetoj vojsci, kojoj se cijeli svijet divi. I ti sam da imaš malo više pameti ne bi bio onaj koji jesi...

Dakle, još ti jednom napominjenom da dodeš do sebe, da pustiš svijet na miru, ili ćete u najskorije vrijeme nestati sa lica zemlje... Dakle, znaj ako se ne popraviš da za nas ništa ne znači držati mjesec dana patrolu u selu dok te ne smaknemo..

^M AVII, k. 82, reg. br. 9/7-a.

Ovo nije bila samo prijetnja, već i stvarnost, jer su aktivisti NOP-a lijevča Polja u to vrijeme pomoću partizanskih patrola likvidirali veći broj javnih i tajnih ustaša, žandarma i policajaca te ostale natjerah da se drže svojih uporišta (stanica) i ne zalaze u sela naročito noću.

Komandant 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa došao je do zaključka da bi uništenje vojnog i političkog rukovodstva na Kozari olakšao situaciju 373. njemačke divizije, ustaško-domobranskih i četničkih snaga. Pozvao je obaveštajnog oficira i zatražio podatke o rukovodstvu na području Kozare i prijedlog za uništenje istog.

Kapetan Konopacki na čiji prijedlog je formirana u samostanu Trapisti kod Banjaluke škola za Trupove i koji je razradio »Uputstvo za Trupove«, upoznao je komandanta korpusa da je prva klasa škole u toku avgusta završila školovanje i spremna za izvršenje postavljenih zadataka. Tom prilikom predložio je da se na području Kozare upute 3 Trupa sa zadatkom da napadnu i unište štab 11. brigade, štabove bataljona, Okružni i sreske komitete KPJ i organi narodne vlasti.

Komandant se sa prijedlogom složio i dao puna ovlaštenja Konopackom da rukovodi akcijom. On je 2 Trupa iz sastava 4. puka »Brandenburg« uputio na Kozaru i to jedan od Ivanjske preko Šimića prema Podgradcima, a drugi od Prijedora prema Karanu i Međuvođu.

Prvi Trup su dočekale jedinice 4. bataljona 11. brigade i uništile već na samom polasku iz Šimića, drugi je razbijen kod Brezičana od 1. bataljona, a 3. trup koji

je bio u Prijedoru sa zadatkom djelovanja prema Bosanskom Novom i Bosanskoj Krupi nije se ni pojavio.⁸⁷

Poslije ovih neuspjeha komandant 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa nije dozvoljavao upotrebu Trupova na području Kozare.

Izgubivši i posljednju nadu da će nešto ozbiljnije postići dosadašnjom aktivnošću njegovih jedinica, komandant 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa predlaže svom pretpostavljenom povratak 373. njemačke divizije u dolinu rijeke Gomjenice i Sane. Dobija načelnu saglasnost s tim da povratak 373. divizije počne kada budu stigla pojačanja koja je obećala njemačka vrhovna komanda oružane sile (OKW), polovinom oktobra 1943. Međutim, bilo mu je dozvoljeno da se sa manjim dijelovima već počne vraćati u dohnu Sane i Gomjenice. Ova njemačka divizija se počela postepeno vraćati prema Banjaluci, Prijedoru i Bosanskom Novom.

Prvo je stigao 1. bataljon 384. puka u Banjaluku. Njegovim pristizanjem ojačan je garnizon u Banjaluci, gdje se od odlaska divizije nalazio 4. puk »Brandenburg« sa Feld (poljskim) bataljonom 373. divizije.

Međutim, upražnjeni prostor u gornjem dijelu doline Une trebalo je hitno zatvoriti, a pošto nije bilo drugih snaga, to je upućen 4. puk »Brandenburg« jačine 3.000 ljudi.

U ovom momentu na području oko Kozare nalazilo se oko 30.000 neprijateljskih vojnika.

Ovaj broj neprijateljskih vojnika će biti stalan od oktobra 1943. do septembra 1944. godine. S vremena na vrijeme će biti i veći, ali ne i manji.

*

⁸⁷ AVII NAV-N-T-315 Roll 1555/1257.

Sa druge strane snage jedinica NOV i POJ na području Kozare bile su slijedeće:

— 11. kozaračka brigada	1.200 boraca,
— Kozarski NOP odred	262 borca,
— Kozarsko vojno područje	174 borca,

Svega: 1.636 boraca.

Ovaj broj će se povećati na prosječno brojno stanje oko 2.000 boraca. Prema tome u brojnom odnosu snaga neprijatelj je bio 15 puta jači.

Treći dio

BORBENA DEJSTVA BRIGADE U OKTOBRU I NOVEMBRU 1943.

i

Nakon kapitulacije Italije Vrhovni komandant Josip Broz Tito svakodnevno je pratio raznorazne mahinacije izbjegličke vlade i druge reakcije da se domogne vlasti i odlučio da što prije sazove predstavnike svih naroda i narodnosti Jugoslavije koji treba da donesu odluku o konačnom društveno-političkom uređenju zemlje.

Zasjedanje predstavnika naroda i narodnosti Jugoslavije, odlučeno je, da se održi u središtu slobodne teritorije Bosanske Krajine, u Jajcu.

Da bi se Drugo zasjedanje AVNOJ-a održalo potpuno bezbjedno i neprijatelj onemogućio da vrši ispade, Vrhovni komandant je naredio 2. bosanskom korpusu (koji će 5. oktobra Vrhovni komandant preimenovati u 5. korpus NOV) da u toku oktobra pređe sa svim jedinicama u snažnu ofanzivu na sva neprijateljska uporišta na teritoriji Bosanske Krajine.

Stab 2. bosanskog korpusa radi tajnosti priprema održavanja zasjedanja nije u pismenom naređenju podčinjenim jedinicama naveo cilj ofanzive, ali je naredio da se odmah pređe u najsnažnije napade na neprijatelja.

Stab 4. krajiške divizije dobio je zadatak da sa svim jedinicama vrši neprekidne napade u dolini Gomjenice,

Sane i Une, gdje je neprijatelj bio najosetljiviji. To je bio i glavni zadatak korpusa pa se u neposrednom dogovoru ova dva štaba odlučivalo koja neprijateljska uporišta treba napasti, u koje vrijeme i sa kojim snagama.

Jedanaesta kozaračka brigada je početkom oktobra od štaba 4. krajiške divizije dobila zadatak da ofanzivno djeluje u dolini Sane i Une, osloncem na slobodnu teritoriju područja Kozare.

Sa ovim zadatkom prvi je bio upoznat komandant brigade Miloš Siljegović i to šire u Vrhovnom štabu u Jajcu. Odatle je odmah krenuo u sjedište štaba 2. korpusa u Ribnik, gdje je dobio konkretnije zadatke. Kad je stigao na Kozaru sa zadacima je upoznao i ostale članove štaba brigade.

Odmah po dolasku, komandant brigade je održao sastanak štaba na kome je odlučeno da se štab čim pre upozna sa rasporedom i brojnim stanjem neprijatelja. U tom smislu, dobio je zadatak obavještajni oficir brigade Ramo Mašić-Mirić. U međuvremenu, štab brigade je naredio da svi bataljoni, svaki na svom dotadašnjem terenu djeluju samostalno i samoinicijativno.

DEJSTVA BRIGADE ZADNJIH DANA SEPTEMBRA I POČETKOM OKTOBRA

Dejstva jedinica 11. brigade započela su odmah nakon izvršenja smotre 22. septembra 1943. godine.

Tu je pre svega akcija 1. bataljona 25. septembra na 9. satniju 3. bojne 11. gorske pukovnije i njeno uporište kod Petkovca, Ovo uporište je bilo postavljeno upravo na onom dijelu područja Kozare gdje su partizani još od prvih dana ustanka 1941. uspostavili stalni prelaz iz Kozare za slobodnu teritoriju Podgrmeča. Uspostavlja-

njem uporišta ovdje neprijatelj je želio da prekine tu vezu Kozare sa Podgrmečom.

Ova veza je naročito dobila na značaju formiranjem 11. brigade kao pokretne jedinice, a naročito poslije njenog ulaska u sastav 4. krajiške divizije. Brigada je sada, ukoliko se ukaže potreba, morala biti spremna u svako vrijeme kad to naredi štab divizije da pređe Sanu i djeluje na širokom području divizije. Zato je i izveden prvi napad na Petkovac.⁸⁸

Uništenjem posade u Svodnoj i Petkovcu brigada je uspostavila trajnu i čvrstu vezu sa štabom 4. krajiške divizije.

Borbena dejstva brigade nastavljena su napadom na prugu 26. septembra između Dobrljina i Bosanskog Novog. Toga dana minersko odjeljenje 1. bataljona pod rukovodstvom Milenka Stupara, dugogodišnjeg rudara i stručnjaka za rukovanje eksplozivima postavilo je minu pod prugu na koju je naletio oklopni voz i odleteo u vazduh.⁸⁹ Oklopnom voz u pomoć jedinice 3. bojne 12. domobranske pukovnije iz Dobrljina i 3. SS oklopnog korpusa iz Bosanskog Novog. Prvi bataljon ih je dočekaao iz zasjede i iznenadivši ih na samoj cesti nanijeo im veće gubitke.⁹⁰

Dvadesetosmog septembra 1943. 1. bataljon je porušio prugu između Blagaja i Svodne na više mjesta tako da je saobraćaj bio prekinut nekoliko dana.⁹¹

Komanda 373. njemačke divizije naredila je 3. gorskom ustaško-domobranskom zdruhu da se pruga što prije popravi. Ovaj zadatak prenijela je komanda 3. gorskog zdruha 1. gorskoj pukovniji po čijem naređenju je 1. oktobra upućena jača patrola jačine jednog voda da

⁸⁸ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/117—118.

⁸⁹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/117—118.

⁹⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/126.

⁹¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/86—87.

prvo izvidi teren prije nego što stignu radnici za opravku pruge. Patrolu je dočekala jedinica 1. bataljona i razbila. Zarobljeno je 7 domobrana sa jednim puškomitraljezom i puškama.⁹²

Noću 2/3. oktobra 3 bataljona brigade, osim četvrtog, porušili su 3.500 metara pruge između Prijedora i Bosanskog Novog i pokupili toliko telefonske linije.⁹³ Bataljoni su se ujutro 3. oktobra povukli s tim što je na terenu Karana ostao 1. bataljon da i dalje ruši prugu, a 2. bataljon je pristizanjem na svoj teren kod Omarske dočekaو jaku neprijateljsku kolonu koja je pošla iz Banjaluke prema Prijedoru.⁹⁴

Komanda 373. njemačke divizije o svim napadima 11. brigade na prugu i uporišta pokraj pruge redovno je obavještavala predpostavljenu komandu 15. brdskog njemačkog armijskog korpusa:

... »1. oktobra kod Dobrljina napali partizani na kotu 124 koju su branili dijelovi 3. bojne 12. domobranske pukovnije."

2. oktobra pruga kod Brežićana porušena."

3. oktobra 1943.: prostor Prijedor: Željeznička pruga Prijedor — Blagaj ponovo potrgana."

7. oktobra izvršeno izviđanje u rejonu Prijedora radi opravke pruge i mostova."

11. oktobra partizani napali otporne tačke Puharsku i Dragotinju. Nestalo 9 domobrana, pruga razorena.

Istog dana ponovni napad partizana kod Dragotinje na domobransku patrolu. Nestalo 3 domobrana.«⁹⁵

Napade 11. oktobra izvršio je novoformirani Kozarski odred, koji je tada po naređenju štaba 11. brigade držao položaje prema Prijedoru. Jedinice brigade su se za to vrijeme prikupile prema Bosanskoj Dubici.

⁹² AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/67.

⁹³ AVII, k. 776-A, reg. br. 3/1.

⁹⁴ AVII k. 118-A rg br. 4/25—14.

⁹⁵ AVII k. 118-A rg br. 4/25.

⁹⁶ AVII NAV-N-T-314 Roll 559/118—119.

⁹⁷ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/66.

" AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/1130—1133.

⁹⁹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/1114—1118.

OSLOBOĐENJE BOSANSKE DUBICE

Krajem septembra 1943. štab 4. krajiške divizije sa 6. i 10. krajiškom brigadom vraćao se iz operacija u Dalmaciji za Bosansku Krajinu.

Trećeg oktobra u Livnu po naređenju Vrhovnog komandanta 10. krajiška brigada izašla je iz sastava 4. divizije i ušla u sastav 5. krajiške divizije.

Istog dana u sastav 4. krajiške divizije ušla je 11. kozaračka brigada.

Do toga dana u sastavu 4. divizije bih su: 6. krajiška brigada formirana 14. oktobra 1942;¹⁰⁰ 8. krajiška brigada, formirana 28. decembra 1942. Ovaj sastav divizije će ostati do oslobođenja zemlje 15. maja 1945. godine.

Odmah po ulasku brigade u sastav 4. divizije, štab divizije je izdao naređenje da brigada nastavi da djeluje po ranijem naređenju štaba korpusa u dolini Gornjenice, Sane i Une.

Štab 11. brigade je inače već ranije bio upoznat od štaba korpusa da brigada ulazi u sastav 4. divizije i pomenute zadatke već uveliko izvršavala. Upravo tada štab brigade je proučavao podatke o neprijatelju, koje je dobio obaveštajni oficir brigade Ramo Mašić-Mirić od saradnika NOP-a iz Banjaluke, Prijedora, Bosanskog Novog, Bosanske Dubice, Bosanske Gradiške kao i saradnika iz domobranskih jedinica.

¹⁰⁰ Vojna enciklopedija, II izdanje, Beograd 1971, knj. 2. str. 16.

Najinteresantniji podaci su bili saradnika iz domobranske bojne u Bosanskoj Dubici u kojima su nadporučnici Klimek i doktor Ivo Salek javljali da je bojna nepotpunog brojnog stanja, da je slabo naoružana i što je najvažnije da je većina domobrana i oficira spremna da se preda u prvom jačem napadu partizana.

Zatraženi su dopunski podaci i od drugih saradnika iz Bosanske Dubice. Dobijeni podaci 9. oktobra potvrđivali su podatke koje su dah dvojica nadporučnika, Klimek i Šalek, s tim što su oni bili upotpunjeni da se u gradu pored domobrana nalazi i oko 40 žandarma i tohko ustaša, policajaca i agenata. Za žandarme, ustaše i policajce je navedeno da će se uporno i žilavo boriti.

Na osnovu ovih podataka, štab brigade je zaključio da bi se grad mogao osloboditi. Razmotreno je međutim i pitanje moguće intervencije neprijatelja iz drugih garnizona. Utvrđeno je da se najjače snage neprijatelja nalaze u ustaškom logoru Jasenovac jačine nekoliko hiljada ustaša. Međutim, ukoliko bi se obezbjedio brz prodor u grad i porušio most na Uni, ustaše ne bi mogle intervenisati, jer za forsiranje Une nisu imali dovoljno brodova ni čamaca.

Sve okolnosti u vojnom pogledu za izvršenje napada i oslobodjenje grada bile su povoljne.

Štab brigade je razmatrao i cilj koji bi se postigao napadom na Bosansku Dubicu. Utvrđena su 3 glavna razloga koja su neminovno nalagala ovaj napad.

Prvo, oslobodjenjem ovog grada bile bi još više ugrožene neprijateljske komunikacije u dolini Save i Une što bi primoralo neprijatelja da pojača svoje snage na tom prostoru ne dozvoljavajući mu koncentraciju na drugim pravcima radi eventualnog napada na slobodnu teritoriju.

Drugo, napadom na Bosansku Dubicu dobio bi se veći ratni plijen ne samo u oružju i municiji, nego i u

ostaloj ratnoj opremi, naročito u odjeći i obući koja je bila veoma potrebna zbog stalnog priliva novih boraca koji ne samo da su bili bez oružja, već slabo odjeveni i obuveni. Obzirom da je brigada morala voditi neprekidno ofanzivne borbe i zbog toga biti u stalnom pokretu po već prilično prohladnom jesenjem vremenu, slabo odjevena i obuvena, teško bi izvršavala postavljene zadatke. Stab brigade sve to je imo na umu prilikom donošenja odluke o napadu na Bosansku Dubicu.

Treće, raspolažući tačnim podacima o neprijatelju stab brigade je bio potpuno siguran u uspjeh napada, a to bi doprinijelo sticanju novog iskustva za vođenje borbe u gradovima i daljem jačanju moralno-političkog jedinstva u jedinicama.

Konačna odluka za napad na Bosansku Dubicu donijeta je 9. oktobra. Stab brigade je odmah razradio i plan napada:

Drugi bataljon je dobio zadatak da napada u zahvatu ceste Prijedor—Bosanska Dubica kroz centar grada pravcem prema mostu na Uni, koji po izbijanju na isti treba porušiti.

Treći bataljon napada u zahvatu ceste Bosanska Gradiška—Bosanska Dubica preko mosta na potoku Crnac i dalje uzvodno desnom obalom Une do mosta na Uni.

Prvi bataljon sa dve čete u reonu sela Bačvani obezbeđuje napad od pravca Bosanska Kostajnica odakle sa desne obale Une vatrom kontrohše lijevu obalu u reonu sela Slabinje. Sa jednom četom prodire nizvodno desnom obalom Une preko sela Komlenac ka mostu na Uni u Bosanskoj Dubici.

Četvrti bataljon daje 2 čete u brigadnu rezervu, a sa jednom četom obezbeđuje napad 3. bataljona sa desne obale Une prema Jasenovcu.

Štab brigade sa pratećom četom, prištabskim jedinicama i rezervom razmjestio se u selu Aginci.

Pristizanje svih bataljona u reone polaznih položaja za napad očekivalo se 11. oktobra 1943. godine.

Po pristizanju bataljona trebalo je borcima dati jedan dan odmora, a za to vrijeme izvršiti izviđanje na terenu sa štabovima bataljona i komandama četa te prilikom izviđanja odrediti konkretne zadatke svakom bataljonu.

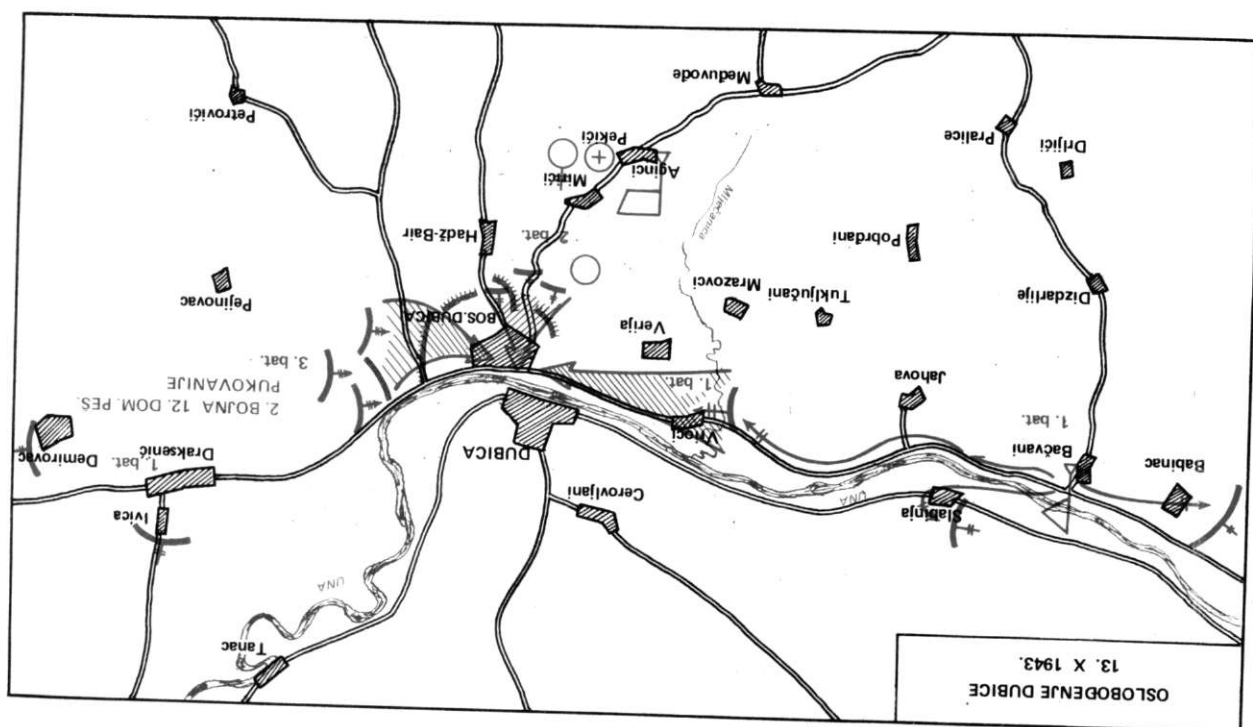
Kada je sagledano do detalja potrebno vrijeme za pripremu napada, štab brigade je donio odluku da se napad na Bosansku Dubicu izvrši noću 12/13. oktobra 1943. godine.

Cim je odluka donesena o početku napada, odmah su upućeni kuriri do štabova bataljona sa naredjenjem da krenu usiljenim maršem prema Bosanskoj Dubici u reone prikupljanja i to: 1. bataljon u reon sela Johova i Slabinje, 2. bataljon u reon sela Aginci, 3. bataljon u reon sela Klekovci i 4. bataljon u reon sela Aginci.

Za vrijeme dok su bataljoni vršili marš prema određenim reonima, štab brigade je nastavio sa pripremama za napad.

Komandant brigade sa zamjenikom i načelnikom štaba je prije podne 10. oktobra obišao prištabske jedinice i sagledao stanje, zatim održao sastanak sa intendantom brigade i na kraju poslije podne 10. oktobra pozvao obaveštajnog oficira Mirića da mu referiše ima li kakvih promjena kod neprijatelja u Bosanskoj Dubici. Odgovor je bio da je stanje isto i da se ne primjećuju kod neprijatelja nikakvi pokreti koji bi ukazivali na vanredno stanje pripravnosti.

Za to vrijeme politički komesar brigade i njegov zamjenik su otišli u Okružni narodnooslobodilački odbor u selo Koturove i sa predsjednikom odbora Draganom Vu-

jano vicem dogovorili se da seoski narodnooslobodilački odbori sreza Bosanska Dubica pripreme potreban broj zaprežnih kola i ljudi koji će poslije oslobođenja grada izvlačiti materijalna sredstva u pravcu slobodne teritorije. Radi tajnosti a što je predsjednik Okružnog NOO-a Dragan Vujanović kao borac od prvog dana ustanka dobro znao, Sreskom, opštinskim i seoskim narodnooslobodilačkim odborima samo je naređeno da uveče 12. oktobra kola i određen broj ljudi budu u selu Jelovac. Međutim, narod Kozare koji je od prvog dana borbe učestvovao sa partizanima u mnogim borbama zaključio je da je to zbog napada na Bosansku Dubicu i veseho se tome napadu.

Jedanaestog oktobra sve jedinice brigade bile su u svojim reonima. Pridolaženje bataljona i ostalih jedinica brigade i razmještaj nisu mogli biti prikriveni od neprijatelja. Njemačka vojna obaveštajna služba »Abver« (Abwehr) preko svojih osmatrača, uveče 11. oktobra tačno je znala gdje se nalaze sve jedinice brigade i zaključila da predstoji napad na Bosansku Dubicu. Ujutru 12. oktobra o ovom za Nijemce značajnom otkriću obavijestila je neposredno njemačkog vrhovnog komandanta Jugoistoka slijedeće:

... »Postoji mogućnost napada partizana na Bosansku Dubicu i predaje domobrana. Koncentracija partizanskih snaga u reonu Bosanske Dubice pokazuje i njihove namjere da poslije Bosanske Dubice napadnu Bosansku i Hrvatsku Kostajnicu te izbiju u reon Sunje prema Zagrebu...«"

Njemačka komanda Jugoistoka je odmah o ovome obavijestila komandu 2. oklopne njemačke armije i komandu 3. SS oklopnog korpusa. Naređeno je da se preduzmu odgovarajuće mjere.

Međutim, komanda 3. SS oklopnog korpusa koja je bila odgovorna i za područje donjeg toka Une (obezbje-

AVII NAV-N-T-313 Roll 195/7456043—4.

đujući veliko područje čak od Drave i Slovenije do Banije i Korduna) nije mogla ništa preduzeti, jer nije imala dovoljno snaga, sem 600 vojnika koji su bili u Bosanskom Novom. Zato je naredila komandantu 12. ustaško-domobranske pukovnije da kako zna i umije, ali Bosansku Dubicu mora odbraniti. Komandant 12. pukovnije je ovo naređenje prenio zapovjedniku 2. bojne u Bosanskoj Dubici napominjući da zavede najveću budnost i pripravnost, jer uskoro predstoji napad partizana na grad.

I dok su depeše i naređenja prenošene od njemačke komande Jugoistoka do zapovjednika domobranske bojne u Bosanskoj Dubici, u to isto vrijeme prije podne 12. oktobra komandant 11. brigade Miloš Siljegović sa štabovima bataljona vršio je izviđanje neprijateljskih položaja oko grada.

Spoljnu odbranu sačinjavao je neprekidni lanac rovova na samoj periferiji grada sa većim brojem drveno-zemljanih bunkera. U bunkerima su bih postavljeni i teški mitraljezi. Ispred rovova i bunkera bila je postavljena prepreka od bodljikave žice, a ispred žice očišćen prostor za osmatranje.

Rovove i bunkele branila je 2. bojna 12. pukovnije ukupne jačine 240 domobrana i 10 oficira. Stožer (štab) bojne nalazio se u gradu sa rezervom od 20 domobrana, a 220 domobrana sa 6 oficira bilo je raspoređeno na 5 kilometara dugoj liniji rovova oko grada.

U gradu unutrašnja odbrana se oslanjala na najutvrđeniju zgradu kotara (sreza) današnje opštine i zatvora koju su zaposjeli i branili 36 žandarma žandarmarijske stanice u Bosanskoj Dubici.

Pored žandarma u gradu su bih naoružani svi članovi ustaškog logora, ustaškog tabora, agenti, policija i tajne ustaše, ukupno oko 60 što skupa sa naoružanim žandarmima i domobranima čini oko 350 naoružanih ljudi.

U toku izviđanja komandant brigade je saznao od obaveštajnog oficira brigade da je neprijatelj doznao za napad i da vrši užurbane pripreme za odbranu. To je komandanta malo zabrinulo, ali je nastavio sa davanjem zadataka štabovima bataljona, koji su potom do navečer svaki na svom pravcu izviđali i davali konkretna naređenja jedinicama.

Štab 1. bataljona je odlučio da 1. četa pod komandom Miloša Kasabašića i političkog komesara Smaila Serića prodire nizvodno desnom obalom Une od sela Komenac do mosta preko Une gdje treba da se spoji sa jedinicama 2. bataljona. Ovoj četi je bilo dodijeljeno i minersko odjeljenje koje je dobilo zadatak da kada četa izbije do mosta, eksplozivom poruši most.

Treću četvu štab bataljona je uveče prebacio iz sela Bačvani preko Une u hrvatsku Slabinju sa zadatkom da u reonu gornjeg dijela sela postavi zasjedu i spriječi intervenciju neprijatelja iz Hrvatske Kostajnice preko Hrvatske Dubice.

Drugu četvu je štab bataljona rasporedio u selu Babinac sa zadatkom da zauzme položaje prema Bosanskoj Kostajnici i ne dozvolj prolaz jedinicama neprijatelja koje bi pošle u pomoć posadi u Bosanskoj Dubici.

Štab 2. bataljona sa polaznog položaja u Kruškovcu naredio je komandama četa dejstvo u zahvatu komunikacije Prijedor—Bosanska Dubica prema centru grada. Po izbijanju pred most uspostaviti vezu sa 1. četom 1. bataljona i potpomoći rušenje mosta na Uni. I štab 2. bataljona je imao na raspolaganju jedno minersko odjeljenje koje je imalo zadatak da sa prvom četom koja stigne do mosta, pod zaštitom iste poruši most, ukoliko to do tada ne bude učinilo minersko odjeljenje 1. čete 1. bataljona.

Stab 3. bataljona sa polaznog položaja Klekovci izdao je naređenje četama da prodiru u zahvatu komunikacije (ceste) Bosanska Gradiška—Bosanska Dubica preko potoka Crnac u pravcu pilane i klaonice gdje će se spojiti sa jedinicama 2. bataljona.

Stab 4. bataljona izdao je naređenje dvjema četama da obezbeđuju napad 3. bataljona sa pravca Bosanke Gradiške i Jasenovca, a jednu četvu zadržao u selu Aginci u brigadnoj rezervi.

Prateća četa je posela vatrene položaje sjeverozapadno od Kruškovca sa zadatkom podrške 2. bataljona koji se nalazio na glavnom pravcu napada.

Stab brigade i brigadno previjahšte nalazili su se u selu Aginci.

Početak napada je bio određen za 24,00 časova 12. oktobra 1943. godine. Znak za početak napada biće otvaranje vatre iz topova prateće čete po neprijateljskim rovovima i bunkerima.

U taktičkom pogledu štab brigade je dozvolio štabovima bataljona određenu samoinicijativu za rješavanje nekih konkretnih problema koji bi iskrsavali u toku borbe.

Štabovi bataljona su formirali jurišne i bombaške grupe koje su dobile zadatak da se prije početka napada neopaženo pod zaštitom mraka privuku neprijateljskim prednjim položajima i žičanim preprekama, tako da na znak napada mogu odmah pobacati ručne bombe u rove i bunke i načiniti prolaze u žičanim preprekama. Dalji njihov zadatak je bio brzo prodiranje u grad i uništavanje neprijateljevih uporišta i grupe u prebacivanju.

Kasno uveče bataljoni su izašli na polazne položaje. Znatan broj boraca i rukovodilaca rodio se ovog i okolnih terena od ranije je poznavao ovaj grad i radovao se ponovnom susretu sa njim. Veći dio boraca, naročito iz Li-

jevča Polja, Banjaluke, južnog sektora Prijedora, nije poznavao grad, ali isto tako se radovao ovoj akciji.

Pripreme svih jedinica brigade za napad na grad su završene do 23.00 časova 12. oktobra.

Sa druge strane u gradu koji je trebalo napasti vladala je potpuna tišina. Naročito na spoljnim položajima u rovovima i bunkerima nisu se čuli nikakvi glasovi, niti osjetio neki pokret. Takvo stanje je prilično uznemirilo štab brigade pretpostavljajući da je neprijatelj, ili dobio pojačanje, ih je izbjegao u toku dana.

Međutim, toga dana uznemirenost je vladala i u uporištu. Naime, kad je zapovjednik (komandant) 2. bojne 12. ustaško-domobranske pukovnije dobio naređenje da odmah zavede strogu budnost i pripravnost, jer će partizani napasti grad, pošao je u obilazak položaja i jedinica da vidi raspoloženje domobrana i oficira za borbu. Svugdje je naišao na potpunu ravnodušnost i apatiju. Postalo mu je jasno da se uporište neće moći održati, zbog toga je donio odluku da i on bježi, jer je bio tajni ustaša i zločinac po čijem naređenju su mjesec dana ranije u selu Komlenac popaljene kuće, a 2 muškarca, 9 žena i 22 djece otjerah kao taoci. Domobrani i oficiri su ga zbog toga mrzili osim nadporučnika Provaznika i Papišta koji su sa njime zajedno počinili ovaj zločin. Zbog toga on poziva ovu dvojicu sa položaja u svoj štab, upoznaje ih sa situacijom i naređuje da ostanu sa njime kako ne bi pao u ruke partizana. Odlučili su sva trojica da čim odpočne napad, pobjegnu preko mosta u Hrvatsku Dubicu, i povedu sa sobom rezervu kao zaštitu.

Zandarmi su se utvrdili u zgradi kotarske oblasti i zatvora i odlučili da se bore i daju otpor sve dok im ne stigne pomoć ustaša iz Jasenovca.

Nasuprot žandarmima, ustaški funkcioneri, logornik, tabornik, razni pobočnici, rojnici, zatim tajne ustaše, rat-

ni bogataši i pljačkaši, većina izbjeglica hercegovaca, agenti i policajci ne vjeruju u sopstvene snage, ponajmanje domobranima, i svi su se spremili za bježanje, preko Une. U tom opštem metežu svaki zločinac posebno je nastojao da ponese što više novca tzv. »kuna« i drugih dragocjenosti ne vjerujući u skori povratak. Zapovjednik bojno satnik Franjo Turac je motrio na novac bojne kod blagajnika kojega će te večeri i oduzeti i ponijeti prilikom bjekstva.

Svi zlikovci se još nisu bili ni pripremili za bježanje računajući da će napad otpočeti negdje pred zoru, kad je u 24.00 časova otpočela žestoka artiljerijska i minobacačka vatra po rovovima i bunkerima oko grada i u centru grada. Zatim su se začule eksplozije ručnih bombi, a odmah zatim jaka mitraljeska i puščana vatra. To su bombaške i jurišne grupe prodirale kroz liniju rovova uništavajući bunkere iz kojih bi se davao otpor. Domobrani su samo pripucali i to na pojedinim mjestima gdje su se nalazile pojedine tajne ustaše među njima, da bi odmah pred prvim grupama partizana koje su jurišale dizali ruke u znak predaje.

Zapovjednik bojne i 3 oficira sa 18 domobrana poslije pada prvih granata u centru grada pobjegli su preko Une.

Bataljoni brigade prodrli su u Bosansku Dubicu za nepun sat vremena i opkolili žandarme u zgradi kotara i zatvora koji su davali žestok otpor.

U svitanje dovučeni su topovi pred zgradu kotarske oblasti i prije nego što je otvorena vatra pozvani su žandarmi na predaju. Odbili su. Tada je do 10.00 časova izvršena priprema napada sa topovima, minobacačima, bombaškim i jurišnim grupama. Tačno u 10.00 časova na dati znak komandanta brigade, artiljerijska oruđa su otvorila jednovremenu vatru po obema zgradama,

minobacači su tukli po krovovima, mitraljezi su otvorili vatru kroz prozore i puškarnice. Nakon žestoke vatre prišli su prozorima bombaši i pobacali bombe. Zgrade su zapaljene i kroz dim i plamen upale su jurišne grupe u zgradu gdje je neprijatelj već bio savladan, odnosno uništen. Jedan broj žandarma je zarobljen. Tako je završena borba i grad oslobođen. Brigada je u borbi sa žandarmima imala 3 poginula i 7 ranjenih boraca.

Istovremeno je i most preko Une bio porušen.

Po oslobođenju grada, štab brigade je naredio da se sve jedinice sem 3. bataljona najhitnije povuku van grada zbog mogućeg dejstva neprijateljske avijacije i artiljerije sa lijeve obale Une, a potom štabovi bataljona su dobili slijedeće zadatke:

Prvi bataljon da se privremeno razmjesti u selu Juhovi i jedinice odmaraju s tim da dio snaga bataljona obezbeđuje pravac od Bosanske Kostajnice.

Drugi bataljon da krene prema Prijedoru i razmjesti se u selu Palančištu spreman da pomogne Kozarskom odredu na položajima iznad Prijedora, ako bi ga neprijatelj napao jačim snagama u cilju prodora prema Bosanskoj Dubici.

Četvrti bataljon da se razmjesti u selu Kadin Jelo-
vac kao brigadna rezerva.

Razmještajem bataljona štab brigade je obezbjedio evakuaciju materijala iz Bosanske Dubice koja će potrajati dva dana i jednu noć. Za to vrijeme jedino neprijateljske snage iz Prijedora su pokušale prodrijeti prema Bosanskoj Dubici, ali su bile spriječene od Kozarskog odreda, razbijene i natjerane natrag u grad.

Stab brigade je u oslobođenoj Bosanskoj Dubici privremeno postavio za komandanta mjesta Đuru Vučeno-
vića-Busena, komandanta 3. bataljona koji je pored obez-
bjedenja mjesta imao i zadatak da pomogne odgovornim
rukovodiocima intendature brigade i organima narodnih
vlasti evakuaciju materijala kojega je bilo više nego što
se pretpostavljalo i to: raznih štofova, basme, beza, go-
tovih odijela i drugih vrsta tekstila, obuće: cipela, čiza-
ma, opanaka; raznih vrsta alata i pribora za rad; velike
količine lijekova i ostalog sanitetskog materijala, naro-
čito vate, joda, injekcija i drugo; kolonijalne robe, kafe,
čaja, te prehranbenih proizvoda: soli, šećera, ulja itd.

Najveći dio materijala je nađen u ustaškim magaci-
nima, u državnim ustanovama, zatim kod ratnih boga-
taša i špekulanata, a oduzeta je i imovina od pojedinih
ustaških familija za koju je utvrđeno da su je njeni čla-
novi ustaše opljačkali od naroda u gradu i na području
Kozare.

U rekviziciji ustaške imovine najviše su pomogli ak-
tivist NOP-a u Bosanskoj Dubici Josip Rukavina, Ivan
Hrkec, Uzeir Čejvan, Milan Stakić, Đuro Gavrilović, Du-
šan Goronja, Vladimir Sedlecki, Vlasta Sedlecki, Desa
Tišma, Gojko Stanić, Enver Cerić, Mujaga Serić, Bahrija
Serić i drugi što je pomoglo da se prikrivena imovina pro-
nađe i oduzme. Navedeni aktivisti NOP-a će tada svi
stupiti u 11. brigadu sem Mujage Šerića i njegove kćerke
Bahrije, koji su ostali i dalje po zadatku u Bosanskoj
Dubici.

Sto se tiče zaplijenjenog oružja, municije i ratne op-
reme bataljoni su odmah kako je to bilo uobičajeno, oruž-
je, municiju i ratnu spremu podijelili nenaoružanim bor-
cima, a štabu 14. oktobra dostavili izvještaj. Prema do-
bijenim izvještajima iz jedinica, štab brigade je sabrao
ukupan plijen i utvrdio da je zaplijenjeno: 322 puške,

7 puškomitraljeza, 3 teška mitraljeza, 3 minobacača i 15 automata.

Podaci o zaplijenjenom oružju su prikazani znatno manji, a razlog tome je što ni štabovi bataljona za kratko vrijeme nisu mogli po četama tačno utvrditi plijen u oružju, jer su čete bile u pokretu na određene prostorije.

Zarobljeni su svi domobrani na položajima i 5 oficira.¹⁰²

U gradu je prešao na stranu partizana doktor Ivo Salek.

Da su svi domobrani na položaju zarobljeni zajedno sa oficirima i da niko nije poginuo već drugog dana znao je i komandant (zapovjednik) 12. ustaško-domobranske pukovnije koji na dopis ministarstva oružanih snaga NDH (MINORSA) u kojem se navodi da su porodice doktora Ive Saleka i nadporučnika Arčanina Krste jako zabrinute za njihovu sudbinu, odgovara:

... »Nadporučnik Arčanin Krsto i doktor Salek zarobljeni su u borbi 12/13. listopada u Bosanskoj Dubici i za daljnu sudbinu im se ne zna..

Prema tome, njemu je bilo jasno da su se svi domobrani i oficiri predali.

Približno najtačniji izvještaj o predaji 2. bojne 12. ustaško-domobranske pukovnije je napisan u operativnom dnevniku pukovnije u kojem se između ostalog navodi:

... »Dvanaestog listopada 1943. godine u 17 sati primio je zapovjednik 2. bojne 12. pukovnije satnik Turac obavještenje da odmetnici pripremaju napad na Bosansku Dubicu...

Ta vijest se obistinila, jer su odmetnici 12. listopada napali postav u Bosanskoj Dubici. Napadali su haubicama, 3 teška minobacača te 2 protuoklopna topa, njemačka PAK-a, te mnogo strojica, strojopušaka, sa mnogo pušaka i ručnih bombi.

¹⁰² AVII k. 82 rg. br. 8/7.

¹⁰³ AVII k. 82 rg. br. 27/6—2.

Neprijatelj je došao sa jačinom od 3.000 ljudi.

Budući da je bojna držala postav od 5 kilometara, a sa snagom ljudi od svega 220 to se na osnovu toga nije bojna mogla održati brojčano nadmoćnijem neprijatelju.

Neprijatelj je u 23 sata provalio postav 5. i 6. sati i prodrio u Bosansku Dubicu. Pričuva (rezerva) jačine 20 ljudi koja je bila u stožeru bojne je pod zapovjedništvom satnika Turca borila se do 3 sata, a onda se povukla preko Une u Hrvatsku Dubicu. Prilikom povlačenja prenesena su i dva ranjena domobrana.

Osiguranje mosta preko rijeke Une povjereno je zatim nadporučniku Provazniku i poručniku Rožac.

Kada je izvršen napad na Bosansku Dubicu satnik Turac je zatražio hitno pomoć ustaškog odbranbenog zdruza iz Jasenovca, ali pomoć nije upućena.

Od svega ljudstva 2 bojne spasili su se bjegstvom 4 časnika, 6 dočasnika i 18 domobrana.

Bojnik Turac uspio je da spasi od neprijatelja 370.830 kuna, a sve ostalo je palo u ruke neprijatelja.«¹⁰⁴

U izvještaju oružničkog krilnog zapovjedništva u Novoj Gradiški dostavljenog 15. oktobra zapovjedništvu 3. oružničke pukovnije u Banjaluci između ostalog se navodi: . . . »Oružnici su se borili iz zgrade kotarske oblasti, a zapovjednik bojne sa 3 časnika i nešto momaka je odmah pobjegao preko mosta u Hrvatsku Dubicu .. «¹⁰⁵

Štab 11. brigade nije mogao ni pretpostaviti koliko će napadom na Bosansku Dubicu uzdrmati i Nijemce i ustaše na širem području od Sunje i Bosanske Kostajnice do Banjaluke.

Petnaestog oktobra 1943. povukao se i 3. bataljon iz grada radi izvršenja novih zadataka, a odmah za njim pošto je obavještena da u gradu nema partizana ušla je jedna bojna ustaša ustaškog odbranbenog zdruza iz Jasenovca.

¹⁰⁴ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—12.

¹⁰⁵ AVII k. 150, rg. br. 59/5.

Zapovjednik (komandant) ustaškog odbranbenog zdru-
ga u logoru Jasenovac bojničnik Pavlović nije intervenisao
prilikom napada 11. brigade na Bosansku Dubicu. Cijelo
vrijeme je čekao u Hrvatskoj Dubici da partizani napuste
Bosansku Dubicu, da bi potom ušao u grad i odmah za-
veo teror. Sa bojničnikom je došlo i 21 žandar, koji su po-
novno uspostavili žandarmerijsku stanicu.

Sa ustašama su se povratili i ustaški funkcioneri.
Odmah su preduzeli mjere saslušavanja velikog broja
građana, hapšenja svih onih u koje se i najmanje sum-
njalo da simpatiziraju partizane. Tajne ustaše i saradnici
ustaša koji su izbjegli iz grada, a odmah se vratili iza
ustaške bojne doznali su od građana da su ih partizani
dok su bili u gradu poimenično tražili. To ih je jako
zabrinulo, jer su se uvjerali da partizani za njih znaju
i da će kao zločinci i pljačkaši jednog dana odgovarati.

Ustaške vlasti su utvrdile imena i svih onih koji su
otišli sa partizanima, zatim utvrdili nanijetu štetu zgra-
dama državnih ustanova, i o materijalnoj šteti posebno
odnijete ustaške imovine itd. i o svemu tome izvjestili
svoje pretpostavljene.

Napadom na Bosansku Dubicu i oslobođenjem ovog
grada 11. brigada je postigla sva tri cilja koja je posta-
vila svojim zadatkom. U vojnom pogledu uzdrmao je nje-
mačke i ustaško-domobranske jedinice u donjem toku
Une, dijela Save i donjeg toka Vrbasa do te mjere da su
tražili pojačanja sa drugih sektora radi odbrane ovog pod-
ručja. U materijalnom pogledu zaplijenjene su ve-
like količine oružja, municije, sanitetskog materijala,
odjeće i obuće, kancelarijskog materijala, alata, raznih
vrsta pribora i mnogo čega drugog što je omogućilo bri-
gadi da se dobro pripremi za predstojeće borbe i dolazeću
zimicu. Krojačke i obućarske radionice koje su formirane
pri brigadi i svakom bataljonu su radile neprekidno ši-

jući odijela i praveći cipele od zaplijenjenog tekstila i kože. U moralnom pogledu veliki broj novih boraca stekao je pouzdanje u veliku udarnu snagu brigade i iskustvo kako se napada na grad. Treba reći i to da je ova akcija imala širi odjek i uticala na priliv novih boraca.

DEJSTVA BRIGADE I KOZARSKOG ODREDA
U DRUGOJ POLOVINI OKTOBRA 1943. NA
KOMUNIKACIJAMA

Poslije oslobođenja rudnika Ljubije noću 14/15. oktobra, štab korpusa sa štabom 4. krajiške divizije planirao je oslobođenje Sanskog Mosta. Izvođenje operacije bilo je predviđeno za noć 20/21. oktobra sa 6. i 8. brigadom 4. divizije i 13. brigadom 10. divizije.

U vezi sa ovom operacijom, štab 4. divizije je naredio štabu 11. brigade da počev od 17. oktobra sa cijelom brigadom i Kozarskim odredom napadne istovremeno sva neprijateljska uporišta i prolazeće kolone, transporte, motorizovane kolone i patrole od Ivanjske do Bosanskog Novog.

Stab brigade u tom cilju izdaje naređenje štabovima bataljona da odmah krenu na nove zadatke i to: 1. bataljon, koji se već nalazi na terenu Karana da dejstvuje od Volinje do Prijedora; 2. bataljon da dejstvuje u reonu Ivanjske i Piskavice; 3. bataljon da najhitnije krene u reon sela Lamovite i dejstvuje na pruži između Kozarca i Omarske; 4. bataljon da iz reona Lamovite dejstvuje prema Omarskoj i Kozarski odred da sadejstvuje 1. bataljonu na terenu Karana između Prijedora i Bosanskog Novog.¹⁰⁶

TM AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/0037. Raspored i jačina neprijateljskih snaga koje su polovinom oktobra 1943. branile komunikacije u dolini Gomjenice i Sane bile su :

U međuvremenu borbe je već započeo Kozarski odred razbijanjem 2. satnije 11. gorske pukovnije kod Beglučine 4 kilometara sjeverno od Prijedora. Zbog ovoga napada komanda 373. njemačke divizije je naredila da se u selu Brežičanima u nedostatku muškaraca pohapse žene kao taoci.¹⁰⁷ Uhapšeno je 7 žena koje su na saslušanju izjavile da se u okolici Brežičana i Dragotinje nalaze vrlo jake snage partizana.

U Ivanjskoj: Štab (stožer) 7. lovačke pukovnije 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruha sa prištabskim jedinicama, 2. bojnom bez jedne satnije i baterijom haubica 11. art. divizionu 1.154 ljudi;

U Piskavici: 7 satnija 2 bojne 139 ljudi;

U Omarskoj: 3. bojna 7. lovačke pukovnije sa baterijom brdskih topova 11. art. divizionu 1.200 ljudi;

U Sanskom Mostu: 3. gorska pukovnijska 3. ustaško-domobranskog zdruha sa baterijom brdskih topova 1.200 ljudi;

U Prijedoru: Štab (stožer) 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruha sa prištabskim jedinicama, štab 11. gorske pukovnije sa prištabskim jedinicama, 2. bojna, njemački izobrazitelji (Ausbilder), agenti, policija, žandarmerija, ustaše, ustaški funkcioneri, snabdjevačke jedinice, 3.000 ljudi;

U Kozarcu: štab 1. bojne sa 3. i 4. satnijom, 350 ljudi;

U Hadžimehtićima: 2. satnija 1. bojne 160 ljudi.

U Brežičanima: 1. satnija 1 bojne 160 ljudi;

U Dragotinji: 10. satnija 3 bojne 164 ljudi;

U Dašćica kota 349: 12. satnija 3 bojne, 150 ljudi;

U Blagaju: štab 3. bojne sa 11. satnijom, 200 ljudi;

U Dobrljin—volinja—Strižna most: 3. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije i 12. ustaška bojna, 890 ljudi;

U Bosanskom Novom: Stalna posada 3. SS oklopnog korpusa 600 ljudi, prolazeći dnevno vojnika 264 divizije prema Bihaću i 373. divizije od Bihaća prema Bosanskom Novom 3.000 ljudi.

Svega neprijateljskih snaga u dolini Gomjenice, Sane i Une od Ivanjske do Volinje bilo je 10.900, od toga 1.200 u Sanskom Mostu, a 9.700 na komunikaciji koje su napadale snage 11. brigade i Kozarskog odreda ukupne jačine oko 1.500 boraca. Odnos snaga je bio 6,5 puta u korist Nijemaca, ustaša, domobrana i ostalih neprijatelja.

¹³⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000390.

Komandant 3. gorskog ustaško-domobranskog zdru-
ga upućuje prema selu Palančištu njemački izviđački trup
(14. oktobra) da utvrdi i provjeri tačnost podataka o gru-
pisanju partizana.

Njemački izviđački trup se prikriveno probija do
Palančišta gdje bude otkriven i razbijen od Kozarskog
odreda. Vođa sa ostacima trupa bježi prema Sani. Gona
ga borci Kozarskog odreda sve do pruge između Brezi-
čana i Dragotinje, koju ruše, a zatim se vraćaju na svoje
položaje.¹⁰⁸

Njemački tajni agent uplašen bježi iz Dragotinje u
Prijedor i izvještava štab 3. gorskog zdruga da se u Pa-
lančištu i selu Marinima nalaze jake snage partizana ko-
je neprekidno pristižu od Bosanske Dubice. Komandantu
3. gorskog zdruga bilo je jasno da su to jedinice partiza-
na koje se vraćaju poslije napada na Bosansku Dubicu.
Očekuje napad na Prijedor i naređuje pripravnost broj
1 i lično raspoređuje snage za neposrednu odbranu gra-
da. Tako je noću 14/15. oktobra najveći dio snaga 3. gor-
skog ustaško-domobranskog zdruga bio orijentisan sje-
veroistočno i istočno od Prijedora očekujući napad par-
tizana iz Kozare. Za to vrijeme 8. krajiška brigada i Pod-
grmečki odred napali su rudnik Ljubiju poslije pola no-
ći u 01.30 časova i bojnu domobrana 3. gorske pukovnije
skoro cijelu zarobili. Od 450 domobrana uspjelo je pobjeći
u Prijedor 80 sa jednim oficirom.

Obzirom da se radilo o rudniku željeza, vrlo značaj-
nom za njemačku industriju, komandant 373. divizije na-
redio je komandantu 3. gorskog zdruga da odmah u toku
dana (15. oktobra) prikupi jedinice iz Kozarca i okolnih
uporišta te tako ojačan krene u napad i povrati rudnik.

¹³⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000390.

Komandant 3. gorskog zdruge ne povlači jedinice od pravca Dragotinje i Brežičana, ali povlači iz Kozarca naređujući komandantu 11. gorske pukovnije da stožer 1. bojne sa 3. i 4. satnijom bude što prije u Prijedoru.

Slijedećeg dana, rano ujutru komandant 1. bojne prije pokreta prema Prijedoru upućuje 4. satniju preko sela Kozaruše da izvidi teren bočno od ceste prema Kozari radi obezbeđenja pokreta cestom od Kozarca prema Prijedoru. Izvršavajući naređenje satnija je naišla 5 kilometara sjeveroistočno od Kozaruše na 3. bataljon 11. brigade u pokretu prema Lamovitoj. U kratkom, ali žestokom okršaju 4. satnija je razbijena i natjerana u bjekstvo prema Kozarcu. O tome je komandant 3. gorskog zdruge napisao komandantu 373. njemačke divizije slijedeće:

... »Prostor Prijedor:
Izvidanje sjevero-istočno od Kozarca sa 4. satnijom 11. gorske pukovnije, a po zadatku 3. gorskog zdruge, 4. satnija napadnuta od 300 bandita. Borba trajala 2 časa. Sopstveni: gubici: 5 poginulih, 7 ranjenih, 20 nestalih... «"

Razbijena 4. satnija panično stiže u Kozarac. Upamćeni domobrani pričaju stravične priče o snazi partizana. Nastaje opšta demoralizacija. Komandant bojne je primoran da mijenja odluku zbog takve situacije i kreće prema Prijedoru okolnim putem preko sela Hadžimehtića.

Stigavši u Hadžimehtiće, komandant bojne telefonom obavještava komandanta 11. gorske pukovnije zbog čega je bio primoran da krene u Hadžimehtiće gdje je upravo stigao i odakle će nakon odmora produžiti za Prijedor..

Komandant 11. gorske pukovnije o svemu što se zbilo obavijestio je komandanta 3. gorskog zdruge, a ovaj komandanta 373. njemačke divizije Aldrijana.

¹⁰⁹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/0014.

Na osnovu pristiglih obavještenja komandant 373. njemačke divizije zaključuje da se radi o pripremi partizana za napad na Prijedor. Za pojačanje odbrane Prijedora naređuje komandantu 202. tenkovskog bataljona da 3. tenkovsku četvu najhitnije uputi iz Bihaća u Prijedor. Istovremeno naređuje komandantu 384. puka da uputi iz Banjaluke za Prijedor 1. bataljon.¹¹⁰

Za to vrijeme jedinice 3. gorskog zdruga vršile su nasilno izviđanje prema rudniku Ljubija i Sanskom Mostu.

U međuvremenu, noću 16/17. oktobra Kozarski odred sa minerskim odjeljenjem pod vodstvom iskusnog минера Milana Stupara porušio je most na pruzi između Blagaja i Svodne.¹¹¹ Saobraćaj je bio prekinut.

Snage 3. bojne 1. gorske pukovnije pokušavaju da oprave most i prugu, ali su ih dočekale jedinice 1. bataljona i natjerale natrag u uporište Blagaj uz gubitke od 6 poginulih i više ranjenih. Saobraćaj je i dalje u prekidu.

Komandant 373. njemačke divizije interveniše i naređuje komandantu 3. gorskog zdruga da se okane izviđanja prema Ljubiji i da sve snage usmjeri za opravku mosta i pruge, a zadatke izviđanja i obezbeđenja prema Ljubiji preuzeće 1. bataljon 384. puka koji se 18. oktobra ujutro nalazio na željezničkoj stanici u Banjaluci radi prevoza do Ivanske odakle će nastaviti za Prijedor pješice.¹¹²

Jedinice 3. gorskog zdruga iz Prijedora uključujući i posade iz Dragotinje i Martin Brda kreću u napad 18. oktobra od Martin Brda prema selu Marinama da odbiju partizane što dalje od pruge i ceste kako bi mogli opraviti prugu i most. Dočekuje ih 1. bataljon 11. brigade i Kozarski odred i u žestokoj borbi razbijaju nanoseći im

AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/0012.

¹¹¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/007.

¹¹² AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/007.

veće gubitke u mrtvim i ranjenim, te protjeruju natrag u uporišta Martin Brdo, Dragotinja i Prijedor.

U ovoj borbi teže je bio ranjen politički komesar 1. bataljona Milan Stanić.

Dok su 1. bataljon i Kozarski odred na terenu Karana od 15. do 18. oktobra vodili borbe, ostala tri bataljona brigade stigli su između 15. i 17. oktobra u reon sela Lamovita i Bistrica gdje su se borci odmarali nakon marša od 60 kilometara.

Za to vrijeme dok su borci odmarali štabovi bataljona razmatrali su načine kako da izvrše već dobijene zadatke od štaba brigade. Radilo se o napadu noću 18/19. oktobra na neprijateljska uporišta Ivanjsku, Piskavicu, Omarsku, na rovove i bunkere između željezničkih stanica Piskavica—Omarska i Kozarca te akcije prodora preko pruge u sela Maričku, Busnove i druga radi uništenja četnika.

Noću 17/18. oktobra 3. i 4. bataljon spavali su i odmarali se u selu Lamovitoj, a 2. bataljon u selu Bistrici zaseok Kukici. Ujutru bataljoni su ostali u pomenutim selima i dalje na odmoru, a štabovi bataljona sa komandama četa su održavali sastanke pripremajući se da poslije podne krenu svaki u svom pravcu. Prema cesti Ivanjska — Kozarac bile su isturene straže i patrole.

RAZBIJANJE NJEMAČKOG BATALJONA NA VERICA POLJU

Dok su bataljoni 11. brigade odmarali, oko 10.00 časovao stigao je voz sa 1. bataljonom 384. puka 373. njemačke divizije na željezničku stanicu Ivanjska. Ovde se iskrcao i produžio pješice marš prema Omarskoj i Prijedoru. Prethodno se njemački komandant interesovao kod

komandanta 7. lovačke pukovnije u Ivanjskoj o kvalitetu puta, našta mu je on rekao da je put ravan i dobar, da nema vodenih prepreka, ali da postoji velika opasnost od napada partizana što zahtijeva posebno obezbeđenje marša. Na ovu primjedbu njemački komandant je prezrivo odmahnuo i naredio pokret. Za dva sata stigli su u selo Bistricu. Zastali su radi odmora u Verića Polju. Raskomotali su se po lijepom sunčanom oktobarskom danu. Mnogi su poskidali bluze, a svi sem neposrednog obezbeđenja ratnu opremu. Po običaju vadili su iz ranaca čokoladu, biskvite i zaslađivali se, a potom pili toplu kafu iz termos boca. Uživali su u jelu, piću, lijepom danu i prirodi koja ih je okruživala. Skoro svi su stalno pogledali prema planini Kozari odakle im je prema obavještenju prijetila opasnost od partizana. Čudili su se da su domobranci bili toliko zaplašeni i upamćeni.

Njemački bataljon na Verića Polju primjetili su ljudi iz sela Bistrice, zaseok Popovići i odmah javili štabu 2. bataljona. Štab 2. bataljona nije imao vremena da provjeri i utvrdi o kakvoj se neprijateljskoj jedinici radi. Pretpostavljao je da je to satnija, a možda i bojna domobrana koja će ubrzo poslije odmora krenuti prema Prijedoru. Štab bataljona nije mogao pretpostaviti da se radi o bataljonu Nijemaca jačine 850 ljudi, jer Nijemaca u to vrijeme prema obavještenjima u Ivanjskoj nije bilo. Zato je odlučio da ga napadne, dok je još na odmoru raskomoećen i zarobi, ih razbije ako pruži otpor.

Komandant bataljona Branko Popović, inače rodom iz Bistrice, zaseok Popovići, bio je dobar poznavalac ovog terena i za tren je donio odluku za napad koju su ostali članovi štaba prihvatili. Čete su bile raspoređene tako, da 1. i 3. četa napadnu sa istoka i jugoistoka, a 2. četa da neprimjećeno pređe prugu i zapriječi pravac prema Omarskoj ne dozvoljavajući neprijatelju da bježi u upo-

rište Omarska. Jedino pravac prema jugu, prema Ivanjskoj nije bio zatvoren. Na tom pravcu preko čistine trebalo je neprijatelja goniti i uništavati.

Komandama četa izdato je usmeno naređenje sa posebnim naglaskom da se neprijatelju mora prikriveno prići na dohvat upotrebe ručnih bombi, a onda uraganom vatrom iz svih oružja razbiti ga, ih uništiti.

U 2. bataljonu je u svakoj četi bio veliki broj boraca i rukovodioca rodom iz reona Omarske i Lamovite. te su dobro poznavali ovaj teren. Vješto su se kretali pokraj živica, šumaraka, gajeva, a naročito su iskoristili kukuruze koji još nisu bili obrani. Kad su se privukli sasvim blizu, vidjeli su svuda naokolo Nijemce, a u sredini grupu oficira.

Bez posebne komande jurnule su obe čete na Nijemce, a komandir voda Stojan Grujičić Jaruga probio se munjevito do grupe oficira koja iznenađena u hladovini jednog drveta nije stigla ni da se dohvati oružja, već je bila pobijena.

Iza toga čulo se samo automatsko oružje. Nijemci se nisu predavali. Ispaljivah su rakete za raketom tražeći pomoć iz Ivanjske i Omarske, a istovremeno se hvatali za guše sa partizanima.

Jedna grupa Nijemaca pokušala se probiti prema Omarskoj, ali ju je dočekala 2. četa bataljona i razbila. Tada svi Nijemci u grupama bježe prema Ivanjskoj, gonjeni u stopu od partizana sve do Ivanjske.

Pobjeda nad njemačkim bataljonom je izvojevana za veoma kratko vrijeme, za pola sata. Ostalo je još samo da se prebroje neprijateljski gubici i utvrdi ratni plijen. Utvrđeno je da je ubijeno oko 80 Nijemaca. To-liko je pronađeno na bojištu, a mnogi su smrtonosno pogodeni bježeći umrli u gustoj visokoj travi, šumarcima

i kukuruzima koje su kasnije pronalazili seljaci i sahranjivali.

Od oružja pronađeno je na bojištu 9 minobacača, 20 puškomitraljeza, 1 top, oko 90 pušaka i šmajsera (automata), 2 radio-stanice, mnogo puščane i minobacačke municije, te ostale ratne opreme. U pogledu odjeće i obuće Nijemci su imali nove uniforme, nove cipele, a neki i rezervne cipele u rancu, svaki je imao po dva para veša i čarapa, šatorsko krilo, pribor za higijenu. Sve je to zaplijenjeno i dobro došlo bataljonu da se što bolje opremi za naredne borbe.

Štab brigade je izvjestio štab 4. krajiške divizije o ovoj značajnoj pobjedi i velikom uspjehu 2. bataljona. U izvještaju navodi da je borba vođena prsa u prsa sa bajonetima i međusobnim gušanjem u kojoj je poginulo 80 Nijemaca. Naši gubici su bili 5 poginulih boraca.

U svom sjećanju, politički komesar bataljona Slavko Havić između ostalog o ovoj borbi piše:

... »Akcija je potpuno uspjela. Na našoj strani bilo je 5—6 poginulih...

Neposredno pred ovu akciju u naš bataljon došli su neki mladići daci, iz Banjaluke. Učestvovali su u ovoj akciji. Bila su među njima i dva brata. Jedan je poginuo u ovoj akciji, a drugi je kasnije bio oficir-obaveštajac u bataljonu i brigadi...¹¹³ (Odnosi se na Gojka Babica), koji je poginuo i Dušana koji je bio oficir obavještajac.

U Ivanjskoj je rasturene dijelove njemačkog bataljona dočekalo preko 1.000 domobrana i 40 oficira, koji su sa podsmjehom posmatrali uzneverena i uplašena lica Nijemaca. Od njih mnogi su bili bez bluza, opasača, oružja, jednom rečju u jadnom stanju. Samo prije nekoliko časova u toj istoj Ivanjskoj ponašali su se bahato, samouvjereno i sa prezrenjem posmatrali kukavičke domobrane.

¹¹³ Zbornik »Kozara«, knj. 5, str. 864, izdanje VIZ Beograd, 1978.

Po naređenju komandanta njemačke divizije 1. bataljon 384. puka je odmah prevežen u Banjaluku gdje je zadržan radi oporavka i popune i privremeno pojačan borbenom grupom »Rozenov«.¹⁴

Štab 2. bataljona nakon ove borbe preduzeo je sve mjere da se bataljon odmori i sredi za izvršenje narednih zadataka.

Štab 11. brigade bez obzira na nepredviđenu tešku i vrlo uspješnu borbu 2. bataljona na Verića Polju naređuje da svi bataljoni noću 18. oktobra napadnu neprijatelja od Ivanjske do Kozarca.

Sva tri bataljona bila su potpuno spremna za borbu i u pokretu prema dobijenim reonima.

Štab brigade je posebno naredio štabu 1. bataljona i Kozarskom odredu da noću 18/19. oktobra izvrše napad na komunikacije u dolini Sane između Prijedora i Bosanskog Novog, iste poruše i nastave borbu na njima i idućih dana ne dozvoljavajući neprijatelju opravku pruge i ceste. Cilj ovih dejstava je bio da se rušenjem pruge i ceste onemogući neprijatelj iz Bosanskog Novog, da uputi oklopni voz i tenkove u pomoć napadnutog neprijatelju od Ivanjske do Kozarca.

Kozarski odred je napao noću 18/19. oktobra kod Svodne neprijatelja i protjerao ga, a potom porušio most na cesti dužine 6 metara, porušio i prugu te sasjekao 27 telefonskih stubova i odnio 200 metara telefonskih linija.¹¹⁵

Devetnaestog oktobra 3. bojna 11. gorske pukovnije iz Blagaja pokušala je da opravi most i prugu, ali je bila

¹⁴ AVII NAV-N-T-311 Roll 558/204.

¹¹⁵ AVII k. 456 rg. br. 6/1—8.

dočekan od 1. bataljona i Kozarskog odreda, kojom prilikom je imala gubitke od 7 poginulih i 5 zarobljenih domobrana. Ostali su pobjegli u uporište. Zaphjenjeno je 1 šmajser, 7 pušaka i ratna oprema.¹¹⁶

Tada polazi u pravcu Svodne i jedan bataljon Nijemaca iz Bosanskog Novog s ciljem da popravi prugu. Međutim, 1. bataljon ga dočekuje odmah po izlasku iz grada i poslije kraće borbe potiskuje ga u grad.

Slijedeće noći, 19/20. oktobra, Kozarski odred je porušio most na Užarima kod Blagaja dužine 12 metara, a zatim i prugu.¹¹⁷

Treća bojna 11. gorske pukovnije iz Blagaja pokušala je ponovo 20. oktobra da popravi most, ali ju je 1. bataljon protjerao natrag u Blagaj tako da je saobraćaj i dalje bio u prekidu.

Noću 18/19. oktobra, 3. bataljon je na drugoj strani napao neprijateljsko obezbeđenje oko pruge Prijedor—Kozarac i razbio ga zarobivši 6 domobrana sa jednim puškomitraljezom i 5 pušaka, a potom porušio prugu i tri mosta na pruzi.

Lijevo od 3. bataljona, 4. bataljon je napao neprijatelja koji je obezbjeđivao prugu između Piskavice i Omarske, zarobio 9 domobrana sa jednim teškim mitraljezom, jednim puškomitraljezom, 5 pušaka i jednom radio-stanicom.

U toku dana 19. oktobra sva tri bataljona brigade nastavila su borbe u dolini Gomjenice, da bi uveče napali 7. satniju 2. bojne 7. lovačke pukovnije, koja je obezbeđivala željezničku stanicu Piskavica i razbili je. U borbi je zarobljeno 36 domobrana, zaphjenjeno 1 teški mitraljez, 5 puškomitraljeza, 3 automata, 35 pušaka sa dosta puščane municije, 35 konja i mnogo drugog rat-

¹¹⁴ AVII k. 776-A rg. br. 5/1.
AVII k. 776-A rg. br. 5/1.

nog materijala. Željeznička stanica je zaplijenjena i porušen most na pruzi dužine 15 metara-

Sutradan, 20. oktobra do temelja su porušili prugu od Prijedora do Omarske i sve neprijateljske bunkere i rovove.

Istog dana štab brigade daje 2. i 3. bataljonu nove zadatke u dolini Gomjenice. 4. bataljon postavlja ispred Ivanjske s ciljem da štiti dejstva 2. i 3. bataljona.

Drugi bataljon dobio je zadatak da napadne Omar-sku, a potom produži dejstvo protiv četnika na terenu Maričke, Busnova, Krivaje i drugih sela, a 3. bataljon da dejstvuje između Omarske i Hadžimehtića.

Noću 20/21. oktobra, 6. i 8. brigada 4. divizije i 13. brigada 10. divizije napale su Sanski Most.

Iste noći 2. i 3. bataljon napali su neprijateljsko uporište u Omarskoj jačine 750 domobrana i oko 100 Nijemaca. Ujedno su bila napadnuta i sva okolna uporišta prema Prijedoru.

Prvi bataljon i Kozarski odred napali su sva neprijateljska uporišta u dolini Sane između Prijedora i Bosanskog Novog.

Bila je to noć u kojoj su bile napadnute od Ivanjske do Bosanskog Novog sve posade na pruzi i cestama. Pruga je bila na više mjesta porušena, mostovi porušeni. U tamnoj i prohladnoj oktobarskoj noći rasplamtah su se požari zapaljenih neprijateljskih utvrđenja, odjekivale su eksplozije ručnih bombi bombaških grupa, plamtjela su usta užarenih cijevi automatskog oružja od ubitačne rafalne vatre, a na cijelom bojištu sijalo je kao usred dana, od stotina raketa, koje je neprijatelj ispaljivao. Nakon četveročasovne borbe, 3. bojna 7. lovačke pukovnije pobjegla je iz Omarske u Prijedor.

U zoru 21. oktobra 2. i 3. bataljon su ušli u napušteno neprijateljsko uporište Omarsku. Na željezničkoj

stanici zaplijenjeno je 2 vagona zobi. Stanica i vagoni su zapaljeni.

Štab 3. bataljona odmah odlučuje da produži pokret sa bataljonom u selo Maričku radi popune bataljona novim borcima. U selu koje je u velikoj većini bilo naklonjeno partizanima nije bilo teško pronaći omladince dobrovoljce koji su se prijavili i radosno stupili u bataljon.

Te noći pod neposrednim rukovodstvom štaba 5. korpusa, bio je oslobođen i Sanski Most. U toku dana, 21. oktobra, prebrojavan je ogroman ratni plijen i oko 1.000 zarobljenih neprijateljskih vojnika sve do uveče kada je telefonom iz Mrkonjić Grada, štab korpusa obavijestio Vrhovni štab o ovoj velikoj pobjedi.

Sa ovim uspjehom upoznati su borci i rukovodioci brigade, koji su se veoma obradovali, svijesni da su i oni dali ovoj pobjedi svoj doprinos.

O uspjesima 11. brigade u borbama u dolini Gomjenice i Sane pisao je štab 5. korpusa Vrhovnom štabu 30. oktobra 1943. godine. U izvještaju su navedeni svi konkretni podaci o razbijanju neprijatelja i vehkom ratnom phjenu. Posebno je istaknuta borba na Verića Polju za koju je napisano da su se borci sukobili sa jednom neprijateljskom bojnom (bataljonom) »prsa u prsa gdje su se boli noževima. Ubijeno je 80 neprijateljskih vojnika, zarobljeno 14, a vehki broj ranjeno«.¹¹⁸ Jedanaesta brigada je nastavila borbe u dolini Gomjenice i Sane sve do 25. oktobra 1943. godine.

Dvadesetdrugog oktobra, 2. bataljon je produžio da progoni četnike po sehama: Busnovi, Krivaja, Marička, i

AVII k. 456 rg. br. 3/1—8.

Omarska. Zarobljeno je 55 četnika među kojima i jedan zamjenik komandira četničke čete. Ali mnogo značajnije je od zarobljenika bilo je stupanje preko 100 mladića iz ovih sela u brigadu. Bila je to politička pobjeda nad četničkom propagandom.¹¹⁹

Istog dana, 3. bataljon je izvršio pokret istočno od Prijedora i 23. oktobra se sukobio sa 2. bataljonom 383. puka 373. njemačke divizije. Ovaj bataljon je zbog kritične situacije u i oko Prijedora bio najhitnije upućen sa četom tenkova iz Bihaća u Prijedor još 21. oktobra.¹²⁰ Dvadesetdrugog oktobra dočeka ga je Kozarski odred kod Svodne i nanio mu gubitke, uništivši 1 tenk protivtenkovskom puškom. Međutim, bataljon ne obazirući se na gubitke¹²¹ produžava za Prijedor. Odmah oštro zamjera komandantu 3. bojne 7. lovačke divizije što je napustio Omarsku i naređuje mu da se odmah vrati u Omarsku.

Treća bojna 7. lovačke pukovnije sa baterijom topova ujutro 22. oktobra vraća se iz Prijedora u Omarsku gdje stiže oko podne i odmah vrši opravku oštećenih objekata i položaja.

Uveče stižu četnički obavještajci i javljaju komandantu bojne da od pravca Maričke kreće prema Omarskoj nekohko stotina komunista. Komandant bojne naređuje najhitnije prikupljanje svih snaga i ponovo bježi u Prijedor. U Prijedoru daje izjavu da su ih napale jake snage partizana, ali da su sretno pobjegli. Komanda 373. njemačke divizije na osnovu ove izjave izvještava komandu 15. brdskog korpusa da su »posada Omarske, jedna bojna i jedna baterija stigla noću, 23. oktobra opet u Prijedor bez gubitaka ..«¹²²

¹¹⁹ AVII k. 766 rg. br. 5/2.

¹²⁰ AVII VA Frajburg F-30/5.

¹²¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/476.

¹²² AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/1050.

Drugi bataljon 383. puka 373. njemačke divizije, ujutru rano ojačan četom tenkova prodire iz Prijedora prema Kozarcu da opet uspostavi u tome mjestu uporište. Dočekuje ga 3. bataljon 11. brigade, koji je upravo stigao iz reona Omarske i potiskuje ga natrag u Prijedor.

Sutradan, 24. oktobra isti njemački bataljon ponovo pokušava izvršiti prodor u Kozarac i opet biva natjeran u Prijedor.

U borbama sa jedinicama 11. brigade bataljon je imao veći broj mrtvih i ranjenih vojnika, a oštećen je i znatan broj motornih vozila od kojih su 3 kamiona bih zapaljeni.¹²³

Dvadesetčetvrtog oktobra Kozarski odred i 1. bataljon 11. brigade djeluju na komunikaciji Prijedor—Bosanski Novi i potpuno razaraju prugu od Svodne do Blagaja.¹²⁴

Dalja dejstva brigade na području Kozare prekinuta su naređenjem štaba 4. krajiške divizije da brigada do kraja oktobra izvrši pokret na područje Podgrmeča.

Štab brigade je naredio okupljanje svih jedinica u vremenu od 25. do 27. oktobra u reonu Prijedora. Zatim je slijedila priprema za marš i prelaz preko rijeke Sane. Izvršena je i posebno moralno-politička priprema u kojoj su učestvovali svi članovi KPJ i SKOJ-a, radi toga što je brigada prvi put napuštala teren Kozare.

Tih dana u štabu brigade se nalazio politički komesar 4. divizije Boško Šiljegović. On je došao po zadatku komandanta 5. korpusa Slavka Rodića da formira na pod-

¹²³ AVII k. 776 rg. br. 5/2.

¹²⁴ AVII k. 456 rg. br. 6/8.

ručju Kozare još jedan partizanski odred i to na terenu Gradiškog podkozarja i Lijevča Polja.¹²⁵

Novoformirani partizanski odred koji je kasnije dobio naziv »-Gradiško-ljevčanski NOP odred« Boško Šiljegović je formirao zajedno sa štabom 11. kozaračke brigade. Po tom dogovoru postavljeni su u uži štab odreda: za komandanta Đuro Vučenović-Busen, do tada komandant 3. bataljona; za političkog komesara Milan Stanić, do tada politički komesar 1. bataljona 11. brigade i za zamjenika komandanta Stevan Janjetović do tada zamjenik komandanta 3. bataljona 11. brigade. U štab odreda su još postavljeni: za obaveštajnog oficira Miladin Zlojutro do tada u Kozarskom vojnom području; za referenta saniteta Ljubica Stijepić, do tada u Kozarskoj vojnoj bolnici i za intendanta Vojo Đurašinović, do tada intendant 3. bataljona 11. brigade.

Gradiško-ljevčanski NOP odred je formiran 1. novembra 1943. i toga dana je imao 48 boraca, da bi 7 dana kasnije imao 78 boraca sa 87 pušaka, 3 puškomitraljeza i jednim teškim minobacačem.¹²⁶

Zadaci Gradiško-ljevčanskog NOP odreda bili su: mobilizacija ljudstva sa terena Lijevča Polja; postavljanje zasjeda na komunikaciji Gradiška—Banjaluka; uništavanje četničkih i ustaških pljačkaških bandi; zaštita Kozarske bolnice u Jablanici i konfiskacija švapskih i ustaških imanja.

Svakako najvažnije pitanje u to vrijeme je bilo mobilizacija novih boraca, jer neke jedinice u diviziji i korpusu su u to vrijeme imale više oružja nego boraca. Tako štab 8. brigade 1. novembra obavještava štab 4. divizije da ima 151 pušku u pohrani, jer nema novih boraca koje bi naoružao.¹²⁷

¹²⁵ AVII k. 767 rg. br. 31/1.

¹²⁶ Isto.

¹²⁷ AVII k. 775 rg. br. 24/3.

Politički komesar 4. divizije znajući za ovaj problem je i postavio novoformiranom odreda kao prvi zadatak mobilizaciju. Isti zadatak je dao i Kozarskom odreda naređujući mu da odmah na sektor Maričke i Omarske uputi jedan vod radi mobilizacije, pošto je od štaba 2. bataljona doznao da se na tom sektoru nalazi još oko 500 mladića sposobnih za borbu.

Štab 1. brigade je prilikom odvajanja potrebnog broja boraca i kadrova za formiranje Gradiško-ljevčanskog odreda, odmah popunjavao upražnjena mjesta uzdizanjem novih kadrova u brigadi. Tako su krajem oktobra prije pokreta brigade za Podgrmeč postavljeni: za političkog komesara 1. bataljona Smail Serić; za komandanta 3. bataljona Đuro Milinović; za komandanta 4. bataljona Trivun Pralica; za zamjenika komandanta 1. bataljona Ostoja Mijić; za zamjenika komandanta 3. bataljona Rajko Gavrilović i za zamjenika komandanta 4. bataljona Mirko Bašić.¹²⁸

U vezi predstojećeg pokreta, štab brigade je naredio štabovima bataljona i komandama prištabskih jedinica da izvrše pohtičko-partijske pripreme.

Intendantu brigade Marku Pejakoviću je naređeno da održi savjetovanje sa intendantima bataljona radi sagledavanja materijalnog stanja jedinica brigade.

Pohtičko-partijske pripreme su uspješno i brzo izvršene, jer više od polovine boraca u brigadi bih su članovi KPJ, SKOJ-a i kandidati za prijem u KPJ, a druga polovina pod uticajem komunista nije zaostajala u svijesti. Bila je to visoko svijesna partijsko-politički izgrađena brigada.

U materijalnom pogledu, po izvještajima intendantata bataljona, stanje je bilo slijedeće:

^m AVII k. 776 rg. br. 5/2.

...Intendant 2. bataljona Milan Kantar: odjeća i obu-
ća boraca i rukovodilaca vrlo dobra. Radni vod ima slije-
deći broj zanatlija: 2 pekara, 1 kovača, 1 kuvara, 1 krojača
i 1 podkivača, konja 19.

Intendant 3. bataljona Vojo Đurašinović: odjeća i obu-
ća boraca i rukovodioca dobra. U radnom vodu ima: 1 brico,
1 krojač, 1 obuçar, 1 podkivač i 1 kovač. Konja i8.

Intendant 4. bataljona Vaso Karan: odjeća i obuća vrlo
dobra. U radnom vodu ima od zanatlija: 1 brico, 1 krojač,
1 pekar, 1 kovač i 1 sedlar. Konja 19.

Intendant 1. bataljona Radomir Pilipović: nije prisus-
tvovao sastanku, ali je stanje u pogledu odjeće, obuće, za-
natlija i potrebnog broja konja za bataljonsku komoru bilo
odlično i najbolje u brigadi.

Ovako spremna brigada u svakom pogledu, moralno-
-političkom, materijalnom, sa velikim borbenim iskust-
vom boraca i rukovodilaca, velikom fizičkom izdržljivoš-
ću, i pokretljivošću uspjela je za dvije noći 28/29. i
29/30. oktobra 1943. preći rijeku Sanu i naći se na pod-
ručju Podgrmeča u reonu sela Potkalinja.

BRIGADA PRVI PUT U PODGRMEČU

Oslobođenjem Bosanske Dubice 12. oktobra 1943. rudnika Ljubije 15. oktobra, Sanskog Mosta 21. oktobra, razbijanjem posada duž pruge i reste Ivanjska—Prijeedor — Bosanski Novi — Dobrljin — Volinja — Bosanska Kostajnica, rušenjem pruge i mostova njemačko-ustaško-domobranske snage u dolini Gomjenice, Sane i Une našle su se u teškom položaju.

Dejstvom jedinica 4. divizije u toku oktobra bile su ugrožene i njemačke odbranbene snage kod Knina i Zadra, i u dubljem zaleđu na području Bosanskog Petrovca i Bihaća.

Njemačkom komandantu Jugoistoka nije preostalo drugo riješenje, nego da u nedostatku drugih snaga povрати 373. njemačku diviziju sa područja Bihaća, Nebljuša i Bosanskog Petrovca u dolinu Gomjenice i Sane.

Još polovinom oktobra prebačen je 1. bataljon 384. puka u Banjaluku, a odmah po oslobođenju Sanskog Mosta najhitnije kreće u Prijedor 2. bataljon 383. puka sa jednom četom tenkova 202. tenkovskog bataljona.

Za nastalu situaciju komandant Jugoistoka okrivljuje komandanta 15. brdskog njemačkog korpusa, general-lajtnanta Litera. Predlaže vrhovnoj komandi oružane sile njegovo smjenjivanje što je odmah i prihvaćeno.¹²⁹ Dvadesetšestog oktobra 1943. postavljen je novi komandant 15. brdskog korpusa, generallajtnant Ernst Lejzer.

¹²⁹ AVII k. 41-H rg. br. 1/21/5575.

On se prva tri dana upoznao sa stanjem u korpusu, a zatim 29. oktobra izdao dnevnu zapovjest kojom upoznaje potčinjene o preuzimanju dužnosti komandanta.¹³⁰

Njemačke i ustaško-domobranske jedinice u dolini Gomjenice, Sane i donjeg toka Une su bile jako demoralisane i trebalo im je odmora i vremena da se oporave. To je poznato i štabu 5. korpusa pa zaključuje da je neprijatelj iz doline Gomjenice, Sane i donjeg toka Vrbasa nemoćan da sada nešto ozbiljnije preduzme.

Međutim, u drugoj polovini oktobra stigla je u reon Bosanske Krupe i Bihaća 264. njemačka divizija iz Francuske jačine 20.000 ljudi. Stab 5. korpusa procjenjuje da bi te njemačke snage mogle u cilju deblokiranja Banjaluke i Prijedora prodrijeti preko Podgrmeča prema Sanskom Mostu i tako uticati na pripreme za održavanje II zasjedanja AVNOJ-a.

Pošto su neprijateljske snage u Prijedoru, Banjaluci, dohni Gomjenice i Sane još uvijek bile jako oslabljene, štab 5. korpusa je odlučio da načini novi razmještaj jedinica pa je prema Prijedoru rasporedio 6. krajišku brigadu sa zadatkom da zatvore pravac prema Sanskom Mostu. Prema Banjaluci uputio je 13. brigadu 10. divizije sa zadatkom da zatvara pravac prema Mrkonjić Gradu i Jajcu, a na području Podgrmeča zadržao glavne snage 4. divizije 8. i 11. brigadu i Podgrmečki i Drvarsko-Petrovački odred. U vezi s tom odlukom, 11. brigada se našla u Podgrmeču.

U selu Potkalinju gdje je 11. brigada stigla 1. novembra 1943. naređen je odmor od nekoliko dana. Za to vrijeme komandant 4. divizije Petar Vojnović imao je prvi put priliku da vidi brigadu na okupu, da razgovara sa štabom brigade i pojedinim članovima štabova bata-

¹³⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000390.

ljona. Bio je više nego zadovoljan veoma jakim naoružanjem brigade kako automatskim tako i topovima i minobacačima, vrlo dobrom odjevenošću i obuvenošću brigade, a posebno ga je impresionirao mladenački izgled svih boraca i rukovodilaca. U razgovoru sa političkim komesarom brigade doznao je da je prosječna starost brigade 20 godina, da su samo pojedinci stariji od 25 godina, ostali svi borci i rukovodioci su mlađi, a najmlađi čak imaju svega 16 godina.

Komandant divizije je doznao i to da su u 11. brigadi veliki broj boraca i rukovodilaca, naročito komandnog kadra sve do zamjenika komandira odjeljenja stariji borci od 1941. i 1942. sa velikim borbenim iskustvom. O svemu što je čuo i vidio, telefonom je obavijestio komandanta 5. korpusa.

U štabu korpusa su tada razmatrani dalji strategijski zadaci korpusa i u vezi s tim dalji zadaci na jačanju postojećih i formiranju novih jedinica. U vezi s tim postavilo se ponovno pitanje kadrova. Jedanaesta brigada je prema izvještaju komandanta 4. divizije imala višak kadrova za još jednu brigadu. Zato je štab korpusa naredio štabu divizije telefonom da pored komandanta i komandira dostavi podatke i za sve zajemenike do komandira odjeljenja. Postavljenja i uzdizanja političkog kadra tada su rješavala partijska rukovodstva brigade, divizije i Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu.

Štab 11. brigade je prikupio podatke od štabova bataljona i komandi prištabskih jedinica za sve zamjenike komandanata bataljona, zamjenike komandira četa, zamjenike komandira vodova i zamjenike komandira odjeljenja, te spisak dostavio 3. novembra 1943. štabu 4. divizije.

Taj spisak je izgledao ovako:

a) Zamjenici komandanta bataljona: Ostoja Mijić, Rade Batić, Rajko Gavrilović i Mirko Bašić.

b) Zamjenici komandira četa: Mirko Bursać, Dragan Batos, Mirko Bjelajac, Lazo Predojević-Mrkoš, Branko Bjelovuk, Boško Đurić, Mile Pucar, Milorad Bakić, Stojan Subotić, Katko Dženopoljac, Rade Novaković i Dragan Đurić.

c) Zamjenici komandira vodova: Cvijo Đaković, Stanko Brdar, Dragutin Arsenić, Milan Stojaković, Đuro Storebra, Dušan Ručnov, Božidar Milošević, Rade Kukić, Ljuban Trubarac, Zivko Banović, Uroš Stojaković, Savo Gojić, Milan Knežević, Bogdan Jokić, Miloš Miljević, Rajo Bjelovuk, Alija Arbaš, Veljko Kragulj, Aleksa Bjelić, Luka Šlijepčević, Vojin Bakić, Dragoja Bakić, Milan Žmirić, Božo Jelisavac, Vukan Bogdanović, Mirko Savanović, Ilija Savanović i Stojan Anić.

d) Zamjenici komandira odjeljenja: Mirko Reljić, Luka Popović, Milan Grbić, Ilija Šiljak, Sretko Marin, Vaso Stojnić, Mikan Maleš, Pero Drljača, Mile Stijak, Dušan Ljiljak, Pajo Bešir, Veljko Grujić, Milan Kondić, Zivko Stojanović, Milan Ćirilović, Radovan Kukić, Milan Despotović, Dušan Popović, Mladen Gavrilović, Dragan Seker, Lazo Kecman, Ostoja Sekulić, Milan Lajić, Đoko Alavuk, Ostoja Novaković, Milan Knežević, Branko Protić, Uroš Bajić, Ostoja Lukić, Ljubo Milekić, Sveto Kovačević, Ranko Batajić, Stevo Vrsajko, Mijo Popović, Miloš Babić, Strahinja Skenderija, Ljubo Rajić, Todor Baraćin, Desimir Šmitran, Mirko Mirjević, Mišo Ovčina, Jovo Ristić, Milan Berić, Jovan Rusić, Milan Goronja, Ostoja Bursać, Božo Bjelić, Stanko Lajić, Radomir Pupavac i Sretko Meded.

Sredinom novembra došlo je i do promjene u štabu 11. brigade. Zamjenik političkog komesara brigade Vaso Petrović upućen je na partijsko-politički kurs. Na njegovo mjesto postavljen je Zivko Rodić odlukom Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku Krajinu. Pre toga je bio na dužnosti zamjenika političkog komesara 10. brigade.

NAPAD NA OTOKU, RUDICE I BLATNU

Stab 4. divizije odlučio je 5. novembra 1943. da napadne neprijateljske jedinice u dolini Une između Bosanske Krupe i Bosanskog Novog. O tome je obavijestio i stab 7. banijske divizije na Baniji predlažući sadejstvo koje bi se sastojalo u tome da kad jedinice 4. divizije napadnu neprijatelja u uporištima na desnoj obali isto uči-

ne i jedinice 7. divizije na lijevoj obali potpomažući se po potrebi vatrom. Štab 7. divizije se sa ovim prijedlogom složio.

Istog dana, štab 4. divizije izdao je zapovjest kojom je 8. brigadi dao zadatak da napadne neprijateljsku posadu u Otoci koju je neprijatelj sa jakim objektima Stražbenica—Brdo, Tomića Brdo i drugim kao i samo mjesto branio sa preko 600 vojnika naoružanih sa 2 haubice, 3 minobacača, 6 teških mitraljeza, 11 puškomitraljeza. Oko uporišta su bili izgrađeni rovovi i bunker, a ispred rovova prepreka od bodljikave žice, a ispred žice minska polja.

Dva bataljona Drvarsko-petrovačkog i dva bataljona Podgrmečkog odreda dobili su zadatak da napadnu uporište Blatna sa posadom jačine preko 300 vojnika, naoružanih sa teškim mitraljezima, minobacačima, utvrđeni u 7 bunkera sa rovovima za stojeći stav, sa žičanom preprekom i minskim poljima ispred.

Jedanaesta brigada dobila je zadatak da napadne Rudice i Čuhća Brdo sa posadom jačine preko 700 Nijemaca, ustaša i domobrana, naoružanih sa teškim mitraljezima, minobacačima, velikim brojem puškomitraljeza, utvrđenih prema Blatnoj i Bosanskom Novom, naročito na Čuhća Brdu, kod Zdjelarovih kuća i u željezničkoj stanici koju su zaposjeli Nijemci.¹³¹

Napad je izvršen noću 6/7. novembra, neuspješno.

Jedinice 11. brigade uspjele su prodrijeti u neprijateljsko uporište, ali su vrlo brzo stigli njemački tenkovi iz Bosanskog Novog, zbog čega je brigada bila primorana da se povuče. I ostale jedinice 4. divizije su prodrle u neprijateljska uporišta, ali su se uz gubitke morale povući.

O ovome djehmično uspjelom napadu štab 4. divizije poslao je izvještaj 5. korpusu NOVJ u kome je između ostalog navedeno:

¹³¹ AVII k. 456 rg. br. 20/4.

...»Noću 6/7 novembra sa snagama 8., 11. brigade, djelovima Podgrmečkog i Drvarskog odreda izvršen je napad na neprijateljska uporišta duž željezničke pruge Bosanski Novi — Bosanska Krupa i to: Rudice, Blatina i Otoka.

U akciji je trebalo da učestvuje sa lijeve obale rijeke Une i jedan dio snaga 7. banijske divizije. Raspored snaga je izvršen po utvrđenom planu i napad je bio žestok. Uspjelo se je nekoliko neprijateljskih uporišta likvidirati. Kada su naše snage u napadu na Rudice (odnosi se na 11. brigadu) već likvidirale spoljna uporišta i presjekle žicu, stigli su neprijatelju u pomoć tenkovi iz Bosanskog Novog, te su se naši morali povući iz samih Rudica. Pretrgana je tu na jednom mjestu pruga i srušen jedan most.

Naše snage prodrle su i u samu Otoku, vodile su se ogorčene borbe, ali je naše borce omeo u potpunom izvršenju zadataka oklopni voz.

Borba je bila žestoka i naši borci svojom vatrom prisilili su oklopni voz da odstupi. Porušeno je 800 metara pruge.

U ovim borbama imao je neprijatelj mnogo gubitaka u mrtvim i ranjenim. Zarobljeno je 10 domobrana, 1 nadporučnik, 1 zastavnik, 2 narednika. Zarobljeno je 3 puškomitraljeza, 8 pušaka, 1 pištolj, 8.000 metaka, 1 sanduk municije. Uništena 1 radio-stanica.

Naši gubici: 12 mrtvih i 29 ranjenih..,«^m

Od ovog ukupnog broja poginulih i ranjenih 11. brigada je imala 3 poginula i 9 ranjenih boraca.¹³³ Među poginulima bio je i Dragoje Bakić iz 3. bataljona.

PROTIVUDAR NEPRIJATELJA PREMA LJUBIJI

Poslije ove akcije 11. brigada kreće u selo Rujišku, odakle nakon odmora 9. novembra produžava u pravcu sela Jasenice radi pripreme napada na neprijateljsko uporište Čardak kod Bosanske Krupe. U međuvremenu dolazi do promjene odluke i 11. brigada dobija novi zadatak da posjedne položaje zapadno od Prijedora i sjeverno lijevom obalom Sane do Blagaja.

^m AVII k. 456 rg. br. 7/1—9.

¹³¹ AVII k. 776-A rg. br. 5/3.

Na uporište Čardak napala je 8. krajiška brigada 13. novembra i protjerala neprijatelja u Bosansku Krupu, ali je tom prilikom poginuo politički komesar 8. brigade Avdo Čuk, rodom iz Bosanske Dubice.

Jedanaestog novembra 11. brigada je posjela položaje zapadno od Prijedora i sjeverno do Blagaja u slijedećem rasporedu: 1. bataljon u selu Ljeskare; 2. bataljon u selu Jugovci; 3. bataljon rudnik Ljubiju i Stara Rijeka i 4. bataljon u selu Radomirovac.

Borci i rukovodioci brigade dobro su poznavali ovaj teren, jer je to bio teren Kozare na kome su toliko puta vodili borbe. Neki mlađi borci su se tek upoznawali sa ovim terenom. Tako se desilo da nepoznavajući teren zalutaju 2 kuvara i 1 borac iz 1. bataljona. Naišli su na ustaško-domobranske položaje i bili uhvaćeni. Ovaj borac je bio podvrgnut posebnom saslušavanju u štabu 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruha. Na osnovu saslušanja zdruh je 15. novembra dostavio izvještaj Glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost vlade NDH u Zagrebu, pretpostavljenoj komandi 1. zbornog područja, mjesnom zapovjedništvu Banjaluka, odakle je ovaj borac i došao u partizane, te Gestapou u Prijedoru.

Podaci koje je dao na saslušanju, a kome je prisustvovao i šef Gestapoa bili su približno tačni i odgovarali stvarnosti.

Dobivši podatke o stanju brigade komandant 2. bataljona 383. puka 373. njemačke divizije odlučio je da uništi 11. brigadu. Naredio je komandantu 3. gorskog zdruha da snage u Prijedoru pojača sa posadama oko Prijedora na 2.500 ljudi i da pripremi brdsku i haubičku bateriju.

U toku noći 16/17. novembra u Prijedoru bile su prikupljene shjedeće neprijateljeve snage: 11. gorska pukovnija 3. gorskog zdruha; Prištabske jedinice 3. gor-

skog zdruza; 2. bataljon 383. njemačkog puka jačine 900 ljudi; 3. četa 202. tenkovskog bataljona, 17 tenkova i brdska i haubička baterija 13 artiljerijskih diviziona 3. gorskog zdruza. Ukupno 3.500 ljudi, 17 tenkova, 8 topova i haubica.¹³⁴

Rano ujutru 17. novembra pred početak napada 2. bataljona 383. puka koji je rukovodio napadom pozvao je potčinjene komandante i komandire te saopštio da je cilj akcije po svaku cijenu povratiti rudnik Ljubiju, a potom opkoljavanjem i gonjenjem obuhvatno od rudnika Ljubije prema sjeveru, a zatim istoku natjerati neprijatelja na rijeku Sanu i uništiti.

Zato je naredio da u prvoj fazi do zauzimanja rudnika Ljubije učestvuju sve pješadijske jedinice uz podršku artiljerije i izviđačkih tenkova, a u drugoj fazi nastupaju tenkovi sa gonećim odredima. Potom su jedinice krenule na polazne položaje.

U prvom naletu zbačeni su 1. i 2. bataljon 11. brigade sa položaja u selima Jugovci i Ljeskare. Nastavljene su potom žestoke borbe na položajima u sehma Hambarine i Čarakovo. Nijemci, ustaše i domobrani su svakog dana napadah, a brigada sve napade odbijala vršeći protivnapade sve do 20. novembra kada je brigada potpuno razbila neprijatelja i gonila ga do Prijedora. U bjekstvu, Nijemci, ustaše i domobrani su pretrpjeli velike gubitke u ljudstvu. Poslije ovih borbi neprijatelj učvršćuje odbranu samog grada. U borbama od 15. do 20. novembra brigada je imala 6 poginulih i više ranjenih boraca.¹³⁵

i

¹³⁴ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/372.

¹³⁵ AVII k. 776 rg. br. 11/1.

Još dok je vodila borbe 19. novembra stiglo je naređenje štaba 4. divizije da 11. brigada najkasnije do kraja novembra bude na području Kozare. Smjenu brigade na dosadašnjim položajima izvršiće 8. brigada. Smjena položaja je izvršena noću 20/21. novembra.

Po izvršenoj smjeni položaja 11. brigada je produžila u selo Radomirovac odakle je štab brigade odmah uputio kurira do štaba Kozarskog odreda sa dopisom da odred dijelom snaga obezbeđuje prelaz brigade preko Sane kod Petkovca počev od 21. novembra 1943. godine.

Štab odreda je za ovaj zadatak odredio 3. četu.¹³⁶

Štab brigade je 21. novembra prije podne napravio plan prebacivanja brigade i raspored jedinica po prelasku Sane, prema kome:

— Noću 21/22. novembra prelazi Sanu 4. bataljon i razmješta se u selu Zuljevica;

— Noću 23/24. novembra prelazi Sanu 3. bataljon i razmješta se u selu Prusci;

— Noću 24/25. novembra prelazi Sanu 1. bataljon i razmješta se u selu Petkovac;

— Noću 25/26. novembra prelazi štab brigade sa prištabskim jedinicama i razmješta se u selu Marinima, i

— Noću 28/29. novembra prelazi 2. bataljon i razmješta se u selu Petkovac.¹³⁷

DEJSTVA KOZARACKOG ODREDA U NOVEMBRU 1943.

Prelaz preko Sane brigadi je bio olakšan dotadašnjim vrlo jakim borbenim dejstvom Kozarskog odreda u toku

¹³⁶ AVII k. 1625 rg. br. 8/1—1.

^m AVII k. 456 rg. br. 8/38/2.

cijelog novembra dok je brigada bila na području Podgrmeča.

Već 2. novembra minersko odjeljenje Kozarskog odreda je postavilo minu ispod pruge kod sela Ravnica između kote 133 i 124 na koju je naletio putnički voz. Lokomotiva i 3 vagona su odmah uništeni, a iz ostalih vagona čim je odred napao, preko 250 Nijemaca pružalo je ogorčen otpor. Nakon 2 sata borbe borci odreda su ubili preko 60 Nijemaca, a nepoznat broj ranih.

Zarobljen je 1 oficir, 1 podoficir, 1 gestapovac, 2 željezničara, mnogo ratne opreme i oružja. Intervencijom tenkova iz Bosanskog Novog odred je bio primoran da se povuče. U ovoj borbi odred nije imao gubitaka.

Iza tenkova stigla je 9. satnija 3. bojne 12. ustaškomobranske pukovnije i pronašla 36 poginulih i 16 teže ranjenih Nijemaca. Preko polja od Une prelazile su grupe lakše ranjenih Nijemaca i pokazivale da se u Unalazi dosta utopljenih njemačkih vojnika.¹³⁸

Sedmog novembra Kozarski odred je kod Blagaja srušio voz i potrgao prugu.¹³⁹

Pet dana kasnije Kozarski odred je napao voz kod Dragotinje. Spaljeno je 5 vagona, ubijeno i ranjeno veći broj Nijemaca, a zarobljeno 20 među kojima i 1 oficir.

U izvještaju komande 373. njemačke divizije o ovom napadu navodi se da je voz kod Dragotinje napalo oko 200 partizana i da su tom prilikom spalili 5 vagona.¹⁴⁰

U izvještaju se također navodi da je tada izvršen i napad na Brežićane. Međutim, radi se o demonstrativnom napadu na Brežićane radi glavnog napada na voz kod Dragotinje.

¹³⁸ AVII k. 53 rg. br. 23/2—7.

¹³⁹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/393—394.

¹⁴⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/949—951.

Kozarski odred je prilikom napada na voz porušio i prugu do te mjere da je nisu mogli opraviti ni do 14. novembra.¹⁴¹

Najuspješniji napad odred je izvršio 16. novembra 1943. godine. Komandant odreda Mlado Stanić o ovom napadu u svom sjećanju piše:

... »U novembru dočekali smo jedan voz između Dobrljina i Ravnica. Ovoga puta smo zapali u dosta tešku situaciju. Već je bio pao snijeg. Dobili smo obavještenje i računali da u vozu neće biti mnogo neprijateljskih vojnika. Morali smo da se osiguramo od Ravnica i Dobrljina, gdje smo uputili po jednu četu, a samo je jedna četa napadala prugu. Stavili smo na prugu 3 mine. Dinamo mašina je bila u Tadića kući, odmah iza pruge. Mineri su bili Risto Šupar, Ilija Garača i Milan Stupar. Voz je naišao oko 10.00 sati. Prva mina je otkazala, eksplodirala je druga i otrgla lokomotivu i dva vagona puna njemačkih oficira. Lokomotiva i dva vagona krenula je prema Ravnici, a ostali vagoni ostali su na pruzi. Tu je nastala borba. Sa druge strane rijeke Une neprijatelj nas je tukao. Tako smo bili izloženi vat-ri sa tri strane — od Dobrljina, Ravnica i preko Une...«¹⁴²

Nijemci su iskočili iz vagona i zauzeli položaje oko pruge pokušavajući da obuhvatom opkole jedinice odreda. Komandant odreda ubacujući grupe boraca za leđa Nijemcima od strane Une a dijelom i na oba boka uspio je da ih preduhitri i u snažnom jurišu uništi.

Ubijeno je i ranjeno preko 120 Nijemaca od kojih se utopilo u Uni preko 40. Oslobođeno je tom prilikom 57 Italijana koje su Nijemci vodili kao zarobljenike, a među njima je bio i 1 Englez.

Od zarobljenih Nijemaca bilo je 2 oficira i 6 podoficira, dok su ostali oficiri koji su se vozili u dva prva vagona do lokomotive pobjegli za Bosanski Novi.

O ovom uspjehu štab 4. divizije je obavijestio štab 5 korpusa, a štab korpusa Vrhovni štab. Na kraju izvje-

¹⁴¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/360.

¹⁴² »Kozara«, knj. 6, str. 478, VIZ Beograd, 1978.

staja je navedeno da su se u ovoj borbi posebno istaklir Malbašić Stevan, zamjenik političkog komesara čete, Radulović Nevenka, borac, Sorgo Mićo, komandir čete, Filipović Pero, borac, Jelisavac Tode, kurir, i štab Kozarskog odreda.¹⁴³

Kozarski odred u ovoj borbi imao je 7 poginulih, i 9 ranjenih boraca i rukovodilaca.

Zaphjenjeno je 6 vagona duvana, jedan vagon butera, masti, šećera i ostalog. Zaplijenjen je i 1 vagon municije. Sve što je bilo moguće za kratko vrijeme iznijeti, iznešeno je, a ostalo spaljeno ih bačeno u Unu. Zatim, zaphjenjeno je 6 puškomitraljeza, 11 automata, mnogo pištolja i vehke količine municije.

Zapovjedništvo 12. ustaško-domobranske pukovnije koje je bilo odgovorno komandi 3. SS oklopnog korpusa za obezbjeđenje ovog dijela pruge obavijestilo je slijedećer

... »16. novembra eksplodirala je mina pod službenim kolima vlaka za Bosanski Novi 300 metara južno od kote 116 u 11.10 časova. Poslije eksplozije napadnut je vlak sa svih strana iz pravca Donjeg Vodičeva na položajima od Strižine do Svjetljeva. U vlaku je bilo Nijemaca, ustaša i domobrana.. «¹⁴⁴

Istog dana minersko odjeljenje odreda srušilo je i drugi voz između Svodne i Blagaja.

U Bosanskom Novom, 16. novembra se nalazio komandant 15. brdskog njemačkog korpusa, koji je trebao da se oklopnir" vozom prebaci preko Prijedora u Banjaluku. Oklopni voz je prvo prošao u izviđanje i između

^{1,3} AVII k 456 rg. br. 16/1—9.

¹⁴⁴ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—15.

Svodne i Blagaja naletio na minu.¹⁴⁵ Komandant ostaje u Bosanskom Novom naređujući da se pruga i oklopni voz popravi do idućeg dana.

Idućeg dana odred je ponovo porušio prugu kod Svodne. Komandant njemačkog korpusa naređuje da se pod svaku cijenu obezbjedi prolaz. Njemu se žuri u Prijedor gdje su upravo njemačke i ustaško-domobranske snage otpočele operaciju po njegovom naređenju za povratak rudnika Ljubije.

Radio depešom dobija obavještenje da se vode teške borbe sa jedinicama 11. kozaračke brigade, a da prema obaveštenju agenturne službe pristiže još jedna nova udarna brigada. Situacija se nepovoljno razvija, jer ako ne prodru u rudnik za dva dana cilj neće biti postignut. Njegova predviđanja su se obistinila. Dvadesetog novembra jedinice iz Prijedora su toliko oslabljene da ne mogu nastaviti sa napadima. Njemački komandant je još uvijek u Bosanskom Novom. Dvadesetprvog novembra dobija obavještenje da je oklopni voz popravljen, a da će pruga biti popravljena i osposobljena za saobraćaj 22. novembra. Odlučio je odmah da krene. Nije ni svratio u Prijedor, ljut na komandanta 2. bataljona 383. njemačkog puka i komandanta 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruza koji nisu izvršili njegovo naređenje i povratili rudnik Ljubiju.

Komandant 15. njemačkog armijskog korpusa nije znao da je sticajem sretnih okolnosti prošao iz Bosanskog Novog za Banjaluku. Naime, iz taktičkih razloga prilikom prebacivanja partizanskih jedinica preko Sane prestajali su napadi na prugu i neprijateljske posade oko pruge i ceste. Tako je i štab 11. brigade naredio štabu

¹³⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000390.

Kozarskog odreda da prekine dejstva na komunikacijama između Prijedora i Bosanskog Novog u vremenu od 21. novembra kada će početi prebacivanje brigade pa do 29. novembra kada će i posljednja jedinica brigade preći rijeku Sanu.

Prebacivanje brigade je počelo po planu. Prvo se prebacio 4. bataljon i razmjestio u selu Zuljevici gdje mu je bilo naređeno, a zatim ostale jedinice.

Još dok su se jedinice prebacivale, 4. bataljon je 25. novembra stupio u borbu sa 12. ustaškom bojnom 12. ustaško-domobranske pukovnije, koja je toga dana izvršila strahovit zločin nad narodom sela Ravnice i Cerovica.

Toga dana 12. ustaška bojna pod komandom zapovjednika 12. ustaško-domobranske pukovnije, pukovnika Josipa Štefanovića ubila je 137 žena i djece u Ravnicama i Cerovcu.¹⁴⁶

O ovome zločinu štab 4. divizije napisao je slijedeće štabu 5. korpusa NOVJ:

¹⁴⁶ Saučesnici u ovom zločinu su i oficiri 3. bojne 12. ustaško-domobranske pukovnije:

U stožeru 3. bojne 12. pukovnije: Ilić Ladislav, potpukovnik, zapovjednik bojne, Trbović Milan, poručnik, pobočnik, Stefekov Mijo, poručnik, obskrbnik, Nikolić, doktor Leonardo, nadporučnik, liječnik i Vukelić Mile, nadporučnik.

U 9. satniji: Nikolić Milan, nadporučnik, zapovjednik satnije i Gregurić Ivan poručnik, zapovjednik voda.

U 10. satniji: Sajler Simun, nadporučnik, zapovjednik satnije i Mejovšek Bogumil, poručnik, zapovjednik voda.

U 11. satniji: Vidović Bogdan, nadporučnik, zapovjednik satnije i Radošević Mile, nadporučnik, zapovjednik voda.

U 12. satniji: Rajter Rudolf, satnik zapovjednik satnije i Križnik Mihovil, nadporučnik, zapovjednik voda.

U stožernoj satniji Naglav Stanko, nadporučnik, zapovjednik satnije.

AVII k. 118-A rg. br. 4/5—11.

... »Dana 25. novembra poslije podne neprijatelj se iskrcao iz voza u Ravnice i Cerovcu, pobio 111 lica, a ranije 26, uglavnom žena i djece. Snage 4. bataljona 11. brigade pritekly su u pomoć i potjerale neprijatelja. Neprijatelju je nanoseno 15 mrtvih i više ranjenih. Na našoj strani je bilo 5 ranjenih drugova od kojih jedan podlegao...«"

Štab 4. bataljona je dobio obavještenje sa zakašnjenjem kada su ustaše već počinile zločin, ali je ipak uspio da spasi najveći dio naroda i donekle osveti žrtve.

¹⁴⁷ AVII k. 767 rg. br. 2/1—2.

Četvrti dio

BORBENA DEJSTVA BRIGADE U DECEMBRU 1943. I POČETKOM JANUARA 1944.

BRIGADA PONOVO NA KOZARI

Krajem oktobra 1943. njemački komandant Jugoistoka dobio je od vojne obaveštajne službe (Abvera) sigurne podatke da u toku zime 1943/1944. neće doći do iskrcavanja anglo-američkih snaga na Balkan. Zato je odlučio da do proljeća raspoloživim snagama izvrši ofanzivu širih razmjera počev od decembra 1943. do marta 1944. na teritoriji Sandžaka, Istočne Bosne, Bosanske Krajine, Banije, Korduna, Like i Dalmacije.

Po planu je bilo predviđeno da ofanziva počne decembra jednovremeno u Sandžaku i Baniji, a završi se preko Bosanske Krajine i Dalmacije.

O ovom planu imao je neke podatke i Vrhovni štab. Ti podaci su govorili da će operacijama na Baniji rukovoditi komanda 15. brdskog njemačkog korpusa kome se kao pojačanje pridaju 1. kozačka i 371. pješadijska divizija ukupne jačine 44.000 ljudi.

Slobodnu teritoriju Banije branila je tada 7. banijska NOU divizija sa Banijskim NOP odredom.

U takvoj situaciji, Vrhovni komandant je naredio štabu 5. korpusa da dijelom snaga razvije što jača dej-

stva u dolini Sane i Une te tako sadejstvuje i pomogne snagama NOV i PO Hrvatske na Baniji.

Štab 5. korpusa doznaje da je 264. njemačka divizija napustila područje Bihaća i smijenila 114. njemačku lovačku diviziju u Dalmaciji. Istovremeno dobija podatak da komanda 15. brdskog njemačkog korpusa vrši užurbane pripreme za operacije na Baniji. Na osnovu toga zaključuje da se situacija izmjenila toliko da otpada potreba držanja jačih snaga na slobodnoj teritoriji Podgrmeča.

Sprovodeći naređenje Vrhovnog komandanta štab 5. korpusa naređuje štabu 4. divizije da ponovo u decembru razvije što jača ofanzivna dejstva u dohni Gomjenice, Sane i Une i tim putem sadejstvuje snagama NOV i PO Hrvatske.

Štab 4. divizije donosi odluku da sve jedinice divizije pređu u snažnu ofanzivu na komunikacije i uporišta duž komunikacija od Ivanjske do Bosanske Kostajnice. U tom cilju štab divizije vrši shjedeći raspored brigada:

Sesta brigada ostaje i dalje na položajima južno od Prijedora.

Osma brigada preuzima položaje 11. brigade prema Prijedoru.

Jedanaesta brigada se prebacuje natrag na područje Kozare i odmah prelazi u ofanzivna dejstva u dolini Gomjenice, Sane i Une od Ivanjske do Bosanske Kostajnice.

Neprijateljska obaveštajna služba izviđala je teren u dohni Gomjenice, Sane i Une i pratila svaki pokret partizanskih jedinica. Tako čim se 11. brigada prebacila preko Sane na područje Kozare nekoliko agenata poslali su izvještaje.

Agent ustaške obaveštajne službe izvještava neposredno u Zagreb Glavnom ravnateljstvu ustaškog redarstva:

...»Dne 22, 23. i 24. studenog o.g. između željezničke stanice, postaje, Volinja—Bosanski Novi—Prijeđor kod sela Petkovac na desnu stranu rijeke Sane prebacile su se dvije partizanske brigade sa čitavom komorom u planinu Kozaru jačine 1.800 ljudi...«¹⁴⁸

Izvještaj dostavljen komandi 373. njemačke divizije od obaveštajca 3. gorskog ustaško-domobranskog združenja glasi:

...»Po obavještenju 11. kozaračka NOU brigada noću 21/22 i 22/23. studenog prešla preko Sane između Blagaja i Svodne u pravcu Petkovca...

Po prelasku brigade na područje Kozare, štab brigade je odmah razmotrio situaciju na osnovu izvještaja štaba Kozarskog odreda i zatražio od obaveštajnog oficira brigade da do početka decembra utvrdi najnovije podatke o neprijatelju.

Dok je štab brigade na terenu Karana proučavao situaciju, donosio odluku o rasporedu i dejstvima bataljona za to vrijeme bataljoni su izvršili nekohko uspješnih napada na neprijateljske posade i komunikacije u dohni Sane i Une.

Dvadesetšestog novembra uveče minersko odjeljenje 4. bataljona je porušilo prugu između Dobrljina i Bosanskog Novog na devet mjesta.

Dvadesetsedmog novembra Nijemci iz Bosanskog Novog su natjerah grupu radnika sa jednim željezničarom da poprave prugu. Dočekao ih je 3. bataljon i natjerao natrag u grad.

¹⁴⁸ AVII Mikrofilm UDB-a Zagreb 17/20.

¹⁴⁹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000320.

Dvadesetosmog novembra ujutru Nijemci ponovo tjeraju radnike da popravljaju prugu pod njihovim obezbeđenjem. Treći bataljon ih dočekuje u zasjedi i jednog Nijemca ubija, a 4 ranjava. Ostali su pobjegli nazad u grad.¹⁵⁰

Noću 28/29. novembra 1943. prebacio se preko Sane poslednji, 2. bataljon 11. brigade. Cim je bataljon prešao Sanu, njegovo minersko odjeljenje je porušilo prugu kod Svodne. Ujutru, 29. novembra intervenisala je 2. četa 2. bataljona 383. njemačkog puka prema Petkovcu, ali je od 4. bataljona natjerana u bjekstvo prema Prijedoru.¹⁵¹

Po dolasku na Kozaru, štab brigade je (na terenu Karana) prvo sagledao i procjenio sopstvene snage na osnovu izvještaja koje je dobio od štabova bataljona i komandi prištabskih jedinica.

Utvrđeno je da u brigadi ima: boraca 1.187, pušaka 761, puškomitraljeza 47, brdskih topova 1, minobacača 13, teških mitraljeza 1, automata 33, pištolja 50, ručnih bombi 630, protivtenkovskih pušaka 2, granata za brdski top 52, granata za minobacače 253, puščane municije — komada 61.727, municije za protivtenkovsku pušku 10, telefonskog kabla — kilometara 10, telefona 7, telefonskih centrala 1 i radio-stanica 1.¹⁵²

Pored naoružanja brigada je bila više nego dobro opremljena sa dovoljnim brojem tovarnih konja, samara i kazana.

¹⁵⁰ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/885—88.

¹⁵¹ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000280.

¹⁵² AVII k. 456, rg. br. 17/1—10.

Svega u brigadi bilo je: jahačkih konja 20, tovarnih 103, samara 83, kazana 44.

Na području Kozare krajem novembra dejstvovala su i dva partizanska NO odreda, i to:

Kozarski NOP odred je imao: boraca 262, pušaka 143, automata 1, puškomitraljeza 19, minobacača 1 i ručnih bombi 72.¹⁵³

Gradiško-ljevčanski NOP odred imao je 116 boraca.¹⁵⁴

Komanda Kozarskog vojnog područja imala je 200 boraca.

Ukupno na području Kozare krajem 1943. bilo je: 1187 boraca u 11. brigadi, 262 borca u Kozarskom odredu, 116 boraca u Gradiško-ljevčanskom odredu i 200 boraca u Komandi kozarskog područja — ukupno 1765 boraca.

PROMJENE U RASPOREDU MATERIJALNIH SNAGA NA PODRUČJU OKO KOZARE KRAJEM 1943.

Pomjeranjem snaga 373. njemačke divizije u toku oktobra i novembra 1943. sa područja Like i Bihaća, izvršena su pomjeranja i ustaško-domobranskih snaga u dolini Une i Sane. U dolini Une 2. ustaško-domobranski lovački zdrug pomjera se iz uporišta Otoka, Blatine i Rudica na prostor Bihaća, Nebljusa i Cazina, a 3. gorski ustaško-domobranski zdrug zaposjeda upražnjena uporišta u ovim mjestima.

Radi proširenja zadatka 3. gorskom ustaško-domobranskom zdrugu, komanda 373. njemačke divizije nare-

¹⁵³ AVII k. 1625 rg. br. 7/1—1.
¹⁵⁴ AVII k. 1626 rg. br. 1/1—16.

duje 4. ustaško-domobranskom lovačkom zdruhu da proširi prostor obezbeđenja u dolini Gomjenice i Sane sve do Prijedora (uključno selo Kozaruša — Majčevac — potok — kota 142 — željeznička stanica — Đorđe Polje — k. 136 — Saničani — k. 206 — Kneževići).¹⁵⁵

Odluka o pomjeranju odsjeka obezbeđenja donijeta je 23. novembra, a 26. novembra neprijateljske jedinice su izvršile pokrete u nove rejone obezbeđenja.¹⁵⁶

¹⁵⁵ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000323.

¹⁵⁶ Razmještaj neprijatelja poslije izvršenih premještaja sa kojima će 11. brigada, Kozarski i Gradiško-ljevučanski odred voditi borbu u toku decembra i kasnije u toku 1944. bio je sljedeći:

373. njemačka »Tigar« divizija: u Banja Luci 1. bataljon 384. puka; 373. njemački feld (poljski) bataljon; u Prijedoru 2. bataljon 383. puka i 3. četa 202. tenkovskog bataljona; u Bosanskoj Gradišci 2. četa inž. bataljona divizije; u Bosanskom Novom: štab divizije; 1. bataljon 383. puka; dopunski bataljon, izviđački bataljon, 373. trup. poljska žandarmerija i uprava ratne vojne pošte 373. divizije.

3. gorski ustaško-domobranski zdruh: štab zdruha u Prijedoru sa sledećim jedinicama: četa za vezu, 3. bojna 3 brdske pukovnije, 1. brdska baterija 13. art. divizion, 2. haubička baterija 13. art. divizion, kamionska kolona 15 tona, intendantsko skladište, sanitetska satnija, 1 bolnički autovod i žandarmerijski vod. U Blagaju 3. satnija 1. bojne 11. gorskog puka; u Martin Brdu 1. i 4. satnija 1. bojne 11. gorskog zdruha; u Dragotinji 2. satnija 1. bojne 11. gorskog zdruha; u Brežićanima 7. satnija 3. brdske pukovnije i u Bosanskom Novom: štab i štabna četa 11. gorske pukovnije i 7. satnija 2. bojne 11. gorske pukovnije.

4. ustaško-domobranski lovački zdruh: u Banjaluci Stožer zdruha satnija za vezu, 1. vozarska kolona; 2. bojna 13. lovačke pukovnije; 13 satnija 13. lovačke pukovnije; 14 satnija 13. lovačke pukovnije; stožer 8. art. divizion sa stožernom satnijom; 11. artiljerijski divizion; 22. artiljerijski divizion; 1 srednja vozarska kolona; kolona motornih vozila; pekarska polučeta, intendantsko skladište, sanitetska satnija, Veterinarska satnija, vod vojne žandarmerije; u Klačnicama: 2. bojna 7. lovačke pukovnije i stožer sa stožernom satnijom 13. lovačke pukovnije; u Bosanskoj Gradišci inžinjerijska satnija (opkoparska) i, 3. bojna 7. lovačke pukovnije; u Ivanjskoj: stožer sa stožernom satnijom 7. lovačke pukovnije; 1. bojna 7. lov. pukovnije, bez 2. satnije, 1 vozarska kolona i 1. baterija 8. art. divizion; 14. satnija 7. lovačke pukovnije; u željezničkoj stanici Piskavica 2. satnija 1. bojne 7. lov. pukovnije; Krnjin (k. 841) 13. satnija 7. lov. pukovnije; u Omauskoj 1. bojna 13. lov. pukovnije bez 3. satnije; u Kozarcu 3. satnija 1. bojne 13. lov. pukovnije; u Karanovcu 9. satnija 3. bojne 13. lov. pukov-

Ukupne snage Nijemaca, njemačke vojne policije (SS-ovaca), ustaša, domobrana, žandarma, legionara, ustaške milicije oko Ljubije, Prijedora i Kozarca, četnika oko Piskavice, Jeličke i Maričke, agenata, policajaca »nezavisne države Hrvatske«, funkcionera ustaške organizacije i drugih bilo je oko 26.000 ljudi.

Odnos snaga i dalje je bio 18:1 u korist neprijatelja.

Najjače neprijateljsko uporište u dolini Gomjenice pored Ivanjske bilo je Omarska sa 850 vojnika, 4 haubice, 6 teških minobacača, 86 puškomitraljeza i teških mitraljeza. Ovo uporište Nijemci su posebno utvrdili i brojno ojačali da bi obezbjedili saobraćaj između Banjaluke i Prijedora.

Promjene u rasporedu neprijateljskih snaga do kojih je došlo, obavještajni oficir 11. brigade nije mogao utvrditi, jer ranija veza nije se javljala iz Prijedora. Obaveštajni oficir se obratio šefu područnog obaveštajnog centra Kozarskog vojnog područja Milanoviću i tek tada doznao da je obaveštajni punkt u Prijedoru otkriven i uhapšen.

Svi članovi obaveštajnog punkta su pohapšeni, a sa njima preko 80 građana aktivista i saradnika NOP-a. Kako je došlo do provale opisuje Ivanka Gašić-Matarić i sama tada uhapšena kao pripadnik obaveštajnog punkta.¹⁵⁷ Ona kaže da je u ljeto 1943. u Prijedoru u jedinicama ustaškog 3. gorskog združenja radila jedna grupa simpatize-

nije; u Han Kolima 10. satnija 3. bojne 13. lov. pukovnije; u Ravnice 3. bojna 12. ustaško-domobranske pukovnije i u Gornjem Seheru 3. bojna 13. lov. pukovnije bez 9. i 10. satnije.

Komanda 3. policijske vojne oblasti: u Novoj Topoli 5. policijski bataljon i u Bosanskom Aleksandrovcu 7. policijski bataljon.

Ukupno u policijskoj oblasti bilo je 34 oficira, 6. činovnika. 235 podoficira, 1170 vojnika, svega 1445 policajaca — SS-ovaca.

AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/637; AVII Via Prag 3/87.

¹⁵⁷ »Kozara«, zbornik sjećanja knjiga 5, str. 923, VIZ Beograd, 1978.

ra NOP-a i imala svoje rukovodstvo koje se zvalo vojni komitet. Bili su povezani sa ilegalnim NOO koji je do tada djelovao u Prijedoru. U vojnom komitetu su radili: Cedo Misirača, domobranski vodnik, rukovodilac organizacije i članovi: profesor Martins, domobranski poručnik, Božo Pavičić, domobran, po zanimanju berberin, Vorkapić, narednik, Božinović, stožerni narednik, Zorić, domobranski poručnik, Solter, poručnik, inače komandant oklopnog voza i jedan domobranski ljekar, Slovenac, čijeg se imena ona ne sjeća. Po njenom sjećanju do otkrivanja je došlo prilikom jednog pretresa u oficirskoj menzi koje je izvršio satnik Juraj Orešković i pronašao spisak vojnog komiteta i podatke koje je trebalo uputiti u Kozaru. Odmah zatim stigao je u Prijedor iz Zagreba ustaški istražitelj Kraljić koji je u vezi sa vojnim komitetom uhapsio još 80 ljudi.

Po završetku saslušanja presudom suda 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruge, 8 je osuđeno na smrt streljanjem, a ostali na dugogodišnju robiju, odnosno upućeni u logor, u Jasenovac. Pojedinci su bili i pušteni. Od 8 streljanih, šestorici su utvrđena imena koja se navode:¹⁵⁸ Vorkapić Petar, Zorić Antun, Božićković Ivan, Misirača Čedomir, Pavičić Božo i Vejnović Nada.¹⁵⁹

Uništenjem vojno-obaveštajnog punkta u Prijedoru koji je održavao vezu sa obaveštajnim oficirom 11. brigade nisu bih uništeni i ostali obaveštajni punktovi. Iako je zapovjedništvo 3. gorskog zdruge u svom izvještaju pisalo obzirom na vehki broj pohapšenih da je tim hapšenjem uništena partizanska obaveštajna služba u Prijedoru to nije bilo tačno. Obaveštajni centar 4. divizije na čelu sa Radom Resanovićem imao je svoj punkt koji je vrlo uspješno nastavio da šalje podatke, pa tako je i

¹⁵⁸ AVII k. 53 rg. br. 6/11—1.

¹⁵⁹ AVII k. 81 rg. br. 7/17.

30. novembra dostavio podatke koji su preko štaba 4. divizije odmah dostavljeni štabu 11. brigade. Tako je štab brigade sa malim zakašnjenjem dobio potrebne podatke o neprijatelju:

... »U poslednjem izvještaju iz Prijedora koga smo dobili na dan 29. novembra javljaju da se u Prijedorskom garnizonu nalazi samo 2.200 vojnika...

U gradu se nalazi 9 tenkova plus 1 koji je oštećen u borbi sa 6. krajiškom brigadom na Miljakovcima 27. novembra.

28. novembra dolazio je njemački general iz Bihaća, isti je izvršio smotru položaja u samom gradu i oko grada, a poslije toga odmah se vratio istog dana u Bihać...

Nijemci su u Prijedoru preuzeli svu komandu u svoje ruke...

Most preko Gomjenice na cesti Prijedor—Rakelići minira se svaku noć sa 4—5 mina, kao i most preko Sane, na cesti Prijedor—Sanski Most.

Na obali Sane s gornju stranu Prijedora posadu sačinjava 42 četnika.

Nijemci se svi nalaze unutar grada i spremaju se za ulične borbe. U samom gradu je opšta mobilizacija od 16 do 40 godina bez razlike na vjeru ...

Omarska: od 28. novembra 950 vojnika sa 4 haubice i 6 teških minobacača i 86 puškomitraljeza i mitraljeza...«

Na Gradini, Jeličkoj i Piskavcima nalazi se 120 četnika. .,«^m

Ovaj izvještaj punkta koji nije bio otkriven i koji je nastavio sa radom u Prijedoru dao je dragocjene podatke štabu 11. brigade.

BORBENA DEJSTVA BRIGADE U DECEMBRU 1943.

Štab 11. brigade bio je spreman da u granicama svojih operativnih i taktičkih mogućnosti a u duhu zadatka 4. divizije na najoptimalniji način dejstvima u dolini Gomjenice, Sane i Une, pomogne dejstvo 7. banij-

AVII k. 457-A rg. br. 43/1—3.

ske divizije na Baniji, na kojoj se svaki čas očekivao početak zimskih operacija, koje priprema da izvede 2. oklopna njemačka armija pod šifrovanim nazivom »Panter«.

Do 5. decembra brigada se nalazila sjeverno i istočno od Prijedora u sehma Jutrogušta, Crna Dohna, Palančište, Božići gdje je napravljen raspored bataljona za vođenje borbe. Po dobijenom zadatku svaki bataljon je odmah krenuo na svoje odredište i to 2. bataljon u pravcu Piskavice i Ivanjske, 3. bataljon u pravcu Lamovite i Omarske, 4. bataljon u pravcu Božića i Kozarca, a 1. bataljon ostao je i posjeo položaje sjeverno od Prijedora.

Komandant 2. oklopne njemačke armije naredio je 3. decembra komandantu 15. brdskog njemačkog korpusa da operacija »Panter« mora početi najkasnije 7. decembra s tim da se stanovništvo Banije sposobno za vojnu službu evakuiše pod izgovorom njegove upotrebe kao radna snaga u Njemačkoj.

Za sprovođenje operacije »Panter« njemački komandant korpusa za napad iz doline Une formirao je 3 borbene grupe i to: borbena grupa Bosanski Novi, borbena grupa Otoka i borbena grupa Cazin.

U borbenu grupu Bosanski Novi koja će dejstvovati prema centru slobodne teritorije Banije bio je određen 1. ojačani bataljon 384. puka koji se 5. decembra još nalazio u Banjaluci.

Komandant ovog bataljona dobija naređenje da uz podršku tenkova 7. decembra ujutru otvori put Banjaluka—Prijedor, prodre do Prijedora, a iz Prijedora odmah da se prebaci za Bosanski Novi.

Istovremeno, 2. bataljon 383. puka iz Prijedora dobija zadatak da ujutru 7. decembra uz podršku tenkova prodre prema Omarskoj i tim putem pomogne pokret 1. bataljona 384. puka iz Banjaluke. Kada 1. bataljon stigne u Prijedor radi sigurnijeg proboja ovog bataljona prema Bosanskom Novom naređeno je izviđačkom bataljonu 373. njemačke divizije da izvrši napad prema Petkovcu i Svodni.

Međutim, bataljoni 11. brigade već su bili u svojim odredištima ili su im prilazili. U međuvremenu, još 3. decembra 1. bataljon je napao patrolu posade u Martin Brdu i razbio. Veći dio domobrana je bio zarobljen, 1 poginuo i 2 ranjena.¹⁶¹

Petog decembra 3. gorski zdrug je izvršio nasilno izviđanje prema položajima 1. bataljona, s ciljem utvrđivanja rasporeda 11. brigade, a po mogućnosti i hvatanjem »živog jezika« kako bi se utvrdile namjere brigade. U to vrijeme i ustaško-domobranske i njemačke jedinice u Prijedoru bile su uvjerene da brigada priprema napad na Prijedor, samo nisu znah kada će do toga doći. Prvi bataljon je odbio jedinice 3. gorskog zdruga prema Prijedoru uz gubitke od 30 poginulih i nepoznatog broja ranjenih domobrana i ustaša.

Još istog dana uveče 3. i 4. bataljon napali su neprijateljske posade na obezbeđenju pruge od Omarske do Kozarca. U toku noći 5/6. decembra ubijeno je 5, ranjeno 12. a zarobljeno neutvrđen broj domobrana, jer su mnogi bježeći pohvatani na slobodnoj teritoriji i razoružani od organa narodnih vlasti, vojno-pozadinskih organa i aktivista NOP-a.¹⁶²

Značajnije od razbijanja neprijateljskih posada oko pruge bilo je to što su ova dva bataljona u toku 6. de-

¹⁶¹ AVII k. 152-A rg. br. 15/13—4.

¹⁶² AVII k. 152-A rg. br. 15/13—4.

cembra prekinula svaku vezu Prijedora sa Omarskom i Ivanjskom. Time je komandu 15. brdskog njemačkog korpusa stavilo pred novu situaciju.

Obaveštajni oficir 373. njemačke divizije obavještava komandanta divizije da je vrlo rizično upućivati 1. bataljon 384. puka preko Omarske i predlaže da se uputi preko Okučana prema Bosanskom Novom. Komandant divizije se slaže, ali se ne slaže komandant korpusa. Upućivati bataljon preko područja koje obezbeđuje 3. SS oklopni korpus značilo bi nemoć i neodlučnost. S druge strane, otvaranje puta Banjaluka—Prijedor bio je prvorazredni zadatak u odnosu na tešku situaciju u kojoj su se nalazili Banjaluka i Prijedor.

Uvjeren da će 1. bataljon 384. puka uz podršku tenkova, snaga iz Prijedora i Omarske otvoriti put i stići na vrijeme u Bosanski Novi za učešće u operaciji »Panter«, komandant korpusa naređuje 6. decembra komandantu 373. njemačke divizije da idućeg dana, 7. decembra počne sa operacijom »Panter«.

Komandant 373. njemačke divizije 7. decembra ujutru izdaje zapovjest po kojoj operacija »Panter« počinje.

Ujutru, 7. decembra kreće 1. bataljon 384. puka iz Banjaluke vozom do Ivanjske. U Ivanjskoj brzo se iskrcava i odmah produžava prema selu Bistrici. Novi komandant bataljona zazire od Verića Polja, sa strahom prilazi Verića Polju a i veći broj vojnika, podoficira i oficira koji su preživjeli strahote toga 18. oktobra 1943. godine. U pomoć domobrana iako ih ima preko 2.000 u Ivanjskoj i Omarskoj ne vjeruju, ali vjeruju da se već prema Omarskoj probio 2. bataljon 383. njemačkog puka iz Prijedora.

Međutim, njemački komandant nije znao da su 3. i 4. bataljon potpuno oko Prijedora razbili ustaško-domobranske i njemačke snage, da je 2. bataljon 383. njemač-

kog puka odbijen natrag u Prijedor gdje je užurbano pravio utvrđenja za odbranu grada.

Komandant 2. bataljona 11. brigade Branko Popović stigavši 6. decembra u reon Bistrice predložio je da ponovo cijeli bataljon postavi u zasjedu na Verića Polju. Imali su podatke da u Ivanjskoj ima preko 1.000 vojnika i bilo je za očekivati da će neprijatelj radi uspostavljanja veze sa Prijedorom krenuti sa jačim snagama.

Prije podne 7. decembra naišle su jače snage neprijatelja. Ali to opet nisu bili domobrani i ustaše, nego Nijemci i to isti bataljon koji je bio razbijen 18. oktobra, samo sada ojačan i popunjen novim borcima i oficirima.

Razlika je bila u tome što su se sada Nijemci kretali u nekoliko kolona sa obezbeđenjem i vrlo oprezno izviđajući svaki grm. Međutim, i pored opreznosti, zasjedu nisu uočili sve do bliskog odstojanja kada su borci i rukovodioci prvo pobacali bombe, a onda otvorili uragan-sku vatru po kolonama. Došlo je do vrlo žestoke borbe u kojoj se 1. bataljon 384. njemačkog puka postepeno cestom probijao prema Omarskoj trpeći žestoku vatru i sa boka od 3. bataljona koji je pristigao u pomoć 2. bataljuna.

Borba je trajala neprekidno 8 časova, od prije podne do uveče, kada su se Nijemci pod zaštitom mraka uspjeli probiti u utvrđeno uporište Omarska. Kada je njemački komandant bataljona upitao zapovjednika 1. bojne 13. lovačke pukovnije, zašto nije pošao u susret da pomogne, odgovorio je, da on ima naređenje da ne napušta Omarsku ni po koju cijenu, jer nikada se ne zna kolike se druge snage partizana nalaze oko Omarske koje bi iskoristile momenat napuštanja uporišta da isto zauzmu.

U Omarskoj komandant njemačkog bataljona je naredio da se ustanove gubici u ljudstvu i materijalu. Utvrđeno je da je poginulo i ranjeno 130 vojnika, podoficira i oficira od ukupno 900 koliko ih je bilo.

Utvrđeni su i veliki materijalni gubici, koje su partizani zaplijenili i to: 3 teška minobacača sa 190 mina, 50 pušaka sa 6 sanduka municije i nekoliko automata, tromblonskih pušaka, 7 rezervnih cijevi za puškomitraljez »šarac«, koji su bačeni u bjekstvu, 4 para kožne opreme za tegleću vuču, 4 topovske kare sa prikolicom, više pari odijela i obuće, 25 šinjela, 20 ćebadi i druge ratne opreme.

Veza sa komandantom 373. njemačke divizije bila je prekinuta. Komandant njemačke divizije o tome obavještava komandanta 15. brdskog njemačkog korpusa:

... »Poduhvat za oslobođenje saobraćaja Banjaluka—Prijedor osujećen kod Bistrice u sukobu sa jačim bandama. Do uveče još nije uspostavljena veza...«"

I dok su njemački komandanti razmišljali šta se desilo sa 1. bataljonom 384. puka, komandant ovog bataljona je odlučio da bježi iz Omarske u Prijedor. Sjeda u jedan tenk i naređuje vozaču da najvećom brzinom od Omarske projuri do Prijedora.¹⁶¹

U Prijedoru se sastaje sa komandantom 2. bataljona 383. puka i obavještava ga da su velike snage partizana opkolile Omarsku u kojoj se nalazi i njegov više nego desetkovani bataljon i traži da sutra ujutru 8. decembra iz Prijedora krenu sve snage i pomognu proboj 1. bataljonu.

Komandant njemačkog bataljona prvo ga pita kako to da je ostavio bataljon u najkritičnijoj situaciji, a zatim ga upoznaje sa situacijom u Prijedoru za koju kaže da nije ništa bolja, jer je grad opkoljen sa svih strana jakim partizanskim snagama, a u gradu ima manje snaga, nego što ih ima momentalno u Omarskoj.

¹⁶³ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000664.
AVII NAV-N-T-314 Roll 555/447.

Komandant njemačkog bataljona ostaje u Prijedoru da prenoći, a komandant domobrana po službenoj dužnosti obavještava komandanta njemačke divizije da se u Prijedoru nalazi komandant 1. bataljona 384. puka i da traži pomoć za bataljon koji se nalazi u Omarskoj. Komandant 373. njemačke divizije revoltiran zbog postupka komandanta njegovog bataljona naređuje da se odmah vrati u Omarsku i krene sa bataljonom prema Prijedoru i Bosanskom Novom.

Ujutru 8. decembra pošto je od obaveštajne službe dobio podatke da se na pruži između Omarske i Prijedora nalaze 3 bataljona 11. brigade, komandant divizije mijenja odluku i naređuje: ... »Omarsku nipošto ne napuštati. To je naređenje generala Aldrijana lično Hinevaldu ...« Hinevald traži pomoć, a ovaj mu odgovara: ... "Sve raspoložive snage su zauzete po naređenju 2. oklopne armije. . .«

Komandant 373. njemačke divizije sporazumno sa komandantom 15. brdskog njemačkog korpusa je odložio početak operacije »Panter« od 7. na 12. decembar računajući da će se situacija do tada promjeniti. Do odlaganja najviše je došlo zbog toga što su zaključili da bi 3 bataljona 11. brigade između Prijedora i Omarske uništili 1. bataljon 384. puka ukoliko bi on krenuo prema Prijedoru što bi se teško moglo pravdati.

Bataljoni 11. brigade nastavili su sa dejstvom na cijelom sektoru od Ivanjske do Dobrljina.

Četvrti bataljon 8. decembra po naređenju štaba brigade kreće za Bistricu umjesto 2. bataljona da zatvara pravac prema Ivanjskoj.

Drugi bataljon kreće u pretres sela Šimića i Gornje Ivanjske u kojoj se prema obavještenjima nalaze prikrivene ustaše.

Treći bataljon je 9. decembra, pošto je dobio podatke od obavještajnog oficira Dušana Babića da se prugom Kozarac—Omarska svako jutro kreće jača patrola od oko 30 domobrana, postavio zasjedu sa obe strane pruge u blizini Omarske i patrolu razbio ubivši 13 neprijateljskih vojnika među kojima i 4 njemačka vojnika 1. bataljona 384. puka. Zarobljeno je 12 domobrana, a 5 je pobjeglo.

Štab 11. brigade ne znajući u kakvoj se kritičnoj situaciji nalazi neprijatelj, a radi sagledavanja stanja po jedinicama u brigadi u vremenu od 10. do 12. decembra održao je savjetovanje sa štabovima bataljona i komandama prištabskih jedinica. Tom prilikom štabovi bataljona su upućeni da nastave dejstva u pravcu Piskavice, Šimića i Omarske, dok je 1. bataljon i dalje zadržan na položajima sjeverno od Prijedora.

Zatišje i odsutnost jedinica sa pravca Omarska—Prijedor iskoristio je 1. bataljon 384. puka i prošao bez gubitaka sve do Bosanskog Novog gdje je popunjen iz dopunskog bataljona divizije i odmah upućen u napad prema centru slobodne teritorije Banije.

Snage 3. i 4. bataljona su krenule prema Piskavici i noću 12/13. decembra zarobile cijelu 2. satniju 1. bojne 7. lovačke pukovnije 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruga. Ukupno 130 domobrana. Zaplijenjeno je 90 pušaka, 2 minobacača, 6 puškomitraljeza, 1 teški mitraljez i 100 mina za minobacač. Nekoliko sanduka puščane municije. Na željezničkoj stanici uništena je jedna lokomotiva i nekoliko vagona.¹⁶⁵

Za vrijeme borbe 3. i 4. bataljona na Piskavici, 2. bataljon je vršio pretres sela u reonu Jeličke i Maričke gdje je uhvatio 3 četnika i 1 četničkog odbornika.

¹⁶⁵ AVII k. 776 rg. br. 18/1.

Podaci štaba brigade o borbama u dolini Gomjenice i Sane prve polovine decembra 1943. nisu bili potpuni. Oni su znatno umanjivali borbenu aktivnost jedinica 11. brigade, a do toga je došlo zbog toga što su štabovi bataljona i komande četa u žaru borbe i zaneseni stalnom borbenom aktivnošću izostavili i redovno izvještavanje. Ali, ono što su propustili štabovi bataljona i komande četa nije propustio i neprijatelj koji satjeran u uporišta da se brani registrovao je svaku aktivnost. To se vidi iz slijedećeg:

... »Dnevni izvještaj komande 373. njemačke divizije za 10. decembar 1943. godine:

... »U prostoru Bosanski Novi pruga ugrožena iz reona sjeverno od Blagaja i južno Sana.

9. decembra u 2 časa napad bandita sa teškim mitraljezima i puškomitraljezima sa istoka prema Prijedoru. Istovremeno napad na uporišta Omarska i Kozarac. Razaranja pruge kod Kozarca. Sopstveni gubici: 10 mrtvih, 2 ranjena, 2 nestala.

Kod Piskavice transport komore 1. bataljona 384. puka naletio na minu. Voz se vratio u Banjaluku. Saobraćaj još nije uspostavljen...«

Voz koji se vratio u Banjaluku trebao je da preveze u Omarsku popunu 1. bataljonu 384. puka koji je pored ljudstva pretrpio velike materijalne gubitke i gubitke u konjima. Samo na Verića Polju poginulo je 22 konja. Više je bilo ranjenih. A bez konja 1. bataljon nije mogao voditi borbu na brdsko-planinskom zemljištu Banije, gdje je bataljon trebao da vodi borbu.¹⁶⁴

Dalje u izvještaju za 9. decembar se navodi:

... »Noću porušena 2 mosta kod Omarske..«^{ICT}

U izvještaju komande 373. njemačke divizije od 10. do 17. decembra 1943. godine navodi se:

... »9. decembra napadi partizana na Omarsku i Kozarac odbijeni..«⁸

^M AVII NIV-N-T-315 Roll 2171/000626.

AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000642.

¹⁶⁸ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/626—627.

... »8/9 decembra napad kod Piskavice«..
 ...»11. decembra južno od Prijedora borbe. U reonu Bosanskog Novog borbe. Sopstveni gubici: 16 podoficira i vojnika poginulo«...¹⁷⁰
 ...»11. decembra u reonu Prijedora porušena pruga između Blagaja i Svodne. Vode se teške borbe. Premještanje 1. bataljona 384. puka u Bosanski Novi.
 Pruga Banjaluka—Bosanski Novi djelimično popravljena«...^m
 ...»12/13. decembra Piskavicu zauzeli partizani. Pruga porušena na više mjesta«..

Komandant 373. njemačke divizije šalje poseban izvještaj komandantu 15. brdskog njemačkog korpusa 17. decembra o velikom razaranju pruge, navodeći:

... »8/9. decembra porušena pruga kod Kozarca.
 — 9. decembra porušena pruga kod Piskavice.
 — 9/10. decembra porušena pruga kod Svodne i Blagaja.
 — 10/11. decembra porušena pruga kod Piskavice.
 — U/12. decembra porušena pruga kod Piskavice.
 — 12/13. decembra porušena pruga kod Blatne.
 — 15/16. decembra porušena pruga kod Dragotinje gdje je nestalo 400 m šine.
 — 16. decembra porušena pruga kod Bosanskog Novog.
 — 16/17. decembra porušena pruga kod Kozarca. gdje je potrgano 1500 metara pruge.«³

Petnaestog decembra stigao je u štab 11. brigade kurir štaba 4. divizije sa naređenjem da brigada odmah sve jedinice usmjeri u napade u reonu Bosanskog Novog i tako primora neprijatelja koji je otpočeo operacije na Baniji 12. decembra da odvoji dio snaga prema 11. brigadi.

Ujedno kurir je donio i naredbu štaba divizije kojom se za političkog komesara 4. bataljona postavlja Rajko Kukolj, a raniji komesar Gojko Bjelajac upućuje na ras-

AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/625.

^{1,0} AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/832—837.

¹⁷² AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/816—818.

¹⁷³ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000574.

položenje štabu divizije. Štab brigade je istog dana naredio 2. 3. i 4. bataljonu da odmah krenu u pravcu Karana. Dok bataljoni stignu štab brigade je odlučio da izvrši u svojoj nadležnosti i neke kadrovske promjene.

Za zamjenika političkog komesara 2. bataljona postavljen je Mirko Predojević.

Komandir minerske čete Milan Stupar premješten je u Kozarski odred za rukovodioca diverzantske grupe.

Komandir prateće čete Mirko Kukavica upućen je u Kozarski odred privremeno, dok ne bude pozvan i raspoređen u artiljerijske jedinice divizije i korpusa.

U Gradiško-ljevčanski odred upućena su 4 člana KPJ za pojačanje partijske organizacije u tom odred.¹⁷⁴

Dok su sve ove kadrovske i organizacijske promjene i premještanja izvršena, stigli su 17. decembra i bataljoni na teren Karana. Istog dana bataljoni su dobili nove zadatke.

Pošto je 1. bataljon već bio na terenu Karana, taj bataljon je od Prijedora već 16. decembra krenuo prema Dobrljinu.

Još u toku pokreta 2. bataljonu je naređeno da se razmjesti u selu Božići i dejstvuje i dalje između Ivanjske i Prijedora.

Trećem bataljonu je naređeno da dejstvuje između Prijedora i Blagaja.

Četvrtom bataljonu je naređeno da dejstvuje sa 1. bataljonom u reonu između Dobrljina i Bosanskog Novog kod sela Ravnice.

Neprijatelj nije otkrio pokret jedinica 11. brigade na nove prostorije pošto u izvještaju obaveštajnog oficira 373. njemačke divizije od 16. decembra stoji da se 11. brigada još nalazi na cesti Banjaluka—Prijedor.¹⁷⁵

¹⁷⁴ AVII k. 776-A rg. br. 15/2.

¹⁷⁵ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000572.

Ni narednih dana neprijatelj neće uočiti promjenu, jer je 2. bataljon već od 16. decembra razvio takvu aktivnost na pruži Ivanjska—Prijedor, da su Nijemci bili ubijeđeni da je tu cijela 11. brigada. A aktivnost 2. bataljona bila je naročito ispoljena na rušenju pruge.¹⁷⁶

Noću 16/17. decembra po tmurnom i vrlo hladnom vremenu 2. bataljon je istočno od željezničke stanice Kozarac skinuo 800 metara pruge. Neprijatelj je 17. decembra pokušao da opravi prugu, ali je odbijen.

Slijedeće noći, 18/19. decembra pruga ponovo potrgana između Hadžimehtića i Kozarca.¹⁷⁷

U toku dana, 20. decembra 2. bataljon kod Omarske i Kozarca ponovo potpuno razorio prugu, a neprijatelja koji je pokušao opraviti odbio u garnizon.

Noću 20/21. decembra 2. bataljon je napao na Piskavicu i razbio 14. satniju 7. lovačke pukovnije, 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruga. Piskavica zauzeta, velina domobrana zarobljena sa ratnim plijenom.¹⁷⁸

I dok je 2. bataljon nastavio da uništava neprijateljske posade i trga prugu između Omarske i Prijedora, glavne snage brigade na terenu Karana isto tako razvile su vrlo jaka borbena dejstva.

Sedamnaestog decembra, 1. bataljon napao Dobrljin i zapalio 6 vagona u željezničkoj stanici, od kojih su dva potpuno izgorila.¹⁷⁹

Noću 18/19. decembra prvo je minersko odjeljenje na pruži Dobrljin—Bosanska Kostajnica diglo u zrak jedan most dužine 10 metara, potrgalo pruge 50 metara i telefonske linije 1.000 metara. Potom su 1. bataljon i Kozarski odred napali ovo uporište.¹⁸⁰

¹⁷⁶ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000580.

¹⁷⁷ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000556.

¹⁷⁸ Deto.

¹⁷⁹ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—16.

¹⁸⁰ AVII k. 407-A rg. br. 13/7—1.

Noću 21/22. decembra na pruzi Dobrljin—Bosanska Kostajnica, Kozarski odred je potrgao prugu na 6 mjesta i 2.000 metara telefonske linije i držao zasjedu dok su astale jedinice brigade napadale Dobrljin.

Te noći jedinice 11. brigade su vodile borbu u Dobrljinu sa 3. bojnomo 12. ustaško-domobranske pukovnije i 12. ustaškom bojnomo puna 2 časa, sve dok neprijatelju nisu stigli u pomoć tenkovi 202. tenkovskog bataljona iz Hrvatske Kostajnice. Potom su se jedinice povukle u Vodičevo.¹⁸¹

I 3. bataljon između Petkovca i Svodne 19. decembra potrgao je prugu na više mjesta.¹⁸²

Tom prilikom ostvareno je sadejstvo sa jedinicama 8. brigade, koje su se nalazile na lijevoj obali Sane.

Zbog potpunog prekida saobraćaja između Prijedora i Bosanskog Novog komandant 373. njemačke divizije predlaže komandantu 15. brdskog njemačkog korpusa da snage njemačke divizije prekinu operaciju na Baniji i koncentrišu se za odbranu reona Bosanskog Novog, najznačajnijeg saobraćajnog čvora koji je ugrožen. Komandant korpusa se slaže sa ovim prijedlogom iako su jedinice divizije bile prodrle 16 kilometara sjeverno od Bosanskog Novog, sjeverozapadno od Gvozdanskog i trebalo je prema obavještajnim podacima da sa 1. kozačkom i 37. pešadijskom divizijom opkole i unište glavninu snaga 7. banijske divizije. U izvještaju borbene grupe »Ristov« kako su se jedinice 373. njemačke divizije šifrovano nazivale u operaciji »Panter« po zapovjedniku Tarnomanu Ristovu, je navedeno 18. decembra da će borbena grupa »Ristov« produžiti slijedeći dan napredovanje prema sjeveru.¹⁸³

¹⁸¹ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—16.

¹⁸² AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/761—763.

^{1,3} AVII k. 8 rg. br. 40/6-a.

Međutim, po naređenju komandanta divizije grupa »Ristov« je najhitnije povučena 20. decembra u reon Bosanskog Novog sa zadatkom odbrane ovog reona i otvaranja puta Bosanski Novi—Prijeđor.

General, komandant 373. njemačke divizije je smatrao da je glavni krivac za neuspjeh operacije »Panter« komandant njemačkog bataljona koji je izgubio bitku na Verića Polju, zatim kukavički pobjegao, a nije ništa preduzeo u Omarskoj da transportni voz iz Banjaluke sa komorom za 1. bataljon prođe do Omarske, a što je dovelo da zakašnjenja početka operacije, što je dalo vremena partizanima da se prikupe i udare s leđa.

Zbog toga je predložio komandantu 15. brdskog njemačkog korpusa da se komandant bataljona stavi pod vojni sud korpusa, što je ovaj prihvatio. Tako se najzad našao »krivac« za sve neuspjehe njemačkih komandanata.¹⁸⁴

Na dan 22. decembra 1943. komandant 373. njemačke divizije izdaje zadatak borbenoj grupi »Ristov« da uništi 8. brigadu na lijevoj obali Sane između Prijeđora i Blagaja i pobije narod koji pomaže partizane.

U zapovjesti doslovce je napisano:

... »Zadatak: 383. puk (šifrovano nazvana borbeni grupa »Ristov« — prim, autora) čisti i pročešljava prostor južno Sane između Bosanskog Novog—Suhaće—Volara i Prijeđora. Uništiti partizane i narod na tom prostoru.

Učestvuju:

Pukovski štab 383. puka, 1. bataljon 383. puka, pionirski vod sa materijalom za podizanje pomoćnog mosta i jednim gumenim čamcem, zatim 4 tenka i ojačan 2. bataljon 383. puka .. .«¹⁸⁵

Po planu napada jedna grupa je napadala od Bosanskog Novog preko Maslovara prema Radomirovcu, a druga iz Prijeđora prema Bišćanima i Volaru.

¹⁸⁴ AVII NAV-N-T-314 Roll 555/447.

¹⁸⁵ AVII k. 19/11, rg. br. 11/12-a.

Komandi 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga je naređeno da iz Brežićana podržava artiljerijom prodor jedinica borbene grupe »Ristov« južno od Sane.

Borbe 8. krajiške brigade sa borbenom grupom »Ristov« počele su 22. decembra.

Štab 11. brigade nije bio obavješten od štaba 8. brigade o napadu Nijemaca južno od Sane zbog toga što su jedinice brigade dočekale neprijatelja snažnom vatrom i u prvim borbama nanijele mu teže gubitke. Nije traženo sadejstvo niti pomoć.

Jedinice 11. brigade su međutim nastavljale snažna aktivna dejstva što je onemogućavalo da neprijatelj uputi pomoć borbenoj grupi »Ristov«, koja je trpila teške gubitke u borbama sa 8. brigadom.

Koliko je 11. brigada pomogla dejstva 8. brigade najbolje potvrđuju neki izvještaji komande 373. njemačke divizije:

...»23. decembra 1943.:

Prostor Prijedor: 1. bojna U. gorske pukovnije napadnuta od partizana pokraj rijeke Sane...« (1. bojna je bila raspoređena u Brežićanima i Dragotinji — prim, autora).¹⁸⁶

...»24. decembar: 1943.:

Prostor Prijedor—Bosanski Novi pod jakom vatrom ... napadi sa lijeve obale Sane i sa desne sa visova između Blagaja i Svodne... koji su u rukama bandita.

Namjera:

Pripremiti poduhvat za borbu na pruzi Boanski Novi—Prijedor. Obim operacije u zahvatu pruge.«¹⁸⁷

...»25. decembar 1943.:

Prostor Prijedor: kod Dragotinje partizani napali 1. bojnu U. gorske pukovnije i položaje artiljerije...«¹⁸⁸

...»26. decembar 1943.:

U prostoru Prijedora 700 metara pruge potrgano kod željezničke stanice Hadžimehtić.

Za uspostavljanje saobraćaja treba dva dana.. «*»

¹⁸⁶ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000546.

¹⁸⁷ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000546.

¹⁸⁸ AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000527.

AVII k. 8, rg. br. 17/17-a.

Zbog ovog rušenja pruge i napada kod Lamovite, komandant 2. bataljona 383. puka koji je sve jedinice uključio u borbenu grupu »Ristov«, 26. decembra izvlači 2. četu iz borbe protiv 8. brigade i upućuje je u borbu protiv 2. bataljona 11. brigade od Prijedora prema Omarskoj. Toga dana borbena grupa »Ristov« pod udarcima 8. brigade i dijela snaga 11. brigade počela je da se povlači po dijelovima i trpi gubitke.

Osma krajiška brigada je uspjela potpuno da razbije i potjera neprijatelja prema Sani, koji je u međuvremenu pobio nekoliko ljudi i žena, a znatan broj već povedenih na streljanje oslobodile su jedinice 8. brigade. Gonjenje neprijatelja je vršeno 27. i 28. decembra sve do rijeke Sane kraj koje se neprijatelj bjekstvom povukao prema Prijedoru.

Tom prihkom 8. brigada ubila je i ranila 75 njemačkih vojnika, a 13 zarobila. Ubijen je i komandant 1. bataljona 383. njemačkog puka.

Dok su trajale borbe u drugoj polovini decembra stigao je 25. decembra u selo Božiće u štab 11. brigade Mikan Marjanović, na dužnosti zamjenika komandanta brigade.

Dvadesetosmog decembra stigao je u štab i Žarko Zgonjanin, takođe Kozarčanin, vrlo omiljen, hrabar i odlučan borac i rukovodilac, koji će u januaru 1944. primiti dužnost komandanta brigade. Donio je zapovjest štaba 4. divizije da brigada sa Gradiško-ljevčanskim odredom 31. decembra 1943. napadne Bosansku Gradišku.

POČETAK ŠESTE OFANZIVE

SITUACIJA PRED NAPAD NA BOSANSKU GRADIŠKU

U decembra 1943. snage 2. oklopne njemačke armije jednovremeno su započele operacije na teritoriji Sandžaka, istočne Bosne i Banije.

I dok su na Baniji operacije druge polovine decembra završene potpunim neuspjehom, u istočnoj Bosni su se upravo druge polovine decembra rasplamsale najžešće borbe u kojima su snage 2. oklopne njemačke armije nastojale pod svaku cijenu razbiti i odbaciti snage 3. korpusa iz doline Drine što dalje od Srbije. Za njemačkog okupatora krajem 1943. Srbija je bila najvažniji teritorij na Balkanu. U to vrijeme njemački vojnoupravni komandant Srbije piše da je Srbija »ključ za cjelokupnu odbranu Balkana« . . .

S druge strane, približavanjem Istočnog fronta granicama Rumunije i Bugarske trebalo je na Karpatima i graničnim planinama Srbije sa Bugarskom organizovati front i zaustaviti dalje nadiranje Crvene armije. Zato teritorija Srbije je morala biti potpuno obezbeđena da na nju ne prodru jedinice NOV i POJ iz zapadnih krajeva Jugoslavije i spoje se sa jedinicama NOV i PO Srbije te ugroze cjelokupni sistem odbrane Balkana.

Procjenjujući situaciju krajem oktobra 1943. njemački komandant Jugoistoka (Balkana) pisao je: . . . »U ovom

trenutku glavna opasnost prijeti iz NDH. Crvene snage — partizani namjeravaju da iz Bosne prodru preko Drine.. „¹⁹⁰

I Vrhovni komandant NOV i POJ je krajem 1943. procjenio da je najvažniji strateški zadatak podjednako iz političkih i vojnih razloga što prije ojačati NOP u Srbiji i u vezi s tim naredio štabovima 2. i 3. korpusa i štabu 5. krajiške divizije da se pod svaku cijenu održe u dohni Drine i budu spremni za prodor u Srbiju.

Da bi pomogao snagama 3. korpusa i 5. krajiške divizije na koje su se druge polovine decembra sručile ogromne snage 2. oklopne njemačke armije, Vrhovni komandant je 24. decembra naredio štabu 5. korpusa da do kraja decembra koncentriše snage i napadne najjače neprijateljsko uporište u Bosanskoj Krajini, Banjaluku sa Bosanskom Gradiškom. Ovo naređenje je izdao zbog toga što je neprijatelj bio najosetljiviji u donjem toku Vrbasa, u dolini Sane, koje mu je područje služilo kao baza i oslonac za odbranu dalmatinske obale.

Štab 5. korpusa je za dva dana napravio plan najveće do tada operacije koje su ikada izvodile jedinice NOP i POJ jednovremenim napadom na Banjaluku i Bosansku Gradišku i demonstrativnim napadom na Prijedor i okolna uporišta. Na osnovu plana napisana je zapovijest 26. decembra koju je Vrhovni komandant odobrio i po kojoj je trebalo do 31. decembra koncentrisati snage korpusa i napasti neprijatelja.

¹⁹⁰ AVII NOV-N-T-313 Roll 189/7449011—24.

NAPAD NA BOSANSKU GRADIŠKU

Štab 5. korpusa je za izvođenje najveće do tada korpusne operacije u dolini Gomjenice, Sane i donjeg toka Vrbasa koju je po najvećem gradu koji su jedinice napadale, Banjaluci, nazvao »Prva banjalučka operacija« formirao 5 grupa.¹⁵¹

Napad na Bosansku Gradišku, Topolu i Bosanski Aleksandrovac izvodila je četvrta grupa sastava: 11. brigada, 1. bataljon 8. brigade i Gradiško-ljevcanski odred ojačam sa 1 baterijom topova

¹⁵¹ AVII k. 456 rg. br. 33/4.

Prva grupa, sastava 3. lička brigada 6. ličke divizije, 6. krajiška brigada 4. krajiške divizije, 13. krajiška brigada 10. divizije, Sanski odred i 1. artiljerijski divizion pod komandom štaba 4. krajiške divizije napada grad sa zapadne i sjeverozapadne strane do aerodroma Zalužani uključno istovremenim demonstrativnim dejstvom na neprijateljsko uporište Ivanjsku.

Druga grupa, sastava 5. kozaračka, 12. krajiška i 14. srednjobosanska brigada pod komandom štaba 11. krajiške divizije napada grad sa jugoistočne, istočne i sjeveroistočne, uključno i vanjsko uporište Klačnice.

Treća grupa, sastava 3. krajiška proleterska brigada 1. proleterske divizije, Udarni NOP odred i 2. artiljerijski divizion pod komandom štaba 3. krajiške proleterske brigade napada na grad sa južne i jugozapadne strane.

Četvrta grupa, sastava 11. kozaračka brigada, 1. bataljon 8. krajiške brigade, Gradiško-ljevcanski odred i 1. baterija topova napada Bosansku Gradišku, a demonstrativno Topolu i Bosanski Aleksandrovac.

Peta grupa, sastava 8. krajiška brigada, Podgrmečki odred, Kozarski odred, jedna baterija topova napada demonstrativno Prijedor, ruši prugu Omarska — Prijedor i Pijedor — Bosanski Novi.

Zapovjest štaba korpusa za napad dostavljena je štabu 4. divizije 27. decembra 1943., a upravo toga dana se nalazio u štabu divizije Žarko Zgonjanin, odakle je trebao da krene na Kozaru i primi dužnost komandanta 11. kozaračke brigade umjesto Miloša Šiljegovića, koji je postavljen na dužnost komandanta 11. krajiške divizije.

Štab 4. divizije je upoznao komandanta 11. brigade sa zapovješću štaba korpusa, posebno mu napisao izvodno zadatak brigade i naredio da odmah krene i čim stigne upozna štab brigade sa zadatkom. Dužnost komandanta brigade da primi po završetku operacije, jer vremena za primopredaju dužnosti nije bilo.

Početak napada svih jedinica korpusa u »Prvoj banja-lučkoj operaciji« bio je određen za 31. decembar u 22.00 časova.

Upoznavši se 28. decembra od Žarka Zgonjanina sa zadatkom brigade, štab brigade zbog kratkoće vremena donosi odmah odluku za pokret brigade prema Bosanskoj Gradiški i naređuje: Prvi bataljon iz sela Kuljana da odmah krene pravo bez zastoja u selo Sovjak; Drugi bataljon da odmah krene iz sela Bistrice u Gornje Podgradce; Treći bataljon da odmah krene iz sela Dragotinje u prvoj etapi do sela Međuvođa i Četvrti bataljon iz sela Vehke Zuljevice kreće u prvoj etapi do sela Koturova.¹⁹²

Svi bataljoni do 29. decembra moraju biti u određenim selima.

Već u pokretu, štab brigade je usmjeravao bataljone na pravce napada na Bosansku Gradišku, pa je 1. bataljon već bio usmjeren nizvodno desnom obalom Save, 2. od Podgradaca prema Bosanskoj Gradišci, a o upotrebi 3. i 4. bataljona razmišljano je i dalje u toku pokreta.

¹⁹² AVII k. 776-A, rg. br. 3/4.

Idućeg dana, 29. decembra 1. bataljon je stigao u Sovjak, 2. u Gornje Podgradce, 3. bataljon u Međuvode, gdje ga je čekalo naređenje da odmah produži u selo Miloševo Brdo, a 4. bataljon pošto je stigao u Koturove poslije kraćeg odmora dobio je naređenje da produži u Gornje Podgradce.

Tako je za svega jedan dan pokreta brigada bila raspoređena u širem reonu Bosanske Gradiške.

Jedinice brigade su za 24 časa prešle prosečno 45 kilometara. Prvi bataljon od Kuljana do Sovjaka prešao je 45 kilometara, drugi bataljon 38—40 kilometara, treći bataljon 40 kilometara i četvrti bataljon 50 kilometara. Neprijatelja je zbunjivala brana kojom su se jedinice ove brigade kretale.

Jedinice brigade su bile raspoređene oko Bosanske Gradiške na udaljenosti od 20 kilometara. Kao što se vidi štab brigade je preduzeo sve mjere da neprijatelja iznenadi.

Međutim, iznenađenje nije bilo postignuto. U vezi s tim tu se steklo nekohko momenata. Pre svega još 12. oktobra 1943. kada je 11. brigada privremeno oslobodila Bosansku Dubicu u Bosanskoj Gradiški po naređenju komandanta 15. brdskog njemačkog korpusa bih su znatno povećane snage i zavedena najveća budnost.

Ustaške vlasti u Bosanskoj Gradiški, žandarmerija i Nijemci bez obzira što su znah da se 11. brigada nalazi u dohni Gomjenice i Sane stalno su izviđah pravce prema selima Gaštici, Podgradcima i Grbavcima i komanda 5. policijskog bataljona u Topoh je naredila stalno i neprekidno izviđanje pravaca prema sehma Romanovci i Vilusima.

Izviđanja se nisu samo svodila na osmatranje terena koji se u decembru obzirom na maglovito i oblačno vrijeme sa čestim padavinama nije mogao dobro ni osmatrati, već mnogo više na pronalaženje partizanskih saradnika, na prvom mjestu obavještajaca. Za ovaj zadatak vrbovan je znatan broj doušnika sa terena.

Četvrtog decembra upućen je borac 11. brigade Albin Revaj, krojač po zanimanju, rodom iz sela Trošelj u Topolu i Bosansku Gradišku.¹⁹³

Prije pokreta dobio je i spisak saradnika. Istog dana otkriven je u Topoli i uhapšen. O njegovom hapšenju komanda 5. policijskog njemačkog bataljona je napisala:

... »4. 12. 1943. u Vindhorstu (Topoli) uhvaćen je partizanski teklić Albert Revaj iz sela Trošelj, kotar Bosanska Gradiška, po zanimanju krojač. Kod njega je bila puška sa 30 metaka i razni spisi. U vezi s tim, njemačka policija je uhapsila 5 osoba ..,«^m

Gestapo iz Bosanske Gradiške preuzeo je ispitivanje Albina Revaja zajedno sa spiskom saradnika. Najhitnije je naredio na osnovu proučenog spiska hapšenje glavnog partizanskog obaveštajca u Bosanskoj Gradiški »Selje«. Ovaj obaveštajac, živeći stalno na oprezu u poslednji momenat je umakao na slobodnu teritoriju u Podgradce i opravdano se naljutio na nebudnost. Posebno je ljut bio na praksu da se imena saradnika daju neodgovorno pojedinih borcima radi nabavke materijalnih sredstava, iako je to sasvim sporedan zadatak, pa čak i nije zadatak obaveštajaca.

Posljedice hapšenja Revaja koji je sve rekao što je znao i umio da kaže bile su teške. Pored 5 uhapšenih saradnika u Topoli, 8 dana kasnije uhapšeni su u selima Celinovcu i Gornjim Kijevcima noću 11/12. decembra slijedeći:

¹⁹¹ AVII k. 457-A, rg. br. 22/4.
AVII k. 152-A, rg. br. 15/13—6.

... »Jurašek Stanislava, Drozdek Rozalija, Hermina Kazminčuk, Sofija Kućak, Sebastijan Kućak, Dukić Zivka svi iz Čelinovca i Sokčević Dragutin iz Gornjih Kijevaca.«¹⁹⁵

Zbog masovnog hapšenja nastalog provalom Albina Revaja područni obaveštajni centar Kozarskog vojnog područja nije mogao dati detaljnije podatke o neprijateljskim snagama u Bosanskoj Gradiški štabu 11. brigade. Šef tog obaveštajnog centra Milanović pisao je tada Glavnom obaveštajnom centru 5. korpusa da je »na sektoru Rezervnog obaveštajnog centra Bosanska Gradiška obaveštajna služba u izvjesnom zastoju radi hapšenja o kojem smo vas ranije izvjestih«.¹⁹⁶

Sa druge strane neprijatelj je sve više pojačavao svoju obavještajnu mrežu.

Komandant 5. pohcijskog bataljona je sa 500 policajaca napao 28. decembra sela Romanovce i Viluse, kojom prilikom najveći broj partizanskih saradnika i obaveštajaca je morao pobjeći u Grbavce i Podgradce. I to je bio sastavni dio plana izviđanja terena Gradiškog Podkozarja.

U formiranju svoje obaveštajne službe istakao se kotarski predstojnik u Bosanskoj Gradišci, Mostarčić, koji uplašen za svoju glavu ne vjerujući nikome održava skoro svakodnevno sastanke sa doušnicima sa terena. Ustaški logornik Vlašić ne znajući o čemu se radi sumnja u Mostarčića i optužuje ga ustaškoj nadzornoj službi u Zagrebu. Dolaze 2 izvidnika, utvrđuju na licu mjesta ispravnost u ustaškom pogledu kotarskog predstojnika i podnose glavnom ravnateljstvu ustaškog redarstva vlade NDH poseban izvještaj.¹⁹⁷

¹⁹⁵ AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/394.

¹⁹⁶ VIA Prag, F-6/719.

¹⁹⁷ AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/394.

Dvadesetsedmog decembra 1943. 2. bojna 7. lovačke pukovnije 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruga po naređenju komandanta 15. brdskog njemačkog korpusa napustila je Bosansku Gradišku i istog dana stigla u Gornji Seher, južnu periferiju grada Banjaluke i smjenila na položaju 3. bojnu 13. lovačke pukovnije istog zdruga.

Treća bojna 13. lovačke pukovnije izvršila je 28. decembra pokret u Bosansku Gradišku i zauzela položaje koje je do tada držala 2. bojna 7. lovačke pukovnije.

Smjenu je komandant 15. brdskog njemačkog korpusa izvršio zbog toga što je 25. decembra dobio provjerenе podatke da će 31. decembra uslijediti napad 5. korpusa jednovremeno na Banjaluku i Bosansku Gradišku pa da bi pokidao veze partizanskih saradnika u tim bojnama i tako onemogućio predaju, izvršio je zamjenu bojni.¹⁹⁸

U toku dana, 28. decembra 10. satnija 3. bojne 13. lovačke pukovnije pojačana sa 20 domobrana 12. satnije zaposjela je uporište na 15. kilometru od Bosanske Gradiške prema jugozapadu.

Istog dana pojačana je i žandarmerijska stanica u koloniji Dubrava.¹⁹⁹

Tridesetprvog decembra upućene su jače domobranske, žandarmerijske i tajne ustaške patrole prema Obradovcu, Lužanima i sve do Podgradaca gdje je utvrđeno prikupljanje partizana.

Kotarski predstojnik Mostarčić, čim je od svojih došnika doznao za ovo prikupljanje partizana naredio je da se izda iz kotarskog magacina 110 pušaka mjesnim ustašama koje će zajedno sa vojskom braniti grad.

Zapovjednik 3. bojne je naredio užurbano utvrđivanje položaja oko grada na nasipima.

^m AVII NAV-N-T-315 Roll 2171/000529.
AVII k. 57, reg. br. 15/35.

Gestapo i -ustaška policija u gradu su zaveli vanrednu kontrolu svih lica i stavili pod prismotru sve kuće u kojima su stanovah njima poznate pristalice narodno-oslobodilačkog pokreta.

Iz grada su prenešeni arhiva, sva značajnija dobra i novčana sredstva u Staru Gradišku.

O koncentraciji partizana obavješten je zapovjednik 3. bojne ustaškog odbranbenog zdruza u Staroj Gradiški, koji je pred komandantom 15. brdskog korpusa bio lično odgovoran za odbranu pontonskog mosta preko Save, pa prema tome bio je i najodgovorniji za odbranu Bosanske Gradiške.

U Bosanskoj Gradiški su se 31. decembra 1943. nalazila slijedeće neprijateljske snage: 3. bojna 13. lovačke pukovnije sa 560 ljudi; satnija opkopara (četa inženjerije) sa 150 ljudi; Gestapo sa četom feldžandarmerije sa 195 ljudi; jedna četa policajaca sa 180 ljudi; mjesnih ustaša 110; žandarma u gradu i iz okolnih stanica 130 i 3. bojna ustaško-odbranbenog zdruza sa 900 ljudi.²⁰⁰

U Lijevcu Polju bile su slijedeće neprijateljske snage: u uporištu Gornja, Srednja i Nova Topola: snage 5. i 7. policijskog bataljona sa 640 ljudi; u uporištu Bosanski Aleksandrovac snage naoružanih folksdojčera sa 100 ljudi; u uporištu Junuzovci: snage 7. policijskog bataljona sa 100 ljudi i u uporištu Maglajani snage 7. policijskog bataljona sa 60 ljudi.²⁰¹

Ukupno neprijateljskih snaga u Bosanskoj Gradiški, Topoli i drugim neprijateljskim uporištima u Lijevcu Polju 31. decembra 1943. bilo je 3.125 ljudi ih 3. puta više nego što su to iznosile snage 11. brigade i Gradiško-ljevačkog odreda.

AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/381.
^{MI} AVII k. 457-A, rg. br. 38/1—5.

Komanda 15. brdskog njemačkog korpusa — operativno odjeljenje, ili I-a (ajm A) kako su ga u njemačkoj vojsci zvali, razradilo je plan odbrane Bosanske Gradiške.

Plan se u osnovi zasnivao na odbrani pontonskog mosta s tim da ta odbrana počne u reonu 15. kilometara zapadno od Bosanske Gradiške, gdje dati najjači otpor kako bi se partizanske snage u prvom naletu izmrcvarile i oslabile. Zatim na liniji Obradovac—Bukovac, slijedećoj nasip oko grada i četvrta linija odbrana grada i pontonskog mosta.

Na svim linijama trebalo je dati takav otpor da dok partizani stignu do pontonskog mosta njihove snage budu razbijene i nesposobne za napad na most, gdje će se povući snage sa svih linija sem uporišta 15 km zapadno od Bosanske Gradiške, koje ima da se žrtvuju primajući prvi najjači udar.

U vezi s tim zadatkom, zapovjednik 3. bojne 13. lovačke pukovnije naredio je zapovjedniku 10. satnije da po naređenju najviše njemačke komande ima u reonu 15 km zapadno od Bosanske Gradiške cijela satnija domobrana da se žrtvuje i izgine, ali partizane ne smiju propustiti.

Zapovjednik satnije i njegovi domobrani su imali sasvim drukčije mišljenje i od zapovjednika bojne, a još više od Nijemaca. Nisu bili spremni da se žrtvuju, niti ginu ni za Nijemce, ni za ustaše. Razmišljali su kako da u ovoj teškoj situaciji u kojoj su se našli spasu živote.

I dok su se Nijemci i ustaše grozničavo pipremali za odbranu pontonskog mosta u Bosanskoj Gradiški vršeći posljednje pripreme 31. decembra, istog dana 11. brigada i Gradiško-ljevcanski odred su vršili posljednje pripreme za napad jednovremeno na Bosansku Gradišku i Topolu. Do 31. decembra nije stigao bataljon 8. krajiške brigade,

koji je po zapovjesti štaba 5. korpusa, trebao da se stavi pod komandu 11. brigade i učestvuje u napadu.

Ujutru, 31. decembra štab 11. brigade je održao sastanak sa štabovima bataljona, štabom Gradiško-ljevčanskog odreda i komandama prištabskih jedinica u vezi predstojećeg napada na Bosansku Gradišku i demonstracija napada na Topolu.

Na sastanku komandant brigade upoznao je prisutne da glavnina snaga korpusa napada noću 31. decembra 1943. na 1. januar 1944. jednovremeno Banjaluku i Bosansku Gradišku i sva uporišta neprijatelja u dolini donjeg toka Vrbasa, Gomjenice i Sane.

U sklopu ove opsežne operacije zadatak 11. brigade i Gradiško-ljevčanskog odreda je bio da napadne i likvidira neprijateljske snage u Bosanskoj Gradiški i Topoli. Te snage u daljem izlaganju komandanta brigade nisu bile velike. Ukupno oko 1.000 Nijemaca, ustaša i domobrana.

Zatim je iznio da je neprijatelj dobro utvrđen, da ima dosta ustaša i Nijemaca koji će se žilavo boriti pa zato treba zaobići jača utvrđenja neprijatelja i što prije prodrijeti do pontonskog mosta koji treba porušiti. Na kraju, komandant brigade je pitao koji se štab bataljona javlja da izvrši obilazak Bosanske Gradiške i napadne grad sa istočne strane. Za ovaj zadatak se javio štab 3. bataljona čiji je veći broj boraca i rukovodilaca bio sa ovog terena i kao takvi dobro poznavali teren. Potom je komandant brigade iznio glavni cilj napada rušenje pontonskog mosta na Savi i da tome cilju treba da teže sve jedinice brigade.

Ovom cilju štab brigade je podredio i plan napada po kojemu su bataljoni dobili slijedeće zadatke.²⁰²

Prvi bataljon, ojačan minerskom grupom vrši napad na Bosansku Gradišku sa zapadne strane pravcem Vrbaška — Bosanska Gradiška. Zadatak: uništiti neprijateljske snage na prvom i drugom nasipu, izbiti nizvodno obalom Save u centar grada, razbiti neprijateljske položaje oko mosta i omogućiti minerskoj grupi da most minira i poruši.

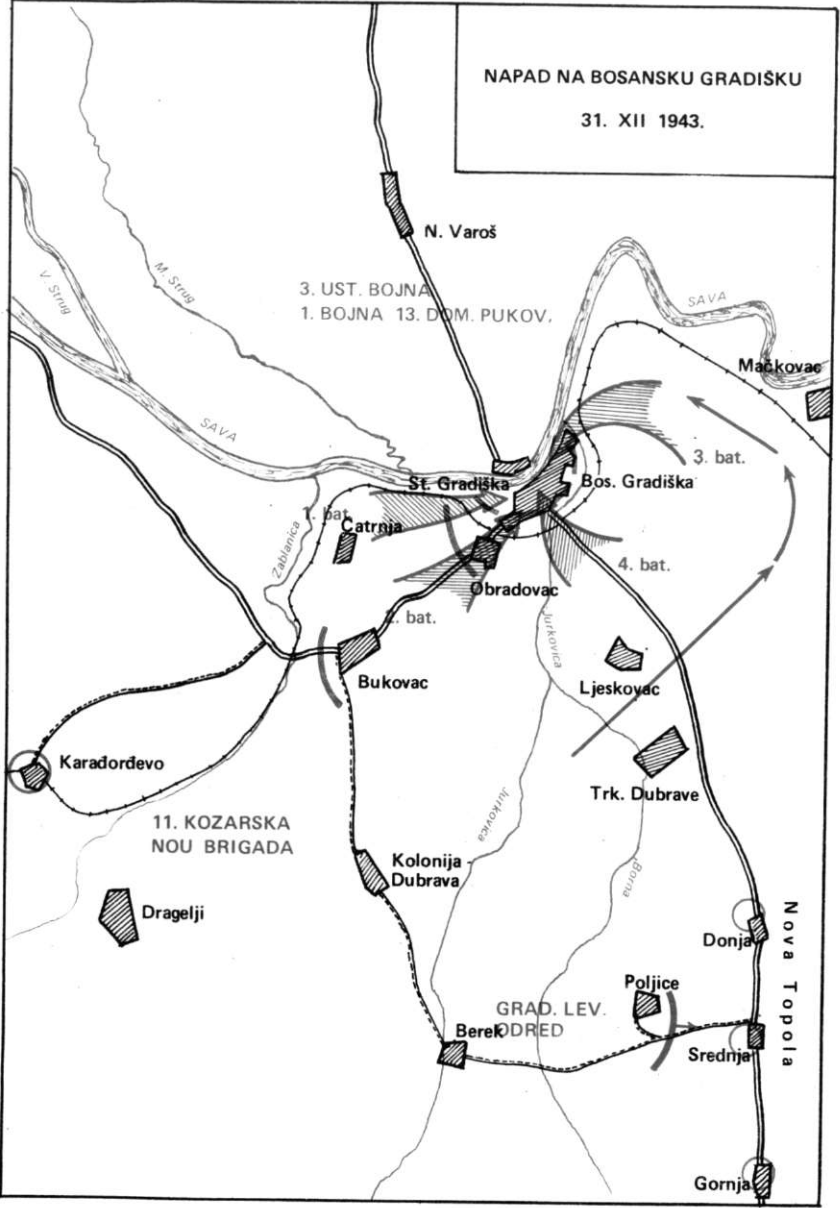
Drugi bataljon od sela Bukovca prodire cestom Bosanska Dubica — Bosanska Gradiška pravo u centar grada sadejstvujući 1. bataljonu lijevo i 4. bataljonu desno, a po izbijanju u centar grada progoni i uništava zaostale neprijateljske grupe.

Treći bataljon, ojačan minerskom grupom iz minerske čete brigade prelazi cestu Banjaluka — Bosanska Gradiška, prolazi između Dubrava i Liskovca pravo na k. 95 i k. 96, gdje zauzima položaje i sa istočne strane napada Bosansku Gradišku uzvodno obalom Save sa zadatkom što prije ovladati neprijateljskim položajima na nasipima, prodrijeti do mosta koji porušiti ukoliko se savlada i razbije neprijateljska odbrana prije prodora 1. bataljona sa zapada, a ako prodru oba bataljona jednovremeno, onda obadve minerske grupe zajednički miniraju i ruše most.

Četvrti bataljon napada cestom Banjaluka—Bosanska Gradiška sa zadatkom što prije ovladati »banjalučkim« mostom, zatim gradskim parkom, a onda sadejstvujući 2. bataljonu lijevo i 3. bataljonu desno prodire u centar grada.

Po izvršenom rušenju mosta na Savi 1. i 3. bataljon zauzimaju položaje na desnoj obali Save i ne dozvolja-

²⁰³ AVII k. 776-A, rg. br. 3/4.

vaju neprijatelju forsiranje rijeke i dalji prodor prema Banjaluci.

Gradiško-ljevcanski odred demonstrativno napada neprijateljsko uporište Topolu i ne dozvoljava napad neprijatelja u leđa jedinicama 11. brigade.

Kozarski odred dobio je još 28. decembra od štaba 11. brigade zadatak da posjedne položaje prema Prijedoru i Bosanskoj Dubici i ne dozvoli prodor neprijatelja na tom pravcu, kao i pravcu prema Bosanskoj Gradiški.

Štab brigade za vrijeme napada nalazio se u selu Dragelji.

Po završetku sastanka, štabovi bataljona i štab Gradiško-ljevcanskog odreda te komande prištabskih jedinica su požurili do svojih jedinica radi pripreme za pokret i organizaciju napada po dobivenim zadacima.

Koristeći oblačno i maglovito vrijeme, bataljoni su krenuli oko 16.00 časova kada se već smrkavalo i stigli na polazne položaje oko 18.00 časova po već potpunom mraku.

Početak napada bio je određen za 22.00 časova. Bataljoni su od polaznih položaja do Bosanske Gradiške bili udaljeni: 1. bataljon Vrbaška—Bosanska Gradiška 9 km; 2. bataljon Dragelji—Bosanska Gradiška 12 km; 3. bataljon Dragelji—Bosanska Gradiška preko istočne strane k. 95 i k. 96 zaobilazno oko 16 km i 4. bataljon Dragelji—Bosanska Gradiška 12 km.

Za pristizanje do prve linije odbrane i prelaz u napad bilo je dovoljno vremena, izuzev za 3. bataljon.

Pokrete kolona bataljona tajno su osmatrali doušnici kotarskog predstojnika i vrlo brzo, jedan sat prije bataljona stigli u grad da ga obavijeste o nailasku partizana. Ovaj u stalnoj pripravnosti sa novcem i najpovjerljivijom arhivom bježi preko mosta u Staru Gradišku.²⁰³ Sa njime bježi i ustaški logornik Vlašić sa svojom

A VII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 7/390.

arhivom, novcem i dragocjenostima, ali se ne zaustavlja u Staroj Gradiški, već bježi dalje prema Zagrebu govoreći usput Mostarčiću i župniku Zupančiću da ide navodno tražiti pomoć. Mostarčić se neuzdržava da Zupančiću ne kaže o Vlašiću:

»Eto, taj naš logornik koji je dobio u ličnu svojinu 3 sprske radnje, koji se domogao najvećih dragocjenosti u gradu i okolici sada bježi i nosi to svoje blago što dalje od Bosanske Gradiške.«

Još bi Mostarčić i Zupančić razgovarali o Vlašiću da nije odjednom počela borba svugdje oko grada. Mostarčić iz Stare Gradiške telefonski javlja župskoj redarstvenoj oblasti Nova Gradiška: . . . »Borba je vrlo žestoka, jer partizani imaju zadaću da po svaku cijenu zauzmu i unište pontonski most..«^{2M}

Svi bataljoni brigade su jednovremeno napali spoljnu odbranu grada na nasipima, snažnom vatrom i ručnim bombama razbili neprijatelja, prodrli kroz 1. i 2. liniju rovova i bunkera te izbili za sat vremena u centar grada. Prvi je izvršio proboj 1. bataljon koji je i prvi stigao do pijace u samom centru grada. Uporedo sa 1. bataljonom prodirao je desno 2. bataljon. Najžešći okršaj je imao 4. bataljon na »banjalučkom« mostu, ali kada su 1. i 2. bataljon prodrli u centar grada, neprijatelj je na mostu trpio vatru sa desnog boka i iz pozadine. I pored toga neprijatelj je iz bunkera na strani mosta prema gradu davao žestok otpor kao i sa položaja oko mosta sve dok ga 4. bataljon nije slomio. Tada se povukao u park gdje je ponovo pružio otpor, ali okružen sa tri strane od 1, 2. i 4. bataljona uz teže gubitke brzo se povukao prema mostu.

²⁰⁴ AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/391.

Treći bataljon je vrlo brzo prodro preko neprijateljskih položaja na obadva nasipa. Neprijatelj je bio prosto pregažen i sve tri čete ovog bataljona su jurišale prema mostu. Lijevo obuhvatno i sa čela izbile su 1. i 2. četa pred katoličku crkvu koja se nalazila sasvim blizu mosta i koju su ustaše sa okolnim zgradama utvrdile za kružnu odbranu u sistemu odbrane mosta. Teren ispred crkve je bio ograđen žicom, a ispred žice postavljene pješadijske mine što je pomoglo ustašama da sa tim preprekama i jakim vatrom zaustave prodor pomenutih četa 3. bataljona. Desno od ovih dviju četa obalom Save prodirala je 3. četa na čelu sa komandirima čete Stojanom Subotićem i političkim komesarom Milanom Bošnjakom. Komandir čete Stojan Subotić, kada je četa izbila na most zatražio je da odmah pride minersko odjeljenje i sa eksplozivom minira most. Ali, od minerskog odjeljenja nije bilo ni traga, ni glasa. Šta se ustvari desilo?

Minersko odjeljenje opterećeno sa 50 kg eksploziva, a toliko i raznog alata te druge ratne opreme nije moglo pratiti borbu u jurišu koji su u mrkloj noći odjednom nestali. Minersko odjeljenje je zaostalo prebacujući se preko kanala, močvara i gliba te izgubilo orijentaciju. Uzalud je štab bataljona slao kurire da ih nađu. Vratili su se sa izvještajem da minera nigdje nema. Štab bataljona tada šalje kurire do štaba brigade da pošalje novo minersko odjeljenje sa eksplozivom za rušenje mosta. U tom traganju za minerima prolazila je tamna noć pod čijim okriljem je trebalo minirati most.

I ustaše su iskoristile noć da još više utvrde uporišta sa obe strane mosta na desnoj obali Save u kojima je bilo oko 600 ustaša. Preostale snage ustaša na lijevoj obali Save prema Bosanskoj Gradiški zauzele su položaje na samoj obali i pripremile teška i automatska oružja za otvaranje vatre po jedinicama 11. brigade.

Treća četa 3. bataljona ostala je na mostu sve do svanuća. Kada je svanuo 1. januar 1944. ustaše su jednovremeno otvorile jaku vatru sa lijeve obale Save iz teških minobacača i mitraljeza po 3. četi 3. bataljona i ostalim jedinicama brigade. Istovremeno i ustaše iz uporišta kod katoličke crkve otvorile su vatru. Ustaše su nakon otvaranja vatre izvršile i juriš, ali su uz velike gubitke povraćene natrag u uporište. Tom prilikom je teže ranjen i zapovjednik ustaša Bosak Stjepan. On predaje tada komandu zapovjedniku blagajne glavnog ustaškog stana u Zagrebu Ivanu Terziću, koji se zatekao u Bosanskoj Gradiški na dopustu kod svoje porodice.²⁰⁵ Po uputama ranjenog Bosaka, Terzić sa ustašama 1. januara brani most uz velike gubitke. Mnogo je ustaških lješeva oko mosta.

Najžešću borbu sa ustašama oko mosta vodila je 3. četa 3. bataljona u kojoj su tada teško ranjeni komandir 3. čete Stojan Subotić i komandir 1. čete Lazo Popović. Komandu nad četom je tada preuzeo politički komesar Milan Bošnjak.

I dok su jedinice brigade vodile borbu u Bosanskoj Gradiški, te iste noći Gradiško-ljevčanski odred je demonstrativno napadao Topolu. Ovaj odred sa protivtenkovskim topom koji mu je bio dodijeljen zauzeo je položaje na 50 m od ceste. Neprijatelj iz Topole ocjenivši da je brojno neuporedivo jači vrši tri juriša na odred, ali je svaki put bio odbijen. Stab Gradiško-ljevčanskog odreda koji u toku noći nije imao vezu sa brigadom, prije podne uspostavio je vezu sa štabom 4. bataljona od koga je doznao da Bosanska Gradiška nije oslobođena i da će vjerojatno doći do povlačenja.

^m AVII Mikrofilm UDB-a, Zagreb 17/391.

Štab odreda se zbog topa da ne bi pao u ruke neprijatelju povukao na 500 m od ceste držeći i dalje u blokadi Topolu.

Preko dana 1. januara vladalo je relativno zatišje sa prepucavanjem s jedne i druge strane, kako u Bosanskoj Gradiški tako i u Topoli.

Jedanaesta brigada i Gradiško-ljevčanski odred očekivali su da padne mrak pa da ponovo pređu u nove napade. Neprijatelj se za to vrijeme utvrđivao i pojačavao odbranu. I u Banjaluci snage korpusa su se 1. januara povukle na periferiju grada pripremajući se za novi napad noću 1/2. januara 1944.

Komandant 15. brdskog njemačkog korpusa je od početka napada svakih pola časa slao radio-depeše komandi 2. oklopne armije izvještavajući o sve kritičnijoj situaciji tražeći da pomoć stigne što prije dok nije kasno. Komandant 2. oklopne njemačke armije koji je znao još 26. decembra da će jedinice 5. korpusa napasti Banjaluku i u vezi s tim naredio 28. decembra da brzopokretne jedinice 92. i 901. motorizovani pukovi prekinu operacije u Istočnoj Bosni i budu spremni za pokret u Bosansku Krajinu. Ujutru 1. januara 1944. naređuje 901. motorizovanom puku jačine 3.000 vojnika koji se nalazi u reonu Županje u Slavoniji da sa 234 kamiona i 25 tenkova odmah krene. Puk ne može odmah krenuti zbog nedostatka goriva. Popunjen je gorivom tek poslije podne i krenuo. General Rendulić obavještava generala Lejzera da je puk krenuo ujutru 1. januara. Lejzer nestrpljivo očekuje pristizanje 901. puka oko podne 1. januara, ali ga nema. Šalje izviđačke avione prema Novoj Gradiški i Slavonskom Brodu, ali ovi obavještavaju da od puka nema ni traga ni glasa. Zna da će puk stići, ali se plaši podjednako i za Banjaluku i za situaciju u Bosanskoj Gradiški da ne dođe do rušenja mosta. U tom slučaju zapečaćena

je sudbina Banjaluke. Odlučuje da utvrdi stvarno stanje u Bosanskoj Gradiški i šalje iz Banjaluke jednu ojačanu četu na 20 kamiona da pod zaštitom tenkova i uz stalno dežuranje aviona u vazduhu proдре u Bosansku Gradišku i pojača odbranu mosta kako bi mogao preći preko istog 901. oklopni motorizovani puk.

Gradiško-ljevčanski odred dočekuje ovu četu i tenkove te je u bliskoj borbi ubijeno i ranjeno veći broj Nijemaca.²⁰⁶ Ipak prvih 7 kamiona sa tenkovima se probio prema Bosanskoj Gradiški, a ostali su natjerani natrag u Banjaluku.

Ovih 7 kamiona sa tenkovima stiglo je na 2 km od Bosanske Gadiške do groblja — naselje Nasip, gdje ih dočekuje 4. bataljon i uz pomoć 3. bataljona razbijaju ih. Ubijen je veliki broj Nijemaca, zapaljeno 4 kamiona a ostali pod zaštitom tenkova i uz podršku avijacije uspevaju da pobjegnu odvozeći svoje poginule i ranjene. Tom prilikom 4. bataljon na Vasića Groblju od aviona je imao 2 poginula i više ranjenih boraca.

Uveče 1. januara 1944. stiže 901. njemački oklopni motorizovani puk u blizinu Bosanske Gradiške.

Stab 11. brigade procjenjuje da u takvoj situaciji neće moći savladati neprijatelja u gradu i donosi odluku poslije podne o povlačenju svih jedinica iz grada na liniju Greda—Jazovac—Mašići.²⁰⁷

Do uveče 1. januara 1944. brigada je imala 2 poginula i 53 ranjenih boraca.

Gradiško-ljevčanski odred je imao 2 poginula, 1 ranjenog i 2 nestala.

Po naređenju štaba brigade Gradiško-ljevčanski odred se 1. januara uveče povukao u Donje Podgradce.

²⁰⁴ AVII k. 768-A, rg. br. 23/1.

²⁰⁷ AVII k. 776-A, rg. br. 3/4.

Na 15. km zapadno od Bosanske Gradiške 2. bataljon je 1. januara uspio primorati zapovjednika 10. satnije 3. bojne Jozu Smerdu da preda satniju jačine 110 domobrana sa svom opremom i naoružanjem.

Stab brigade povlačeći snage na liniji Greda—Jazovac—Mašići planirao je da 2. januara nastavi borbe u Lijeve Polju zatvarajući pravac prema Banjaluci izvođeci manevarsku odbranu sve do Klačnica.

Međutim, naišao je 901. oklopni motorizovani puk sa 25 tenkova i toliko oklopnih izviđačkih kola i motorizovanom pješadijom sa kojim 11. brigada nije mogla ni vremenski, ni tehnički voditi borbu. Ovaj puk Nijemaca je bio brzopokretan na ravničastom i brežuljkastom terenu kakvo je bilo Lijeve Polje.

Sa druge strane došla je do punog izražaja upotreba tenkova i oklopnih izviđačkih kola protiv kojih se brigada nije mogla boriti jednostavno zbog toga što nije imala protivtenkovska oruđa. Izrazita prednost je bila na strani neprijatelja.

Komandant 2. oklopne njemačke armije naredio je ovom puku da pristizanjem u Bosansku Gradišku prvo odbaci što dalje prema planini Kozari partizane kako bi obezbjedio most, a onda da produži za Banjaluku.

Sutradan, 2. januara 1944. 901. njemački oklopni motorizovani puk krenuo je u napad na 11. kozaračku brigadu.

Jedanaesta brigada se nalazila 2. januara na liniji Greda—Jazovac—Mašići u prikupljanju za pokret prema Klačnicama.²⁰⁸ Drugi bataljon se nalazio između Grede i Kijevaca na koji je iznenada napao 901. njemački puk preko Kolonije Dubrava sa 9 tenkova, većim brojem izviđačkih borbenih kola i motorizovanom pješadijom. U že-

²⁰⁸ AVII k. 776-A rg. br. 3/4.

stokoj bliskoj borbi sa neprijateljskim tenkovima i motorizovanom pješadijom 2. bataljon je pretrpio teške gubitke od 9 poginulih i 8 ranjenih boraca.

Među poginulim je bio i politički komesar čete u 2. bataljonu Milan Borovnica, rodom iz sela Jablana, opština Laktaši. Sa njim je poginula i vrlo hrabar borac Hatidža Burazorović.

Ukupno je brigada imala gubitke od 11 poginulih i 61 ranjenog borca.

Kada se 11. kozaračka brigada poslije podne povukla iz Bosanske Gradiške žandarmi su se prvi put vratili sa lijeve obale Save u grad preko mosta i kao prvo naredili da se pokupe poginuli domobrani, žandarmi, Nijemci i ustaše. Na gomili je izbrojano 98 poginulih.

Ustaška bojna iz Stare Gradiške braneći most imala je mnogo više gubitaka, ali satnik Bosak nije žandarmima dozvolio prebrojavanje poginulih i ranjenih ustaša, već su ih odmah odvozili u Staru Gradišku.²⁰⁹

Zarobljeno je 133 domobrana i 1 domobranski oficir.

Po povlačenju brigade iz Bosanske Gradiške ustaše su za odmazdu obesili na mostu 9 građana. Istovremeno, uhvatili su ranjenog vodnika Veljka Kragulja i na zvijski način ga ubili.

Brigada se 2. januara po naređenju štaba divizije povukla iz grada u selo Grbavce gdje su jedinice prenoćile, a sutradan 3. januara izvršen je pokret u sela Jablanicu, Sovjak, Miloševo Brdo, Gornje Podgradce na odmor.

Četvrtog januara održana je sa štabovima bataljona i komandom tehničke čete analiza tek izvršenog napada na Bosansku Gradišku.

²⁰⁵ AVII k. rg. br. 46/6—12.

Štab brigade i štabovi bataljona nisu bili zadovoljni akcijom smatrajući da zadatak nisu izvršili, jer nisu most porušili.

Međutim, stratezijski plan Vrhovnog komandanta i štaba 5. korpusa bio je ostvaren. Operacija njemačkih snaga u istočnoj Bosni bila je prekinuta, bile su prije vremena navučene u Bosansku Krajinu i tako postepeno gubile inicijativu koju su do tada imale.

U ovoj borbi sve naše jedinice odlikovale su se velikom udarnošću i upornošću, a neke jedinice u osvajanju jakih neprijateljskih uporišta pokazale su pravi heroizam.

Jedinice 11. brigade zadržale su se u selima Sovjaku, Jablanici, Miloševu Brdu i Gornjim Podgradcima do 7. januara odakle su izvršile pokret prema dolini Sane i Gomjenice i po naređenju štaba brigade razmjestile se u selima: 1. bataljon u Dragotinji, 2. bataljon u Babićima, 3. bataljon u Pruscima i 4. bataljon u selu Babićima.

PONOVNI NAPAD NEPRIJATELJA NA PODRUČJE KOZARE

Komandant 2. oklopne njemačke armije zbog »Prve banjalučke operacije« primoran je da prekine operacije u Istočnoj Bosni krajem decembra 1943. i počne operacije u Bosanskoj Krajini 3. januara 1944. godine. Toga dana napalo je na slobodnu teritoriju Bosanske Krajine sa svih strana od Sarajeva, Zenice, Doboja, Dervente, Imotskog 116.000 Nijemaca uz podršku četnika kao vođića i obaveštajaca.

Glavni cilj je Jajce, gdje se nalazi vrhovno rukovodstvo Narodnooslobodilačkog pokreta Jugoslavije i na čelu sa drugom Titom, koje treba uništiti.

Iz Doboja kreće u napad 1. brdska njemačka divizija jačine 20.000 ljudi pravcem Teslić — pl. Borja — Vlačić — Jajce pod šifrovanim nazivom »Valdrauš« (huk šume).

Od Dervente preko Prnjavora kreće pomoćna borbeni grupa sastavljena od borbene grupe 187. njemačke rezervne divizije i 2. kavkaske brigade 1. kozačke divizije ukupno oko 15.000 ljudi pod šifrovanim nazivom »Napfkuhen« (pogača).

Pristizanjem u reon Banjaluke pomoćna borbeni grupa se odvajaju i pod komandom 15. brdskog njemačkog korpusa priprema napad na slobodnu teritoriju područja Kozare pod šifrovanim nazivom »Brandfakel« (buktinja).

Ovo nije bio simboličan naziv, već stvaran po kojemu je na osnovu naređenja generala Lejzera trebalo sve spaliti i uništiti na području Kozare kako ljude, tako i imovinu. To najbolje potvrđuje komandant 1. kozačke divizije general Panvic koji navodi da je dobio naređenje da opustoši čitave predjele u ovoj operaciji i da je to izvršio.²¹⁰

Zbog teške situacije u reonu Bosanske Kostajnice iz sastava 2. kavkaske brigade 1. kozačke divizije neposredno prije početka napada upućen je 6. terečki puk u Kostajnicu, a sastavu 2. brigade ostali su 3. i 5. puk ukupnog brojnog stanja 5.000 ljudi. Borbena grupa 187. rezervne njemačke divizije je imala 7.000 ljudi što čini 12.000 neprijateljskih vojnika koji su bili spremni za operaciju »Brandfakel«.

Komandant 15. brdskog korpusa donio je odluku o angažovanju 2. kavkaske brigade na sjevernim padinama Kozare na ravničastom i brežuljkastom zemljištu gdje brigada kao konjička jedinica može doći do punog izražaja.

Borbenu grupu 187. rezervne njemačke divizije treba angažovati preko planine Kozare sa juga prema sjeveru s ciljem da se kod sela Vojskove susretne sa 2. kavaskom brigadom te udruženim snagama produže dejstvo prema luku Una—Sana.²¹¹

Za početak napada 2. kavkaske brigade određen je 8. januar sa polaznih položaja Bosanska Gradiška—Orahova. Sa tih položaja nastupati preko Podgradaca i Jablanice prema Vojskovoju i dalje prema Knežici.

Njemačka 187. rezervna divizija nastupa sa polaznih položaja Klašnice — Ivanjska — Bistrica prema Lisini i

²¹⁰ AVII k. 21 rg. br. 40/1.

²¹¹ AVII NAV-N-T-314 Holl 561/181.

dalje prema Vojskovoј sa početkom napada 12. januara 1944.

Njemački komandant je predviđao svojom odlukom takav razvoj situacije da će dejstvom 2. kavkaskе brigade i 187. njemačke divizije partizani biti nabačeni u planinu Kozaru i tu biti uništeni.

Brigada je uspjela manevrom da izbije u reon Maslin Baira, gdje je prikupila snage i tako nije dozvolila neprijatelju da je razbije.

Na sektoru Bosanske Gradiške ostao je Gradiško-ljevčanski odred sa zadatkom da spriječava prodor neprijatelja na slobodnu teritoriju i obezbeđuje bolnicu u selu Jablanici, a pred jačim snagama neprijatelja povlači se prema Vojskovoј sa osobljem bolnice i ranjenicima.

Druga kavkaska brigada je krenula a napad 8. januara zauzimanjem sela Vrbaške. To su bili prednji dijelovi koji su produžili idućeg dana do Trebovljana i tu zanoćili.

U toku noći Gradiško-ljevčanski odred je napao neprijatelja i protjerao ga natrag u Vrbašku. Tada pristižu i glavne snage i u toj borbi Gradiško-ljevčanski odred ima 4 ranjena borca, ali ne napušta položaje dok se ne evakuiše bolnica. Neprijatelj sa konjicom u brzom naletu zarobljava teški mitraljez koji borci odreda uspevaju prethodno onesposobiti. Tom prilikom poginula je jedna drugarica.²¹²

Noću 11/12. januara odred se prebacio u selo "Vojskovo" odakle je po naređenju štaba 11. brigade slao patrole prema Bosanskoј Dubici, Orahovoј, Bosanskoј Gradiški i Lijeve Polju.

Dok je Gradiško-ljevčanski odred vodio teške borbe sa 30 puta jačim neprijateljem, 11. brigada je izvršila ne-

²¹² AVII k. 1626 rg. br. 17/1.

koliko napada, prije napada borbene grupe 187. rezervne njemačke divizije sa pravca Ivanjske i Bistrice.

Noću 9/10. januara 4. bataljon je uništio na Gugunovoj Glavici (južne padine planine Kozare) jednu satniju ustaša koje su Nijemci postavili prije početka ofanzive da im posluži kao otporna tačka i obavještajni punkt. Bataljon je uspio da likvidira ustaškog satnika sa svim komandnim osobljem. Zarobljeno je 5 ustaša. Plijen: puške, automati, puškomitraljezi, ostala ratna oprema i 5 konja.

Noću 10/11. januara 1944. 1. i 3. bataljon napali su I. bojnu 11. gorske pukovnije u Donjoj Dragotinji. Ubijeno je i ranjeno 8 domobrana, a bataljoni su imali 1 poginulog borca.

Jedanaestog januara 1. bataljon je odbio 1. bojnu II. gorske pukovnije koja je pokušala nasilno izviđati teren, a istočno od Brezičana. Bataljon je imao 1 poginulog i 6 ranjenih boraca.

Dvanaestog januara borbena grupa 187. rezervne njemačke divizije krenula je preko Mrakovice prema Vojskovoj. Na Bešića Poljani iz zasjede ih je dočekao 2. bataljon, ubio 5, a ranio nepoznat broj njemačkih vojnika.²¹³

Trinaestog januara po naređenju štaba brigade 1. i 3. bataljon su krenuli sa terena Karana na Maslin Bair. Za njima je krenuo i Kozarski odred.

Neprijatelj je za 2 dana prešao preko Kozare i već 14. januara brigada ga je napala i potisla u garnizone u Bosanskoj Dubici i Kostajnici.

Polovinom januara ponovo je uspostavljena slobodna teritorija područja Kozare. Neprijatelj je satjeran u uporišta pored Une odakle je češće vršio ispade radi pljačke i nasilnog izviđanja.

²¹³ AVII k. 776-A rg. br. 3/4.

U toku operacije, 2. kavkaska brigada počinila je užasne zločine nad narodom naročito na terenu Bosanske Gradiške. Najviše je stradao narod u selu Donji Podgradci, a posebno su zvjerski postupili prema 13 omladinki-skojevki iz sela Grbavci, koje su prethodno silovali, a potom masakrirali.

U Mlječanici su pronašli 3 žene i 6 djece koje su poubijali.

Pronašli su i barake bolnice u Jablanici, koje su zapalili.

U selima na sjevernim padinama Kozare zapalili su veći broj kuća i ubili više žena i djece koje su pohvatali.

Ovo je bila poslednja ofanziva od brojnih do tada koje je neprijatelj u toku rata i revolucije izvršio na području Kozare, koja se također završila neuspješno po neprijatelja, ali okrutna sa ubijanjem naroda, paljevinom kuća i pljačkom imovine kao i sve dotadašnje ofanzive.

Peti dio

BORBE JANUAR - JUNI 1944.

OPŠTA SITUACIJA

Dvadesetčetvrtog decembra 1943. Crvena armija započinje novu ofanzivu i do marta 1944. izbija na granicu Rumunije. Istovremeno anglo-amerikanci vrše pripreme u južnoj Italiji za novu ofanzivu. O tim pripremama njemačka vrhovna komanda oružane sile dobija redovno izvještaje od svoje obavještajne službe. Međutim, kada će i gdje početi pripremana ofanziva, njemački obavještajci nisu mogli doznati.

Nemajući podataka o daljim strategijskim planovima snaga anti-hitlerovske koalicije, njemačka vrhovna komanda zasniva svoje planove na pretpostavci da će najverovatnije anglo-američke snage uz sadejstvo jedinica NOV i POJ izvršiti desant na sjeverni i srednji dio istočne obale Jadranskog mora.

Njemačka vrhovna komanda potpuno tačno je procijenila ulogu i značaj NOV i POJ koja je već tada zimi 1944. sa 11 korpusa i preko 400.000 boraca bila najjača sila na Balkanu vezujući preko 1,200.000 neprijateljskih vojnika. Ona je kao takva bila sastavni dio snaga anti-hitlerovske koalicije i uključila se u strategijske planove saveznika za uništenje fašističke Njemačke.

Teritorija Jugoslavije za fašističku Njemačku bila je vrlo značajna ne samo iz vojnostrategijskih razloga, već isto toliko i više zbog njenog ogromnog rudnog i šumskog bogatstva, bogatstvo poljoprivrednim proizvodima toliko potrebno Njemačkoj za vođenje rata. Zato njemačka komanda Jugoistoka zimi 1944. po naređenju njemačke vrhovne komande oružane sile donosi tri glavna zadatka:

Prvi, nastojati i dalje uništiti vrhovno rukovodstvo NOP-a kojim će se nanijeti najveći udarac NOV i POJ, te u vezi s tim vršiti ubrzane detaljne pripreme.

Drugi, dijelom snaga braniti Balkan strategijskim pravcima, na prvom mjestu dolinu Une.

Treći, dijelom snaga obezbjeđiti eksploataciju prirodnog bogatstva Jugoslavije.

*

Štab 4. krajiške divizije zimi i u proljeće 1944. su sačinjavali: komandant Petar Vojnović, politički komesar Dmitar Bajalica od februara 1944. i zamjenik komandanta Vojo Todorović do 26. marta 1944, kada je postavljen za komandanta 39. krajiške divizije, a na njegovo mjesto je postavljen Uroš Bogunović-Roca.

KADROVSKE PROMJENE U 11. BRIGADI

Do kadrovskih promjena došlo je zimi i u proljeće 1944. i u 11. brigadi.

Politički komesar brigade Milan Vrhovac krajem januara 1944. upućen je na politički rad na teren. Na njegovo mjesto postavljen je Redžo Terzić.

Nakon svih promjena od formiranja brigade sastav rukovodoćeg kadra brigade na dan 29. februara 1944. bio je sljedeći:

Štab 11. kozaračke brigade: komandant Žarko Zgonjanin, politički komesar Redžo Terzić, zamjenik komandanta Mikan Marjanović, zamjenik političkog komesara Zivko Rodić, načelnik štaba Ljuban Crnobrnja, obavještajni oficir Mićo Obradović, intendant Marko Pejaković. Ljekar brigade dr Ivo Salek i referent saniteta Jovanka Bajić do aprila, a od aprila do kraja decembra 1944. Mileva Kusonić.

Štab 1. bataljona: komandant Branko Vignjević, politički komesar Smail Šerić, zamjenik komandanta Rade Batić i zamjenik političkog komesara Milorad Kovačević.

Komanda 1. čete 1. bataljona: komandir Stojan Subotić, politički komesar Ranko Ninkijević, zamjenik komandira Stojan Graonić i zamjenik političkog komesara Ljuban Zec.

Komanda 2. čete 1. bataljona: komandir Petar Misirača, politički komesar Spasoja Zlokapa, zamjenik komandira Mihajlo Janjetović i zamjenik političkog komesara Miloš Šurlan.

Komanda 3. čete 1. bataljona: komandir Gojko Gajić, politički komesar Slavko Mikulić, zamjenik komandira Veljko Babić i zamjenik političkog komesara Ljuban Stupar.

Štab 2. bataljona: komandant Branko Popović, politički komesar Slavko Havić, zamjenik komandanta Mirko Bašić i zamjenik političkog komesara Mirko Predojević.

Komanda 1. čete 2. bataljona: komandir Miloš Kasabašić, politički komesar Milivoje Veselinović, zamjenik komandira Uroš Stojaković i zamjenik političkog komesara Blagoje Miodrag.

Komanda 2. čete 2. bataljona: komandir Lazo Predojević, politički komesar Gojko Vujičić, zamjenik komandira Miilvoje Popović i zamjenik političkog komesara Ostoja Tubin.

Komanda 3. čete 2. bataljona: komandir Lazar Skorić, politički komesar Trivun Latinović, zamjenik komandira Boško Đurić i zamjenik političkog komesara Stojan Stojnić.

Stab 3. bataljona: komandant Đuro Milinović, politički komesar Milan Kalinić, zamjenik komandanta Rajko Gavrilović i zamjenik političkog komesara Jovica Kos.

Komanda 1. čete 3. bataljona: komandir Lazo Popović, politički komesar Milan Subotić, zamjenik komandira Mile Pucar i zamjenik političkog komesara Mirko Krnjajić.

Komanda 2. čete 3. bataljona: komandir Vid Sladojević, politički komesar Stojan Dojčinović, zamjenik komandira Branko Španović i zamjenik političkog komesara Gligo Stojaković.

Komanda 3. čete 3. bataljona: komandir Miloš Konđić, politički komesar Milan Bošnjak, zamjenik komandira Vaskrsije Zrnić i zamjenik političkog komesara Simo Resan.

Stab 4. bataljona: komandant Trivun Pralica, politički komesar Rajko Kukolj, zamjenik političkog komesara Duka Trninić i zamjenik komandanta Dušan Obradović.

Komanda 1. čete 4. bataljona: komandir Mirko Djeļajac, politički komesar Mirko Tomić, zamjenik komandira Miloš Remetić i zamjenik političkog komesara Mićo Latinović.

Komanda 2. čete 4. bataljona: komandir Mirko Jovanić, politički komesar Muhamed Đeldum, zamjenik ko-

mandira Milan Pilipović i zamjenik političkog komesara Anton Milinković.

Komanda 3. čete 4. bataljona: komandir Rade Meded, politički komesar Bogdan Šmitran, zamjenik komandira Nikola Ćuk i zamjenik političkog komesara Dušan Raičević.

Tehnička četa brigade: komandir Vinko Menart, politički komesar Svetislav Radakov, zamjenik komandira Radoje Čađo i zamjenik političkog komesara Jovan Škrbić.²¹⁴

Na prijedlog štaba brigade, štab 4. divizije svojom naredbom izvršio je kadrovske promjene u sastavu štabova bataljona i Gradiško-ljevčanskog NOP odreda 11. marta: za komandanta 1. bataljona postavljen je Mirko Bašić, za zamjenika političkog komesara 1. bataljona Slavko Mikulić, za zamjenika komandanta 2. bataljona postavljen je Đuro Vučenović do tada komandant Gradiško-ljevčanskog odreda. Za komandanta Gradiško-ljevčanskog odreda postavljen je Rajko Gavrilović. Za političkog komesara odreda postavljen je Milorad Kovačević.²¹⁵

Štab 4. divizije razmatrajući kadrovske potrebe u vezi sa planom daljeg vojno-stručnog, političkog i kulturno-prosvjetnog uzdizanja boračkog i rukovodećeg sastava divizije, kao i daljeg organizacionog i formacijskog jačanja svih jedinica divizije kao cjeline, na osnovu izvještaja štaba 11. brigade naredio je krajem marta 1944. da se u štab divizije upute slijedeće drugarice i drugovi: Milka Trubarac, Anda Tubin, Ranko Ninkijević, Svetislav Radakov. inženjer i Drago Karasijević. U ljeto Drago Karasijević je postavljen za političkog komesara podoficirske škole divizije.²¹⁶

²⁴ AVII k. 460-A rg. br. 22/1—8.

²⁵ AVII k. 760-A rg. br. 11/5.

²⁶ AVII k. 776-A rg. br. 11/5.

Drugog maja 1944. na mjesto Miće Obradovića za obaveštajnog oficira 11. brigade je postavljen Zdravko Cupović, a za njegovog pomoćnika Dušan Babić.²¹⁷

Krajem maja 1944. 11. brigada je uputila u štab divizije kompletnu komandu zaštitne čete divizije sastava: komandir Stojan Subotić, politički komesar Trivun Latinović, zamjenik komandira čete Dušan Kotur, zamjenik političkog komesara Ostoja Tubin i politički delegat voda Cornenki Vlado.²¹⁸

Štab 4. krajiške NOU divizije na osnovu izvještaja štaba 11. brigade uočio je da brigada ima veliki broj iskusnih i provjerenih boraca od kojih je svaki drugi bio član KPJ ili SKOJ-a. Odlučio je da postepeno povlači te kadrove u specijalne jedinice pri štabu divizije, odnosno da ih upućuje na razne kurseve i školuje te pripremi za rukovodeće dužnosti.

Po tom osnovu, brigada je za zaštitnu četu divizije uputila 41 borca, 20 boraca za artiljerijske jedinice i 10 boraca za inženjerske jedinice.²¹⁹

Kao što se vidi 11. brigada je zaista bila neiscrpan izvor kadrova ne samo oficirskih, već i podoficirskih.

U prilog tome govori prijedlog za unapređenje komandira odeljenja u podoficirske činove:

1. Zrnić L. Gojko, rođen 1924. u Piskavice, po zanimanju težak, u NOV-u od 24. 12. 1941. na dužnosti desetara, predlaže se u čin starijeg vodnika.

2. Prpoš L. Rade, 1914, Omarska, težak, 21. 6. 1943, desetar — stariji vodnik.

3. Golubović S. Dušan, 1924, Zecovi, težak, 15. 10. 1941, desetar — stariji vodnik.

4. Zdjelar 2. Mladen, 1922, Prijedor, težak, 19. 9. 1943. borac — mlađi vodnik.

5. Kos I. Savo, 1915, Lamovita, težak, 10. 11. 1943. borac — mlađi vodnik.

²¹⁷ AVII k. 460-A rg. br. 7/1—11.

^{2,8} AVII k. 776-A rg. br. 26/4.

²ⁿ AVII k. 776-A rg. br. 6/15.

6. Samardžija L. Desa, 1925, Draksenić, težak, 20. 1. 1942, borac — mlađi vodnik.
7. Zivković M. Dušan, 1922, Široka Rijeka, strojobravar, 8. 8. 1941, borac — stariji vodnik.
8. Lajić M. Milan, 1912, Lamovita, težak, 10. 6. 1913, borac — vodnik.
9. Lukić M. Niko, 1919, Omarska, težak, 28. 8. 1941, desetar — stariji vodnik.
10. Babić S. Dragutin, 1916, Bos. Gradiška, težak, 15. 2. 1943, desetar — vodnik.
11. Stevan P. Golub, 1911, Bos. Gradiška, težak, 20. 9. 1941, desetar — stariji vodnik.
12. Stijak K. Vlado, 1916, Lepenica, težak, 12. 5. 1943, borac — mlađi vodnik.
13. Zeželj S. Branko, 1921, Prijedor, težak, 5. 5. 1942, desetar — vodnik.
14. Čekić M. Milan, 1923, Banjaluka, težak, 12. 9. 1943, desetar — stariji vodnik.
15. Jović S. Stanko, 1924, Bos. Gradiška, težak, 10. 2. 1912, bolničar — stariji vodnik.
16. Đudić I. Vaskrsija, 1915, Prijedor, težak, 10. 6. 1943, kurir — mlađi vodnik.
17. Radulj N. Košta, 1914, Prijedor, težak, 16. 6. 1943, kurir — mlađi vodnik.
18. Grujić R. Stanko, 1926, Prijedor, težak, 20. 3. 1942, kurir — mlađi vodnik.
19. Gubić T. Milan, 1926, Prijedor, đak, 22. 6. 1943, pisar — vodnik.
20. Pecelj Đ. Đurađ, 1925, težak, 10. 4. 1943, borac — mlađi vodnik.
21. Anđić R. Novak, 1921, Prijedor, težak, 12. 10. 1943, desetar — stariji vodnik.
22. Begović P. Mile, 1911, Omarska, težak, 26. 12. 1943, desetar — stariji vodnik.
23. Jokić J. Dušan, 1924, Omarska, težak, 7. 4. 1942, borac — stariji vodnik.
24. Novak J. Zvonko, 1921, Ključ, radnik, 4. 11. 1943, borac — stariji vodnik.
25. Kukić N. Radovan, 1924, Omarska, težak, 14. 6. 1942, borac — stariji vodnik.
26. Krecelj P. Ostoja, 1921, Prijedor, težak, 5. 5. 1942, borac — stariji vodnik.
27. Đurđević V. Luka, 1924, Omarska, težak, 6. 5. 1942, borac — stariji vodnik.
28. Knežević S. Vuka, 1924, Bos. Gradiška, težak, 27. 7. 1942, četna bolničarka — st. vodnik.
29. Kondić S. Cvijo, 1912, Slabinje, težak, 10. 5. 1942, zamjenik intendanta 1. bataljona — st. vodnik.
30. Kolundžija S. Mladen, 1912, G. Vodičevo, težak, 17. 7. 1941, ekonom u 1. bataljonu — stariji vodnik.

31. Zgowjan P. Mirko, 1912, V. Zuljevica, radnik, 29. 9. 1942, četni ekonom 1. bataljona — st. vodnik.
32. Marjanović J. Đuro, 1915, Oštra Luka, trg. pomoćnik, 17. 12. 1942, ekonom u 1. bataljonu — vodnik.
33. Ranković S. Milan, 1917, Cerovljani, trgovac, 17. 3. 1943, zamj. intendanta 4. bataljona — vodnik.
34. Janković S. Mladen, 1912, Cerovica, težak, 15. 5. 1942, čet. ekonom u 1. bataljonu — vodnik.
35. Zrnić N. Mirko, 1911, Babić, radnik, 5. 10. 1941, čet. ekonom u 4. bataljonu — vodnik.
36. Jelisavac M. Dušan, 1910, Grmušani, radnik, 8. 10. 1941, čet. ekonom u 4. bataljonu — st. vodnik.
37. Tomaš N. Dušan, 1911, Brekinja, težak, 13. 10. 1943, čet. ekonom 4. bataljona — ml. vodnik.
38. Trmošljanin I., 1913, Slabinja, težak, 28. 7. 1941, ekonom čete za vezu — vodnik.
39. Slepac S. Pero, 1896, Čitluk, radnik, 1. 10. 1941, čet. ekonom — st. vodnik.
40. Gvozden S. Đorđe, 1921, Laminci, radnik, 16. 1. 1943, zamj. int. 2. bataljona — vodnik.
41. Popović N. Milorad, 1924, Motike, trg. pomoćnik, 5. 3. 1943, čet. ekonom 2. bataljona — desetar.
42. Sadžak M. Jovo, 1910, Strigova, težak, 20. 10. 1941, čet. ekonom 2. bataljona — st. vodnik.
43. Gnjatović Đ. Stojan, 1920, Orlovci, težak, 15. 2. 1942, čet. ekonom 2. bataljona — st. vodnik.
44. Milaković S. Milorad 1920, Grbavci, radnik, 21. 11. 1941, zamj. int. 3. bataljona — st. vodnik.
45. Gajić Dragutin, 1919, Trebovljani, težak, 8. 5. 1942, čet. ekonom 3. bataljona — vodnik.
46. Stanić Miloš, 1909, Klekovci, težak, 20. 12. 1941, četni ekonom 3. bataljona — zastavnik.
47. Jerić Stojan, 1906, Suvaja, težak, 11. 1. 1942, čet. ekonom 3. bataljona — st. vodnik.
48. Sević Rajko, 1920, Zujevica, težak, 10. 4. 1942, ekonom u štabu brigade — st. vodnik.
49. Balaban T. Dmitar, 1914, Slabinja, težak, 10. 10. 1941, referent saniteta 1. bataljona — zastavnik.
50. Balaban J. Bosiljka, 1922, Glamoč, đak, 16. 6. 1942, zam. ref. saniteta 1. bataljona — vodnik.
51. Gajić O. Jovan, 1919, Bos. Novi, težak, 28. 7. 1941, čet. bolničar 1. bataljona — desetar.
52. Keča O. Stoja, 1923, Slabinja, domaćica, 14. 9. 1943, vod. bolničarka — desetar.
53. Damjanović D. Nada, 1926, Bos. Novi, domaćica, 10. 9. 1943, vod. bolničarka — desetar.
54. Mihalić O. Luka, 1909, Bos. Novi, težak, 1. 3. 1942, čet. bolničar — ml. vodnik.
55. Bera I. Milka, 1927, Bos. Novi, domaćica, 16. 8. 1943, vod. ni bolničar — desetar.

56. Bosiočić M. Vukosava, 1925, Pobrđani, domaćica, 3. 5. 1943, čet. bolničar — mlađi vodnik.
57. Janjetović M. Dragan, 1918, Bos. Novi, težak, 2. 1. 1942, vod. bolničar — mlađi vodnik.
58. Kusonić Đ. Mileva, 1922, Prijedor, domaćica, 25. 10. 1941, ref. saniteta 2. bataljona — st. vodnik.
59. Miodrag N. Milica, 1921, Prijedor, domaćica, 15. 8. 1943, vodna bolničarka — desetar.
60. Batajić M. Milka, 1922, Bos. Dubica, domaćica, 15. 1. 1943, vodna bolničarka — desetar.
61. Tubin M. Stana, 1914, Prijedor, domaćica, 10. 7. 1942, vodna bolničarka — desetar.
62. Jonić S. Stanko, 1924, Bos. Gradiška, težak, 26. 2. 1943, vodni bolničar — desetar.
63. Batajić Đ. Jelena, 1924, Bos. Dubica, domaćica, 1. 7. 1942, četna bolničarka — ml. vodnik.
64. Novaković Milja, 1923, Bos. Gradiška, domaćica, 1942, referent saniteta 3. bataljona — st. vodnik.
65. Bjelajac Dara, 1924, Bos. Gradiška, đak, 23. 12. 1941, zamjenik ref. saniteta 3. bataljona — st. vodnik.
66. Dimić Koviljka, 1924, Bos. Dubica, domaćica, 1942, četna bolničarka — desetar.
67. Brkić Stojanka, 1924, Bos. Gradiška, domaćica, 3. 5. 1942, četna bolničarka — desetar.
68. Kučuk Vuka, 1923, Turjak, domaćica, 20. 12. 1942, vodna bolničarka — desetar.
69. Lončar Jovanka, 1925, Bos. Dubica, domaćica, 28. 1. 1942, četna bolničarka — ml. vodnik.
70. Zmijanjac Jovanka, 1924, Bos. Dubica, domaćica, 14. 7. 43, vodna bolničarka — desetar.
71. Repajić Olga, 1926, Bos. Dubica, domaćica, 7. 1. 1942, četna bolničarka — ml. vodnik.
72. Vujičić Anka, 1920, Bos. Gradiška, domaćica, 12. 3. 1943, vodna bolničarka — desetar.
73. Ljoljić Gospava 1920, Bos. Gradiška, domaćica, 12. 8. 1943, vodna bolničarka — desetar.
74. Đaković Cvijo, 1914, Bos. Kostajnica, težak, 15. 6. 1942, ref. saniteta 4. bataljona — st. vodnik.
75. Dragaš S. Radosava, 1921, Bos. Dubica, krojač, 7. 1. 1942, zamj. ref. saniteta 4. bataljona — vodnik.
76. Savie B. Zagorka, 1925, Bos. Gradiška, domaćica, 9. 10. 1941, četna bolničarka — vodnik.
77. Jagodić Danica, 1926, Bos. Gradiška, domaćica, 27. 7. 1943, vodna bolničarka — desetar.
78. Novaković M. Zora, 1926, Bos. Gradiška, domaćica, 13. 9. 1942, vodna bolničarka — desetar.
79. Vujanović P. Stana, 1926, Bos. Novi, domaćica, 10. 6. 1943, četna bolničarka — desetar.
80. Alavauk P. Dragica, 1924, Bos. Dubica, domaćica, 10. 8. 1942, vodna bolničarka — desetar.

81. Vukosavac Đ. Mileva, 1925, Bos. Novi, domaćica, 23. 5. 1942, vodna bolničarka — desetar.
82. Starčević M. Dragica, 1924, Bos. Dubica, domaćica, 9. 1. 1942, četna bolničarka — ml. vodnik
83. Cerovac P. Stojanka, 1925, Bos. Gradiška, domaćica, 10. 7. 1943, vodna bolničarka — desetar.
84. Raković M. Danica, 1926, Bos. Gradiška, domaćica, vodna bolničarka — desetar.
85. Banjac Zora 1925, Bos. Dubica, domaćica, avg. 1942, bolničarka u štabu brigade — desetar.
86. Kostić J. Rade, 1917, Bos. Novi, težak, 10. 12. 1941, higijeničar u štabu brigade — st. vodnik.
87. Berić V. Mlado, 1913, Omarska, težak, 27. 9. 1943, desetar — st. vodnik.
88. Ljiljak M. Dušan, 1923, Bos. Novi, težak, 15. 10. 1942, destar — stariji vodnik.
89. Banjac O. Mirko, 1913, Strigova, težak, 18. 7. 1942, desetar — stariji vodnik.
90. Janjetović Mirko, 1924, Svodna, težak, 13. 3. 1942, desetar — stariji vodnik.
91. Vignjević Stojna, 1920, Jablanica, domaćica, 14. 7. 1942, četna bolničarka — stariji vodnik.
92. Gajić M. Jovo, 1910, Grabašnica, težak, 28. 8. 1941, četni bolničar — stariji vodnik.
93. Bundalo Mirko, Strigova.
94. Balaban Boško, 1925, Jutrogušta, težak, 10. 7. 1942, borac — vodnik.
95. Mašala Dragan, 1926, Devetaci, težak, 4. 11. 1942, borac — mlađi vodnik.
96. Đurić Ljuban, 1925, Vodičevo, težak 14. 6. 1943, borac — mlađi vodnik.
97. Stijak Ilija, 1925, Petrinja, težak, 10. 1. 1942, desetar — mlađi vodnik.
98. Hodžić Izet, 1914, Ljubija, brico, 15. 7. 1943, borac — mlađi vodnik.
99. Golić Mujo, 1921 Kostajnica, radnik, 9. 9. 1943, borac — mlađi vodnik.
100. Đurđević Radoja, 1914, Omarska, težak, 27. 9. 1943, borac — mlađi vodnik.
101. Graonić Stojan, 1920, Petkovac, radnik, desetar — stariji vodnik.
102. Cecik S. Rade, 1923, Slatina, težak, 1. 7. 1942, desetar — stariji vodnik.
103. Zlojutro Mirko, 1921, Bistrica, težak, 10. 5. 1942, desetar — vodnik.
104. Vrsajko Stevo, 1913, Hrv. Dubica, težak, 10. 10. 1942, desetar — vodnik.
105. Pavić Slavko, 1921, Karajzovci, težak, 10. 12. 1942, desetar — vodnik.
106. Bakić V. Vojin, 1923, Međuvođe, težak, 1. 6. 1942, desetar — vodnik.

107. Baltić Đoko, 1924, Orlovci, težak, 15. 4. 1942, desetar — vodnik.
108. Balta Dušan 1921, Gravište.
109. Pejić Milutin, 1925, Lamovita, težak, 24. 4. 1942, desetar — vodnik.
110. Jović Simeon, 1922, Severovci, težak 1. 3. 1943, desetar — mlađi vodnik.
111. Dmitrašinović Bogdan, 1920, Petkovac, težak, 18. 6. 1943, borac — mlađi vodnik.
112. Zgonjanin Cvijo, 1922, Ahmetovci, težak, 10. 11. 1942, borac — mlađi vodnik.
113. Soldat Jovo 1921, Trgovište, težak, 15. 6. 1942, desetar — vodnik.
114. Miletić Zivko, 1920, Vojskovac, težak, 11. 8. 1942, kurir — stariji vodnik.
115. Soldat Nikola, 1925, Jelička, težak, 11. 8. 1942, borac — stariji vodnik.
116. Lajšić Petar, 1920, Blagaj, težak (nečitko), ml. vodnik.
117. Sladojević Rajko, 1922, Troševi, trg. pomoćnik, 7. 5. 1943, destar — mlađi vodnik.
118. Aćimović Mičo, 1906, Dvorište, težak, 22. 8. 1941, destar — stariji vodnik.
119. Brdar Slavko, 1920, Dragotinja, radnik, 5. 5. 1942, desetar — vodnik.
120. Arsenić Dragutin, 1922, Johova, težak, 1941, desetar — stariji vodnik.
121. Đaković Milan, 1923, Dragotinja, težak, 20. 6. 1942, desetar — vodnik.
122. Muharem Mirko, 1920, Mrakodol, težak, 20. 9. 1942, borac — mlađi vodnik.
123. Kondić Slavko, 1910, Slatina, težak, 20. 1. 1942, borac — mlađi vodnik.
124. Srdić Sreten, 1910, Orlovci, težak (nečitko), vodnik.
125. Slepčević Luka, 1921, Turjak, težak, 15. 12. 1941, desetar — stariji vodnik.
126. Eškić Smail, 1916, Bos. Petrovac, činovnik, 9. 8. 1943, pisar u bataljonu — stariji vodnik.
127. Nežirović Muhamed, 1906, Cela, fotograf, 20. 1. 1942, telefonista — stariji vodnik.
128. Despotović Milan, 1921, Busnovi, težak, 23. 5. 1942, borac — vodnik.
129. Stojnić Milan, 1917, Petrov Gaj, obućar, 1. 6. 1942, borac — vodnik.
130. Simonović Todor, 1913, Kovačica, težak, 1. 6. 1943, borac — mlađi vodnik.
131. Stojanović Zivko, 1913, Kovačica, težak, 1. 6. 1943, borac — mlađi vodnik.
132. Kukić Radovan, 1924, Bistrica, težak, (nečitko), borac — mlađi vodnik.

133. Majer Stjepan, 1916, Foča, težak, 22. 9. 1943, borac — mladi vodnik.
134. Kosović Ljubomir, 1924, Podgradci, težak, 17. 4. 1942, borac — vodnik.
135. Novaković Ostoja, 1924, Garevci, težak, 11. 4. 1943. •desetar — vodnik.
136. Lukić L. Ostoja, 1925, Petrov Gaj, težak, 6. 5. 1943, borac — mladi vodnik.
137. Sekulić J. Ostoja, 1917, Omarska, težak, 15. 4. 1942, •destar — stariji vodnik.
138. Golub Stevan, 1911, Bistrica, težak, 20. 11. 1941, borac — vodnik.
139. Zrnić Đorđe, 1923, Piskavica, težak, 28. 4. 1942, desetar — vodnik.
140. Seker Dragan, 1924, Kalenderi, težak (nečitko), vodnik.
141. Zivković Dušan, 1922, Rijeka, mehaničar, 15. 9. 1941, borac — vodnik.
142. Zrnić Gojko, 1924, Piskavica, težak, 13. 7. 1941, borac — •vodnik.
143. Kovačević Sretko, 1923, Božići, težak, 15. 3. 1942, borac — vodnik.
144. Vasiljević Đoko, 1926, Prijedor, težak, 17. 6. 1942, borac — vodnik.
145. Gajić Rade, 1920, Balta Jaruge, težak, 10. 4. 1942, desetar — vodnik.
146. Savić Dušan, 1924, Busnovi, težak, 13. 2. 1942, desetar — vodnik.
147. Corić Sretko 1924, Prijedor, težak, 4. 5. 1942, desetar — vodnik.
148. Popović Dušan, 1924, Cela, težak, 20. 5. 1942, desetar — vodnik.
149. Savić Milan, 1924, Tomašice, težak, 10. 4. 1942, borac — mladi vodnik.
150. Marjanović Đuro, 1915, Oštra Luka, trg. pomoćnik, 20. 12. 1942, četni ekonom — stariji vodnik.
151. Starčević Ljuban, 1921, Bos. Novi, težak, 5. 3. 1942, borac — vodnik.
152. Vujanović Ljuban, 1912, Slabinja, težak, 5. 3. 1942, čet. bolničar — stariji vodnik.
153. Maleš Mikan, 1909, Kalenderi, težak, 8. 4. 1942, borac — mladi vodnik.
154. Tubin Teodor, 1919, Ušivac, težak, 14. 10. 1942, borac — mladi vodnik.
155. Stojnić Vaso, 1923, Pobrđani, težak, 4. 8. 1942, borac — mladi vodnik.
156. Surlan Dragan, 1922, Devetaci, težak, 10. 5. 1942, borac — mladi vodnik.
157. Kreča Mirko, 1912, Bos. Novi, težak, 18. 4. 1942, borac — mladi vodnik.

138. Đenadija Ljuban, 1923, Mrakodol, težak, 10. 2. 1942, niš. puškomitraljesca — mlađi vodnik.
159. Misirača Mladen, 1922, 2uljevica, težak, 7. 10. 1942, desetar — stariji vodnik.
160. Kondić Cvijo, 1909, Slabinja, težak, 2. 4. 1942, borac — vodnik.
161. Kukavica Mladen 1916, Bos. Novi, težak, 11. 10. 1941, desetar — stariji vodnik.
162. Vukić Anka, 1924, Gradina, domaćica, 27. 2. 1942, borac — stariji vodnik.
163. Muhić Zaim, 1916, Cazin, težak, 9. 5. 1943, borac — mlađi vodnik.
164. Samac Petar 1918, Bos. Kostajnica, težak, 2. 10. 1941, borac — vodnik.
165. Ugren Mičo, 1914, Strigova, težak, 1. 2. 1942, nišandžija teš. mitraljeza — vodnik.
166. Marin Sretko, 1924, Čitluk, težak, 6. 8. 1942, desetar — vodnik.
167. Rodić Vojislav, 1903, Strigova, težak, 8. 10. 1942, desetar — vodnik.
168. Marin Milan 1922, Čitluk, težak, 3. 8. 1942, borac — mlađi vodnik.
169. Radojčić Dušan, 1908, Slabinje, težak, 18. 6. 1943, čet. ekonom — mlađi vodnik.
170. Jagodić Danica, 1926, Bos. Gradiška, domaćica, 12. 7. 1943, četna bolničarka — vodnik.
171. Marjanović Rosa, 1927, Bačvani, domaćica 12. 7. 1943, vodna bolničarka — mlađi vodnik.
172. Damjanović Nada, 1926, Ravnice, domaćica, 10. 8. 1943, vodna bolničarka — mlađi vodnik.
173. Miljanović Nevenka, 1926, Romanovci, domaćica, 27. 12. 1943, vodna bolničarka — mlađi vodnik.
174. Bera Milka, 1926, Bos. Novi, domaćica, 20. 7. 1943, vodna bolničarka — mlađi vodnik.
175. Vlajinić Milka, 1927, Draksenić, domaćica, 2. 12. 1942, vodna bolničarka — mlađi vodnik.
176. Rodić Mikan, 1924, Jutrogušta, težak, 13. 11. 1941, borac — stariji vodnik.
177. Ristić Jovo 1923, Vilusi, težak, 9. 12. 1942, desetar — vodnik.
178. Babić Đuro, 1919, Bijukovac, težak, 20. 9. 1942, desetar — stariji vodnik.
179. Palija Rajko, 1913, Slabinja, težak, 15. 10. 1941, desetar — stariji vodnik.
180. Banović Nikola, 1923, Bos. Gradiška, težak, 27. 12. 1943, borac — mlađi vodnik.
181. Obić Alija, 1924, Bos. Gradiška, težak, 6. 6. 1943, borac — mlađi vodnik.
182. Babić Miloš, 1921, Bos. Gradiška, težak, 7. 9. 1943, borac — mlađi vodnik.

183. Đukić Dušan, 1923, Bos. Gradiška, težak, 5. 5. 1943, borac — mlađi vodnik.
184. Svraka Ilija, 1922, Bos. Gradiška, težak, 17. 9. 1943, borac — mlađi vodnik.
185. Batajić Ranko, 1917, Međeđa, težak, 22. 2. 1942, borac — mlađi vodnik.
186. Zarić Redžo, 1920, Kozarac, mesar, 15. 7. 1943, borac — mlađi vodnik.
187. Nenadić Stanko, 1921, Bos. Gradiška, težak, 10. 6. 1942, borac — mlađi vodnik.
188. Mijatović Ljubo, 1920, Piskavica, težak, 10. 4. 1942, desetar — vodnik.
189. Grbović Ljubo, 1923, Bo. Gradiška, težak, 30. 10. 1942, nišandžija puškomitraljeza — vodnik.
190. Mirjanić Miko, 1923, Bakinci, težak, 15. 7. 1943, nišandžija puškomitraljeza — vodnik.
191. Cosić Zivko, 1923, Ivankovci, mesar, 13. 9. 1943, desetar — vodnik.
192. Smitran Desimir, 1925, Turjak, težak, 10. 1. 1943, borac — mlađi vodnik.
193. Dimić Koviljka, 1925, Pucari, domaćica, 10. 9. 1942, četni bolničar — vodnik.
194. Mitrović Dušan, 1923, Bos. Gradiška, težak, 21. 1. 1943, desetar — vodnik.
195. Kesar Nikola, 1913, Bos. Gradiška, težak, 23. 9. 1943, borac — mlađi vodnik.
196. Kelečević Vico, 1921, Bos. Gradiška, težak, 23. 4. 1943, borac — mlađi vodnik.
197. Vehalagić Hazim, 1922, Banjaluka, trg. pom. 10. 7. 1943, borac — mlađi vodnik.
198. Kovačević Sulejman, 1920, Banjaluka, berber, 18. 9. 1943, borac — mlađi vodnik.
199. Lajić Stanko, 1921, Bitrica, težak, 12. 11. 1942, desetar — stariji vodnik.
200. Kučuk Vuka, 1924, Kijevci, domaćica, 1. 1. 1942, četna bolničarka — stariji vodnik.
201. Ličanin Đuja, 1923, Slabinja, domaćica, 27. 4. 1943, borac — mlađi vodnik.
202. Curin Dušan, 1912, Bos. Dubica, radnik, 22. 5. 1943, borac — mlađi vodnik.
203. Brlić Ivica, 1923, Kutina, radnik, 20. 11. 1943, desetar — vodnik.
204. Jurišić Gojko, 1916, Sremska Mitrovica, radnik, 10. 7. 1943, četni ekonom — vodnik.
205. Dmitrović Mirko, 1920, Bos. Gradiška, težak, 10. 2. 1943, desetar — vodnik.
206. Tutkman Ivan, 1922, Popovača, težak, 18. 4. 1943, borac — mlađi vodnik.
207. Raca Mihailo, 1917, Mrčevci, težak, 20. 8. 1943, desetar — vodnik.

208. Dejanović Pero, 1923, Mrčevci, težak, 20. 8. 1943, borac — mlađi vodnik.
209. Kelečević Milan, 1923, Seferovci, trg. pomoćnik, 20. 8. 1943, borac — mlađi vodnik.
210. Barašanin Teodor, 1923, Laminci, težak, 17. 3. 1942, borac — mlađi vodnik.
211. Vujičić Anka, 1926, Vojskova, domaćica, 10. 10. 1942, vodna bolničarka — vodnik.
212. Gojić Zivko, 1927, Bos. Gradiška, težak, 20. 8. 1943, vodni bolničar — mlađi vodnik.
213. Prlja Koviljča, 1921, Banjaluka, domaćica, 25. 9. 1943, vodni bolničar — mlađi vodnik.
214. Gajić Dragutin, 1919, Bos. Gradiška, težak, 20. 7. 1943, četni ekonom — mlađi vodnik.
215. Kotur Milutin, 1921, Jablanica, težak, 10. 5. 1943, desetar — mlađi vodnik.
216. Stakić Jovo, 1909, Bo. Dubica, težak, 12. 4. 1943, desetar — mlađi vodnik.
217. Miljević Milan, 1911, Mrčevci, službenik, 10. 5. 1943, desetar — mlađi vodnik.
218. Zgonjan Cvijo, 1922, Ahmetovci, težak, 6. 3. 1942, desetar — vodnik.
219. Vukelja Pero, 1919, Johova, težak, 28. 8. 1941, desetar — stariji vodnik.
220. Aleksić Boško, 1921, Seferovci, težak, 3. 10. 1943, desetar — mlađi vodnik.
221. Trivunović Đorđo, 1919, Bos. Novi, težak, 27. 6. 1942, desetar — stariji vodnik.
222. Alagić Mehmed, 1919, Banjaluka, đak, 27. 7. 1943, desetar — mlađi vodnik.
223. Tomić Ante, 1920, Petrinja, težak, 9. 9. 1943, desetar — mlađi vodnik.
224. Vračar Košta, 1912, Prijedor, težak, 20. 9. 1943, borac — mlađi vodnik.
225. Paspalj D Mitar, 1921, Bistrica, radnik, 3. 11. 1943, borac — mlađi vodnik.
226. Latacki Ivan, 1921, Prijedor, radnik, 9. 9. 1943, borac — mlađi vodnik.
227. Bajić Stevo, 1924, Bos. Gradiška, težak, 15. 7. 1943, borac — mlađi vodnik.
228. Borojević Rajko, 1914, Bos. Gradiška, težak, 1. 8. 1943, desetar — mlađi vodnik.
229. Međed Velimir, 1921, Vojskova, težak, 2. 6. 1942, desetar — vodnik.
230. Grandić Zivko, 1925, Vilusi, đak, 15. 7. 1943, borac — mlađi vodnik.
231. Jović Simeon, 1923, Seferovci, težak, 10. 3. 1943, borac — mlađi vodnik.
232. Đukić Zivko, 1919, Vilusi, težak, 10. 6. 1943, borac — mlađi vodnik.

233. Baštinac Branko, 1918, Mašići, težak, 13. 8. 1943. borac — mlađi vodnik.
234. Pejić Milutin, 1925, Lamovita, težak, 24. 4. 1942, desetar — vodnik.
235. Turudija Dmtar, 1921, Dragotinja, težak, 25. 3. 1942, nišandžija puškomi traja jeza — vodnik.
236. Dedić Ahmet, 1918, Bos. Gradiška, radnik, 1. 9. 1943, borac — vodnik.
237. Kućera Josip, 1914, Varaždin, radnik, 20. 9. 1943, borac — vodnik.
238. Borković Ljubica, 1925, Turjak, domaćica, 12. 7. 1943, četna bolničarka — vodnik.
239. Soldat Ostoja, 1925, Jelička, težak, 15. 9. 1942, desetar — stariji vodnik.
240. Gojić Rajko, 1924, Vitosavci, težak, 12. 5. 1942, desetar — stariji vodnik.
241. Bilbija Ljubo, 1915, Prijedor, težak, 12. 1. 1942, desetar — stariji vodnik.
242. Crnogorac Dragoja, 1921 Garevci, težak. 15. 2. 1942, desetar — stariji vodnik.
243. Vujišić Jovan, 1922, Bos. Gradiška, težak. 10. (i. 1943, desetar — vodnik.
244. Ivaštanin Gojko, 1923, Lamovita, težak, 15. 2. 1943, bombaš — mlađi vodnik.
245. Lajšić Petar, 1920, Bos. Novi, težak, 15. 2. 1942, desetar — vodnik.
246. Babić Rajko, 1927, Svodna, težak, 23. 5. 1942, desetar — vodnik.
247. Trivunović Tomo, 1922, Lamovita, težak. 23. 5. 1942, desetar — vodnik.
248. Oljača Stana, 1922, Prijedor, radnik, 5. 8. 1943, nišandžija teškog mitraljeza — vodnik.
249. Bobek Tomo, 1919, Varaždin, težak, 19. 11. 1943, nišandžija teškog mitraljeza — vodnik.
250. Gašpert Dragee, 1921, Zagreb, težak, 12. 12. 1943, nišandžija teškog mitraljeza — vodnik.
251. Grabovica Milutin, 1922, Bistrica, težak, 14. 4. 1942, borac — vodnik.
252. Berić Branko, 1915, Lamovita, težak, 14. 7. 1942, nišandžija teškog mitraljeza — vodnik.
253. Jandrić Mile, 1928, Strigova, težak. 20. 10. 1943. desetar — vodnik.
254. Vujičić Jovan, 1922, Karajzovci, trg. pomoćnik, 1. 8. 1943, desetar — mlađi vodnik.
255. Grgić Milan, 1925, Vilusi, težak, 7. 7. 1943, kurir — mlađi vodnik.
256. Suškola Rajko, 1925, Čadavica, težak. 28. 3. 1941, desetar — stariji vodnik.
257. Grujičić Rajko, 1924, Vilusi, težak, 7. 7. 1943, borac — mlađi vodnik.

258. Košpić Dragutin, 1924, Mrčevci, težak, 12. 6. 1943, kurir — mlađi vodnik.
259. Borković Rade, 1929, Bos. Gradiška, težak, 23. 1. 1943, borac — mlađi vodnik.
260. Brdar Slavko, 1924, Dragotinja, težak, 20. 9. 1942, borac — vodnik.
261. Mršić Nikola, 1923, Sinj, pekar, 19. 10. 1943, desetar — vodnik.
262. Gađun Omer, 1911, Zenica, trg. pomoćnik, 18. 10. 1943, desetar — vodnik.
263. Borković Ilinka, 1926, Turjak, domaćica, 10. 7. 1943, borac — mlađi vodnik.
264. Stanišljević Momčilo, 1911, Turjak, težak, 20. 6. 1943, borac — mlađi vodnik.
265. Dasović Nikola, 1919, Perušić, radnik, 24. 8. 1943, niš. na topu — mlađi vodnik.
266. Ratković Rajko, 1918, Klačnice, težak, 27. 5. 1943, niš. na topu — mlađi vodnik.
267. Jančić Milutin 1921, Klačnice, težak, 25. 10. 1942, topdžija — vodnik.
268. Stupar Dragan 1925, Bos. Novi, težak, 7. 5. 1943, miner — mlađi vodnik.
269. Dragaš Dušan 1902, Slabinja, težak, 20. 7. 1941, miner — stariji vodnik.
270. Bubanić Petar, 1914, Romanovci, težak, 16. 10. 1942, miner — stariji vodnik.
271. Bokan Marko, 1907, Jelovac, težak, 15. 1. 1942, miner — stariji vodnik.
272. Zec Dušan, 1907, Brekinja, radnik, 15. 7. 1942, miner — stariji vodnik.
273. Bjelovuk Savo, 1903, Jablanica, težak, 28. 7. 1943, miner — mlađi vodnik.
274. Podunavac Mile, 1915, Slabinja, težak, 20. 11. 1941, miner — stariji vodnik.
275. Umičević Vukašin, 1926, Prijedor, trg. pomoćnik, 1. 1. 1943, desetar — vodnik.
276. Kovrlja Đuro, 1925, Brežićani, krojač, 25. 6. 1943, kurir — vodnik.
277. Ljepojević Radomir, 1921, Vilusi, težak, 7. 7. 1942, kurir — vodnik.
278. Gigić Dragoja, 1926, Rakovica, težak, 20. 11. 1942, kurir — vodnik.
279. Kotur Dušan, 1922, Prijedor, težak, 15. 1. 1942, kurir — vodnik.
280. Čejvan Smail, 1919, Bos. Dubica, radnik, 12. 10. 1943, četni ekonom — vodnik.
281. Repajić Olga, 1926, Demirovac, domaćica, 27. 7. 1942, četna bolničarka — stariji vodnik.
282. Beširević Naja, 1922, Bos. Krupa, radnik, 28. 7. 1943, bolničarka — mlađi vodnik.

283. Spasojević Blagoje, 1919, Turjak, težak, 15. 6. 1942
borac — mlađi vodnik.²¹⁶

Spisak podoficira koji se predlažu za unapređenje u
viši podoficirski čin (prezime i ime, čin, dužnost, jedi-
nica, i čin u koji se predlaže):

1. Milošević S. Dušan, ml. vodnik, vodnik voda 3/1. bat. —
stariji vodnik,
2. Bosioč Vuk, ml. vodnik, komandir odjeljenja 2/1. bat. —
vodnik,
3. Gajić D. Rade, vodnik, komandir odjeljenja, 2/1. bat. —
stariji vodnik,
4. Novaković Ostoja, desetar, vodnik, voda, 2. bataljon —
stariji vodnik,
5. Savić M. Milan, desetar, komandir odjeljenja, 2. bat. —
stariji vodnik,
6. Stojanović V. Zivko, ml. vodnik, desetar, 2. bataljon —
stariji vodnik,
7. Simonović F. Todor, ml. vodnik, desetar, 2. bataljon —
stariji vodnik,
8. Kukić P. Radovan, ml. vodnik, desetar, 2. bataljon —
stariji vodnik,
9. Despotović S. Milan, ml. vodnik, desetar, 2. bataljon —
stariji vodnik,
10. Milošević Božidar, ml. vodnik, desetar, 2. bataljon —
stariji vodnik,
11. Popović M. Milorad, desetar, borac, 2. bataljon — vodnik
12. Sokčević Uroš, desetar, borac, 3. bataljon — st. vodnik.
13. Bjelovuk M. Radovan, desetar, borac, 3. bataljon —
stariji vodnik,
14. Zlojutro R. Mirko, desetar, borac, 3. bat. — st. vodnik.
15. Porgovečki Mato, desetar, borac, 3. bat. — st. vodnik.
16. Stojčić A. Mirko, desetar, borac, 4. bataljon — vodnik.
17. Kragulj Đurađ, desetar, borac, 4. bataljon — st. vodnik.
18. Banjac L. Zora, ml. vodnik, boln. pri štabu brigade —
-stariji vodnik,

Ovaj spisak poslat je štabu divizije zajedno sa na-
pred navedenim spiskovima.

²²⁰ AVII k. 776-A rg. br. 26—44.

POPUNA BRIGADE NOVIM BORCIMA

Jedinice 5. korpusa u operaciji na Banjaluku zarobile su 750 domobrana, a 11. brigada u napadu na Bosansku Gradišku 133 domobrana.

Do II. zasjedanja AVNOJ-a zarobljeni domobrani su po pravilu puštani kućama, osim onih koji su se dobrovoljno izjašnjavali da žele stupiti u jedinice NOV i POJ.

Poslije održanog II. zasjedanja AVNOJ-a svi građani bili su obavezni koji su sposobni da se bore, da stupaju u redove NOV i POJ. Na osnovu ove obaveze zarobljeni domobrani više nisu upućivani kućama, već raspoređivani po jedinicama. Tako je i u 11. brigadu upućeno 120 zarobljenih domobrana iz Banjaluke. Sa zarobljenim domobranima na Bosanskoj Gradiški i drugim uporištima u brigadi se našlo preko 260 domobrana, ili prosječno u svakom bataljonu po 60.

Istovremeno, štab brigade je dobio naređenje od štaba 4. divizije da mobilise što veći broj mladića sa cijelog područja Kozare. I ovo naređenje štaba divizije bilo je u duhu odluke II. zasjedanja, da su svi sposobni muškarci od 18 do 50 godina obavezni služiti u jedinicama NOV i POJ.

Štab 11. brigade je naredio štabovima 2, 3. i 4. bataljona da izvrši mobilizaciju do pruge i preko pruge Piskavica — Omarska — Prijedor gdje je bilo dosta mladića koji podležu vojnoj obavezi, zatim preko Sane između Prijedora i Bosanskog Novog u selima Radomirovac, Vitasovci, Sokolište i drugima, a 1. bataljonu i štabu Gradiško-ljevcanskog odreda u što većem broju sela Liječva Polja.

Za kratko vrijeme mobilisano je 700 boraca. O tome je bio obavješten štab divizije koji odmah šalje zamjenika komandanta divizije Voju Todorovića koji objašnjava značaj mobilizacije i u povratku vodi 300 novomobilisanih mladića za popunu jedinica divizije i korpusa.

Jedan dio novomobilisanih boraca je predat komandi Kozarskog vojnog područja za popunu komandi mjesta, a 250 mladića je ostalo u jedinicama brigade. Skupa sa zarobljenih 260 domobrana, to je činilo preko 500 novih boraca.

Ovoliki broj novih boraca koji se odjednom našao u brigadi postavio je pred štabove i komande, a posebno pred partijsku i skojevsku organizaciju vrlo velike zadatke.

Poseban zadatak je stajao u odnosu na moralno-političko vaspitanje domobrana koji su služeći u ovoj fašističkoj formaciji 1—2 godine bili opterećeni shvatanjima koja su karakterisala tu vojsku: izbjegavanje borbe, neodgovornost, nepovjerenje prema starješinama, težnja da se bježi kući, psihička i fizička nesposobnost da se podnesu stalni marševi, neredovna ishrana, nespavanje, fizičko opterećenje, neprekidna i stalna borbena aktivnost.

Većina novomobilisanih mladića i pre mobilizacije je bilo donekle pod uticajem KPJ i SKOJ-a. Međutim, nisu bili navikli na sve teškoće i žrtve koje se traže od borca NOV. Kod njih je pored ostalog trebalo razviti samouvjerenje u sopstvene snage i motivisanost za savlađivanje svih teškoća.

Ovaj zadatak prevaspitavanja stajao je pred 290 članova KPJ, 63 kandidata za prijem u KPJ i 296 članova SKOJ-a brigade. Svaki član KPJ i SKOJ-a dobio je zadatak da neprekidno radi sa najbližim bivšim domobranom, ili novomobilisanim borcem, da mu bude na pomoći, da služi primjerom drugarstva, samopožrtvovanja i lične hrabrosti. Za kratko vrijeme bivši domobrani, a sada partizani, shvatili su da su se našli u sasvim novoj sredini — narodnoj vojsci u kojoj nema simuliranja, u kojoj vladaju drugarski odnosi i puno međusobno povje-

renje boraca i starješina, u kojoj starješine i komunisti služe primjerom samopožrtvovanja i lične hrabrosti.

Za kratko vrijeme intenzivnim partijsko-političkim radom i radom SKOJ-a postignuti su vrlo dobri rezultati. Bili su to već u aprilu partizani koji se po načinu mišljenja i shvatanja nisu razlikovali od starih boraca. To potvrđuje i činjenica da je već u aprilu od ovih mladića 35 ih bilo primljeno u organizaciju SKOJ-a, a brigadni komitet KPJ zaslužne članove SKOJ-a za rad na prevaspitanju je pohvalio, a 19 najzaslužnijih primio za članove KPJ.

VOJNO-STRUČNO, POLITIČKO I KULTURNO-PROSVJETNO UZDIZANJE U BRIGADI

Štab 4. divizije u januaru 1944. je odlučio da iskoristi zimski i proljetni period za svestrano obrazovanje boračkog i rukovodećeg sastava svih jedinica divizije. To je bilo u vezi sa planom priprema divizije za naredne zadatke. Inače proces vojno-stručnog i partijsko-političkog vaspitanja tekao je u brigadi neprekidno — uz borbeno dejstva i u predahu između borbenih akcija. Međutim, taj rad je s proljeća 1944. još više pojačan zbog predstojećih zadataka.

Obuka u vojno-stručnom pogledu vršena je na pešadijskom naoružanju, puškama, puškomitraljezima, automatima i ručnim bombama.

Obuka po ostalim rodovima i sanitetskoj službi organizovana je pri štabu divizije, a metod su bili kratki kursevi (minobacački, minersko-pionirski, artiljerijski, sanitetski za bolničare i dr.).

Kursevi su obično trajali oko mjesec dana, a slušalaca na njima je bilo između 30 i 40, ili prosječno na svaku brigadu 10—12 drugova i drugarica.

Za nastavnike na kursovima bili su određeni stručno sposobni oficiri, uglavnom oni koji su završili škole i vojne akademije bivše vojske. Na kursovima za bolničarke nastavu su izvodili ljekari.

Uporedo sa vojno-stručnim uzdizanjem intenzivno se radilo i na političkom uzdizanju svih boraca i rukovodilaca brigade, a posebno u vezi sa događajima koji su se tih mjeseci zbili u zemlji.

Naime, krajem novembra 1943. donešene su dvije istorijske odluke najviših predstavnika Jugoslavije i Bosne i Hercegovine.

Dvadesetšestog novembra 1943. u Mrkonjić Gradu predstavnici svih naroda i narodnosti Bosne i Hercegovine donijeli su odluku o stvaranju republike Bosne i Hercegovine.

Tri dana kasnije, 29. novembra održano je Drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu na kojem je donijeta odluka o stvaranju Federativne Narodne Republike Jugoslavije.

O tim odlukama saznali su borci i rukovodioci 11. brigade još u decembru 1943. preko proglasa, letaka i radio-vijesti. Međutim, to je bilo samo informativno upoznavanje.

Do detaljnijeg upoznavanja nije došlo zbog toga što materijali sa zasjedanja nisu zbog nedostatka papira, boje i drugih potrebnih sredstava, mogli biti štampani. Za nabavku ovog materijala Oblasni komitet KPJ za Bosansku Krajinu zadužio je preko 4. divizije 11. brigadu i Građiško-ljevnčanski odred.

U ovaj posao je bilo uključeno stotine ilegalaca Liječva Polja i Banjaluke. Za kratko vrijeme prebačene su velike količine papira, boje i ostalog kancelarijskog materijala što je sve odmah upućeno Oblasnom komitetu KPJ za Bosansku Krajinu.

Uskoro iza toga, štab 11. brigade, štabovi Gradiško-ljevčanskog i Kozarskog odreda i društveno-političke organizacije su dobili materijale sa Drugog zasjedanja AVNOJ-a i Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a.

Materijale su prvo proučili rukovodioci i pripremili za obradu istih sa borcima.

Za borbe i rukovodioce Bosne i Hercegovine poslije odluka II. zasjedanja AVNOJ-a najznačajnija odluka je bila Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a o stvaranju republike Bosne i Hercegovine. O značaju ove odluke koju je donio ZAVNOBiH, a čiji su članovi pored ostalih bih i komandant 4. divizije Petar Vojnović i politički komesar Dmitar Bajalica, najsažetije i najsadržajnije je rečeno u rezoluciji ovog zasjedanja:

»REZOLUCIJA
ZEMALJSKOG ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG
OSLOBOĐENJA BOSNE I HERCEGOVINE —
Novembar 1943.

»Narodi Bosne i Hercegovine vode već dvije i po godine krvave borbe u kojima su podnijete nebrojene žrtve za oslobođenje našeg naroda ispod tuđinskog jarma. Naša junačka vojska snagom svog bratstva i jedinstva i svog oružja, oslobodila je najveći dio Bosne i Hercegovine i omogućila našem narodu da u slobodi živi i udari temelje izgradnje nove i sretnije budućnosti.

Na oslobođenoj teritoriji dana 26. i 27. novembra 1943. godine sastali su se predstavnici Srba, Hrvata i Muslimana i formirali svoje najveće i jedino političko predstavništvo — Zemaljsko antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Bosne i Hercegovine.

Na istorijskoj skupštini došlo je najjače do izražaja bratstvo i jedinstvo Srba, Hrvata i Muslimana i čvrsta volja da se pobjeda naših naroda nad okupatorom i njegovim ustaškim i četničkim najamnicima što prije dovede kraju. Svi Srbi, svi Hrvati i svi Muslimani najodlučnije su ustali i osudili politiku zavađanja, mržnje i šovinizma, koju su u Bosni i Hercegovini provodili svi tuđinski i nenarodni režimi. Na skupštini su se zavjetovali predstavnici naroda da će voditi nemilosrdnu borbu pro-

tiv istrebljivača naših naroda: ustaških krvoloka i četničkih bandi.

Zločinačka politika istrebljavanja koju je okupator provodio pomoću velikosrpskih četničkih bandi Draže Mihajlovića i velikohrvatskih ustaških koljača Ante Pavelića doživjela je svoj slom pred silnim jedinstvom koje se iskivalo u bosanskohercegovačkim brigadama i divizijama, u najširim masama Bosne i Hercegovine i koje je na najveličanstveniji način manifestovano na zasjedanju ZAVNOBiH-a.

Na skupštini su govornici jednakim žarom rodoljublja pozivali sve naše narode na iskivanje oružanog jedinstva i najšireg bratstva među narodima; jednako su pozivali na borbu protiv mračne izdajničke klike u inostranstvu okupljene oko izbjegličke jugoslovenske vlade i kralja, prvaci bivše demokratske Zemljoradničke stranke, HSS-a, bivše jugoslovenske Muslimanske organizacije, te Komunističke partije i raznih kulturno-prosvjetnih udruženja i antifašističkih organizacija.

Osnivanjem ZAVNOBiH-a udareni su najčvršći temelji izgradnje slobodne i ravnopravne Bosne i Hercegovine; dokrajčeno je za svagda sa politikom velikosrpskih i velikohrvatskih grabljivaca koji su bili nezasiti u pljački naroda Bosne i Hercegovine i njegovih bogatstava.

Bosanci i Hercegovci, osnivanjem svoga zemaljskog antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja utrli su put ka izgradnji slobodne i ravnopravne Bosne i Hercegovine u bratskoj i federativnoj zajednici naroda Jugoslavije. Oni su time udarili glogov kolac svim nenarodnim klikama koji hoće da povrate staro stanje.

Slobodna i ravnopravna Bosna i Hercegovina biće jednako draga i jednaka majka svim svojim sinovima i Srbima, i Hrvatima i Muslimanima.«

Proučavanje ovih materijala je vršeno u toku zime i proljeća 1944. uporedo sa vojno-stručnom obukom.

Jednovremeno planski sa vojno-stručnim i političkim uzdizanjem boraca i rukovodilaca, sproveden je i rad na kulturno-prosvjetnom uzdizanju. U to vrijeme područje Kozare je posjetila i jedna pozorišna grupa Vrhovnog štaba, koju je najviše rukovodstvo uputilo u znak priznanja narodu i borcima Kozare.

I glumci pozorišne grupe kao i pojedini istaknuti kulturni radnici sami su željeli i predložili da budu upućeni na Kozaru. U grupi su između ostalih bili Vjeko-

slav Afrić, Mira Sanjina, Ljubiša Jovanović, Nikola Popović, Oskar Danon, Joža i Ivka Rutić, Zorž Skrigin, Luka zvani Dalmatinac (Sirišćević, posle rata bio član hora Doma JNA — prim, autora).

Ova grupa glumaca i umjetnika dala je priredbe u Kozarcu, Podgradcima, Brekinji, Slabinji, Strigovi, Čitluku, Palančištu i još nekim selima. Sve priredbe su bile veoma dobro posjećene, a na kraju izvođenja programa narod je spontano aplauzom izražavao zahvalnost i zadovoljstvo izvođačima.

Posebno je glumačka grupa bila dirnuta pažnjom i poštovanjem boraca i rukovodilaca 11. brigade kada je u njihovo ime politički komesar 1. bataljona Smail Serić predao prvaku grupe Ljubiši Jovanoviću pištolj na poklon.

U kulturno-prosvjetnom radu najvažnije pitanje je bilo opismenjavanje nepismenih boraca. Na tom zadatku najviše je bila angažovana organizacija SKOJ-a čiji članovi su pored zadatka na obuci u rukovanju naoružanjem preuzeli i ovaj zadatak.

Za rad na opismenjavanju u brigadi je bilo formirano 24 analfabetska tečaja. Prosječno mjesečno je opismenjavano 50—60 boraca tako da je krajem aprila od oko 260 ostalo još 15 nepismenih boraca. I ovaj broj bi bio opismenjen, ah su kasno stigli na tečajeve. Naime, u brigadu su stalno pristizali novomobilisani borci među kojima je uvijek bio izvjestan broj nepismenih tako da je taj problem stalno postojao.

U brigadi je bilo i 14 diletantskih grupa te 15 horova sastavljenih od najsposobnijih boraca za glumu i pjevanje. Za rukovodioce grupa, odnosno horova određivani su oni borci koji su od ranije za to imali smisla.

U naporima za vojno-stručno, političko i kulturno-prosvjetno uzdizanje uključio se i štab 5. korpusa koji je raspisao takmičenje jedinica korpusa. Pitanja po ko-

jima su se jedinice trebale da takmiče obuhvatala su borbena dejstva, život i rad jedinice. Za sprovođenje takmičenja napravljen je plan po sektorima:

Vojnički sektor: u pitanjima iz ovog sektora osnovno je bilo koja će jedinica najviše uništiti neprijatelja, komunikacija i objekata kojima se služi neprijatelj.

Politički sektor: u ovom sektoru osnovna pitanja su bila koja će jedinica postići najbolji uspeh u prevaspitavanju novih boraca, koja će jedinica najbolje savladati i proučiti materijale II. zasjedanja AVNOJ-a, ZAVNOBiH-a, koja će jedinica najbolje savladati materijale o ulozi i značaju KPJ, SKOJ-a i svih drugih antifašističkih organizacija.

U ovaj sektor uključen je i kulturno-prosvjetni rad sa glavnim pitanjem: koja će jedinica najbrže i najviše opismeniti nepismenih boraca.

Sanitetski sektor: osnovno pitanje je bilo koja će jedinica imati najbolje zdravstveno stanje i čije će sanitetsko osoblje najbrže osposobiti ranjene i bolesne borce za povratak u jedinice i borbu.

Intendantski sektor: osnovno pitanje koja će jedinica imati najbolje dotjeranu odjeću i obuću i čiji će konji biti najsposobniji za prenos tereta.

Nakon tromjesečnog takmičenja koje je započelo 1. februara, a završilo se krajem aprila prelaznu zastavu korpusa dobio je 3. bataljon 11. brigade.

MATERIJALNO I ZDRAVSTVENO OBEZBEĐENJE

Područje Kozare na kojem je u to vrijeme dejstvovala 11. brigada i pored trogodišnjeg pustošenja okupatora i njegovih saradnika, uvijek je imalo dovoljno hrane za svoje borce. To se pogotovu odnosi na terene Lijevče Polja koje nije bilo opustošeno u ofanzivi, te na terene južno od Prijedora do Ivanjske, pa i preko Sane između Prijedora i Bosanskog Novog.

Jedini artikal koji je konstantno nedostajao zimi i u proljeće 1944. bila je sol. Ta namirnica nabavljana je ilegalnim kanahma, ali u vrlo malim količinama. Soh je ne-

dostajalo kako za borce tako i stoku. Neki konji su u nedostatku soli oboljevali, a nekoliko ih je i uginulo.

U pogledu odjeće i obuće stanje se kod boraca i rukovodilaca svakodnevno pogoršavalo. Najviše je tome doprinosila vašljivost protiv koje se borio sanitet. On je organizovao istrebljenje vašiju pomoću »partizanskih buradi«, suhom destilacijom. To je bio jedini način, ali i opasan, jer je odjeća pregorjevanjem stradala. Brzo je zbog toga dotrajavala, a do nove bez zaplijene od neprijatelja nije se moglo doći.

Najviše je stradao veš. Prosto se poslije vađenja iz: »partizanskog bureta« raspadao.

Zbog takvog stanja štabovi i komande su jedva čekali neku veću akciju na neprijatelja u kojoj bi došli do novog odijela, nove obuće, a naročito do novog veša.

Međutim, u ovom periodu štab brigade je od štaba divizije dobio nekoliko vrlo značajnih i drugih zadataka, a to je obezbeđivanje prebacivanja žita i ostalih poljoprivrednih proizvoda sa područja Kozare preko Sane na područje Podgrmeča.

Koliko je žito i ostali poljoprivredni proizvodi bilo vrlo ozbiljno pitanje potvrđuje dopis štaba korpusa neposredno komandi Kozarskog vojnog područja 16. marta 1944. u kome se pored ostalog naređuje prekid svih borbenih dejstava za vrijeme prebacivanja žita. U tom smislu, štab korpusa šalje na Kozaru i člana itendanture' korpusa Milu Skundrića.²²¹

Dopisom od 27. marta štab divizije naređuje rekviziciju hrane u selima prema Banjaluci, na terenu Timara i Ivanjske. Ovaj zadatak od Ivanjske do Zalužana je izvršila 11. brigada.²²²

²²¹ AVII k. 460-C rg. br. 13/1—33.

²²² AVII k. 460-C rg. br. 18/33.

U dopisu od 10. aprila štab korpusa naređuje da se za prebacivanje žita obezbijede dva kanala: na terenu Karana kod Petkovca i južno od Prijedora u selu Miljakovcima.²²³

Najveći dio ovih namirnica prenošen je na leđima u uslovima slabe odjevenosti, po velikoj hladnoći i mnogi su bili bosi i bez zimske odjeće. Noseći teret na leđima, pred sobom su gonili krdo goveda. Bile su to velike kolone, karavani, u kojoj je kao i uvijek najviše bilo omladinki — djevojaka, a od muškaraca dječaka i starijih ljudi. Svi ostali su bili u partizanima. Prebacivanje žita je vršeno sve do jula 1944. godine.

Ranjenike i bolesnike od samog formiranja, brigada je zbrinjavala u Kozaračkoj vojnoj bolnici, brigadnoj ambulanti i divizijskoj bolnici.

RAZMJESTAJ NEPRIJATELJSKIH JEDINICA OD JANUARA DO MAJA 1944.

Krajem januara 1944. komandant 15. brdskog njemačkog korpusa ocjenjuje da operacija »Brandfakel« (Buktinja) na području Kozare nije uspjela. Snage koje su učestvovala u ofanzivi povukle su se u svoje garnizone u Slavoniji i reon Hrvatske Kostajnice.

Partizani su ponovo zaposjeli područje Kozare. Stanje je ostalo isto kao i prije operacije.

Uporišta Banjaluka, Ivanjska, Omarska, Prijedor, Bosanski Novi, Dobrljin, Bosanska Kostajnica, Bosanska Dubica i Bosanska Gradiška po ocjeni njemačkog komandanta su još ugroženija. Veze su potpuno u prekidu. Uspostavljanje saobraćaja i veza pored partizana otežava i duboki snijeg i jaka studen.

²²³ AVII k. 460-C rg. br. 21/33.

U prvoj polovini februara, komandant 15. brdskog korpusa dobija naređenje od komandanta 2. oklopne njemačke armije da se pripremi sa svojom komandom za pokret u Knin obzirom da se približava proljeće i veća mogućnost desanta anglo-američkih snaga na dalmatinsku obalu. U vezi s tim da pripremi i prebacivanje 373. njemačke divizije iz doline Gomjenice i Sane u dolinu Une u reon Bihaća i Zavalja u Lici.

Za prebacivanje komande i jedinica pri štabu 15. brdskog njemačkog korpusa od Banjaluke preko Prijedora do Bosanskog Novog, komandant korpusa traži izvještaj o stanju na komunikacijama od komandanta 373. njemačke divizije.

U opširnom izvještaju komandant 373. divizije ga između ostalog obavještava:

»Prostor Prijedor—Bosanski Novi:

Raspored brigada 4. divizije:

Zapadno od Kozare pa prema zapadu od Une operira u prostoru željezničke pruge Bosanski Novi — Prijedor — Omarska 11. kozaračka brigada čiji 2. bataljon drži položaje sjeverno i sjeveroistočno od Prijedora.

Južno i jugoistočno od Prijedora operira 8. krajiška brigada...

Štab 6. krajiške brigade i dalje u Ljubiji rudniku...

3. i 4. bataljon 6. brigade operiraju i dalje u prostoru željezničke pruge Bosanski Novi — Prijedor sa mogućnošću jednog prodora u Bosanski Novi na što treba računati...

Štab 11. kozaračke brigade prema posljednjim vijestima prebacio se iz Božića na zapad u prostor sela Prusci (15 km sjeveroistočno Bosanski Novi).

Snage 11. brigade su odgovorne za rušenje pruge na odsjeku Bosanski Novi — Kostajnica, a od 28. februara i za napad na stara mjesta kod Dobrljina.. «²²⁴

Pored toga, komandant divizije ga obavještava da su glavne snage divizije već na području Cazina i Bihaća, a da u dolini Sane ima samo oklopni jurišni bataljon 2. oklopne njemačke armije raspoređen u Bosanskom Novom

i 2. bataljon 383. puka u Prijedoru. Da je stanje divizije u pogledu obuvenosti i odjevenosti vrlo slabo, da vojnici naročito oskudjevaju u vešu i šufericama. Posebno ističe vrlo teško stanje konja (u svim jedinicama divizije od decembra 1943. do kraja februara 1944. uginulo je zbog nedostatka stočne hrane 290 konja), koji su morali najhitnije biti upućeni na prehranu i oporavak u Banat.²²⁵

Posledice takvog stanja za diviziju su veoma teške, jer jedinice bez konja ne mogu da vode borbu na brdsko-planinskom zemljištu na kojem su raspoređene.

Iz izvještaja, komandant 15. brdskog korpusa je zaključio da 373. njemačka divizija nije u stanju obezbjeđiti prebacivanje komande korpusa i korpusnih jedinica i ustanova iz Banjaluke do Bosanskog Novog. Zato se obraća sa molbom komandantu 2. oklopne njemačke armije da 1. brdska njemačka divizija čije su prve dijelove već zamjenili u reonu Srba i Kupirova dijelovi 373. divizije ne ide na odmor u Slavoniju, nego da se stavi privremeno pod komandu 15. brdskog korpusa radi rasporeda od Bosanske Dubice i Kostajnice preko Bosanskog Novog i Prijedora do Banjaluke, gdje će odmarati i ujedno zauzeti rudnik Ljubiju, a onda sa ovog područja krenuti pravo u Mađarsku. Komandant 2. oklopne armije se složio sa ovim zahtjevom.

Kada su planovi oko prebacivanja komande korpusa iz Banjaluke u Knin bih završeni i kada je dobijeno odobrenje komandanta 2. oklopne armije da se privremeno u dohnu Sane, Gomjenice i donjeg toka Vrbasa razmjesti snage 1. brdske divizije, komandant korpusa je izdao naređenje da 22. željeznički bataljon do početka marta osposobi prugu Banjaluka — Prijedor — Bosanski Novi i Sunja — Bosanski Novi — Bihać.

²²⁵ AVII NAV-N-T-314 Roll 562/247.

Dvadesetdrugi željeznički bataljon jačine 1027 stručnjaka od kojih: 20 šefova stanica, 20 rukovodilaca vozne službe, 20 nadzornih činovnika, 230 skretničara, 230 ljudi za ranžirnu službu, 300 vozovođa, 40 sekretara i 4 inspektora izvršio je na vrijeme pregled i popravku pruge.

U vezi sa napuštanjem Banjaluke, Prijedora i Bosadskog Novog od strane njemačkih snaga, komandant 2. oklopne armije naredio je komandantu 15. brdskog korpusa da traži pojačanje ustaških snaga od vlade »nezavisne države Hrvatske« uz istovremenu pregrupaciju tih snaga.

Komandant korpusa je prvo naredio komandantu 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruza da najkasnije do polovine marta izvrši zamjenu 7. i 13. lovačke pukovnije, s tim da štab 7. lovačke pukovnije sa jednom bojnom iz Ivanjske rasporedi u Bosansku Gradišku, a štab 13. lovačke pukovnije u Ivanjsku. Komandantu 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruza u Prijedoru je naredio da rasformira 12. ustaško-domobransku pukovniju koja je obezbeđivala komunikacije u dolini Une od Dobrljina do Bosanske Kostajnice i 823 domobrana i ustaša ove pukovnije uključi u 3. gorsku pukovniju u Prijedoru. Šefu Gestapoa je prenio zadatak da ode u Prijedor i Bosanski Novi te uz pomoć komandanta 2. bataljona 383. puka formira muslimansku miliciju u okolnim selima, a istovremeno pojača četnike u selima južno od Prijedora. Da naredi ustaškom logorniku i logorniku ustaške mladeži da u hrvatskim selima oko Prijedora formiraju hrvatsku miliciju.

Trećeg marta 1944. komanda 15. brdskog korpusa krenula je iz Banjaluke u Knin.

Dvadesetsedmog marta 1944. komandu nad 3. gorskim ustaško-domobranskim zdruhom, 4. ustaško-domobranskim zdruhom, nad njemačkim policijskim snagama

u Lijevče Polju, preuzeo je komandant 69. njemačkog korpusa.

Komandant 69. njemačkog korpusa je 19. aprila izdao zapovjest kojom se podčinjenim komandantima naređuje da se u svakoj borbi protiv partizana bore do posljednjeg vojnika i da ni pod koju cijenu ne smiju odstupiti. Nemajući povjerenje u komandanta 4. ustaško-domobranskog zdruza u Banjaluci, za komandanta odbrane Banjaluke i Bosanske Gradiške postavlja njemačkog komandanta. Ovaj komandant je primio dužnost 11. maja 1944. i smjestio svoje sjedište u samostan Petrićevac na sjeverozapadnoj periferiji grada.²²⁶

Za to vrijeme dok su se vršile reorganizacije, premještanji i popune jedinica na području Banjaluke, Bosanske Gradiške i doline Gomjenice, u Prijedoru su ubrzano sprovedeni zadaci generala Lejzera.

Komandant 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruza je rasformirao do 1. aprila 1944. 12. ustaško-domobransku pukovnicu, uključio njenih 823 domobrana i ustaše u 3. gorsku pukovnicu i rasporedio: stožer pukovnije sa stožernom satnijom u Prijedoru; stožer 1. bojne sa 1, 3. i dijelom 4. satnije u Martin Brdo; 2. satnicu i dio 4. satnije 1. bojne u Dragotinju; stožer 2. bojne sa 5, 6. i 8. satnijom u Prijedoru; 7. satnicu 2. bojne u Brezičane i povoz 1. i 2. bojne u Prijedoru.

Jedinice bivše 12. ustaško-domobranske pukovnije na uporištima Dobrljin, Strižna, Ravnice zamjenila je 1. bojna 11. gorske pukovnije.²²⁷

Bosansku Dubicu je branilo 600 ustaša, ustaškog odbranbenog zdruza kojima je u slučaju napada za kratko vrijeme mogla stići pomoć od preko 1.000 ustaša iz Jasenovca.

²²⁶ AVII NAV-N-T-314 Roll 1546/323.

²²⁷ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—18.

Trinaesta lovačka pukovnija²²⁸ je bila raspoređena: stožer pukovnije sa stožernim jedinicama ukupno 420 ljudi u Banjaluci; 1. bojna ojačana artiljerijom, ukupno 620 ljudi u Ivanjskoj; 2. bojna, ukupno 410 ljudi u Omarskoj i 3. bojna u Banjaluci.

Jedinice 7. lovačke domobranske pukovnije bile su raspoređene: stožer sa stožernim jedinicama i 1. bojnomo u Bosanskoj Gradiški, ukupno 600 ljudi; 2. bojna u Klačnicama, ukupno 500 ljudi i 3. bojna u Banjaluci.

*

I pored svih mjera predostrožnosti njemačke i ustaške policije, veze saradnika iz domobranske vojske sa aktivistima NOP-a i obaveštajnim oficirima jedinica 4. divizije su vrlo dobro održavane. Međutim, bilo je i slučajeva nebudnosti koje su se najčešće završavale streljanjem, ili upućivanjem u ustaške logore saradnika NOP-a.

Tako je kotarski predstojnik iz Bosanske Gradiške preko svojih doušnika otkrio grupu domobranskih oficira i aktivista NOP-a koji su noću 7/8. aprila 1944. bili pohapšeni. To su bili: Rudolf Suher, domobranski poručnik 7. lovačke pukovnije, Antun Senta, domobranski narednik, Edhem Gazija, domobranski vodnik, Vlado Cebašek, domobranski nadporučnik, svi iz 7. lovačke pukovnije, Dedo Babić, predradnik, Serif Ćatić, trgovac, Uzeir Seferović, tehnički činovnik sekcije za izgradnju pruge i Sen Rozalija — svi iz Bosanske Gradiške.²²⁹

Svi pohapšeni su sprovedeni u zatvor ustaškog logora Stara Gradiška, gdje su uz zvjerska mučenja pod-

²²⁸ AVII k. 460 rg. br. 14/1—8.
AVII mikrofilm UDB Zagreb 18/23.

vrgnuti saslušanjima. Saslušanja su vršili zapovjednik 3. ustaške bojne, satnik Stjepan Bosak i njegovi pomoćnici poručnik Marinko Polić, Josip Stojčić i Dalmanski, a u prisustvu njihovog komandanta pukovnije Vlade Metikoša i kotarskog predstojnika Marka Mostarčića.

Na terenu Lijeve Polje jedinice njemačke policije su ojačane na 1450 policajaca i 100 naoružanih folksdojčera. Raspoređeni su bih u Laktašima, Maglajanima, Bosanskom Aleksandrovcu, Donjoj, Srednjoj i Gornjoj Topoli, a u selima Berek, Kukulje, Kosijerovo, Junuzovci, Krnete, Mašići postavljene su žandarmerijske stanice, prosječno od 20—40 žandarma.

*

Komandant 69. njemačkog korpusa je požurivao šefa 'Gestapoa da što prije oformi ustašku miliciju u reonu Prijedora i Bosanskog Novog i da odmah dozvoli četnicima da uđu u Prijedor i brane grad skupa sa Nijemcima i ustašama.

Šef Gestapoa u saradnji sa komandantom 2. bataljona 383. puka odlučio je da prvo izabere vođe milicije. Najpogodniji su im se činili oni koji su se 1941. radi pljačke, eksponirali kao zlikovci prema sopstvenom narodu. Za takve su bih sigurni da će im vjerno služiti, a pogotovo ako im se dozvoih pljačka na terenu. Za izbor vođa milicije konsultovali su ustaškog logornika u Prijedoru Stipu Pavelića i logornika ustaške mladeži Vjekoslava Turkovića. Oni su dali pozitivno mišljenje za Jagu Čavlovića koji se kao takav već dokazao i formirao miliciju u Staroj Rijeci još u jesen 1943. Pored njega tu je bio poznati zlikovac i pljačkaš Jozo Atlija, koji mu je trebao pomoći, ali on nije htio biti ničiji pomoćnik osim logorniku ustaške mladeži Turkoviću, pa je njegovom po-

moći i podrškom formirao miliciju zasebno pod svojom komandom.

Na terenu Bosanskog Novog u reonu sela Suhače formirao je miliciju Nogo.

Za formiranje muslimanske milicije u Prijedoru i okolnim muslimanskim selima odlučili su se za trgovca Sefku Hadžiahmetovića, koji je inače do tada sarađivao sa Gestapoom u Prijedoru.

Svim pripadnicima ove milicije prije stupanja u nju je postavljeno samo jedno pitanje: da li su spremni da se bore protiv komunizma? Samo uz potvrđan odgovor dobijala se puška sa municijom. Pripadnici milicije, bili su oslobođeni služenja u domobranskoj i njemačkoj vojsci. Boriće se takoreći kod kuće u svojim selima. Zato im nije potrebna ni uniforma, a kao nagradu dobiće malo šećera, kafe, gasa, soli i po neku kunu. Imaju pravo i pljačke upadom na slobodnu partizansku teritoriju.

Na osnovu ove agitacije u miliciji se okupio najveći broj ološa, raznih špekulanata i pljačkaša.

Jago je naoružao 400 ljudi koji su nazvani po njemu, Jagina milicija. Jozo Atlja je okupio i naoružao 45 ljudi koji su po njemu nazvani Atljina milicija. Sefko je okupio oko 410 ljudi koji su po njemu nazvani Šefkina milicija. Na terenu Kozarca neki zhkovac po imenu Redžo je okupio i naoružao 300 ljudi, koji su po njemu nazvani Redžina milicija.

Sef Gestapoa je posebnu pažnju poklonio četnicima, jer je u njih imao najveće povjerenje. Još krajem marta pozvao je komandanta 4. bataljona 1. krajiške četničke brigade Vasu Mijatovića da dođe u Prijedor i odredio

mu za odbranu južnu periferiju grada. Vaso je odmah pristao i doveo u grad 400 četnika od kojih većina nenaoružanih. Pošto su svi bili slabo odjeveni, prljavi i vašljivi, naredio je da se operu i očiste i da im se daju domobranska odijela. Potom su dobili i oružje i municiju. Vaso Mijatović se tada odvojio i od komandanta 1. četničke krajiške brigade Jove Mišića i formirao Timarski četnički odred. Za svoga zamjenika postavio je Milana Stojnića a za ađutanta Svetu Srđića, bivšeg lugara iz Lušci Palanke.

Stab odreda sa zaštitnicom i pratećom četom smjestio je u Prijedoru. U odredu od 450 četnika formirao je 3 bataljona.

Komandant Timarskog četničkog odreda je formirao i »crnu ruku« koja je u svemu postupala po njemačkom planu »Hazenjagd« (u prevodu »lov na zečeve«). Zadatak »crne ruke« je bio ubijanje istaknutih rukovodilaca NOV i POJ i NOP-a.

Vođa ove grupe je bio Lazo Marčeta iz sela Eminovaca, a ostali članovi grupe su bih: Miloš Perišić iz Dabra, Gojko Manojlović sa Đedovače, Lazo Trkulja iz Koprivne, Milanko Glušac iz Slatine i Radinović iz Rasavaca.

Sprovođenje plana »Hazenjagd« po odlasku komande 15. brnskog korpusa za Knin preuzeo je na sebe Gestapo. Realizaciju plana je mislio da sprovede preko milicije i četnika. Cilj su im bili štabovi bataljona, brigada i divizije.

Pripadnici milicije koji su dobijali ovakve zadatke davane su iskaznice pomoću kojih su se mogli nesmetano kretati oko Prijedora i Bosanskog Novog. Takvu jednu grupu milicionera likvidirala je 11. brigada.

Četničke grupe nisu dobile iskaznice zato što im je bilo određeno da se samo kreću južno od Prijedora prema

Rakelićima i Sanskom Mostu. Takva jedna grupa od oko 40 četnika je noću 1/2. maja iz sela Tomašice otjerala predsjednika Narodnooslobodilačkog odbora Milana Gajanovića i njegovog oca, a ženu Stoju Zdjelar pretukla.

Te iste noći grupa milicionera iz sela Tukova privukla se do štaba 3. bataljona 8. krajiške brigade i pokušala da baci bombe, ali je na vrijeme primjećena i razbijena.

Štab 4. divizije je preko svojih obaveštajnih organa pratio ovu aktivnost neprijatelja i u više navrata brigadama ukazivao na njenu opasnost.

U jednom od dopisa posebno je ozbiljno skrenuo pažnju navodeći između ostalog:

... »Do sada smo u nekoliko dopisa skretali pažnju štabovima brigada i odreda o sredstvima kojima se neprijatelj služi u cilju da dođe do podataka o jačini i rasporedu naših snaga... Među tim sredstvima i načinima najčešće je to da u naše redove ubace svoje špijune sa zadatkom da po izvršenom postupku isti ponovo prebjegnu na neprijateljsku teritoriju i odnesu podatke. Oni se obično pojave kao prebjegli iz neprijateljske vojske, ili garnizona, ili se predaju u toku borbe.

U zadnje vrijeme neprijatelj se ne zadovoljava samo tim da prikupi podatke nego tim svojim agentima stavlja zadatke terorističkog karaktera napada na naše štabove, ustanove, ili pojedine rukovodioce. Obavješteni smo da iz Ljubije treba da dođe 3 bandita koji će se navodno predati ...

Ranije smo o načinu i postupku sa tim licima pisali, ali ipak se naređuje svim jedinicama da lica koja se predaju sa neoslobođene teritorije... dobro saslušaju i sa saslušanjem upute odsjeku za zaštitu naroda kod ovog štaba radi njihovog daljnjeg ispitivanja.

Držati se strogo svih naređenja koja su u tom smislu do sada izdata ...»¹³⁰

²³⁰ AVII k. 774-A rg. br. 2/8.

Ovaj dopis su potpisali: Komandant: Petar s.r. (Vojnović), Politički komesar Dmitar Bajalica s.r., zamjenik komandanta Roca s.r. (Uroš Bogunović).

BORBENA DEJSTVA BRIGADE
OD JANUARA DO JUNA 1944.

Stab 4. divizije krajem januara 1944. izdao je slijedeća naređenja štabu 11. kozaračke brigade:

a) Da 11. kozaračka NOU brigada u sklopu zadataka divizije dejstvuje zajednički sa 6. i 8. brigadom u dolini Gomjenice i Sane napadajući neprijateljska uporišta i komunikacije sa područja Kozare.

b) Da brigada izvrši mobilizaciju ljudstva na poluoslobodenoj i neoslobodenoj teritoriji ujedno razbijajući snage neprijatelja i njegovu vlast.

c) Da izvrši rekviziciju žita i ostalih prehranbenih proizvoda na neoslobodenoj teritoriji terena Timara i prema Banjaluci, a u Lijeve Polju da obezbjeđenjem od okupatora i ustaša omogući narodu da dobrovoljno preda i prebaci žito i ostala materijalna sredstva na slobodnu teritoriju Kozare...«

Sprovodeći naređenje štaba divizije 11. brigada je vodila i više borbi sa njemačkim jedinicama koje su po operativnom planu komande 2. oklopne njemačke armije izvršavale slijedeće zadatke:

a) Neprekidno popravljale i obezbeđivale put i prugu Banjaluka—Prijeđor—Bosanski Novi radi prebacivanja komande 15. brdskog korpusa iz Banjaluke u Knin.

b) Dejstvovala u širem reonu Prijeđora i Bosanskog Novog radi omogućavanja formiranja milicije i jačanja četnika.

c) Od aprila do kraja maja ofanzivno dejstvovala čestim ispadima na slobodnu teritoriju radi vezivanja snaga 4. divizije u dolini Gomjenice, Sane i Une i tako ih odvojile što dalje od sjedišta Vrhovnog štaba u Drvaru na koji je pripreman napad.

Stab 11. brigade pored ostalog dobio je i zadatak da koordinira dejstva brigade sa dejstvima Gradiško-ljevačkog i Kozarskog odreda, pa je napravio i plan dejstva po kojemu su jedinicama bili postavljeni slijedeći zadaci:

— Stabu Gradiško-ljevačkog odreda: da stalno vrši mobilizaciju u Lijeve Polju, Gradiškom Podkozarju i na

terenu Banjalučke Kozare; obezbeđuje prebacivanje žita i ostalih prehranbenih proizvoda iz Lijevča Polja na područje Kozare, povremeno će ga pomagati po jedan bataljon brigade.

— Štabu Kozarskog NOP odreda: da rasporedi snage desnom obalom Une od Bosanske Dubice do Bosanske Kostajnice i djeluje po neprijateljskim uporištima i po komunikacijama.

— Svim bataljonima (osim povremenog odvajanja jednog bataljona prema Bosanskoj Gradiški i Laktašima): da djeluju u dolini Gomjenice i Sane od Ivanjske do Bosanskog Novog, a od Ivanjske preko Piskavice do Maričke vrše mobilizaciju ljudstva i rekvizicije žita i ostalih prehranbenih proizvoda.

Borbe su počele već 26. januara kada je 4. bataljon kod Brežićana razbio jednu satniju 3. bojne 3. gorskog zdruga, ubivši 10 neprijateljskih vojnika. Bataljon je imao 1 poginulog i 1 ranjenog borca.²³¹

Dvadesetsedmog januara 3. i 4. bataljon su potrgali 2 km pruge između Brežićana i Dragotinje, a uveče kada je jedna neprijateljska patrola došla da izvrši uviđaj dočekana je iz zasjede i uništena. Poginulo je 5, a ranjeno 4 neprijateljska vojnika.

Dvadesetdevetog januara 2. bataljon je dočekao na pruži Banjaluka—Prijedor neprijateljsku patrolu jačine voda i natjerao je u bjekstvo.

Istog dana Kozarski odred je napao neprijateljsko uporište Dobrljin koje nije zauzeo, ali je neprijatelju nanio gubitke od 2 poginula i 7 ranjenih dok je odred imao 5 ranjenih boraca.

Tridesetprvog januara Gradiško-ljevčanski odred je dočekao u zasjedi neprijatelja koji je pokušao da spriječi

²³¹ AVII k. 768-A rg. br. 6/2.

mobilizaciju. Do borbe je došlo kada je odred sa obadve čete već bio izvršio mobilizaciju u selima Jablan, Glamočani, Jakupovci, Laktaši, Mahovljani, Kobatovci, Krnete i Bakinci. Ukupno je bilo mobilisano 80 ljudi, a istovremeno uhvaćeno 8 špijuna i legionara.²³²

Njemačka pohcija iz Laktaša, Bosanskog Aleksandrovcia i Topole sa ustašama i žandarmima, ukupno njih oko 300 pokušah su da spriječe odvođenje mobilisanih. Kod groblja u selu Krnete, odred im je postavio zasjedu u kojoj su od prvog plotuna poginula 4 policajca, a veći broj bio je ranjen. Ostali videći šta se desilo nagnu bježati prema cesti, a njemački policajci koji su se nalazili pokraj ceste misleći da to jurišaju partizani otvore žestoku vatru po svojim i tako ih izgine veliki broj.

Drugog februara, 4. bataljon i tehnička četa brigade napali su neprijatelja u bunkerima na pruzi Kozarac—Prijedor. Neprijatelj je protjeran iz 2 bunkera, zarobljen je 1 neprijateljski vojnik i zaplijenjena jedna cijev teškog minobacača. Gubici bataljona, 1 borac poginuo.

Istog dana na pruzi Bosanski Novi—Dobrljin, neprijateljska patrola jačine voda otkrila je minu koju je postavio Kozarski odred. Pri pokušaju da je demontiraju, mina je eksplodirala i ubila 15 neprijateljskih vojnika, a ostale ranila. Oružje i municiju zaplijenio odred.

Trećeg februara pošle su ustaše iz Bosanske Gradiške prema selu Drageljima da pljačkaju. Dočekao ih je Gradiško-ljevčanski odred i uz nepoznate gubitke potisnuo ih nazad u Bosansku Gradišku.

Nakon 2 dana ustaše su iznenada prodrle u selo Grbavce, djelimično ga popalile, ubile nekoliko ljudi i izvršile pljačku. U napadu su učestvovala jedinice 3. ustaške bojne i jurišne satnije iz Bosanske Gradiške, ukup-

²³² AVII k. 218 rg. br. 13/5—1.

no oko 600 ustaša.²³³ Gradiško-ljevčanski odred je prihvatio borbu sa ustašama i uspio da ih odbaci prema Bosanskoj Gradiški. Ubijeno je 8 ustaša.

Istog dana iz Prijedora prema Kozarcu je krenuo 2. bataljon 383. puka 373. njemačke divizije sa 11 kamiona i dva tenka ispred kolone. Kolonu je dočekaio 2. bataljon 11. brigade i vratio natrag u Prijedor. Gubici njemačkog bataljona nisu utvrđeni, a gubici 2. bataljona bih su 6 ranjenih boraca.

Devetog februara 1944. 3. bataljon brigade je digao u vazduh neprijateljski transportni voz na pruzi između Bosanskog Novog i Ravnica. Odmah zatim 3. bataljon je otvorio vatru po voz. Za kratko vrijeme neprijatelj je uputio oklopni voz iz Bosanskog Novog, koji je takođe naletio na minu. Poslije iskliznuća oklopnog voza iz šina upućen je 1 tenk iz Bosanskog Novog, ah je i on naletio na minu koja je bila postavljena na cesti. Neprijatelj je u ovoj borbi imao preko 100 mrtvih i ranjenih. Među njima je i vod vojnika koji su pratili i štitili tenk koji je potpuno bio uništen. Gubici bataljona u ovoj borbi bih su 4 poginula i 6 ranjenih boraca. Među poginulima je bio i Mirko Stijak, komandir voda u 2. četi 3. bataljona.

U vremenu od 11. do 16. februara sve jedinice brigade i Gradiško-ljevčanskog odreda vršile su mobilizaciju.

Noću 11/12. februara Gradiško-ljevčanski odred je odveo iz sela Kosijerova 24 mladića-dobrovoljca, a noću 14/15. februara iz sela Rogolji, Elezagići i Berek javilo se dobrovoljno i pošlo sa partizanima 54 mladića, a u po-

²³³ A VII k. 771 rg. br. 23/1.

vratku odreda iz Lijeveča prema Grbavcima pridružilo se noću 15/16. februara iz sela Vilusa i Miljevića još 30 mladića, a sa njima i nekoliko djevojaka.²³⁴

Počev od 10. februara pa narednih 5 dana 1, 2. i 4. bataljon su u selima Ivanjske, Piskavice, Omarske, Jakupovića, Kozarca i drugih sela mobilisali su preko 300 mladića. Od toga je 250 uključeno u brigadu, a ostali upućeni u štab 4. divizije.

Gradiško-ljevečanski odred je nastavio sa mobilizacijom i do 26. februara je mobilisao 300 mladića i znatan broj djevojaka.²³⁵

Bataljoni brigade su u nekoliko navrata prihkom mobilizacije vodili borbu sa ustašama i četnicima koji su pokušali da spriječe ih bar ometu mobilizaciju. Četnici sa terena Timara su prvo bili protjerani prema Banjaluci i Prijedoru da bi se potom mobilizacija vršila normalno.

Jedna bojna 3. gorske pukovnije ojačana sa 3 tenka krenula je 16. februara iz Prijedora prema Kozarcu gdje je upravo vršena mobilizacija. Neprijatelj je dočekao 2. bataljon i žestokom vatrom natjerao i tenkove i pješadiju na povlačenje. Neprijatelj je ostavio iza sebe oko 15 poginulih i više ranjenih koji su pohvatani. Drugi bataljon je imao 6 ranjenih boraca.

Noću 17/18. februara dio 2. bataljona 11. brigade potrgao je skretnice i srušio rezervoar vode na željezničkoj stanici Piskavica. Neprijatelj je 20. februara došao da popravi prugu i rezervoar kod Piskavice, ali su ga dočekali delovi 2. bataljona i ubili 3, a ranih 15 neprijateljskih vojnika. Ostali pobjegli. Bataljon je imao 3 ranjena borca.

Da bi spriječio mobilizaciju u Lijeveče Polju koju su vršili Gradiško-ljevečanski odred i 1. bataljon 11. brigade,

²³⁴ AVII k. 149-E rg. br. 33/1—1.

²³⁵ AVII k. 1626 rg. br. 17/10—1.

neprijatelj je odlučio da u selu Cerovljanima i Kolona Dubrava uspostavi žandarmerijsku stanicu. U tu svrhu ispraznio je oko 10 kuća i narod iselio. Upravo kada se pripremao da smjesti žandarme uz pomoć ustaša dočekao ga je 20. februara Gradiško-ljevčanski odred i potpuno uništio. Poslije toga više nije pokušavao da uspostavi žandarmerijsku stanicu.

Dvadesetprvog februara 1944. 3. i 4. bataljon su napravili zasjedu na pruzi između Dobrljina i Bosanskog Novog. Na zasjedu je naišla jedna satnija 3. bojne 12. ustaško-domobranskog zdruga. Otvorena je vatra i otpočela borba. Uskoro iz Dobrljina i sa Strižanskog Mosta stigle su ostale jedinice 3. bojne i dio snaga 12. ustaške bojne te je borba postajala sve žešća. Partizani su počeli potiskivati ustaše i domobrane prema cesti i Uni, a tada su neprijatelju pristigle u pomoć jedinice 11. gorske ustaško-domobranske pukovnije i bataljon Nijemaca. Ovo pojačanje je stiglo vozom iz Bosanskog Novog i odmah se uključilo u borbu. Pred nekohko puta nadmoćnijim neprijateljem 3. i 4. bataljon su se povukli. Gubici neprijatelja su bili: 11 poginulih i 18 ranjenih, među kojima je poginuo i jedan njemački major, a gubici 3. i 4. bataljona: 4 poginula i 8 ranjenih boraca.

Neprijatelj je velikim snagama intervenisao za zaštitu pruge zbog toga što je tih dana ubrzano prevozio velike količine ratnog materijala i trupe od Zagreba preko Kostajnice i Bosanskog Novog do Bihaća radi pojačanja fronta na dalmatinskoj obali i područja Bihaća.

Upravo to je stalnim osmatranjem pruge utvrdio i štab 3. bataljona 11. brigade pa je odlučio da napadne jedan od transportnih vozova. U tom cilju zamolio je štab brigade da im pošalje Franju Frankovića, vrlo sposobnog i iskusnog минера brigade.

Miner je stigao 27. februara u štab bataljona. Tu je dobio naređenje na kom dijelu pruge da postavi minu. Uveče 27/28. februara mina je bila postavljena, a 3. bataljon se rasporedio u zasjedu u reonu sela Vodičevo između Dobrljina i Bosanskog Novog. Jedinice bataljona su se dobro maskirale u šumarcima i živicama neposredno pokraj pruge, a među njima i miner sa dinamo mašinom za paljenje mine.

Ujutru su naišli dijelovi 10. satnije 3. bojne 12. ustaško-domobranske pukovnije iz Dobrljina dobro zagledajući u svaki sumnjivo postavljeni kamen ne bi li ispod kamena otkrili minu. Stabu bataljona koji je posmatrao šta neprijateljska patrola radi bilo je jasno da će uskoro naići voz. Ali ovog puta, minu koju zakopa i maskira Franjo Franković nije bilo lako otkriti. Patrola je obavijestila komandanta pukovnije da je pruga pregledana, da je ispravna, a komandant je naredio jedinicama u poristima Strižanski Most i Dobrljin da dobro motre na prugu sve dok voz ne prođe, da ne bi partizani u međuvremenu postavili minu i zasjedu na pruzi.

Transportni voz sa vojskom i materijalom je naišao iz Dobrljina oko 13.00 časova. Kada su prednji točkovi lokomotive naišli na minu, miner je okrenuo dinamo mašinu. Tog momenta prolomila se strahovita eksplozija, lokomotiva je poskočila i odletila u jarak, a na nju se sručilo nekoliko prvih vagona do nje. Za čas napravljena je velika gomila gvožđa i drveta. U tu gomilu otvorili su borci 3. bataljona vatru iz pušaka i automatskog oružja, a iz gomile preživjelih, Nijemci su pružili očajnički otpor. Istovremeno ustaška posada iz Dvora na Uni sa lijeve obale Une otvorila je artiljerijsku vatru po jedinicama 3. bataljona ne dozvoljavajući prilaz srušenom vozu dok ne stigne pomoć iz Bosanskog Novog i Dobrljina. Pomoć iz Bosanskog Novog jačine bojne 11. gorske

ustaško-domobranske pukovnije je odmah krenula, ali ju je dočekala 2. četa 3. bataljona i nakon oštre box-be potisla natrag u Bosanski Novi. Istovremeno je poslala i 3. bojna 12. pukovnije iz Dobrljina pojačana dijelovima 12. ustaške bojne, ali je i ona bila odbijena od strane 1. čete 3. bataljona. Na porušeni voz napadala je samo 3. četa.

Borba oko porušenog voza trajala je 2 sata. Nijemci su se pod zaštitom ustaške artiljerijske vatre iz Dvora na Uni uspjeh povući iza porušenog mosta, zaposjesti desnu obalu Une odakle su žestokom vatrom branili prilaz vozu. Borba je nastavljena do kasno u noć pa i idućeg 29. februara. O ovoj žestokoj borbi, komandant 12. pukovnije je napisao:

... »28. februara u 15.45 časova napadnut je vlak južno od Dobrljina u visini kote 116. Vlak je kretao u pravcu Bosanski Novi. Napad izvršila 11. kozarska brigada. Prvo je minirana pruga ispred samog vlaka, a poslije eksplozije odmah i pruga pozadi. Pošli u pomoć napadnutom vlaku 3. bojna 12. pukovnije, 12. ustaška bojna i kozaci, ali svi odbijeni. Borba vođena do kasno u noć. Idući dan, 29. februara krenuli su Nijemci i domobrani u napad. Poginulo tom prilikom 40 Nijemaca i 40 domobrana. Poginuli Nijemci su otpremljeni u Bosanski Novi, a domobrani u Hrvatsku Kostajnicu. Poginuo je i domobranski nadporučnik Ivšić Juraj, koji je sahranjen u Kostajnici.

Od 12. ustaške bojne poginulo je 2, a ranjeno 8 ustaša..

I gubici 3. bataljona u ovoj borbi bili su znatni. Poginulo je 5 a ranjeno 35 boraca.

Stab 4. divizije dobivši izvještaj o ovoj borbi i pobjedi 3. bataljona nad 12 puta brojno jačim udruženim snagama neprijatelja, Nijemaca, ustaša i domobrana, za ispoljenu hrabrost izdao je naredbu o pohvali najistaknutijih boraca.

²⁴ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—18.

U ovoj borbi zarobljeno je 10 domobrana i 6 željezničara. Zaplijenjeno je 18 pušaka, 1 protivavionski mitraljez, 8,000.000 kuna i ostala ratna oprema.

Istog dana je i diverzantska grupa Kozarskog odreda minirala cestu između Blagaja i Svodne na koju je naišao blindirani automobil sa 8 njemačkih vojnika. Automobil je od eksplozije mine uništen, a svih 8 Nijemaca je poginulo.

Patrola Gradiško-ljevučanskog odreda toga dana je uhvatila u Lijeve Polju jednog žandarma i ustašu, koji su progonili narod, zbog čega su od narodnog suda bili osuđeni na smrt streljanjem.

Poshje ove presude, diverzantska grupa Gradiško-ljevučanskog odreda je idućeg dana — 29. februara, porušila most na 15. kilometru između Bosanske Gradiške i sela Podgradaca.

Dok su 1. bataljon i Gradiško-ljevučanski odred vodili borbu u Lijeve Polju, dotle su glavne snage brigade blokirale Prijedor sa istočne, sjeverne i južne strane. Neprijateljske jedinice iz grada — dijelovi 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga i 2. bataljona 383. puka 373. njemačke divizije, početkom marta su vršili ispade na slobodnu teritoriju u cilju nasilnog izviđanja, vršenja pljačke i nasilja nad narodom.

Pojačano nasilno izviđanje neprijateljske jedinice su vršile po naređenju komandanta 15. brdskog korpusa koji je 3. marta 1944. morao da krene sa komandom korpusa, prištapskim jedinicama i ustanovama formiranim u 5 marševskih grupa iz Banjaluke u Knin.

Za obezbeđenje marša naredio je danonoćno izviđanje iz svih garnizona i uporišta na komunikacijama u dolini Gomjenice, Sane i Une.

Potom je naredio komandi 1. brdske njemačke divizije koja je bila sastavljena od komande 2. oklopne ar-

mije privremeno pod komandu 15. brdskog korpusa, da prve jedinice počnu sa prebacivanjem 1. marta od Bosanskog Novog prema Prijedoru, da prednji dijelovi te divizije sa brojnim stanjem od 20.000 ljudi stignu 2. marta u Banjaluku, a 3. marta da zauzmu položaje oko Banjaluke i obezbeđuju odlazak komande korpusa.²³⁷

Drugim dijelovima divizije je naredio da sa snagama 1. kozačke divizije obezbjede od 2—4. marta širi reon Bosanskog Novog, a ojačani 98. puk 1. brdske divizije ukupne jačine 5.000 ljudi da krene 4. marta iz Bosanskog Novog za Prijedor gdje će ponovo zauzeti rudnik Ljubiju i Sanski Most, koji će potom zaposjesti snage 3. ustaško-domobranskog gorskog zdruga i 2. bataljona 384. puka 373. njemačke divizije.²³⁸

Sve je bilo sinhronizovano tako da kada krene komanda 15. brdskog korpusa 3. marta 1944. iz Banjaluke na komunikacijama od Banjaluke do Bosanskog Novog bude raspoređeno 34.000 vojnika (1. brdske divizije 20.000, ustaša i domobrana 6.000 i kozaka 8.000).

Borbe za obezbeđenje marša komande 15. brdskog korpusa započele su jedinice 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga i 2. bataljona 383. puka 373. njemačke divizije 1. marta napadom na jedinice 11. brigade prema selima Garevci i Božići. Jedinice brigade su ih dočekale i posle borbe proterale natrag u Prijedor ubivši 15, a još više ranivši neprijateljskih vojnika. Tom prilikom su zaplijenjene 2 puške, 7 tromblona, 7 granata i ostala ratna oprema.

Izviđanje je neprijatelj ponovio sa jednom jačom patrolom i 2. marta i ova patrola je poslije gubitaka od 2 poginula odbijena i vraćena natrag u garnizon.

²³⁷ AVII NAV-N-T-314 Roll 562/27.

²³⁸ AVII NAV-N-T-314 Roll 562/12.

Najjače napade izvršile su cjelokupne snage 3. gor-skog ustaško-domobranskog zdruga i 2. bataljona 383. pu-ka iz Prijedora u pravcu Kozarca i Palančišta 3. marta, upravo na dan kada je komanda 15. brdskog korpusa marševala iz Banjaluke u Prijedor.

Jedinice 11. brigade su dočekale neprijatelja na svim pravcima, ubile 14, ranile mnogo više i zarobile 2 neprijateljska vojnika. Ostali pobjegli. Zaplijenjena 2 brdska kazana i konj koji je nosio kazane.

Brigada je imala 2 ranjena borca.

Do najveće borbe u vezi prolaska komande 15. brdskog korpusa, odnosno njenih marševskih ešalona došlo je 4. marta u dolini Sane između Petkovca i Svodne na komunikaciji Prijedor—Bosanski Novi između 1. bataljona i ojačnog 98. puka 1. brdske divizije jačine 5.000 ljudi, na slijedeći način:

Štab 1. bataljona je dobio obavještenje od obavještajnog centra Kozarskog vojnog područja da će 4. marta između Bosanskog Novog i Prijedora naići jedna neprijateljska kolona. To je bilo jedino obavještenje. Nedostajali su podaci o kojoj se neprijateljskoj jedinici radi, kolike je jačine, odakle dolazi i kuda se kreće. I pored nedostataka detaljnijih obavještenja, štab bataljona je odlučio da napadne tu kolonu. Položaj koji je štab izabrao bio je vrlo povoljan. Na tom mjestu su se pruga, cesta i desna obala Sane skoro dodirivah. Zasjeda je i u taktičkom pogledu bila vrlo dobro postavljena.

Treća četa 1. bataljona postavila je zasjedu pokraj same ceste i pruge prema desnoj obali Sane.

Druga četa, bila je postavljena do 3. čete s tim što je jedan vod ove čete noću 3/4. marta bio prebačen na levu obalu Sane sa zadatkom da otvori vatru po neprijatelju kad se on počne povlačiti ka desnoj obali Sane.

U blizini mjesta zasjede nalazi se brdo Vranić koje dominira nad cestom, pragom i dolinom Sane. Bataljon nije posjeo ovo brdo iz razloga da neprijatelj ne bi prije vremena otkrio zasjedu a ako bi on posjeo to brdo bio bi otkriven od voda 2. čete preko Sane i tučen.

Štab 1. bataljona je sve dobro predvidio, samo nije mogao predvidjeti da će naići tolike snage neprijatelja. Međutim, i to nije bilo odlučujuće. Odlučujući momenat je udesila sama priroda. Naime, niko nije mogao predvidjeti da će tog jutra, 4. marta u dolini Sane biti tako gusta magla kako narod kaže »kao tijesto«.

Neprijatelju je magla ovog puta bila najveći saveznik, jer se mogao skoro nevidljivo kretati. Ipak se kretao vrlo oprezno. Bio je obavješten o svim opasnim mjestima na relaciji Prijedor—Bosanski Novi, te je na sve te objekte isturio obezbeđenje, pa tek onda kretao naprijed. Tako je i došavši do Vranić Brda isto predhodno zaposjeo pa krenuo naprijed. Zaposjedanje Vranić Brda nije bilo primjećeno ni od koga iz 1. bataljona, a ni od voda sa lijeve obale Sane. Vidno polje ovog voda je bilo samo do polovine rijeke Sane.

Najednom od Prijedora je naišla velika kolona njemačkih vojnika po kojoj je 3. četa otvorila žestoku vatru. Nekoliko desetina njemačkih vojnika je od prvog plotuna poginulo i ranjeno, a ostali su pobjegli prema desnoj obali Sane i zauzeli položaje. Vod 2. čete koji se nalazio preko Sane na udaljenju od svega 300 metara nije mogao ništa učiniti, jer nije ništa vidio. Odjednom su se jedinice bataljona našle uklještene između nekoliko hiljada njemačkih vojnika na obali Sane i njemačke jedinice na Vranić Brdu, koje su otvorile vatru po lijevom krilu 3. čete koja se nalazila na samoj cesti. Jedino rješenje je bilo proboj preko Vranić Brda.

Na komandu komandira 3. čete Gojka Gajića sve snage čete jurnule su na nekoliko puta jačeg neprijatelja. U sasvim bliskoj borbi ručnim bombama, noževima, pištoljima i sa nekoliko šmajsera (automata) četa se probijala kroz gusti stroj neprijatelja. Najednom su se Nijemci i partizani izmješali hvatajući jedni druge za guše, tukući se kundacima, pištoljima, pesnicama, kamenjem. Četa se probila iz obruča uz gubitke od 14 poginulih i 12 ranjenih boraca. Među poginulim su bili komandir čete Gojko Gajić i komandir voda Dragutin Arsenić.

Devedesetosmi puk 1. brdske njemačke divizije je imao mnogo veće gubitke. U izvještaju komande 1. brdske divizije komandi 2. oklopne njemačke armije, navedeno je da je »između Novog i Prijedora oko 200 partizana napalo dijelove 1. brdske divizije, da su gubici divizije znatni, a da su i partizani imali veće gubitke .. .«

Sedmog marta 2. bataljon 11. brigade je napao jednu satniju 3. bojne 3. gorske pukovnije u selu Balte Jarugama i natjerao je u Prijedor, ubivši 5 neprijateljskih vojnika.

Noću 8/9. marta 1. četa 1. bataljona i 1. četa 4. bataljona izvršile su napad na neprijateljsko uporište u selu Utolica (područje Trokuta, lijeva obala Une u SR Hrvatskoj) koje je branilo oko 100 ustaša. U borbi je ubijeno 7 ustaša, a 6 zarobljeno. Zaphjenjeno je pušaka 6, metaka 3.000 i ostala ratna oprema. Ostale ustaše su protjerane sve do Save.

Devetog marta 1944. 2. bataljon je vodio borbu sa jedinicom 98. puka 1. brdske divizije koja je pošla iz Kozarca prema Kozaruši i Jarugama da pljačkaju. Ubijeno je 6 njemačkih vojnika.

Jedanaestog marta 3. bataljon je vodio borbu sa 3. bojnom 3. gorske pukovnije koja je iz uporišta u Brezičanima izašla na prugu radi osiguranja prolaza delova

1. brdske njemačke divizije prema Bosanskom Novom. Neprijatelj je imao 5 poginulih i jednog zarobljenog sa opremom.

Istog dana ustaše iz Bosanske Dubice su izašle iz grada u obližnju šumu da nasjeku drva. Dočekah su ih dijelovi Kozarskog odreda, natjerali ih u Dubicu i zaplijenili kola sa dva upregnuta konja.

Dvanaestog marta djelovi 3. bataljona dočekah su kod Svodne neprijateljsko bočno obezbeđenje kolone u prolazu prema Bosanskom Novom i ubili 2 neprijateljska vojnika, zaphjenivši 1 pušku.

Istog dana delovi Kozarskog odreda su pokidah između Dobrljina i Bosanskog Novog 150 metara željezničke pruge i 100 metara telefonske linije, a dijelovi Gradiško-ljevčanskog odreda su mobilisali 58 ljudi iz Lijeve Polja i tom prihkom ubili jednog žandarma i jednog ustašu.

Četrnaestog marta 1944. 2. bataljon je pokidao 1.000 metara željezničke pruge između Bosanskog Novog i Prijedora. Istog dana Gradiško-ljevčanski odred je vodio borbu u Lijeve Polju sa 5. policijskim njemačkim bataljonom, koji je vršio prisilnu mobilizaciju mladića za rad u Njemačku. Potom je odred krenuo u sela Šimiće i Ivanjsku. Istog dana, 2. četa ovog odreda je u selu Simićima ubila 12 policajaca i 18 legionara. Među poginulim njemačkim policajcima bio je i komandir čete po činu kapetan.

Petnaestog marta dijelovi Kozarskog odreda su protjerali grupu ustaša koje su izašle iz Bosanske Dubice sa dvojica kola u šumu da sijeku drva. Zaplijenjena su dvojica kola sa dva para konja.

Šesnaestog marta dijelovi 2. bataljona između Blagaja i Martin Brda potrgale su 2.500 metara pruge i pokupile 2.000 metara telefonske žice.

Sedamnaestog marta dijelovi 1. brdske njemačke divizije pokušali su popraviti prugu između Blagaja i Svodne. Dočekale su ih jedinice 2. bataljona i ubile 8, a ranile nepoznat broj njemačkih vojnika.

Dvadesetog marta 1944. 2. i 3. bataljon su kod Svjetljeva na pruzi Volinja—Dobrljin u 12.50 časova digli u vazduh voz sa 40 vagona. Tom prilikom u borbi oko voza ubijeno je 37, a zarobljeno 7 Nijemaca. Od ratnog plijena zadobijeno je: puškomitraljeza — Šaraca 1, pušaka 10, 50 kg duvana, ostali ratni materijal u manjim količinama.²³⁹ Veće količine nisu mogle biti izvučene zbog nailaska oklopnog voza. Svih 40 vagona su zapaljeni.

Istog dana radi otvaranja prolaza komunikacijom Banjaluka — Prijedor — Bosanski Novi koju je potpuno zapriječila 11. brigada i izbacila iz upotrebe, komanda 15. brdskog korpusa koja još nije bila predala na obezbjeđenje dolinu Gomjenice i Sane 69. armijskom korpusu, naredila je štabu puka za naročitu upotrebu da ponovo uspostavi saobraćaj i otvori put Bosanski Novi — Prijedor — Banjaluka.²⁴⁰

Za izvođenje operacije šifrovano nazvane »Föhn« (u prijevodu južni vjetar) stavljene su štabu puka na raspolaganje slijedeće snage: oklopni grenadirski jurišni bataljon 2. oklopne njemačke armije sa nastavnom artiljerijskom baterijom; 1. bataljon 383. puka 373. njemačke »Tigar« divizije; 1. bojna 13. lovačke domobranske pukovnije i 71 četnik.

Borbena grupa »Rudno« jačine 3.000 ljudi sa teškim topovima krenula je 20. marta ujutru u 4.30 časova iz Bosanskog Novog prema Prijedoru. Na ovom putu najviše su se plašili mjesta gdje je 24. avgusta 1943. stradao

²³⁹ AVII k. 118-A rg. br. 4/5—18.

²⁴⁰ AVII NAV-N-T-314 Roll 562/474—9.

protivtenkovski bataljon 373. divizije. To komandant grupe ističe u izvještaju:

... »Prije nego što je marševska kolona prošla krivinu kod Cikota, jedna četa posjela je na putu koji skreće kod uporišta Dragotinja kote duž puta nastupanja. ***Teško naoružanje zauzelo je položaje na ulazu u krivinu, a ostalo je ubrzano izbačeno iz krivine...*** Marševska grupa stigla je u 11.30 časova u Prijedor. Dalje je borbena grupa »Rudno« krenula idući dan, 21. marta iz Prijedora preko Kozarca za Ivanjsku i u reonu Kozarca imala sukob sa 1. bataljonom 11. kozaračke brigade u kojem je poginulo i ranjeno 25 Nijemaca ...«

Noću 20/21. marta 1944. Gradiško-ljevčanski odred mobilisao je u selima Jakupovci i Glamočani kod Laktaša 64 mladića i tom prilikom naišle na njemačku policiju prilikom povratka za Kozaru u selu Bakincima. Policajci su se dali u bjekstvo. Partizani su za njima pripucali i libili 1, a 4 policajca ranili.²⁴¹

Dvadesetprvog marta Gradiško-ljevčanski odred je vršio mobilizaciju i u Lijeve Polju. Istog dana i njemački 5. policijski bataljon je mobilisao mladiće za odvođenje na rad u Njemačku. Odred je prvi primijetio Nijemce, sačekao ih u zasjedi i vatrom sa bliskog odstojanja ubio 25 Nijemaca. Ostali su pobjegli. Mladići radosni što su oslobođeni odmah su stupili u odred dobrovoljno. Toga dana odred je mobilisao 63 mladića.²⁴²

Noću 21/22. marta 1944. dijelovi 2. i 3. bataljona minirali su prugu između Prijedora i Bosanskog Novog. Naišao je voz koji je uništen. Neprijatelj je imao oko 40 poginulih vojnika. Zarobljeno je 6 neprijateljskih vojnika. Gubici bataljona: 3 poginula i 2 ranjena borca.

Dvadesetčetvrtog marta 1. i 4. bataljon su dočekali njemačku borbenu grupu »Rudno« koja se u povratku iz reona Bronzanog Majdana kretala preko Ivanjske i

AVII k. 149-E rg. br. 53/1—1.
AVII k. 1626 rg. br. 12/1—17,

Verića za Prijedor. U borbi kod sela Verići Nijemci su imali preko 50 mrtvih i ranjenih, dok su bataljoni 11. brigade imali 3 poginula i 5 ranjenih boraca.

Dvadesetšestog marta topovsko odjeljenje 11. brigade tuklo je aerodrom kod Prijedora kojom prilikom je uništen 1 avion sa pilotom, a ranjeno 6 nepriateljskih vojnika koji su obezbeđivali avion.

Dvadesetosmog marta 2. bataljon je vodio borbu sa 11. gorskom pukovnijom 3. gorskog ustvško-domobranskog zdruza koja je iznenada prodrila na Poštu kod Bosanskog Novog.

Istovremeno, Kozarski odred je vodio borbu sa 12. ustaško-domobranskom pukovnijom i 12. ustaškom bojnom, koje su od Dobrljina prodrle na područje Kozare u 4 kolone. Borba je vođena cijeli dan do uveče kada je neprijatelj potisnut nazad u svoja uporišta uz gubitke 7 poginulih i nepoznat broj ranjenih vojnika. Vlastiti gubici: 1 teže ranjeni borac.

Noću 1/2. aprila, 4. bataljon 11. brigade i 2 čete Gradiško-ljevučanskog odreda u selu Simićima uhvatile dvojicu ustaša zlikovaca i streljale.²⁴³

Noću 3/4. aprila, dijelovi 4. bataljona upali u žandarmerijsku stanicu u selu Mašići, jačine 28 žandarma. Ubijeno 16 žandarma, ranjeno 1. Zaplijenjen 1 puško-mitraljez, puške, telefon i 3.000 metaka. Gubici bataljona: 1 poginuo i 2 ranjena borca.

Iste noći, Gradiško-ljevučanski odred je u selu Bereku uhvatio ustašu Nikolu Pištora koji je na saslušanju priznao da je sam zapalio u Bereku 6 kuća i da je mnoge nedužne ljude otjerao u logor Jasenovac gdje su umoreni najgroznijom smrću. Osuđen je na smrt streljanjem.²⁴⁴

²⁴³ AVII k. 1626 rg. br. 19/1—7.

^w AVII k. 1626 rg. br. 19/1—7.

Četvrtog aprila 2. i 3. bataljon 11. brigade minirali su prugu između Petkovca i Svodne. Na minu je naišao voz. Pošto su bataljoni izvršili napad na neprijatelja koji se iz razmrskanih vagona očajnički branio. Razvila se žestoka borba u kojoj je poginulo 63 Nijemca među kojima i 2 njemačka oficira. Zarobljeno je 26 njemačkih vojnika među kojima i 2 podoficira. Zaplijenjeno je: 1 puškomitraljez, 18 pušaka, 2 automata, 3 pištolja, 8.000 metaka, 5.000 manevarske municije, 230 ručnih bombi. 62.000 kuna, 380.000 komada cigareta, 16 pari cipela, 3 para čizama i ostala ratna oprema. Uništene su 2 lokomotive sa 28 vagona koji su zapaljeni i 2 vagona benzina. Sopstveni gubici: 1 poginuo i 3 ranjena borca.

Istog dana Kozarski odred je na periferiji Prijedora uhvatio jednog ustašu. Osuđen je na smrt streljanjem.

Sedmog aprila 1944. Gradiško-ljevčanski odred odbio je dijelove 1. bojne 7. lovačke domobranske pukovnije koji su iz Bosanske Gradiške pokušali prodrijeti u selo Podgradce. Ubijeno 2, ranjen nepoznat broj neprijateljskih vojnika. Odred ih je gonio do grada, a u povratku mobilisao 20 mladića.²⁴⁵

Sedmog aprila jedinice 11. gorske pukovnije iz Bosanskog Novog i 3. gorske pukovnije iz Brežićana napale su koncentrično prema selu Strigovi sa ciljem da odsjeku 2. i 3. bataljon koji su se nalazili na položajima istočno od komunikacije Prijedor—Bosanski Novi na terenu Karana. Borba je vođena cijeli dan do uveče kada je neprijatelj protjeran nazad u garnizone uz gubitke od oko 30 mrtvih i ranjenih vojnika. Gubici bataljona bili su 3 poginula i 6 ranjenih vojnika.

Osmog aprila 1944. 2. i 3. bataljon su porušili prugu između Blagaja i Svodne na više mjesta i jedan most dužine 5 metara.

²⁴⁵ AVII k. 1626 rg. br. 18/1—17.

Istog dana 1. bataljon je porušio 2.000 metara pruge između Omarske i Kozarca, a 2. i 3. bataljon u zajednici sa Kozarskim odredom porušili su prugu između Blagaja i Brežićana.

Devetog aprila 3. bataljon je porušio prugu između Reljića Kamena i Brežićana na šest mjesta. Neprijatelj ga je pokušao spriječiti u tome i u borbi koja je vođena ubijeno je 5, a ranjeno 4 neprijateljska vojnika. Gubici bataljona su bili 3 poginula i 1 ranjeni borac.

Istog dana dijelovi Gradiško-ljevučanskog odreda razoružali su i odveli 4 policajca iz sela Dubrave Laminici.²⁴⁴

Trinaestog aprila pod pritiskom jedinica 11. brigade i u sadejstvu sa jedinicama 8. brigade neprijatelj se povukao iz Omarske prema Banjaluci, a iz Kozarca u Prijedor.

Intervencijom komande 69. njemačkog armijskog korpusa za naročitu upotrebu 1. bataljon 383. puka iz Banjaluke i 2. bataljon 383. puka iz Prijedora 16. i 17. aprila su vodili borbu za otvaranje puta Prijedor—Banjaluka. Ova dva njemačka bataljona su se već 18. aprila povukli pred nadmoćnijim snagama 4. i 39. krajiške NOU divizije.

Šesnaestog aprila ustaše odbranbenog ustaškog združenja iz logora Jasenovac upale su iznenada u selo Jablanicu, poklale nekoliko žena i djece i zapalile 2 kuće. Druga grupa ustaša prebacila se kod sela Orahove, upala u selo Gašnicu, popalila nekoliko kuća, a kada je pristizao Gradiško-ljevučanski odred da ih napadne, ustaše i jedne i druge grupe su pobjegle natrag preko Save.²⁴⁷

*

²⁴⁵ AVII k. 149-E rg. br. 56/1—1.

²⁴⁷ AVI! k. 768-A rg. br. 29/2.

Noću 19/20. aprila 1944. 11. brigada u okviru cijele 4. krajiške divizije napada Prijedor u kome su neprijateljske snage jačine 900 Nijemaca, 1.800 ustaša i domobrana, 1.300 milicije i četnika.

Na svom pravcu napada, brigada je dobila zadatak da proboj u grad vrši uklinjavanjem, a zatim ubacivanjem (infiltriranjem) dijela snaga direktno u grad.

Za ubacivanje u centar grada do katoličke crkve i hotela »Balkan« bio je određen 3. bataljon. Četvrti bataljon sa 2 čete dobio je zadatak da se ubaci bez borbe na Urije i zauzme bolnicu i školu, a 1. bataljon da sa 1 četom napada spoljnu odbranbenu liniju neprijatelja, dok su ostale čete ovog bataljona bile određene u rezervu.

Drugi bataljon je dobio zadatak da napadne neprijateljsko uporište na Martin Brdu.

Napad je počeo u 23.30 časova.

Treći bataljon koji je trebao da izvrši glavni zadatak naišao je na vrlo jakog i spremnog neprijatelja, a pored toga i vrlo budnog. Došlo je do žestoke borbe u kojoj je neprijatelj bio nadmoćniji i u živoj sili i u naoružanju. Pored toga nalazio se u dobro utvrđenim rovovima i bunkerima. Zbog toga 3. bataljon nije uspio da se probije u grad.

Dve čete 4. bataljona su prodrle na Urije i zauzele školu i bolnicu, a jedna od tih četa sa komandrom Mirkom Jovanovićem i komesarom Muhamedom Djeldumom probila se do bolnice, ali su se pred zorom našle odsječene od ostalih jedinica brigade. U takvoj situaciji štab brigade je upotrebio rezervu ubacujući u napad na spoljnu liniju odbrane kojim putem je otvoren prolaz u sistemu neprijateljeve odbrane i tako omogućeno izvlačenje četa 4. bataljona.

Ni 2. bataljon nije uspio likvidirati uporište na Martin Brdu.

Kasnije je štab 4. divizije utvrdio da napad na Prijedor nije uspio zbog jednog špijuna, koji se nalazio pri štabu divizije, koji je dao neprijatelju sve podatke o planu napada.

Špijun je otkriven i na saslušanju priznao svoj zločinački i izdajnički rad i kao takav bio je osuđen na smrt streljanjem.

Neprijatelj je u borbi za Prijedor samo u borbama sa 11. brigadom imao preko 80 mrtvih i ranjenih.

Jedinice brigade su uništile 1 tenk, zaplijenile 3500 metaka, 20 ručnih bombi, a izgubile 1 puškomitraljez i 6 pušaka.

U borbi je poginulo 16 a ranjeno 34 borca brigade. Među poginulima bio je i Veljko Gajić, komandir voda u 1. četi 4. bataljona, a među ranjenima i Vinko Menart, zamjenik komandanta 4. bataljona.

Dvadesetšestog aprila 1. bataljon je vodio borbu sa dijelovima 3. gorske pukovnije kod Brezičana i Dragotinje. Njihov pokušaj da se probiju prema selu Gornja Dragotinja bio je odbijen uz gubitke od 6 poginulih i vaše ranjenih.

Istog dana diverzantska četa Kozarskog odreda digla je u vazduh voz. Poginulo je 26 neprijateljskih vojnika.

Dvadesetsedmog aprila 1. bataljon je vodio borbu na Milašinovića Glavici i Vranića Brdu sa jedinicama 11. gorske pukovnije 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga. Neprijatelj je protjeran uz gubitke od 4 poginula i nepoznatim brojem ranjenih nazad u Blagaj i Bosanski Novi.

Istog dana Kozarski odred je spriječio izlazak ustaša iz Bosanske Dubice i tom prilikom ubio dvojicu ustaša.

Dvadesetosmog aprila 3. bataljon je na pruži Prijedor-Bosanski Novi digao u vazduh neprijateljski transportni voz pun vojske. Kada je voz eksplozijom bio zaustavljen, 3. bataljon je po neprijatelju otvorio žestoku vatru. Ubijeno je preko 100, a ranjeno oko 150 neprijateljskih vojnika. Bataljon je imao 1 poginulog i 6 ranjenih boraca.

Sutradan Kozarski odred se prebacio preko rijeke Une u selo Zivaju gdje su prema nekim podacima četnici pokušavali da uspostave svoju četničku organizaciju. Uhvaćen je četnički komandant, dva organizatora četnika i u njihovoj pratnji 6 četnika. Četnički komandant i organizatori su streljani, a 6 četnika je dobrovoljno stupilo u Kozarski odred. Tom prilikom zaplijenjeno je 5 pušaka.

Istog dana Gradiško-ljevčanski odred je dočeka u selu Gornji Vilusi 1 kamion sa 3 Nijemca koji su u kamionu dovezli 150 kilograma soli radi zamjene za slaninu i mast. Nijemci su pobijeni, a sol zaplijenjena. Sa poginulih Nijemaca skinuto je oružje: 2 puške, 1 automat, 1 pištolj. Kamion je zapaljen.

Prvog maja 1944. 2. bataljon je odbio jednu bojnu 3. gorske pukovnije i jednu četu četnika Timarskog četničkog odreda koji su iznenada prodrli do sela palančišta radi izviđanja i pljačke. Bataljon je ubio 2, ranio 3 neprijateljska vojnika, a ostali su se ubrzano povukli nazad u Prijedor.

Istovremeno izašle su druge jedinice 3. gorske pukovnije iz Prijedora u selo Dragotinju i produžile napad prema selu Marinima. Neprijatelja je dočeka 4. bataljon, i ubio oko 10, a ranio nepoznat broj neprijateljskih vojnika. Gubici bataljona su bili 1 poginuo i 3 ranjena borca.

Drugog maja 4. bataljon 11. brigade napao je neprijatelja na Milašinovića Glavici i protjerao ga iz rovova

Istog dana Kozarski odred je razrušio 5. kilometara pruge između Kozarca i Petrovog Gaja.

Diverzantska grupa istog odreda razrušila je toga dana na pruzi Bosanski Novi — Bosanska Kostajnica 50 metara pruge i pokupila 20 metara telefonske linije.

Trećeg maja na pruzi Bosanski Novi — Prijedor 4. bataljon je digao u vazduh jedan voz, a potom ga zasuo vatrom. Ubijeno je 15 njemačkih vojnika i 4 željezničara. Lokomotiva i vagoni uništeni. Gubici bataljona 5 poginulih i 4 ranjena borca.

Istog dana diverzantska četa Kozaračkog odreda digla je u zrak 155 metara željezničke pruge sa trasom zbog čega je saobraćaj na pruzi Dobrljin—Bosanski Novi bio obustavljen 2 dana.

Četvrtog maja diverzantska četa i udarne grupe Gradiško-ljevčanskog odreda zaplenile su u selu Cikulama 52 komada goveda i 29 konja.

Za potrebe 11. brigade predato je 15 goveda, Kozarskoj vojnoj bolnici 4 komada, Sreskom NOO Bosanska Gradiška 6 komada goveda i vraćeno narodu koji je prepoznao svoja opljačkana goveda 11 komada.

Istog dana 2. bataljon vodio je borbu kod sela Cele sa Nijemcima i četnicima, a 3. bataljon vodio je borbu na Karanu sa neprijateljem koji je iznenada prodro, ali je ubrzo protjeran.

Petog maja 1944. dijelovi 2. bataljona u selu Donji Garevci dočekali su mješovitu ustaško-četničku patrolu i ubili 2 ustaše i 1 četnika.

Istog dana 4. bataljon je minirao voz na pruzi Prijedor—Bosanski Novi. Uništeno 3 vagona, a ubijeno 15 neprijateljskih vojnika. Pruga je porušena na 5 mjesta.

Petog maja 1944. diverzantska četa Kozaračkog odreda minirala je voz na pruzi Bosanski Novi—Dobrljin. Uništeno je 9 vagona sa ratnim materijalom.

BORBA NA RAKELIĆIMA

Komandant Jugoistoka naređuje 8. marta da 1. brdska njemačka divizija najkasnije 12. marta krene preko Slavonije za Mađarsku gdje vlada zategnuto stanje zbog izbijanja trupa Crvene armije na rumunsku granicu.

Razvoj situacije uslovljava da su njemačka posada u Prijedoru, ustaše, milicioneri i četnici jako zabrinuti za svoju sudbinu. Prema procjeni njihove obavještajne službe oko Prijedora se nalazi 6—7.000 partizana. Špijuni također izvještavaju da partizani svu hranu prevoze u Grmeč, a tamo odvođe i novomobilisane.²⁴⁸ Iz toga zaključuju da se vjerovatno priprema napad na Prijedor.

Situacija po njih postaje najteža poslije napada 4. krajiške divizije na Prijedor noću 19/20. aprila 1944. Napad partizana te noći su odbili, ali prema nekim obavještenjima pristizu nova pojačanja iz Grmeča.

Prijedor je opkoljen i odsječen sa svih strana. Uporišta Omarska, Kozarac, Piskavica su napuštene. Uporišta Martin Brdo, Brežićani, Dragotinja stalno su pod vatrom partizana.

Pruga od Ivanjske do Prijedora skoro sva je nestala a od Prijedora do Bosanskog Novog u stalnom prekidu.

Komandant 3. gorskog ustaško-domobranskog zdru-ga i komandant 2. bataljona 383. puka 373. njemčke divizije naređuje svakodnevno izviđanje u sve pravce naročito prema Kozari. Jedinice se na izviđanju sukobljavaju sa partizanima i povlače u Prijedor sa mrtvim i ranjenim.

Domobranski komandant traži od komandanta 69. njemačkog korpusa za naročitu upotrebu najhitniju pomoć. Umjesto pomoći njemački komandant naređuje da 3. gorski zdruz zauzme Ljubiju. Na to domobranski komandant

²⁴⁸ AVII Mikrofilm UDB-a Zagreb 9/612.

zaključuje da komandant 69. njemačkog korpusa nije u stanju da shvati situaciju u kojoj se nalazi i šalje mu opširniju depešu:

... »Oko Prijedora vrlo jake snage 4. partizanske divizije. Grad je opkoljen. U gradu sam zaveo borbenu pripravnost broj 1.

Svaku noć sva vojska sa starješinama je u rovovima, bunkerima i oko žice koja opasuje grad. Svi prilazi gradu su minirani, svaka graba pa i brisani prostor...«

I dalje o zauzimanju rudnika Ljubije on izvještava o svom zdrgu:²⁴⁹

... »Jačina, izvježbanost, naoružanje i moral zdruga su takvi da on ne može obezbjediti prugu Bosanska Kostajnica — Bosanski Novi — Prijedor, a kamoli zauzeti rudnik Ljubiju ...«

U međuvremenu komandant 2. oklopne njemačke armije obavještava komandanta 69. njemačkog korpusa da će on obezbjediti snage za zauzimanje rudnika Ljubije i da odmah počne sa izradom plana operacije.

Komandant 69. armijskog korpusa traži da komandanta vazduhoplovstva u NDH, za blisko izviđanje (Nahaufklärungsstaffel Croatien) čija se baza nalazila u Zalužanima da aviosnimanjem utvrdi stanje reona oko Prijedora, toka Sane od Sanskog Mosta do Blagaja i šireg reona rudnika Ljubije. Izviditi i snimiti naročito puteve duž Sane, mostove, gazove, komunikacije.

Do 4. maja napravljen je plan po kojemu 8. maja počinje operacija prema rudniku Ljubiji pod šifrovanim nazivom »Rajnhard«. U operaciji učestvuju: 92. motorizovana brigada, Oklopni jurišni bataljon 2. oklopne armije; 1. bataljon 383 puka 373. njemačke divizije; 2. bataljon istog puka i 3. ustaško-domobranski gorski zdrg (samo posada iz Prijedora).

AVII NAV-N-T-314 Roll 1546/97.

Rano ujutru 6. maja komandant 69. njemačkog korpusa naređuje da 1. bataljon 383. puka koji se nalazi u Banjaluci odmah krene u Prijedor. Od Ivanjske do Prijedora ovaj bataljon vodi borbu sa jedinicama 11. brigade. Iz Prijedora u pomoć ovom bataljonu kreće 2. bataljon 383. puka vršeći proboj od Prijedora prema Kozarcu. Oba bataljona stižu uveče u Prijedor sa 30 mrtvih i ranjenih.

Komandant 69. korpusa 6. maja ujutru je naredio komandantu 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga da jedinice 11. gorske pukovnije i 12. ustaške bojne napadnu toga dana od Dobrljina prema Pastirevu na Karanu. Cilj napada je bio da se vežu jedinice 11. brigade i tako omogućiti 7. maja neopažen prolaz 92. motorizovane brigade i oklopnog jurišnog bataljona iz Bosanskog Novog u Prijedor.

Jedinice 3. bataljona 11. brigade su vodile 6. maja borbu sa ustaško-domobranskim snagama u reonu Pastireva i do uveče protjerale ih u Dobrljin. Ubijene su 3 ustaše i zaphjenjena 3 konja sa jahaćom opremom.

Komandant 69. korpusa 6. maja uveče u Bosanskom Novom održava sastanak sa svojim potčinjenim, na kome pored ostalog određuje da operacijom »-Rajnhard« rukovodi pukovnik Hildebrant, kojemu se za vrijeme operacije podčinjavaju sve jedinice.

Po završetku sastanka komandant 69. korpusa uveče naređuje komandantu 3. ustaško-domobranskog zdruga depešom da idućeg dana, 7. maja, najmanje 500 vojnika krene prema rudniku Ljubiju i prikupi što detaljnije podatke o rasporedu 8. krajiške brigade 4. divizije.

Drugu depešu uputio je komandant 69. korpusa komandantu 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruga sa naređenjem da 7. maja sve jedinice iz Lijeve Polja i

Bosanske Gradiške izvrše napad prema Turjaku i selu Gornjim Vilusima.

Ovim naređenjem komandant 69. korpusa je nastojao da privuče snage partizana sa Kozare prema Lijeve Polju i tako olakša izvođenje operacije »Rajnhard« (prema Ljubiji).

Jedinice brigade su 7. maja dočekale 300 domobrana. 150 milicionera Sefkine milicije i 50 Nijemaca, odbila ih i povratile ih u Prijedor.

Gradiško-ljevčanski odred dočekaao je neprijatelja sastavljenog od njemačke policije i ustaša, na Turjaku i Miljevcima i ubio 4, ranio 7 policajaca, a ostale dijelove potisnuo nazad u uporište.

I četnici Timarskog četničkog odreda su bili aktivirani u vezi operacije »Rajnhard«. Oni su 7. maja iz zasjede dočekali 3 borca 1. bataljona 11. brigade i ubili.

Osmog maja 1944. jedinice 92. motorizovane brigade, oklopni jurišni bataljon i 1. bataljon 383. puka pojačani ustašama, milicionerima i četnicima napali su jedinice 8. brigade i dio Podgrmečkog odreda koji su branili pravac prema Ljubiji. Borba je vođena 3. i 9. maja. Devetog maja u 10.30 časova Nijemci su ponovo ušli u radnik Ljubiju.

Po završetku operacije »Rajnhard« trebalo je da 92. motorizovana brigada, oklopni jurišni bataljon i 1. bataljon 383. puka odmah krenu iz Prijedora u Bosanski Novi radi učešća u operaciji »Sah« na području Banije i Korduna.

Međutim, nepredviđene okolnosti uticaće da će komandant 2. oklopne njemačke armije zadržati ove snage još dva dana u Prijedoru i upotrebiti ih za nove zadatke.

Naime, početkom maja 1944. 2. lovački ustaško-domobranski zdruk iz doline Une po naređenju komandanta 2. oklopne armije skoro je svakodnevno vršio nasilno

izviđanje pravaca od Bosanske Krupe prema Suvaji i Jasenicama kao i istočno od Bihaća. U tim borbama je trpio teške gubitke. Na kraju je obavijestio da je borbu vodio sa 6. krajiškom brigadom, a da pridolaze i dva bataljona 8. krajiške brigade.

Primivši ovo obavještenje komandant 2. oklopne armije se uznemirio. Nije mogao da povjeruje da su partizanski štabovi i komande nešto doznah o planu njegove buduće operacije (desant na Drvar — operacija »Konjički skok«). A kada je 10. maja dobio podatke agenturne službe da su podaci 2. lovačkog ustaško-domobranskog zdruga sasvim tačni ocjenio je da je situacija vrlo ozbiljna i da mora preduzeti mjere da povрати jedinice 4. divizije u dohnu Sane i reon Prijedora. Dobio je i podatke da je položaje na pravcu Prijedor—Sanski Most koje su ranije držale jedinice 6. a potom 8. brigade posjele jedinice 11. kozaračke brigade.

Zato je donio odluku da napadne i uništi 11. kozaračku brigadu istovremenim prodorom u Sanski Most. Bio je uvjeren da će kada uništi 11. brigadu i kada zauzme Sanski Most, štab 4. divizije povući 6. i 8. brigadu u dolinu Sane. Time će osloboditi pravce od Bosanske Krupe i Bihaća preko Bosanskog Petrovca prema Drvaru.

U vezi sa novonastalom situacijom u dolini Sane i Une komandant 2. oklopne armije je naredio komandantu 69. korpusa da snage koje su zauzele rudnik Ljubiju 11. maja napadnu 11. brigadu i prodru u Sanski Most. Izričito je naređeno da se 11. kozaračka brigada uništi.

Komandant 69. korpusa je 10. maja ujutru jednovremeno dobio dve depeše. Prvu kojom komandant 92. motorizovane brigade javlja da je brigada u Prijedoru na odmoru i da će istoga dana krenuti za Bosanski Novi i drugu, kojom komandant 2. oklopne armije naređuje

da 92. motorizovana brigada sa ostalim snagama uništi 11. kozaračku brigadu.

Komandant korpusa najhitnije javlja komandantu 92. motorizovane brigade da ostane u Prijedoru, nigdje ne kreće i čeka novo naređenje. Nešto kasnije mu javlja da pripremi napad na 11. brigadu i napravi plan prodora u Sanski Most.

*

Uspjeh operacije »Reselšprung« kojom je planiran napad na Vrhovni štab u Drvaru najviše je zavisio od pune tajnosti priprema. Zato su za pripreme ove operacije znah samo najbliži saradnici komandanta 2. oklopne armije. Nijemci su se naročito plašili da možda partizani na neki način ne saznaju za ove pripreme.

Međutim, kada su 3. maja 1944. jedinice 4. bataljona 11. brigade digle u vazduh jedan transportni voz i ubile 15 njemačkih vojnika i 4 željezničara, sticajem okolnosti naišle su u tom momentu cestom i jedinice 1. bataljona 383. puka u zaštiti štaba puka. Tom prihkom su se vojnici i oficiri razbježali, a u jednom luksuznom autu pronađena je skica Drvara sa ucrtanim mjestima rasporeda ustanova Vrhovnog štaba, stranih vojnih misija i najvišeg političkog rukovodstva Nacionalnog oslobođenja Jugoslavije.

Ova skica je bila napravljena od organa Gestapoa sa zabilješkama na njemačkom jeziku, na osnovu podataka jednog špijuna koji se nalazio duže vremena u reonu Drvara, a zatim došao na područje Kozare gdje se odmarao i »liječio«, da bi zatim krajem marta pobjegao u Prijedor i dao iscrpne podatke.

Obaveštajni oficiri 11. brigade Zdravko Ćupović i Dušan Babić su znali nešto njemački i shvatih da se radi

o vrlo značajnom dokumentu koji je odmah štab brigade proslijedio štabu divizije.

U štabu 4. divizije su zaključili da se radi o vrlo važnom dokumentu koji je odmah dostavljen lično komandantu 5. korpusa Slavku Rodicu.

Cim je razgledao skicu komandant korpusa je utvrdio da su podaci na skici Drvara svi tačni osim male nepreciznosti o tačnom sjedištu Vrhovnog komandanta. Shvatio je ozbiljnost situacije i lično odmah krenuo do Vrhovnog komandanta. Predao je skicu drugu Titu sa mišljenjem da će neprijatelj uskoro napasti Vrhovni štab i sve ustanove NOP-a u Drvaru. Drug Tito se složio sa mišljenjem Slavka Rodića i naredio da on pripremi korpus za doček neprijatelja, a ostale jedinice oko slobodne teritorije Drvara i u Drvaru će to isto učiniti.

Vraćajući se iz Drvara prema Ribniku gdje je bilo sjedište štaba korpusa, komandant korpusa je još u putu donio odluku da 6. i 8. krajiška brigada zatvore pravce prema Petrovcu i Drvaru, a 11. brigada da brani pravac Prijedor—Sanski Most.

»

*

Tako je početkom maja 11. brigada preuzela pravac Prijedor—Sanski Most sa zadatkom da u perspektivi postepeno preuzme i položaje oko rudnika Ljubije koje je tada držao 2. bataljon 8. brigade.

Zbog brzog razvoja situacije primopredaja položaja nije izvršena, a posebno nisu dobijeni podaci o neprijatelju. Jedino se znalo da su vrlo jake snage neprijatelja zauzele rudnik Ljubiju. Obaveštajni oficiri i Divizije i brigade nisu imali vremena da utvrde koje su to snage što su zauzele rudnik Ljubiju i gdje se nalaze. Pretpostavljalo se da su to koncentrisane snage garnizona Pri-

jedora ojačane snagama, a koje su se probile iz Banjaluke u Prijedor koje nisu bile toliko jake.

Kada je 10. maja ujutru komandant njemačke brigade saznao od komandanta 69. korpusa da je naređenje za uništenje 11. brigade i prodor prema Sanskom Mostu izdao lično komandant 2. oklopne njemačke armije počeo je da razmišlja kako ga najbolje izvršiti. Pozvao je komandanta 2. bataljona 383. puka 373. njemačke divizije koji se nalazio više mjeseci u Prijedoru i u kojega je kao Nijemca jedino i imao povjerenja da dođe sa najnovijim podacima o neprijatelju. Komandant bataljona ga je odmah izvijestio o svim partizanskim snagama oko Prijedora.

Komandanta njemačke brigade su interesovali samo podaci o 11. kozaračkoj brigadi postavljajući ujedno i pitanje od kada su ti podaci i koliko su tačni.

Komandant njemačkog bataljona je odgovorio da svako jutro od agenturne službe i komandanta Timarskog četničkog odreda dobija najnovije podatke o neprijatelju. Na pitanje kako četnici dolaze do podataka, on je odgovorio da četničke tajne patrole noću odlaze u svoja rodna sela Rakehće, Miljakovce, Marićku, Busnove, Pejiće, Gaćane i druga te prikupe podatke od svojih rođaka i saradnika koje su oni zapazili u toku dana i utvrdili u razgovoru sa borcima i starješinama partizanskih jedinica. Na pitanje da li se četnicima može vjerovati, obavještajac mu je odgovorio da su se oni noću 19/20. aprila najhrabrije borili protiv partizana i da su zato bih po-hvaljeni, a posebno njihov komandant Vaso Mijatović.

Njemački komandant najviše je bio zainteresovan za podatke koji su dostavili četnici i naredio je obavještajnom oficiru da ga o tome obavijesti. Dobio je ovakav odgovor:

11. kozaračka NOU brigada nalazi se na položajima sa 2 bataljona na lijevoj strani Sane u selu Carakovo, a štab brigade, prištabske jedinice i dva bataljona u selima Gaćani — Miljakovac — Čela — Saničani — Rakelići.

Štab brigade sa prištabskim jedinicama nalazi se u selu Rakelići gdje se nalazi i oko 40 konja u seoskim štalama a koji pripadaju itendanturi brigade.

Štab 3. bataljona nalazi se na položajima Gaćani — Miljakovac — Čela — kota 171 uključno.

Štab 4. bataljona na položajima Saničani — Rakelići sa glavnim snagama u šumi prema željezničkoj stanici Kozarac.

Ukupno na desnoj strani 900 partizana, a na lijevoj oko 700.

Nakon dobijenih podataka od svog obavještajnog oficira i podataka iz razgovora sa komandantom Timarskog četničkog odreda,* njemački komandant se odlučuje da obuhvati s lijeva i udarom u leđa uništi dijelove brigade na desnoj obali Sane u reonu sela Gaćani—Miljakovac—Čela—Saničani—Rakelići.

Početak operacije »Kastanie« bio je određen za 11. maj 1944. u 4.00 časova.

Na osnovu donijete odluke, njemački komandant vrši raspored svojih jedinica. Oklopni jurišni bataljon jačine 1.000 vojnika sa 20 tenkova, 12 samohotki, 4 oklopna izviđačka kola i četom četnika, vodiča i tumača na terenu i izviđača dobio je zadatak da u 23.30 časova 10. maja 1944. izvrši pokret preko Kozarca i Omarske do Mačkovca trg. 475 i uspostavi zaprečnu liniju Tomašica—Pejići.

Devedesetdruga motorizovana brigada jačine 3.000 ljudi sa 50 tenkova i 200 kamiona na čelu sa komandantom brigade i četničkim komandantom kreće u 01.00 časova noću 11. maja 1944. Glavnim snagama preko Kozarca i Omarske do Maričke uspostavlja zaprečnu liniju Marička—Tomašica, a jednim bataljonom sa 20 tenkova

* O ovim podacima, njemački komandant je vodio poseban razgovor sa komandantom Timarskog četničkog odreda Vasišom Mijatovićem.

i četom četnika Timarskog četničkog odreda kreće u najvećoj tajnosti preko Kozarca do Kozaračke željezničke stanice (selo Trnjani) odakle lijevim obuhvatom prelazi preko mosta na rijeci Gomjenici i u 4.00 časova napada sa istoka i juga selo Rakeliće, zaseok Tadići, te uništava štab brigade sa prištabskim jedinicama.

Prvi bataljon 383. puka bez jedne čete i 2. bataljon 383. puka u cjelini ojačani jednom bojnom 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruga sa 7 tenkova i dvoja oklopna izviđačka kola predvođeni sa vodom Atlinijih milicionera (50 milicionera) i četom četnika Timarskog četničkog odreda (50 četnika) ukupne jačine 2.000 ljudi, napadaju iz Prijedora sa obje strane rijeke Sane prema Sanskom Mostu, prodiru u Sanski Most, a u povratku hvataju narod u reonu Sanskog Mosta i dovode u Prijedor.

Jedna ojačana četa 1. bataljona 383. puka 373. njemačke divizije, jačine 200 ljudi posjeda položaje u selu Donji Garevci pokraj pruge sa zadatkom da uništavaju sve partizanske grupe i pojedince koji pokušaju bjekstvo prema Kozari.

Zapovjest za napad je izdata 10. maja u 21.00 časova u Prijedoru.

*

U to vrijeme, jedinice 11. brigade su bile u slijedećem rasporedu:

Treći bataljon: Gaćani—Miljakovac—Ćela. Stab bataljona u selu Miljakovac.

Četvrti bataljon: Saničani—Rakelići—Gajevi (šumarci) prema željezničkoj stanici Kozarac.

Zamjenik komandanta brigade Mikan Marjanović, načelnik štaba Ljuban Cmobrnja, zaštitnica, sanitetski vod, minerski vod, četa za vezu, tehnička četa i intendantura razmjestili su se u 6elu Rakelići, zaseok Tadići.

Komandant i politički komesar brigade bili su u selu Carakovo sa 1. i 2. bataljonom.

Desetog maja 1944. brojno stanje brigade bilo je sljedeće: boraca i rukovodilaca 1.474; teških minobacača 4; malih minobacača 8; pušaka 729; puškomitraljeza 53; teških mitraljeza 3; automata 25; pištolja 60; protivtenkovskih pušaka 4; jahaćih konja 17 i tovarnih konja 101.

Tutnjavu teških tenkova i zvuk nekoliko stotina motornih vozila poslije pola noći 11. maja čuli su borci i rukovodioci 4. bataljona, čuli su i borci kao i rukovodioci prištabskih jedinica brigade. Cuo je i dio štaba brigade u selu Tadići, ali niko tome nije pridavao pažnju, jer su u to vrijeme njemačke jedinice zbog operacije »Reselšprung« često danju i noću vršili pokrete motorizacije. I ovaj pokret smatran je jednim od pokreta iz Prijedora za Banjaluku. Obzirom na zadatak brigade da brani pravac Prijedor—Sanski Most, neprijatelju koji je prolazio cestom Prijedor—Banjaluka nije poklanjana pažnja.

U svanuće zamjenika komandanta brigade Mikana Marjanovića, obavjestila je patrola 4. bataljona o nailasku neprijatelja sa pravca željezničke stanice u Kozarcu. Poletio je i iznenadio se kada je izašavši iz kuće ugledao nekoliko kolona neprijateljskih vojnika i tenkova kako u pokretu obuhvataju selo Rakehće sa juga i istoka.

Mikan Marjanović brzo ulazi u štab i obaveštava Ljubana Crnobrnju da neprijatelj napada s leđa i od Kozarca jakim snagama. Procjenjuje da se glavne snage nalaze jugo-istočno od Rakelića i momentalno donose odluku proboj prema Kozari i to neposredno pokraj Prijedora na pravcu sela Garevci.

Mikan naređuje štabu 4. bataljona i prištabskim jedinicama proboj preko pruge u Garevce prema Kozari držeći se korita rijeke Gomjenice, a istovremeno zove telefonom štab 3. bataljona i kratko obavještava: »Nepri-

rateljski tenkovi nas napadaju s leđa! Hitno prikupi snage, dolazim.«

Stab 3. bataljona najhitnije upućuje kurire do komandi četa sa usmenim naređenjem da odmah krenu u Miljakovac sa četama do štaba bataljona i to trkom. Dok su se čete 3. bataljona prikupljale u Miljakovcima, u Rakelićima je 4. bataljon sa prištabskim jedinicama već vodio žestoku borbu sa njemačkim tenkovima i pješadijom. Borba se jasno čula, a pojedini metci su dolijetali i do Miljakovaca.

Još se nisu bile prikupile sve jedinice 3. bataljona, a na konju je galopom dojurio zamjenik komandanta brigade Mikan Marjanović i sa konja upita: »Je li bataljon prikupljen?« Komandant odgovori: »Samo 2. i 3. četa i nešto malo prve«. Zamjenik komandanta brigade sasluša i reče: »Neprijatelj nas je napao u Rakelićima s leđa od Maričke i Kozarca«, zatim kratko naredi: »Sa vašim jedinicama preko Gomjenice i Garevaca, pravac Kozara«.

Komandant 3. bataljona Đuro Mihnović tada okupljenim borcima i rukovodiocima koji su čuh naređenje zamjenika komandanta brigade, reče: »Čuh ste naređenje zamjenika komandanta brigade. Naređujem: 3. četa na čelu bataljona. Ostale jedinice za 3. četom, a jedan vod 1. čete sa položaja na Topića groblju da štiti pravac pokreta bataljona od Prijedora«. Zatim komandova: »Za mnom« i trkom krenuše prema Gomjenici, Garevcima i dalje prema Kozari.

Komandiri četa također komandovaše svojim četama: »Za mnom« i najvećim trkom krenuše prema Gomjenici.

Za to vrijeme 4. bataljon je vodio tešku borbu sa njemačkim tenkovima i pješadijom.

Dvije čete 4. bataljona koje su bile raspoređene u selu Saničanima prvim naletom Nijemaca i njemačkih

tenkova bile su odsječene od Rakelića. Komandiri ovih četa vidjevši za leđima mnoštvo tenkova i preko 1.000 Nijemaca momentalno su shvatili situaciji i donijeh jedino moguću i pravilnu odluku: *Proboj prema Kozari*. Kao i u 3. bataljonu, komandiri četa su se stavili na čelo svojih jedinica i komandovali: »Za mnom« i punim trkom krenuh prema Kozari. Na riječici Gomjenici naišli su na vrlo slabe snage neprijatelja koje su uništene i prošli za Kozaru bez gubitaka.

Četa 4. bataljona koja je bila u brigadnoj rezervi razmještena između Saničana i zaseoka Tadići u Rakelićima čim je čula borbu kod štaba brigade, najvećom brzinom pojurila je prema štabu i iz pokreta otvorila vatru po neprijateljskim tenkovima i pješadiji sa ciljem zaštite štaba brigade, prištabskih jedinica i ustanova. Borci ove čete zaustavili su tenkove, ubih znatan broj Nijemaca probojem kroz njemački streljački stroj i izbili ispred sela Tomašice, gdje su se u jednom šumarku zaustavili očekujući pridolazak ostalih snaga. Nisu znali da se samo malo dalje na jugu svega do 2 kilometra nalaze vrlo jake snage Nijemaca.

Prilikom proboja, poginulo je 7 boraca ove čete.

Žestinom napada ove čete Nijemci su za čas bih zbunjeni i zastali što je bilo dovoljno štabu brigade da se sa prištabskim jedinicama i ustanovama odlijepi od neprijatelja i krene trkom za 3. bataljonom.

Stigao ga je u Prijedorskom polju što je bilo vrlo značajno, jer su tako ojačani izbih na rijeku Gomjenicu.

Neprijateljska dva aviona su neprekidno tukla po streljačkom stroju u dolini Gomjenice, ah korito rijeke i okolni šumarci su bili odličan zaklon tako da gubitaka od aviona sem nekoliko ranjenih kod naših boraca nije bilo. Prilikom prelaska preko Gomjenice konji 3. bataljo-

na pod teretom su propali u mulj, pa su morali biti ostavljeni, dok su borci svi prešli.

U međuvremenu, 1. bataljon 383. puka 373. njemačke divizije sa položaja pokraj pruge u selu Donji Garevci otvorio je jaku vatru sa ciljem da zaustavi dalji prodor 3. bataljona i jedinica pri štabu brigade.

Kroz selo Garevce prolaze dva potoka iz Kozare i ulijevaju se u istom selu u Gomjenicu. Udaljeni su jedan od drugog oko 1 kilometar. Koristeći korito ovih potoka jedinice 3. bataljona i prištabski dijelovi brigade odjednom su se našh pred njemačkim položajima s druge strane pruge udaljene nekoliko metara.

Navikh na blisku borbu, rukovodioci i svi borci sa njima pobacali su kao po komandi ručne bombe na Nijemce i dok se isti još nisu bih ni snašli od zaglušujuće eksplozije i jauka ranjenih, jedinice su izvršile juriš i u borbi prsa u prsa potpuno uništile neprijatelja. Ovog puta brojna prednost je bila na strani 11. brigade i to: 550 partizana prema 180 Nijemaca.

Nijemci su bili prinuđeni na očajnički otpor. Jedan od tih očajnika bio je i komandir njemačke čete koji se uhvatio u koštac sa zamjenikom komandanta brigade. Komandir njemačke čete uspio je kamom da posječe Mikana Marjanovića po licu od čega mu je ostao trajan ožiljak. Ah Mikan iako krvav držao je čvrsto Švabu za gušu, a i ovaj njega. U tom gušanju kurir štaba brigade prišao je u pomoć i ubio njemačkog oficira. Zatim su obadva krenuli put Kozare.

U ovom pokolju Nijemaca najviše se istakao komandir 1. voda 1. čete 4. bataljona Stojan Grujičić — Jaruga, koji je koritom potoka prišao do samih njemačkih položaja, zauzeo položaj i dočekao sve one Nijemce koji su pokušavali da se spasu bjekstvom te sa vrlo bliskog odstojanja sve likvidirao.

Treći i 4. bataljon sa prištabskim jedinicama brigade su već u 6.00 časova ujutru 11. maja bili u selu Gornji Garevci na slobodnoj teritoriji područja Kozare i odmarali.

Uveče istog dana stigla je iz Tomašice i četa 4. bataljona i ušla u sastav bataljona. Tako su uveče 11. maja u selu Gornjim Garevcima bili kompletni 3. i 4. bataljon i prištabske jedinice brigade. Tu su se jedinice odmorile i pripremile za naredne zadatke.

Prilikom proboja poginuo je zamjenik političkog komesara 4. bataljona Duka Trninić i 6 boraca. Ranjeno je 37 boraca i zamjenik komandanta brigade, od kojih samo dva teže. Svi ranjenici su iznešeni u selo Gornje Garevce, a oni kojima je trebalo liječenje, upućeni su u Kozarsku vojnu bolnicu, dok su ostali ranjenici liječeni u sanitetu brigade.

*

Na mjesto proboja u podne 11. maja stigao je major Eše, kojega je uputio komandant njemačkog korpusa da utvrdi kako je došlo do pogibije čitave jedne njemačke čete, ko je za to kriv i šta se stvarno desilo.

Na mjestu proboja ležalo je 180 ubijenih njemačkih vojnika, od kojih i 2 oficira. Sa majorom Ešom bio je i komandant 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruge. Na pitanje njemačkog oficira «kako to da među mrtvima nema nijednog ustaše, ili domobrana», komandant zdruge odgovorio je da su bili udaljeni od mjesta proboja po rasporedu pukovnika Hildebranta. Major Eše ne reče ništa, ah čim je stigao pukovnik iz Maričke on ga upozna sa pogibijom ove čete i upita da U su ustaško-domobranske snage imale raspored u blizini mjesta proboja partizana. Hildebrant odgovori da su po planu operacije ustaško-domobranske snage iz prvih rovova oko Prijedora

imale toga dana zadatak da zauzmu položaje u Orlovcima i posluže kao oslonac s desna njemačkoj jedinici u Donjim •Garevcima. Bilo im je jasno da su ustaško-domobranske jedinice bile pasivne za vrijeme pogibije Nijemaca.

Major Eše Ljutito reče da će za pogibiju Nijemaca •odgovarati oficiri bojne koja je bila u Orlovcima i da će cijeli ovaj slučaj ispitati.

Za to vrijeme, komandant njemačkog puka, koji je po povratku u Prijedor saznao o pogibiji jedne čete i o proboju partizana na Kozaru razmišljao je kako da obavijesti komandanta 2. oklopne armije i komandanta brdskog korpusa o promašaju operacije. Odlučio je da javi kako u zoni operacije nije bilo po procjeni 900 partizana, već samo 150 i da su svi do jednog uništeni.

Tako je depešama i izvijestio komandanta 2. oklopne armije i komandanta 69. njemačkog korpusa.

Međutim, oba njemačka generala su znali preko svojih obaveštajnih organa da operacija nije uspjela.

Ah, da bi sačuvah ugled njemačkog vojnika i oficira, generali su se dogovorili da komandant 69. korpusa izda naredbu o pohvali njemačkog komandanta puka, koji je uspio da opkoli 150 partizana 11. brigade i sve do jednog uništi.

Ova naredba je dostavljena svim ustaško-domobranskim jedinicama, žandarmeriji, četnicima, milicionerima, svim ustanovama ustaške vlasti sa naređenjem da se obavezno preda svim vojnicima, oficirima, službenicima i ostalim pročita.

A stvarni gubici 11. brigade koji su utvrđeni nakon 8 dana i dostavljeni štabu 4. divizije bili su: poginulih 14, ranjenih 38, nestalih 71, pušaka 51, puškomitraljeza 3, teških mitraljeza 2, teških minobacača 2, lakih minobacača 2 i tovarnih konja 62, jahaćih konja 6 i 2 telefona i 1 centrala.

Broj poginulih boraca brigade u odnosu na broj poginulih njemačkih vojnika i oficira (preko 200) bio je u korist 11. brigade.

Borba na Rakelićima 11. maja 1944. bila je još jedna od pobjeda 11. brigade u kojoj su borci i rukovodioci brigade ratnim iskustvom, vještinom i izuzetnom hrabrošću, brzim manevrom nadmudrili neprijatelja i izbjegli uništenje koje im je on bio namjenio. Uspjeh je bio tim veći i što se borba vodila u okruženju na malom prostoru koji je neprijatelj tukao unakrsnom vatrom.

Odlučujuće u ovoj borbi bilo je odluka štaba brigade i munjevito sprovođenje te odluke u život. Svakako da je tome doprinijelo i borbeno iskustvo, hrabrost i smjelost boraca i rukovodilaca brigade, a posebno odlučnost, samoinicijativa i snalažljivost komandnog kadra. Međutim, treba istaći da je zbog nebudnosti štaba brigade došlo do iznenadnog opkoljavanja, tako da se ova borba mogla završiti i sa mnogo većim gubitcima.

Štab 4. divizije je 13. maja o ovoj borbi poslao izvještaj štabu 5. korpusa:

... »Neprijateljske snage u jačini oko 5.000 Nijemaca, ustaša i četnika (približno tačna procjena neprijatelja — prim. autora) u 4 sata 11. ov. mj. izvršile su prodor u Sanski Most sa tenkovima i do srušenog mosta u gradu. Neprijatelj je nadirao lijevom i desnom obalom rijeke Sane i preko Čele, Miljakovaca, Rasavaca i Carakova. Najjače borbe vodile su snage 11. brigade gdje su dva bataljona 11. brigade na Čeli — Miljakovcima i Rakelićima udarena s leđa od Piskavice i Slavića i isti se morali povući prema Kozari ...

Po završenoj borbi, snage 8. brigade drže položaje prema Prijedoru na položajima: Oštra Luka — Rasavci — Zecovi, a snage 11. brigade dva bataljona prema Ljubiji, a dva bataljona prema Orlovcima i Kozarcu ..²⁸⁰

Kao konkretno priznanje borbenom kvalitetu brigade i hrabrosti njenih boraca i rukovodilaca štab 4. divizije

²⁸⁰ AVII k. 768-A rg. br. 42/2.

14 dana poslije borbe na Rakelićima naređuje da brigada uputi u štab divizije kompletnu komandu i 41 borca za zaštitnu četu divizije.

FORMIRANJE ODSJEKA ZA ZAŠTITU NARODA (OZN-e) U BRIGADI

Trinaestog maja 1944. odlukom Vrhovnog štaba naređeno je da se u štabovima brigada, divizija i korpusa postave oficiri za borbu protiv neprijateljske špijunaže, pritajenih saradnika i agenata okupatora, ustaša i četnika, protiv ubačenih diverzantskih grupa i pojedinaca kako na slobodnoj teritoriji, tako i onih koji pokušaju da se kao špijuni ubace u jedinice NOV i POJ.

Za oficira OZN-e u 6. krajiškoj NOU brigadi postavljen je Smail Serić do tada politički komesar 1. bataljona 11. kozaračke brigade, a za oficira OZN-e u 11. brigadi Milan Stanić.

I Serić i Stanić već od samog početka rada našh su se pred vrlo jakim, iskusnim i dobro organizovanim neprijateljem koji je gradio od 1941. svoju špijunsku mrežu u dolini Gomjenice, Sane, Une, Save i Vrbasa, a naročito je imao vrlo jaku špijunsku mrežu oko rudnika Ljubije. Upravo tada je neprijatelj pokušavao da ubaci diverzantske grupe-trupove sa zadatkom napada na štabove brigada, štab divizije i ustanove NOP-a na slobodnoj teritoriji.

Sa druge strane u jedinice brigade od januara 1944. stupio je vehki broj zarobljenih domobrana među kojima je moglo biti i špijuna, a koje je trebalo na vrijeme otkriti. Još više će se taj zadatak postaviti zarobljavanjem nekoliko hiljada domobrana, ustaša, policajaca, žandarma, četnika, Nijemaca, avgusta i septembra 1944. godine.

Šesti dio

OFANZIVNA DEJSTVA I AKCIJE BRIGADE OD JUNA DO SEPTEMBRA 1944.

OPSTA SITUACIJA KRAJEM MAJA

Po naređenju njemačke Vrhovne komande oružane sile (OKW) komanda 2. oklopne armije je 25. maja 1944. nakon višemjesečnih priprema izvršila napad na Vrhovni štab u Drvaru koncentričnim napadom motorizovanih i pješadijskih snaga prema Drvaru i istovremenim spuštanjem vazdušnog desanta na Drvar. Operacija je šifrovano nazvana »Reselšprung«, a cilj joj je bio uništenje vrhovnog rukovodstva NOP-a, na prvom mjestu likvidacija Vrhovnog komandanta NOV i POJ.

Operacija »Reselšprung« nije uspjela. Vrhovno rukovodstvo NOP-a se prebacilo 3. juna 1944. na ostrvo Vis, ali ne zbog operacije »Reselšprung«, već zbog potreba opšteg daljeg razvoja NOP-a — potrebe uspostavljanja jačih veza na međunarodnom planu. U to vrijeme je uslijedilo i otvaranje Drugog fronta 6. juna u Normandiji.

Neposredno prije prebacivanja sa teritorije Bosanske Krajine na Vis, Vrhovni komandant je naredio svim jedinicama NOV i POJ da pređu u snažnu ofanzivu.

Stab 5. korpusa je u vezi ovog naređenja 3. juna dao zadatke štabovima 4. i 39. divizije:

... »U vezi vojničke situacije i pokušaja neprijatelja da izvrši obuhvatnu ofanzivu na zapadnu Bosnu (odnosi se na operaciju »Reselšrung«) Vrhovni štab NOV i POJ dnevnom zapovješću od 1. juna 1944. naredio je da sve naše jedinice predu odmah u ofanzivu na neprijatelja, koji komunicira, ili je u garnizonima. Ovo zbog toga da bi se rasteretili ostali sektori na kojima neprijatelj uz pomoć svojih slugu vrši ofanzivu i pritisak na jedinice naše Narodnooslobodilačke vojske.

U vezi s gornjim

NAREĐUJEMO:

1) Sve naše jedinice trebaju odmah preći u napad na neprijatelja koji komunicira dosadašnjom slobodnom teritorijom, ili se nalazi u garnizonima, a ima uslova da se likvidira ..

DEJSTVA BRIGADE U MAJU 1944.

Brigada je prešla u ofanzivna dejstva još prije ovog naređenja korpusa, odmah poslije borbe na Rakelićima.

Tako već 13. maja 1. i 2. bataljon vode borbu sa njemačko-ustaškim jedinicama, koje pokušavaju iz Ljubije prodrijeti na područje Podgrmeča i vraćaju neprijatelja u uporišta.

Četrnaestog maja kombinovane snage Nijemaca, ustaša, ustaške milicije i četnika napale su 1. i 2. bataljon 11. brigade pravcem Prijedor—Sanski Most. Dočekani snažnom vatrom bih su odbijeni uz gubitke 22 poginula i 35 ranjena neprijateljska vojnika. Zaphjenjeno je i nešto ratne opreme i oružja. Gubici brigade 6 ranjenih boraca.

Petnaestog maja diverzantska četa Gradiško-ljevačkog odreda digla je u vazduh jedan neprijateljski voz između Prijedora i Bosanskog Novog. Uništena je lokomotiva sa 4 vagona, a ubijeno i ranjeno 70 neprijateljskih vojnika.

²⁵¹ AVII k. 1265, rg. br. 14/1.

Šesnaestog maja 2. bataljon je progonio četnike Timarskog četničkog odreda u selu Busnovi. Plijen: puške, jedan pištolj i 6 ručnih bombi.

Istog dana diverzantska četa Kozaračkog odreda digla je na pruzi kod Brežičana u vazduh jedan voz. Uništena lokomotiva sa 2 vagona. Iste noći uništeno je i 104 metra pruge. Ovog dana je i Udarne grupa Gradiško-ljevnčanskog odreda rastjerala ustašku miliciju u selu Lamincima. Dvojicu ubila i zaplijenila oružje.

Osamnaestog maja Kozarski odred je napao ustaše kod Bosanske Kostajnice i ubio 5 ustaša.

Devetnaestog maja diverzantska četa Gradiško-ljevnčanskog odreda na pruzi između Prijedora i Bosanskog Novog digla je u vazduh jedan voz. Uništena je lokomotiva sa 5 vagona. Ubijeno 9 i ranjeno 14 neprijateljskih vojnika.

Dvadesetog maja 4. bataljon je rastjerao »Sefkinu« miliciju oko rudnika Ljubije, ubivši i ranivši nekoliko milicionera.

Dvadesetčetvrtog maja 4. bataljon je ponovo vodio borbu sa »Sefkinom« milicijom koja je pokušavala da iziđe iz Ljubije. Tom prilikom ubijeno je 6, a ranjeno 9 milicionera. Ostali su poslije pretrpljenih gubitaka pobjegli natrag u Ljubiju. Bataljon je imao jednog borca ranjenog.

Dvadesetšestog maja diverzantska četa Kozaračkog odreda digla je u vazduh jedan neprijateljski voz na pruzi između Dobrljina i Bosanskog Novog. Tom prilikom uništeno je 7 vagona natovarenih šećerom, soli kao i vojskom koja je pratila voz. Ubijeno je 12, a nepoznat broj ranjeno neprijateljskih vojnika.

Dvadesetosmog maja 2. bataljon je vodio borbu sa »Jaginom« milicijom koja se kretala u pravcu Starog Majdana. Nakon 4 sata borbe ustaška milicija je protje-

rana u Ljubiju pretrpjevši gubitke od 5 mrtvih i više ranjenih. Gubici bataljona 2 poginula i 1 ranjeni borac.

Istog dana 3 bataljon je vodio borbu na cesti Prijedor—Kozarac. Ubijeno je 15, a ranjeno 20 neprijateljskih vojnika.

Dvadesetdevetog maja Kozarački odred na pruži između Volinja i Dobrljina dočekaao je neprijateljsku patrolu i ubio 4 ustaše.

Tridesetog maja Kozarački odred prebacio se u »trokut« preko Une (selo Baćin), protjerao ustašku posadu i ubio 6 ustaša.

Istog dana tri bataljona 11. brigade postavila su zasjedu na cesti Prijedor—Kozarac, dočekaoh jednu jaču neprijateljsku kolonu i ubili 24 i ranili nepoznat broj neprijateljskih vojnika.

Tridesetprvog maja Kozarački odred je izvršio pretres kuća ustaških familija na periferiji Bosanskog Novog. Pronađene su veće količine razne opljačkane robe, a među robom i 9 vojničkih šinjela, 19 vojničkih ćebadi, 2 fotoaparata i druga ratna oprema.

BORBE U TOKU JUNA I JULA 1944.

Polovinom juna 1944. štab 5. korpusa je za političkog komesara 11. kozaračke brigade postavio Jocu Marjanovića. Dotadašnji komesar brigade Redžo Terzić, postavljen je na dužnost u OZN-u 5. korpusa NOVJ.

Poslije njemačke operacije »Reselšprung«, štab 4. divizije je naredio da glavne snage divizije djeluju na području Bosanskog Petrovca, Bihaća i Bosanske Krupe, a štabu 11. brigade da zatvara pravce: Prijedor—Sanski Most i Ljubija—Stari Majdan.

Na području Kozare ostao je samo jedan bataljon sa zadatkom da zajedno sa partizanskim odredima vodi bor-

bu protiv neprijatelja. Ostale snage brigade su bile raspoređene na položajima Stari Majdan—Briševo—Ljubija.

Borbe na ovom sektoru su započele 1. juna napadom bataljona 11. brigade na ustaške položaje kod s. Rijeke. Ubijen je i ranjen nepoznat broj ustaša.

Drugog juna 1944. diverzantska grupa Kozaračkog odreda sa 2 mine na pruzi između Prijedora i Svodne uništila je neprijateljski voz i to lokomotivu sa 5 vagona, od kojih su 3 zapaljena. Ubijeno 22, ranjena 3 i zarobljena 3 neprijateljska vojnika. Zaplijenjeno je oružje i ratna oprema, kao i 100 hiljada cigareta. Uništeno je 50 metara pruge.

Trećeg juna oko 200 ustaša, Šefkine milicije i Nijemaca krenulo je u 2.00 časova noću iz Ljubije prema Sans'kom Mostu. Dočekah su ih 2 bataljona 11. brigade u 8.00 časova. U borbi koja je trajala 4 sata neprijatelj je imao 2 poginula, 22 ranjena i 2 zarobljena. Zaplijenjeno je 2 puške, 500 metaka i 4 ručne bombe. Brigada nije imala gubitaka.

Istog dana ustaše iz Orahove i Bosanske Dubice iznenada su prodrle u sela Trebovljane i Bistricu, zapalile 23 kuće i ubile nekoliko žena i djece. Gradiško-ljevučanski odred je odmah krenuo u pomenuta sela, ali su isti poslije izvršenog zločina pobjegli.

Četvrtog juna diverzantska grupa Gradiško-ljevučanskog odreda na pruzi Bosanski Novi—Prijedor digla je u vazduh neprijateljski voz. Uništena je lokomotiva sa 5 vagona. Neprijatelj je imao 32 poginula i 36 ranjenih vojnika.

Istog dana, 1. bataljon je u selu Rakelićima napao četničku bandu. Plijen su bili 3 puške, 150 metaka, vojničke cokule, čizme i opasači.

I 4. bataljon je toga dana napao na Islam Ljubiju i nanijeli Šefkinoj miliciji gubitke od preko 10 mrtvih. Ba-

taljon je imao 1 borca lakše ranjenog. Poslije borbe naišla je patrola sastava 2 šefkina milicionera i 1 Nijemac kao vođa patrole. Nijemac je ubijen, puška i ostala oprema zaplijenjeni, dok su milicioneri pobjegli.

Petog juna 1. bataljon 383. puka 373. njemačke divizije napao je jedinice 11. brigade na Miskoj Glavi. Ubijena su 2 Nijemca, a ostali su pobjegli. Plijen su bili oružje i oprema sa poginulih.

Šestog juna 4. bataljon je vodio borbu ponovo sa 1. bataljonom 383. puka koji je pošao prema Miskoj Glavi. Nijemci su nakon 4 sata borbe protjerani, uz gubitke od 8 poginulih i više ranjenih. Bataljon je imao 1 poginulog i 1 ranjenog borca.

Istog dana, Kozarački odred je na pruži Dobrljin—Bosanski Novi dočekaio jednu neprijateljsku patrolu i likvidirao je. Plijen su bile 3 puške i ostala ratna oprema.

Sedmog juna patrola 3. bataljona naišla je u selu Mahovljanima na neprijatelja i tom prilikom je poginuo 1 borac.

Osmog juna Gradiško-ljevčanski odred je obezbeđivao prelaz preko ceste između Laktaša i Topole zaprežnim kolima punih žita i ostalih prehranbenih proizvoda kao i krdima goveda iz Lijeve Polja. Neprijatelj iz Topole i Laktaša je pokušao da interveniše, ah ga je odred vratio nazad u uporište. U toku borbe ranjena su 3 saradnika NOP-a koji su bili zaduženi za organizaciju i prebacivanje ovog transporta.

Istog dana Timarski odred je razgonio četnike u selima Miljakovac i Čela kako bi obezbjedili prebacivanje prehranbenih proizvoda i goveda iz Kozare u Podgrmeč.

Devetog juna 2. bataljon je u borbi sa neprijateljem na Mikanovu Brdu ubio 15 i ranio nepoznat broj neprijateljskih vojnika.

Istog dana je 3. bataljon u sadejstvu sa Kozaračkim odredom napao 400 milicionera »Redžine« milicije u Kozarcu. Uporište nije bilo zauzeto.

Jedanaestog juna Gradiško-ljevčanski odred u selu Sirnicima je ubio 8 ustaških milicionera.

Noću 11/12. juna isti odred je u neposrednoj blizini Bosanske Dubice ubio 6 i ranio 7 ustaša 4. ustaške bojne iz Jasenovca. Plijen 1 puška.

Četrnaestog juna 3. bataljon na Vranić Brdu ubio je više neprijateljskih vojnika. Gubici bataljona 2 ranjenog borca. Plijen: 12 okvira za puškomitraljez.

Šesnaestog juna Gradiško-ljevčanski odred u Lijeve Polju ubio 6 i ranio 4 Nijemca, a zarobio tabornika ustaške opštine u Maglajani. Plijen 1 puškomitraljez, 1 motocikl, zaprežna kola sa konjima i 1.000 metaka.

Sedamnaestog juna 3. bataljon sa diverzantskim četama Gradiško-ljevčanskog i Kozaračkog odreda je uništio voz između Dobrljina i Strižanskog mosta. Uništena je lokomotiva sa 11 vagona, 1 tenk i 3 kamiona, koji su bili prevoženi vozom.

Osamnaestog juna isti bataljon je vodio borbu sa neprijateljem na Vraniću Brdu i ubio 3 neprijateljska vojnika.

Istog dana, dobivši podatke da su partizani daleko od sela Johove, 4. ustaška bojna ustaškog odbranbenog zdruge jačine 800 ustaša prešla je preko Une iz sela Hrvatske Slabinje, upala u sela Suvaju, Bačvane i zaseok Sevarlije sela Johove i ubile preko 100 žena, djece i staraca. Kada je Kozarački odred stigao, ustaše su pobjegle natrag preko Une.

Devetnaestog juna po naređenju štaba 4. divizije štab 11. brigade je od izviđačkog voda formirao izviđačku čet²⁵².

²⁵² AVII k. 768, rg. br. U/2.

Istog dana 3. bataljon je vodio borbu sa neprijateljem u selu Vranić i ubio 3 neprijateljska vojnika. Gubici bataljona: 1 borac poginuo.

Dvadesetog juna 3. bataljon je vodio borbu sa 4. ustaško-domobranskim lovačkim zdrugom jačine 2 bojne koje su bile u pokretu od Ivanjske preko Kozarca za Prijedor sa ciljem zamjene sa 3. gorskim ustaško-domobranskim zdrugom. Ubijeno je i ranjeno preko 30 ustaša i domobrana.

Dvadesetprvog juna 1. bataljon 383. puka 373. njemačke divizije sa oko 200 »Jaginih« milicionera napao je uz podršku artiljerijske i minobacačke vatre iz Ljubije prema Briševu 1. i 2. bataljon brigade. Borba je vođena kod tromeđe Runjevice i Oštre Luke. Nakon 4 sata borbe bataljoni su odbili neprijatelja uz gubitke od 31 poginulog i više ranjenih vojnika.

Istog dana 3. bataljon je od naroda u selima Mašići i Vilusi dobio 28 konja.²⁵³

Dvadesetdrugog juna Timarski odred je ubio 10 milicionera »Redžine« milicije i zaphjenio oružje i municiju.

Dvadesettrećeg juna bataljoni 11. brigade vodili su borbu sa dijelovima 1. bataljona 383. puka 373. njemačke divizije i neutvrđenim brojem »Šefkine« milicije, ukupne jačine oko 350 ljudi, koji su krenuli iz Ljubije prema Staroj Rijeci. Ubijeno je 12, a ranjeno 15 neprijateljskih vojnika.

Noću 23/24. juna 3. bataljon je postavio mine na pruzi Prijedor—Brežićani, na koje je naletio voz pun neprijateljskih vojnika. Uništena je lokomotiva sa 8 vagona u kojima je ubijeno i ranjeno 200 neprijateljskih vojnika i oficira.

Dvadesetpetog juna iz sela Bereka mobilisano je 17 mladića.

²⁵³ AVII k. 149-E, rg. br. 42/2—1.

Dvadesetšestog juna Gradiško-ljevčanski odred je vodio borbu sa ustašama u selu Adžibegovcu. Ubijen 1 ustaša, a neutvrđen broj ranjenih.

Istog dana ovaj odred se u selu Ljeskovac sukobio sa četom njemačke mihcije. Ubijeno i ranjeno više policajaca. Potopljena su i dva šlepa na Savi i ubijeno 10 ustaša.

Dvadesetsedmog juna 11. brigada je iz sela Romanovci i Vilusi dobila još 8 konja.

Istog dana Gradiško-ljevčanski odred je dočekao ustaše iz Bosanske Dubice koje su bježale od bombardovanja grada. Ubijeno je 9 i ranjeno 4 ustaše.

Dvadesetosmog juna iz sela Catrnja mobilisano je 10 mladića

Istog dana 3. bataljon je u sadejstvu sa jednim bataljonom 15. krajiške brigade 39. divizije i dijelom Kozaračkog odreda napao na 400 milicionera »Redžine« mihcije u Kozarcu. Neprijatelj je imao 15 poginulih i više ranjenih. Gubici partizana 7 ranjenih.

Poslije ove borbe u Kozarcu naišla je jača kolona 3. ustaško-domobranskog zdruge iz Prijedora u pokretu za Banjaluku radi smjene sa 4. ustaško-domobranskim lovačkim zdrugom. Između Prijedora i Kozarca ovu kolonu je dočekao 3. bataljon i u žestokoj borbi ubio i ranio preko 50 neprijateljskih vojnika.

Istog dana Timarski odred je dočekao kolonu 3. gorskog ustaško-domobranskog zdruge, koja je poslije borbe sa 3. bataljonom nastavila marš prema Ivanjskoj. U borbi koja je trajala 5 sati ustaško-domobranski zdrug je pretrpio gubitke od 11 poginulih i 14 ranjenih. Phjen veliki, naročito komora.

Dvadesetpetog juna u rijeci Sani utopio se komandant 2. bataljona 11. brigade Branko Popović. Na nje-

govo mjesto, štab 4. divizije postavio je Đuru Vučeno-
vića, a za njegovog zamjenika Vicu Sladojevića.

Četvrtog jula, 1. bataljon 383. njemačkog puka i
»Jagina« milicija napali su iz Ljubije 1. i 2. bataljon u
dve kolone. Neprijatelj je nastojao iznenaditi 2. bataljon,
pa je uspio zarobiti čak i mitraljez, ali tada cijeli bata-
ljon vrši juriš i povraća mitraljez, ubija 22, ranjava 26
i zarobljava 2 neprijateljska vojnika. Zaplijenjeno je sve
oružje, municija i radio-stanica od poginulih.

POVRATAK BRIGADE NA KOZARU I OSLOBOĐENJE KOZARCA

Početkom jula 1944. na sastanku štaba 5. korpusa i
štaba 4. krajiške divizije na kome je analizirana aktuel-
na vojna situacija, odlučeno je da se opet glavne snage
divizije orijentišu prema dolini Gomjenice i Sane radi
postepenog uobručavanja neprijateljskih snaga u Prije-
doru i likvidacije okolnih neprijateljskih uporišta

Prvi zadatak pred divizijom je bio oslobođenje Ko-
zarca. Neprijatelj je u tom mjestu uspio mobilisati i na-
oružati 400 ljudi, najgoreg ološa, koji su do tada služili
u ustašama, domobranima, žandarmeriji, legiji, policiji i
dr. i kojima je odgovaralo da uz izvjesnu nagradu služe
vojsku kod kuće i uz podršku okupatora pljačka narod
i vrši nasilje. To je bila najobičnija razbojnička banda,
a komandant joj je bio poznati pljačkaš i razbojnik po
imenu Redžo.

Oslobođenjem Kozarca trebalo je stvoriti i uslove za
oslobođenje Prijedora. Taj zadatak je dobila 11. brigada
U vezi s tim naređeno je da se brigada sa svim jedini-
cama ponovo vrati na područje Kozare.

Brigada je 8. jula već stigla na područje Kozare i
glavne snage odmah rasporedila na potezu između Prije-
dora i Kozarca.

Štab brigade je naredio štabu 2. bataljona da zatvori pravac Prijedor—Kozarac i spriječi eventualni pokušaj neprijatelja da pobjegne iz Kozarca u Prijedor.

Uporište Kozarac je bilo organizovano za kružnu odbranu sa spoljnom odbranom u sistemu rovova, a u samom mjestu svaku tvrdu zgradu, neprijatelj je posjeo i pretvorio u otpornu tačku.

Uveče, 8. jula štab bataljona je rasporedio sve tri čete prema Kozarcu i to: 1. četu na cesti Kozarac—Prijedor, i dalje prema željezničkoj pruzi Kozarac—Prijedor; 2. četu istočno više Kozarca u zaseok Lukiće i 3. četu u selo Kozarušu, zaseok Borići.

U toku noći, štab 11. brigade je razrađivao plan napada na Kozarac, a istovremeno je uputio i kurire do štabova bataljona sa zahtevom da svi 9. jula u 9.00 časova budu u štabu brigade.

Događaji su se međutim drukčije razvijali, nego što je to mogao da predvidi štab brigade.

Neprijatelj je u toku dana 8. jula pratio pokrete jedinica 11. brigade i zaključio da se priprema napad na Kozarac. Odlučio je da u toku noći 8/9. jula pobjegne iz Kozarca i probije se u Prijedor prije nego se brigada koncentriše i blokira Kozarac.

Oko 2.00 časa 9. jula poslije pola noći sve jedinice milicije su krenule iz Kozarca pravo cestom prema Prijedoru. Dočekala ih je 1. četa 2. bataljona pod komandom Miloša Kasabašića, iznenadnom vatrom zaustavila i vratila natrag u Kozarac.

Čuvši borbu na cesti štab 2. bataljona je zaključio da je počela borba za Kozarac i odmah su se dogovorili da krenu u čete i učestvuju neposredno u borbi pomažući komandama četa.

U 2. četu više Kozarca otišao je pohtički komesar bataljona Slavko Havić, u 3. četu zamjenik komandanta

bataljona Vico Sladojević, a u 1. četu gdje se čula borba komandant bataljona Đuro Vučenović-Busen.

Kada je komandant bataljona stigao u komandu 1. čete na cestu u blizini Kozarca vidio je na cesti znatan broj lješeva poginulih milicionera. Borba se u međuvremenu prenijela u samo mjesto Kozarac. Pošto je komandant bataljona znao za naređenje štaba brigade da će borba za Kozarac početi po zapovjesti štaba brigade, koju on još nije dobio, to je po njegovom mišljenju napad bio preuranjen i naredio komandiru 1. čete da povuče četu iz Kozarca. Komandir čete Kasabašić je odgovorio da je to nemoguće, jer je već svanulo i povlačiti se preko čistine značilo bi izložiti se velikim žrtvama. Dok su njih dvojica razgovarali i 3. četa ovog bataljona je iz sela Kozaruše izbila u Kozarac. Sada je bilo jasno da povlačenja nema. O tome je Đuro Vučenović najhitnije obavjestio komandanta brigade Žarka Zgonjanina. Vidjeći povoljan razvoj situacije, komandant brigade naređuje da i 4. bataljon krene u napad u zahvatu ceste Prijedor—Kozarac, upućuje u pomoć 2. bataljonu izviđačku četu brigade sa zadatkom da štab 2. bataljona dobro pripremi napad na Kozarac. U međuvremenu su se i milicioneri sredili u Kozarcu i pripremili za odbranu. Napad je bio podržan protivtenkovskom baterijom i sa dva »džonbula«.

Napad 2. bataljona i izviđačke čete na Kozarac počeo je 9. jula u 14.30 časova. Za pola sata Kozarac je bio oslobođen, ali su se glavne snage neprijatelja probile cestom prema Prijedoru i naišle na 4. bataljon brigade. Sada je tek došlo do najžešće i odlučujuće borbe.

Neprijatelj skreće sa ceste i pokušava proboj preko polja prema Prijedoru. Tu ga dočekuju glavne snage 4. bataljona i izviđačka četa brigade. Borba je trajala sve do mraka. Neprijatelj je vršio juriš za jurišem da se probije u Prijedor, jer drugog rješenja nije imao, a 4. bata-

ljon i izviđačka četa svaki napad su dočekivali žestokom vatrom sve dok neprijatelj nije potpuno uništen. U potpunom i konačnom uništenju neprijatelja učestvovao je i 2. bataljon udarom po neprijatelju sa ceste Kozarac—Prijeđor.

Po završetku ove borbe na bojnom polju je prebrajano 206 poginulih milicionera, a pronađeno je i 58 ranjenih. Gubici brigade bili su 8 poginulih i 16 ranjenih.. Među poginulima su bih zamjenik komandanta 2. bataljona Vico Sladojević i komandir čete Milan Pilipović..

Zaplijenjeno je: 1 teški mitraljez, 1 teški minobacač sa 117 mina, veliki broj pušaka, oko 150.000 metaka i mnogo druge ratne opreme.

Za uspješnu borbu na Kozarcu štab 4. divizije na prijedlog štaba 11. brigade naredbom je pohvalio najistaknutije borce i rukovodioce.

RASPORED NEPRIJATELJA NA PODRUČJU OKO KOZARE NA DAN 5. JULA 1944.

Krajem juna i početkom jula neprijatelj je izvršio zamjenu i pregrupisavanje svojih snaga u dolini Une, Sane i donjeg toka Vrbasa. Obavještajni oficir 4. divizije, 6. i 11. brigade, kao i obaveštajni oficiri područnih obavještajnih centara Kozare i Podgrmeča svakodnevno su prikupljali podatke o neprijatelju.

Raspored neprijatelja na dan 5. jula 1944. bio je:

Četvrti ustaško-domobranski zdruk: sjedište stožera (štaba) zdruka u Bosanskom Novom. Ukupna jačina 4500 vojnika, podoficira i oficira.

Jedinice ovog zdruka su bile u slijedećem rasporedu:

a) Sedma lovačka pukovnija: stožer pukovnije i 13., 14. i 15. stožerna satnija u Prijeđoru.

Prva bojna (bataljon): 1, 2. i 4. satnija u Prijedoru, a 3. u Brežićanima.

Druga bojna: 5. satnija u Martin Brdu, 6. u Petkovcu, 7. u Donjoj Dragotinji i 8. satnija u Martin Brdu—Petkovcu (podeljeno).

b) 13. lovačka pukovnija: stožer pukovnije i 13, 14. i 15. stožerna satnija u Bosanskom Novom.

Prva bojna: 1. satnija u Dobrljinu, 2. u Bosanskom Novom, 3. u Ravnicama i 4. satnija u Bosanskom Novom.

Druga bojna: 5. satnija u Bosanskom Novom, 6. u Rudice, 7. u Blagaju i 8. satnija u Bosanskom Novom.

c) 11. topnički sklop (divizion): stožer sklopa i 1. bitnica (baterija) u Prijedoru, 2. bitnica u Ljubiji i 3. bitnica u Dvoru na Uni.

Treći gorski ustaško-domobranski zdruk: stožer zdruka u Banjaluci. Brojno stanje 3500 ljudi.

a) 3. gorska pukovnija: stožer pukovnije i 13., 14. i 15. stožerna satnija u Ramićima. Prva bojna u Ivanjskoj. Druga bojna u Banjaluci.

b) 11. gorska pukovnija: stožer i 13, 14. i 15. stožerna satnija u Bosanskoj Gradiški. Prva bojna (bataljon): 1., 3. i 4. satnija u Klašnicama, a 2. satnija u Bosanskoj Gradiški. Druga bojna u Kotor Varoši.

c) 2. topnički sklop (divizion): stožer sklopa u Banjaluci, 1. bitnica (baterija) u Banjaluci, 2. bitnica u Ivanjskoj i 3. u Bosanskoj Gradiški.

Ustaška vojnica (ustaške bojne i satnije): 4. bojna ustaško-odbranbenog zdruka Jasenovac, u Bosanskoj Dubici ukupno 800 ustaša.

Treća bojna 8. ustaškog zdruka: 1. satnija u Volinji, 2. u Bosanskoj Kostajnici, 3. u Hrvatskoj Kostajnici, 4. u Strižanskom Mostu i 5. satnija u Prijedoru.

Treća bojna ustaškog prometnog zdruka u Banjaluci, jačine 750 ustaša.

Četvrta bojna ustaško-prometnog zdruga u Banjaluci jačine 600 ustaša.

Treća krajiška ustaška bojna u Ljubiji jačine 500 ustaša.

Muslimanska (Sefkina) milicija jačine 450 milicionera sa sjedištem u Islam Ljubiji raspoređena: u Hambarine, Čarakovo, Rizvanoviće, Rakovčane i Bišćane po jedan vod. Obuku milicije su vršila 4 njemačka podoficira.

Jagina (katolička) milicija na sektoru Ljubije rudnika, raspoređena oko rudnika Ljubije u jačini 500 milicionera.

Nogina milicija u reonu Bosanskog Novog.

Redžina milicija, njih 130 ljudi koji su se probili za Prijedor i izbjegli uništenje na cesti Kozarac—Prijedor.

Njemačke snage: u rudniku Ljubiji dva bataljona — 1. bataljon 383. puka i 2. bataljon istog puka 373. njemačke divizije.

Njemačke policijske snage: 1400 policajaca i 450 žandarma u Lijeve Polju, organizovanih u 5. i 14. policijski bataljon, razmješteni u Gornjoj, Donjoj i Srednjoj Topoh, Bosanskoj Gradiški, Bosanskom Aleksandrovcu, Banjaluci i Laktašima.

Četnici: Timarski četnički odred u Prijedoru, jačine 450 četnika.

NASTAVAK BORBI U JULU I AVGUSTU 1944.

Desetog jula 1. bojna 7. lovačke pukovnije krenula je iz Prijedora prema Kozarcu. Jedinice 4. bataljona su je dočekale i ubile 5 neprijateljskih vojnika, a ostale potisnuli natrag u Prijedor.

Jedanaestog jula 1. četa i udarna grupa Gradiško-ljevečanskog odreda na Kruškovcu kod Bosanske Dubice dočekah su dijelove 4. ustaške bojne ustaškog odbran-

benog zdruga koji je vršio ispad cestom prema Prijedoru. Ubijeno je 20 ustaša.

Dvanaestog jula 1. bojna 3. gorske pukovnije iz Ivanjske i 1. bojna 7. lovačke pukovnije iz Prijedora pošle su u susret jedna drugoj da bi se srele u Kozarcu, koji je tri dana ranije bio oslobođen. Kolona iz Prijedora podržana artiljerijom, minobacačima i ojačana dijelovima 2. bataljona 383. njemačkog puka uspjela je da proдре kroz položaje 4. bataljona u reonu sela Božića, ali je odmah zatim naišla u selu reona Garevaca na 2. bataljon i posle jake borbe kolona je bila primorana na povlačenje u Prijedor. U ovim borbama neprijatelj je imao preko 60 poginulih i ranjenih vojnika.

Ostale snage garnizona Prijedor na čelu sa 2. bataljonom 383. puka 373. njemačke divizije pokušale su prodor iz Prijedora prema selu Palančištu. Dočekao ih je 3. bataljon i natjerao natrag u Prijedor. Ubijeno je i ranjeno 35 neprijateljskih vojnika.

Četrnaestog jula Gradiško-ljevčanski odred odbio je 4. ustašku bojnu ustaškog odbranbenog zdruga, koja je pokušala prodor cestom iz Bosanske Dubice prema Prijedoru.

Istog dana Kozarački odred između Dobrljina i Vohnje porušio je prugu u dužini 224 metra i pokidao telefonsku liniju, dok je Gradiško-ljevčanski odred kod 15-tog kilometra ubio 3 ustaše.

Petnaestog jula 3. bataljon i Kozarački odred na pruzi Prijedor—Bosanski Novi digli su u vazduh jedan voz. Uništena je lokomotiva i 6 vagona, poginulo 6, a nepoznat broj ranjeno neprijateljskih vojnika.

Istog dana diverzantska četa Gradiško-ljevčanskog odreda je između Dobrljina i Strižanskog mosta digla u vazduh voz, porušila 105 metara pruge i pokidala 1500 metara telefonskih hnija.

Sedamnaestog jula 2. bataljon 383. puka i 1. bojna 7. lovačke pukovnije krenuli su iz Prijedora prema Kozarcu. Tri bataljona 11. brigade (2., 3. i 4.) koji su se nalazili u zahvatu ceste Prijedor-Kozarac dočekali su neprijatelja i razvila se jaka borba, koja je trajala čitav dan. Neprijatelj je bio osujećen i jedinice 11. brigade su već bile zauzele neprijateljske topove. Međutim, u tom momentu Nijemcima pristiže pomoć ustaška bojna i milicija koji nastoje da spasu topove uz vehke gubitke. U ovoj borbi neprijatelj je imao preko 80 poginulih i 70 ranjenih vojnika i oficira. Ubijeno je i 18 konja kod neprijateljskih topova. Gubici brigade 4 poginula i 15 ranjenih boraca.

Devetnaestog jula 3. ustaška bojna 8. ustaškog zdruga napadnuta je od 1. bataljona 11. brigade u blizini Bosanske Kostajnice. Ubijeno 5, a ranjen veći broj ustaša.

DRUGI NAPAD NA BOSANSKU DUBICU I OBEZBEĐENJE 2ETVE

Zbog čestih ispada 4. ustaške bojne iz Bosanske Dubice u sela Dubičkog i Gradiškog podkozarja radi vršenja zločina nad narodom, kao i pljačke, štab 11. brigade je odlučio da noću 21/22. jula napadne ustaše u Dubici i po mogućstvu uništi.

Počev od 19. jula jedinice brigade iz reona Prijedora i Bosanskog Novog počele su se prebacivati prema Bosanskoj Dubici što je neprijatelj preko svoje obaveštajne službe odmah otkrio.

Do 21. jula 1944. sve jedinice brigade su se nalazile oko grada očekujući naređenja za napad. Štab brigade je 21. jula izdao zapovjest za napad. Način borbenih dejstava je bio proboj spoljne odbrane uklinjavanjem u borbeni poredak neprijatelja.

Na glavnom pravcu napada djelovali su 1. i 4. bataljon. Zadatak im je bio da nadirući pravcem: Hadži Bair—Pilana—Most na rijeci Uni uništavaju neprijatelja na svom putu i po izbijanju na most, poruše ga.

Na pomoćnom pravcu napadao je 3. bataljon (bez jedne čete) nadirući cestom Prijedor—Bosanska Dubica i uništavajući neprijatelja prodire do pijace, a zatim u centar grada gdje se spaja sa 1. i 4. bataljonom.

Jedna četa 3. bataljona sa izviđačkom četom trebalo je u toku noći da se prebaci u Hrvatsku Dubicu i ovlada mostom na lijevoj obali Une, koji ruše sa te strane.

Drugi bataljon 11. brigade posjeo je položaje u reonu sela Palančište prema Prijedoru sa zadatkom da ne dozvoli eventualnu intervenciju neprijatelju iz Prijedora prema Bosanskoj Dubici.

Jedna četa 2. bataljona bila je u brigadnoj rezervi.

Gradiško-ljevčanski odred obezbeđivao je napad od Bosanske Gradiške i Jasenovca, a Kozarački odred sa pravca Bosanske Kostajnice.

Napad je počeo u 23.00 časova 21. jula i do 2.00 časova 22. jula ustaše su davale otpor samo još iz 4 zgrade u gradu.

Ustaše bi bile potpuno uništene i grad oslobođen, da u zadnji čas nije stigla pomoć iz Jasenovca. Bile su to jake snage od 900 ustaša, podržanih sa tenkovima i borbenim kolima.

U izvještaju kotarskog predstojnika Bosanske Dubice dostavljenog 24. jula glavnom ravnateljstvu za javni red i sigurnost u Zagrebu, Velikoj Župi Livac i Zapolje u Novoj Gradiški i Župskoj redarstvenoj oblasti u Novoj Gradiški u vezi sa ovim napadom, između ostalog se kaže:

...»Noću 21. srpnja 1944. godine u 11. sati napali su partizani na Bosansku Dubicu sa teškom pušćanom.

strojopuščanom, bacačkom i topničkom vatrom jačine 12U0 do 1500 ljudi.

Tom prilikom nakon kraće borbe uspjelo je partizanima provaliti sa svih strana u Bosansku Dubicu do pred samu glavnu ulicu koja vodi od kotarske oblasti prema mjestnom zapovjedništvu.

Ustaška posada koja je bila na bunkerima bila je razbijena od strane partizana i isti su se morali povući pred zapovjedništvo mjesta Bosanska Dubica i na same bunke pred unskim mostom koji spaja Bosansku sa Hrvatskom Dubicom.

Odmah je zatražena žurna pomoć iz Jasenovca i tačno u jedan i pol sat poslije pola noći stigli su motorizovani odredi iz Jasenovca kao i vojska i u 3 sata ujutro su oslobodili mjesto Bosansku Dubicu od partizana.

Partizani su se još uvijek cijeli dan zadržavali oko Bosanske Dubice i vodila se čitavo vrijeme borba.

Na Bosansku Dubicu je napala 11. brigada sa Kozaračkim odredom.

Podpisani je odmah izišao na lice mjesta sa zapovjednikom mjesta, ustaškim šatnikom Sudarom i sve ubijene dao odmah pokopati...»²⁵⁴

U izvještaju štaba 11. brigade štabu 4. divizije o ovom napadu između ostalog piše:

...-Pošto je neprijatelju stiglo pojačanje i izvršio protivnapade na naše snage, one su se u zoru morale povući iz grada, a da se do mosta nije ni došlo. U ovoj borbi je porušeno i spaljeno 16 neprijateljskih bunkera iz kojih je neprijatelj pružao žilav otpor. U bunkerima je izgorilo oko 6000 puščanih metaka i nekoliko stotina minobacačkih granata. Neprijatelju je izbačeno oko 150 vojnika.

Zaplijenjeno je 1 teški mitraljez, 11 pušaka, 3000 puščanih metaka, 100 ručnih bombi, 1 šmajser (automat), 1 pištolj i mnogo druge ratne opreme. Naši gubici su bili: 2 poginula i 18 ranjenih boraca...»

*

Iako 11. brigada nije uspjela osloboditi grad, ona je pored uništenja ustaša postigla i drugi cilj — obezbeđenje žetve u dolini Une i Sane, na čemu je insistirao i štab korpusa.²⁵⁵

¹³⁴ AVII k. 196 rg. br. 40/21—1.

²⁵⁵ AVII k. 451, rg. br. 31/7.

O značaju žetve kao jednom od glavnih zadataka •divizije pisao je politički komesar 4. divizije političkim komesarima brigada i odreda. On je istakao 3 glavna zadatka u ovom momentu: mobilizacija, proslava trogodišnjice ustanka i obezbeđenje i pomoć vojske narodu u žetvi.

Sprovodeći naređenje divizije u vezi sa žetvom, štab 11. brigade je na zahtev Okružnog narodnooslobodilačkog odbora, prihvatio da 25. i 26. jula blokira neprijatelja u Prijedoru dok omladinske brigade ne završe žetvu u Prijedorskom Polju. Žetelačke brigade su se na vrijeme okupile u selima Palančište i Božići, odakle su krenule u Prijedorsko Polje i za dva dana požnjele svu pšenicu koja je zatim zaprežnim kohma prevežena na područje Kozare.

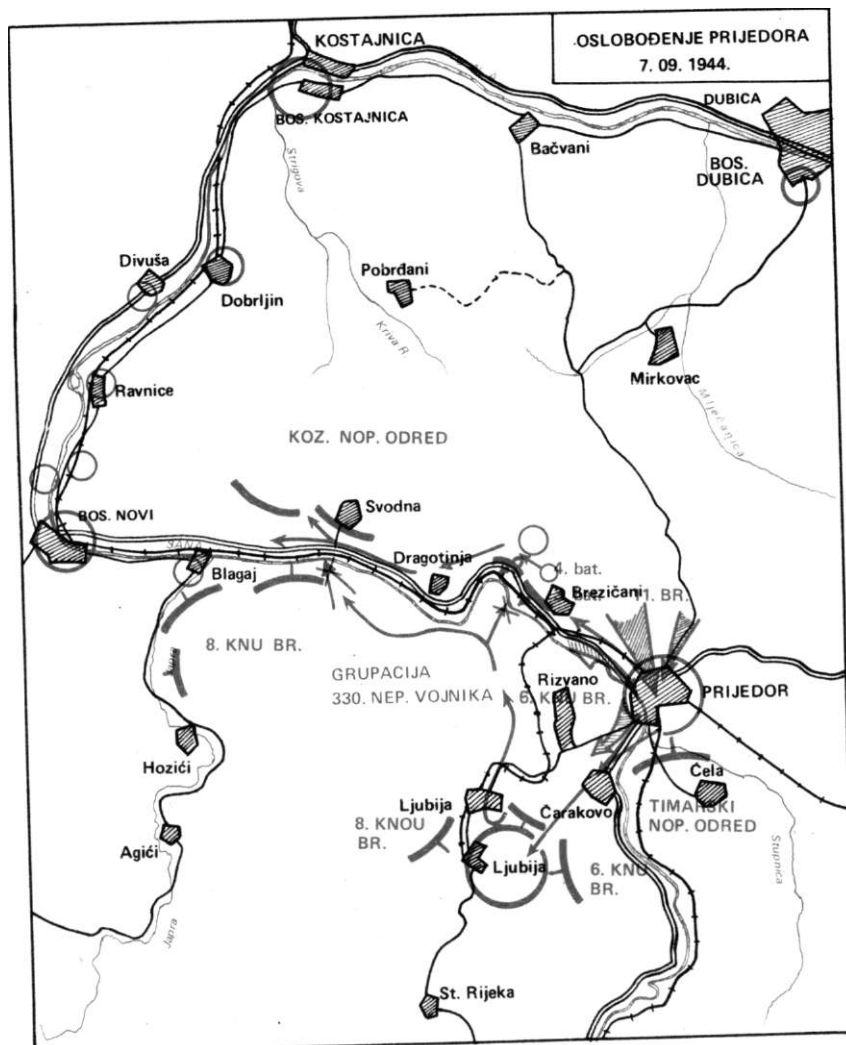
Neprijatelj iz Prijedora je vidio da narod žanje pšenice, ah zbog 11. brigade nije smio intervenisati.

Za to vrijeme Gradiško-ljevčanski odred je kod Orahove i na 15. kilometru od 23. do 27. jula 1944. ubio 12 i ranio 6 ustaša.

Krajem jula štab 4. divizije je prebacio 6. brigadu prema Bosanskom Petrovcu radi učešća u napadu na Petrovac a 11. brigada je dobila zadatak da preuzme položaje oko rudnika Ljubije i na pravcu Sanski Most—Prijedor.

Dvadesetsedmcg i 28. jula 1944. 11. brigada se kod sela Ališića prebacila preko rijeke Sane i zauzela položaje na pravcu od Prijedora prema Sanskom Mostu i oko rudnika Ljubije.

Po naređenju štaba 4. divizije za akciju — napad na neprijatelja u Bosanskom Petrovcu štab 11. brigade je odredio 3. bataljon. Ovaj bataljon je produžio pokret preko sela Fajtovaca i Lušci Palanke do Bosanskog Petrovca, stigao na vrijeme i učestvovao u napadu. U toj

borbi 3. bataljon je imao 3 poginula i 5 ranjenih. Među teže ranjenim bio je i zamjenik komandanta bataljona Iliji Mandarić. Bataljon je istog dana krenuo nazad i u sastav brigade stigao 5. avgusta 1944.

KADROVSKE PROMJENE U TOKU AVGUSTA 1944.

Drugog avgusta stigao je u štab 11. brigade Mićo Kolundžija, do tada komandant 6. krajiške brigade. Članovi štaba već su znali da je on postavljen za novog komandanta brigade. Neposredno prije polaska na novu dužnost sa Kolundžijom je razgovarao politički komesar 4. divizije DMITAR BAJALICA.

Novom komandantu brigade razgovor sa političkim komesarom divizije je dobro došao, jer se uvjerio da su Kozarčani zaista onakvi kako ih je on zapamtio u zajedničkim borbama.

Njemu nije bilo teško da kod ovakvih boraca i rukovodilaca vrlo brzo stekne simpatije i povjerenje. Tome su mnogo doprinijele i njegove komandantske sposobnosti (promišljenost u svim postupcima, odlučnost, upornost da se zadaci izvrše, staloženost i u najtežim situacijama, inače kao čovjek bio je pristupačan i lično skroman, a i dobar drug).

Novog komandanta brigade borci i rukovodioci 1. i 2. bataljona sa prištabskim jedinicama upoznali su već drugog dana po njegovom dolasku prilikom proslave trogodišnjice ustanka.

Na svečanoj smotri održanoj 4. avgusta govorio je prvo Mićo Kolundžija i istakao značaj ustanka, a poslije njega politički komesar brigade JOCO MARJANOVIĆ. Ovaj značajan datum završen je opštim veseljem i kozaračkim kolom.

*

Štab 4. divizije je naredbama od 7. i 19. avgusta 1944. izvršio veće kadrovske promjene u jedinicama divizije pa i u 11. brigadi.

Naredbom od 7. avgusta 1944. u 11. brigadi postavljeni su:

Za komandanta 4. bataljona Rade Batić, do tada zamjenik komandanta 1. bataljona brigade;

Za zamjenika komandanta 1. bataljona Dušan Obradović, do tada zamjenik komandanta 4. bataljona brigade;

Za zamjenika komandanta 2. bataljona Mirko Jovanić, do tada komandir čete u 4. bataljonu brigade;

Za zamjenika komandanta 4. bataljona Vinko Menart, do tada komandir tehničke čete iste brigade.

Naredbom od 19. avgusta postavljeni su u 11. brigadi:

Za šefa obavještajnog centra brigade Dušan Babić, do tada pomoćnik šefa obavještajnog centra brigade;

Za političkog komesara 4. bataljona Milan Bošnjak, do tada pomoćnik političkog komesara istog bataljona;

Za pomoćnika političkog komesara 4. bataljona Mirko Tomić, do tada politički komesar 1. čete 4. bataljona iste brigade;

Za zamjenika komandanta 3. bataljona Branko Borovnica, do tada komandir 1. čete 3. bataljona iste brigade.

*

Uporedo sa kadrovskim promjenama koristeći relativno zatišje u borbenoj aktivnosti politički komesar 4. krajiške divizije je sredinom avgusta održao savjetovanje

sa svim neposredno potčinjenim političkim komesarima jedinica divizije.

Na savetovanju su razmatrana sledeća pitanja:

1. — Političko stanje u brigadama: tumačenje novih političkih događaja, metode rada i sadanji politički problemi i naši zadaci.

2. — Kulturno prosvjetno stanje i rad i

3. — Politički rad na terenu.²⁵⁶

U vezi sa političkim radom u toku avgusta politički komesar divizije navodi osnovna pitanja koja su obrađena sa svim borcima i rukovodiocima: Drugo zasjedanje ZAVNOBiH-a i odluke; Narodnooslobodilački front; pitanje novih boraca i njihovo prevaspitavanje i sporazum Nacionalni komitet — Subašić.

Sva navedena pitanja su dobro obrađena sa svim borcima i rukovodiocima, ali jedino pitanje sporazuma Tito — Šubašić potpisanog 16. juna na Visu je išlo teže. Naime, većina boraca i rukovodilaca ne samo u 11. brigadi nego i u drugim krajiškim jedinicama zbog nepoznavanja suštine sporazuma u prvo vrijeme sa nepovjerenjem su gledali na taj sporazum. Vrhovni komandant je bio obavješten o tome i depešom naređuje štabu 5. korpusa da se svim borcima i rukovodiocima detaljno objasni značaj toga sporazuma za pobjedu naše revolucije.

BORBE DO KRAJA AVGUSTA

Relativno zatišje na frontu kod jedinica trajalo je samo prvih 6 dana avgusta dok je trajala proslava trogodišnjice ustanka u Bosanskoj Krajini.

Već 7. avgusta 1944. 2. bataljon je dočekaao između rudnika Ljubije i Stare Rijeke dijelove Jagine milicije

AVII 770-A, reg. br. 9/5.

i nakon kraće, ali žestoke borbe milicija je protjerana na-trag u rudnik. Ubijena su 2 milicionera i 3 ranjena od kojih su zaplijenjene puške.

Osmog avgusta predveče izviđačka četa brigade pod komandom Stojana Grujičića-Jaruge upala je u željezničku stanicu Ljeskara, koja se nalazi na pruzi Ljubija rudnik — Prijedor. U stanici Ljeskare radi obezbjeđenja pruge i stanice bilo je raspoređeno 10 Sefkinih milicionera. Komandir čete Stojan Grujičić-Jaruga prišao je do samog stražara koji je počeo da viče ko je i šta traži, a Jaruga mu je samo tiho odgovorio: »Naši smo, dolazi vam smjena« i dok se stražar zbunjen nije ni snašao, bio je uhvaćen, potom je Jaruga sa nekoliko boraca upao u spavaću sobu milicionera i povikao da se predaju. Neki su ručnim bombama pokušali dati otpor. Momentalno su pobijani. Ubijeno je 8 milicionera, a 2 su zarobljena. Plijen: 1 puškomitraljez, 9 pušaka sa 1. sandukom municije, 1 telefon i ostala ratna oprema.

Noću 11/12. avgusta 1944. dijelovi 2. i 3. bataljona napali su neprijateljsko uporište na tunelu Dubočaj, koje se nalazi na pruzi Ljubija rudnik — Prijedor. Neprijatelju je brzo stiglo pojačanje i tunnel nije zauzet. Tada 3. bataljon napada Sefkinu miliciju u selu Zecovima jačine 40 milicionera. Milicioneri su se razbježali. Ubijena su 4 milicionera i zaplijenjeno je oružje sa municijom i ratnom opremom.

Noću 11/12. avgusta dok je 3. bataljon vodio borbu sa milicijom u Zecovima i 2. bataljon je napao Šefkinu miliciju na brdu Raljaš trg 493. Ubijena su 3 milicionera i zaplijenjeno njihovo oružje.

Trinaestog avgusta vod Sefkinih milicionera jačine 36 ljudi poslije bjegstva noću 11/12. avgusta ispred 3. bataljona ponovo se vratio u selo. To je doznao štab 3. bataljona i ponovo ih napao. Tom prilikom su ubijena 3

milicionera, a zaplijenjene su 4 puške, 1 automat i municija.

Četrnaestog avgusta 4. bataljon je vodio borbu na Simatovića Glavici kod sela Palančište sa jednom satnijom 1. bojne 7. lovačke pukovnije. Neprijatelj je vraćen u Prijedor.

Sedamnaestog avgusta 1. bataljon u selu Vitasovcima dočekaio je 8 neprijateljskih vojnika iz 2. bojne 13. lovačke pukovnije. Ubijeno 7, a zarobljen 1 neprijateljski vojnik. Zaplijenjeno oružje i oprema.

Istog dana 4. bataljon je dočekaio 3. satniju 1. bojne 13. lovačke pukovnije koja se kretala od Bosanskog Novog prema Dobrljinu. U borbi je ubijeno 7 a zarobljeno 2 neprijateljska vojnika. Plijen: 1 puškomitraljez, a ostalo puške i druga ratna oprema.

Osamnaestog avgusta 4. bataljon je postavio zasjedu između Strižanskog mosta i Dobrljina u Vodičevu. Na zasjedu je naišla 2. bojna 13. lovačke pukovnije jednovremeno od Strižanskog mosta i od Dobrljina. Neprijatelj je nastupao oprezno čisteći predteren artiljerijskom i minobacačkom vatrom. Dočekan je na bliskom odstojanju i od prvog plotuna ubijeno je 10 neprijateljskih vojnika. Ostali su pobjegli. Vlastiti gubici: 3 ranjena borca.

Devetnaestog avgusta 1. bataljon nalazeći se u selu Vitasovcima rasporedio je dio snaga na lijevu obalu Sane sa zadatkom kontrole prolaza neprijatelja cestom na desnoj obali. Naišli su dijelovi 2. bojne 7. lovačke pukovnije na koje je otvorena vatra. Ubijeno je 5, a ranjeno 3 neprijateljska vojnika.

Dvadesetog avgusta 2. bataljon je napao vod Sefkinih milicionera u selu Hambarine jačine 40 ljudi. Milicioneri su primijetili partizane i pobjegli. Pronađena je jedna puška koju je jedan milicioner bacio u bjegstvu.

Noću 20/21. avgusta 2. i 3. bataljon su napali Sefkinu miliciju u selima Carakovo i Zecovi. Ubijeno je 5 milicionera, a ostali pobjegli u Prijedor. Zaplijenjeno je 5 pušaka i 3 konja. Iste noći patrola 1. bataljona u selu Stara Rijeka ubila je jednog ustašu i zaplijenila oružje. Kod ustaše su nađena važna dokumenta koja su odmah dostavljena štabu divizije.

Dvadesetdrugog avgusta štab 3. bataljona dobio je podatke od obavještajnog oficira Indiće Mirka da u sela Carakovo, Zecovi i druga na lijevoj obali Sane prema Sanskom Mostu dolaze iz Prijedora četnici: Lazo Marčetić iz sela Eminovaca, Gojko Manojlović iz Djedovače, Lazo Trkulja iz Koprivne, Milanko Glušac iz Slatine, Miloš Perišić iz Dabra, Radinović iz Rasavaca, Ljubo Ostojić i drugi. Stab bataljona donio je odluku da ovu grupu uništi. Ta grupa četnika ubila je predsjednika Okružnog Narodnooslobodilačkog odbora za Kozaru Dragana Vujanovića, ubila je nekoliko boraca i kurira. Ubila je i jednog komandanta bataljona. Pored ubistva vršila je i pljačku nad narodom, teror, silovanja, hvatala saradnike NOP-a i predavala ustašama i Nijemcima i obavještajno radila za njemačku obavještajnu službu i Gestapo.

Za likvidaciju ove grupe četnika dobrovoljno se javio pomoćnik šefa obavještajnog centra 11. brigade Mirko Indiće do tada obavještajni oficir 3. bataljona, a sa njime i desetar Desimir Smitran, komandir 1. desetine 3. voda 2. čete 3. bataljona sa svojom desetinom.

Ova desetina boraca predvođena sa Indićem i Smitranom prikrila se u šumi blizu sela Zecova i tu ostala kada su ostale snage 3. bataljona poslije protjerivanja Sefkine milicije napustile selo. Čitav dan je osmatrala selo i okolinu, prenoćila u šumi, a ujutru rano prije svanuća zaposjela živicu pokraj same ceste u selu Zecovima naspram

jedne kuće u čijem se dvorištu nalazila vršalica i neovršeno žito.

Kada je svanulo sakupili su se ljudi iz sela da pomognu domaćinu ovršiti žito. Mašina je punom parom radila kada je oko 10 časova cestom naišla grupa četnika. Bili su veoma dobro naoružani sa 1 puškomitraljezom, 2 automata, 1 puškom i 3 pištolja. Kada su došli cestom naspram vršaće mašine stali su i osmatrali šta se radi udaljeni 5—6 metara od Inđića i Šmitrana i desetine boraca 3. bataljona. Inđić je tada rekao Smitranu da njih dvojica aktiviraju i pobačaju bombe među četnike, a puškomitraljezac da ih drži na nišanu za svaki slučaj. Bombe su pobacane među četnike koji su popadali po cesti. Na licu mjesta ostali su trojica mrtvi i to: Lazo Marčetić, Ljubo Ostojić i Miloš Perišić. Četvrti je uspio da pobjegne bez oružja. Zaplijenjen je puškomitraljez, 2 automata i puška.

Likvidacijom ove grupe četnika koja je bila najaktivnija i najzloglasnija u borbi protiv NOP-a postignut je veliki uspjeh.

Istog dana 2. bataljon je dočekaao na Briševu dijelove 4. bojne 8. ustaškog zdruza koji su se kretali od Ljubije. U borbi su ubijene 3 ustaše, a 3 ranjeni. Ostali su se povukli u Ljubiju.

Dvadesettrećeg avgusta izviđačka četa brigade dočekala je jednu četu 6. bojne 8. ustaškog zdruza koja se vozila u 13 zaprežnih kola od Prijedora prema Ljubiji. Borci su pobacali bombe u kola i otvorili brzu paljbu iz svih oružja, naročito automatskih. Ubijeno je 36 ustaša, a ostali su izranjavani. Ubijen je i zapovjednik satnije (čete) po činu poručnik. Zaplijenjeno je puškomitraljez i nekoliko pušaka, dok je ostalo oružje eksplozivom bombi i vatrom uništeno. Ubijeno je i 11 konja. Kola spaljena. Naši gubici 3 ranjena borca.

Dvadesetčetvrtog avgusta 2. bataljon je dočekaio dijelove 4. bojne 8. ustaškog zdruga, koji su se kretali iz Ljubije prema Staroj Rijeci. Ustaše su protjerane uz nepoznate gubitke.

Dvadesetpetog avgusta jedna četa 4. bataljona prebacila se preko rijeke Une kod Hrvatske Dubice, upala u selo Donjane, ubila dvojicu ustaša. Zaplijenjene su 2 puške, municija, 1 konj i 6 komada goveda, koja su pripadala ustašama. Natjerani su na Unu i preplivavanjem prebačeni na područje Kozare.

*

Njemački okupator je već duže vremena u 1944. godini preduzimao sve mjere da sačuva što više sopstvene žive sile za odlučujuće borbe koje su ih očekivale u narednom periodu, pa je u vezi s tim gdje god je mogao u borbu isturao kvislinge, ustaše, četnike i ostale.

U duhu takvog stava on izvlači iz Prijedora 2. bataljon 383. puka 373. njemačke divizije u sastav divizije, a u rudniku Ljubiji, ostavlja samo 1. bataljon ovog puka.

Ovaj bataljon je brojao 800 ljudi, a zadatak mu je bio da kontroliše ustaško-domobranske i četničke snage te da ih usmjerava na upornu borbu protiv partizana. Cilj je bio što više vezati jake partizanske snage u reonu Prijedora i tako olakšati situaciju u dolini Une koju je branio 15. brdski korpus sa glavnim snagama 264. i 373. njemačkom divizijom.

Za pojačanje reona Prijedora po naređenju komandanta 15. korpusa upućena je tamo pored 4. i 6. ustaška bojna 8. ustaškog zdruga, ukupno oko 1000 ustaša.

Ova bojna je stigla u Prijedor 24. avgusta, istog dana kada je i 2. bataljon 383. puka napustio Prijedor.

Uporedo sa ovim stavom pojačana je njemačka oba-

vještajna služba Gestapo, koja je preko i pomoću ustaške i četničke obavještajne službe utvrđivala imena svih saradnika NOP-a na terenu, a zatim i svih saradnika NOP-a u domobranskim jedinicama.

Poslije neuspjelog napada na Bosansku Dubicu 21/22. jula 1944. Gestapo i ustaška policija su utvrdili da je 11. kozaračka brigada ponovo kao i 1943. raspolagala detaljnim podacima o snazi i rasporedu ustaških jedinica.

Ovog puta zapovjednik ustaškog koncentracionog logora Jasenovac, koji je ujedno bio i komandant ustaškog odbrambenog zdruza čija je 4. bojna bila raspoređena u Bosanskoj Dubici odlučio je da pobije sve istaknute aktiviste i saradnike NOP-a za koje su znali da se nalaze još u gradu.

Sredinom avgusta ustaše su pohvatale i odvele u logor Jasenovac slijedeće aktiviste i saradnike NOP-a: Bahru Serić, Bogdana Gluvića, Nevenku Šiljegović, Bertu Babić, Majdu Perić, Maricu Jakšić, Zehru Bajatović, Stjepana Orneka, Anku Ornek, Anđelku Ornek, Viktoriju Ornek, Koviljku Matarugu, Stjepana Krausa, Ivana Krausa, Slavku Subarić i Anku Subarić.

Kada su jedinice 5. korpusa 18. septembra jednovremeno napale garnizone Banjaluku i Bosansku Gradišku sa Lijeve Polje, komandant 69. njemačkog korpusa naredio je da ustaški odbrambeni zdrug iz Jasenovca sa komandantom logora Maksom Luburićem krene u pomoć slabim njemačkim i čerkeskim jedinicama. Luburić kreće iz Jasenovca sa ustašama i vodi zatočenike iz Bosanske Dubice u Bosansku Dubicu, gdje ih 20. septembra 1944. u 17.00 časova vješa pred džamijom.²⁵⁷

Ustaše u Bosanskoj Dubici su kao i svugdje progonile partizanske porodice i sve one koji su bili saradnici NOP-a.

²⁵⁷ London — 8 snimak 302602.

Ovde su se naročito okomili na porodicu Mujage Serica, čiji je sin Fadil član KPJ od prije rata, 1941. godine, sa grupom omladinaca, izašao na Kozaru. Kao istaknuti komunist postavljen je na dužnost političkog komesara ko-zaračke proleterske čete. Na toj dužnosti je poginuo juna 1942. Proglašen je narodnim herojem. Njegov mladi brat Smail, također borac od 1941. godine. Njihova sestra Bahra od prvih dana ustanka aktivno i ilegalno radi za NOP i kao takvu ustaše je vješaju. Također cijelu porodicu Stjepana Orneka, žena Anka i kćerke Anđelka i Viktorija aktivno su radili za NOP, zbog čega su sve četvoro bili povješani. Kćerka Viktorija, udata Hrkec, bila je supruga Ivice Hrkeca, borca 4. bataljona 11. brigade, koji je poginuo 1. maja 1944. kod Prijedora.

Potom sa ustašama produžava za Lijevče Polje gdje uz pomoć Nijemaca ubija nekoliko stotina žena, djece i staraca, tj. sve one koji nisu mogli iz ma kojih razloga pobjeći.

OSLOBOĐENJE PRIJEDORA I DONJEG TOKA SANE OD 6. DO 8. SEPTEMBRA 1944.

Sedamnaestog avgusta 1944. Vrhovni komandant u sklopu opštih strategijskih planova naredio je štabu 5. korpusa da glavne snage korpusa usmjeri prema dolini rijeke Bosne, izbijajući u reon Sarajeva i cijelim tokom Bosne do njenog ušća u Savu.

Stab 5. korpusa predložio je Vrhovnom komandantu da snage korpusa prvo razbiju neprijateljske snage u donjem toku Sane i Vrbasa, zaplijene oružje i ratnu opremu neprijatelja i tako ojačane izbiju u dolinu Bosne. Vrhovni komandant se složio sa prijedlogom štaba korpusa.

Operaciju u donjem toku Sane i Vrbasa štab 5. korpusa je predvidio da izvede u dve etape:

U prvoj da se oslobodi cijeli donji tok Sane sa Prijedorom i svim neprijateljskim uporištima do Bosanskog Novog i na taj način oslobode snage za drugu etapu u napadu na Banjaluku, Bosansku Gradišku i sva neprijateljska uporišta u Lijeve Polju.

Za izvršenje operacije u prvoj etapi štab korpusa je odredio 4 diviziju s tim da za to vrijeme 15. brigada 39. divizije blokira neprijateljsko uporište Ivanjsku i zatvori pravac od Banjaluke prema Prijedoru.

Štab 4. divizije razradio je plan izvođenja operacije u donjem toku Sane i donio odluku da noću 6/7. septembra 1944. glavne snage divizije napadnu prvo Prijedor, gdje su se nalazile slabije snage neprijatelja, a onda rudnik Ljubiju, gdje su bile njegove jače snage i koje će poslije pada Prijedora pokušati da se probiju u grad i ponovo ga zauzmu, a ako ne mogu onda će se probijati prema Bosanskom Novom što je najvjerovatnije, ili prema Banjaluci što je manje vjerovatno.

Za izvršenje napada na neprijateljske snage u Prijedoru i oslobodjenje grada štab 4. divizije odredio je 3. bataljon 6. krajiške brigade i cjelokupnu 11. kozaračku brigadu.

U to vrijeme u Prijedoru su se branile slijedeće neprijateljske snage:

Stožer (štab) 7. lovačke pukovnije: stožer pukovnije ljudi 21; 14. satnija (4 protivtenkovska topa) ljudi 90; 15. satnija (2 teška mitraljeza) ljudi 136 i 13. satnija (4 voda) ljudi 96.

Prva bojna 7. lovačke pukovnije: stožer prve bojne, ljudi 12; 1. satnija ljudi 136; 2. satnija, ljudi 139. i 4. satnija, ljudi 140.

Jedanaesti topnički sklop: stožer sklopa, ljudi 12; prva bitnica (4 haubice) ljudi 90 i protivavionski vod (2 topa) ljudi 10.

Ustaše, milicija, oružnici, Gestapo: oružnički vod i redarstvo (policija) ljudi 47; 5. ustaška satnija 3. krajiške bojne 160; Atlijinih ustaša milicije 140; ostaci Redžine milicije 150; oklopni voz ljudi 20 i Gestapo sa feldžandarmerijom, ljudi 120.

Timarski četnički odred: štab odreda 3, zaštita štaba i kuriri 15; prateća četa (2 minobacača i 2 tm) ljudi 20; 1. bataljon ljudi 170 i 2. bataljon ljudi 180.

Ukupno Prijedor je branilo 1907 ljudi. U ovaj broj nisu uračunati članovi ustaškog logora i tabora, tajni agenti, službenici kotarske oblasti, koji su kao poverljivi također bili naoružani. Njihov broj bi povećao neprijateljske snage u Perijedoru na oko 2000 ljudi.²⁵³

²⁵³ AVII k. 770-A, rg. br. 46/1—3.

Raspored neprijateljskih snaga u sistemu odbrane grada je bio sljedeći:

a) na vanjskom pojasu odbrane bili su raspoređeni 1. bojna 7. lovačke pukovnije i Timarski četnički odred u sljedećem rasporedu:

- 1. satnija 1. bojne od silosa do dubičke ceste;
- 2. satnija 1. bojne od rasadnika do Sane;
- 4. satnija 1. bojne od Gomjenice do silosa;
- 1. bataljon Timarskog četničkog odreda od Vukovića kuća do Becnerova gaja i preko ceste do »brijega« i do kuće Kneževića.
- 2. bataljon Timarskog četničkog odreda Baltine Bare i tu drže položaj od »-Brijega« pa prugom do šodor grabe i do Julkine kuće prema Zegaru.

b) unutrašnji sistem odbrane bio je organizovan na sljedeći način:

1. Raspored teških mitraljeza i minobacača: teški mitraljez na cesti od Brežičana, 1 na glavnom mostu preko Sane, 1 na pruzi kod Gašića ledare, 1 na cesti od Bosanske Dubice, 1 na cesti od Kozarca prema Prijedoru, 1 kod Culpjate na pruzi i 2 teška mitraljeza na zidanom bunkeru na Gomjenici; po 1 teški minobacač kod silosa, na sanskoj čupriji, kod Gašića ledare i na zidanom bunkeru kod Gomjenice.
2. Raspored topova i haubica: 4 haubice u basti glamočanina, 2 ruska topa kod silosa, 4 protivtenkovska topa iza hotela »Balkan« u pripravnosti za posjedanje raskršća ulica i 2 protivtenkovska topa na željezničkoj stanici.

RASPORED SNAGA 4. DIVIZIJE ZA OSLOBOĐENJE
PRIJEDORA I RUDNIKA LJUBIJE

Za obezbjeđenje napada na Prijedor od pravca rudnika Ljubije štab 4. divizije odredio je Podgrmečki odred, 4. bataljon 6. brigade i 3. bataljon 8. krajiške brigade. Njihov zadatak je bio da ne dozvole neprijateljskim snagama iz Ljubije da prodru u Prijedor.²⁵⁹

Za obezbjeđenje pravca od Bosanskog Novog lijevo od Sane bila su raspoređena dva bataljona 8. krajiške brigade. Njihov zadatak je bio da u sadejstvu sa Kozaračkim odredom na desnoj obali Sane u visini Svodne ne dozvoli neprijatelju prodor od Bosanskog Novog ka Prijedoru.

Kozarački odred je također imao i zadatak da ne dozvoli bjegstvo neprijatelja iz uporišta u Donjoj Dragotinji, Brežićanima i Martin Brdu prema Bosanskom Novom poslije oslobođenja Prijedora.

Za blokiranje neprijatelja u Brežićanima bile su raspoređene dvije čete Gradiško-ljevčanskog odreda. Njihov zadatak je bio da za vrijeme napada na Prijedor ne

3. Bunker: na prvoj odbranbenoj liniji ima 44 bunkera. U svakom po jedan puškomitraljez i mali minobacač. Bunker druge linije nalaze se uglavnom na ulazima u grad i na raskršćima cesta.

4. Neprijateljska izviđačka mjesta nalaze se: na zvoniku pravoslavne crkve, na zvoniku katoličke crkve, na Gašića Ledari, na silosu, na zgradi bolnice na Urijama i na Stanivukovića kući.

Smještaj stožera (štabova) i vojnih logora: stožer 7. pukovnije u sekciji na željezničkoj stanici; Gestapo u kući Nikole Radovanovića; logor 5. ustaške satnije 3. krajiške bojne u kući Mevoraja Janka; štab Timarskog četničkog odreda u kući Stojke Ljubišić; štab 1. bataljona u kući Petra Stupara u Gomjenici i štab 2. bataljona Timarskog četničkog odreda u kući Mile Jarića u Balte Barama.

²⁵⁹ A VII k. 458, rg. br. 6/1.

dozvoli ispad neprijatelja iz Brežičana i eventualni udar u leđa naših snaga.

Za napad na neprijatelja koji brani južnu stranu grada određen je bio Timarski NOP odred. Njegov zadatak je bio da sa dvije čete napada niz rijeku Gomjenicu, a druge dvije čete prema željezničkoj pruzi i silosu, sa ciljem vezivanja neprijatelja na južnoj periferiji Prijedora.

Već 1. septembra 1944. jedinice su počele vršiti pokrete u određene rejone radi zauzimanja položaja za napad.

Prvog septembra Kozarački odred je između Bosanskog Novog i Dobrljina dočeka na pruzi voz natovaren tenkovima i kamionima i digao ga u vazduh. Vozom su se za Beograd prevozili tenkovi 2. čete 202. tenkovskog njemačkog bataljona i dio snaga 92. njemačke motorizovane brigade. Uništen je veći broj kamiona, oštećeno nekoliko tenkova, a ubijeno 38 Nijemaca.²⁶⁰ Bio je to »svečani« ispraćaj 202. tenkovskog njemačkog bataljona od strane Kozarčana. Taj bataljon je nekoliko puta napadao na područje Kozare počev od juna 1942. kada je učestvovao u velikoj ofanzivi na Kozaru, počinivši tada mnogobrojne zločine nad narodom Kozare.

Istog dana i Gradiško-ljevčanski odred prije pokreta prema rijeci Sani i Prijedoru, dočeka je na cesti Banjaluka — Bosanska Gradiška 3 kamiona sa vojskom i živim namirnicama. Ubijeno je 19, a zarobljeno 7 vojnika 11. gorske pukovnije.

Noću 2/3. septembra prilikom prebacivanja preko Sane na Kozaru dva bataljona 6. krajiške brigade su uništili između Blagaja i Martin Brda u dužini 120 metara pruge, a 3. bataljon je demonstrirao napad na neprijatelja u uporištu Petkovac. Sutradan 40 vojnika ovog uporišta je po-

²⁶⁰ Kriegstagebuch Nr. 3, Oberbefehlshaber Südost Oberkommando Heresgruppe F/I-a, dok. br. 24.

šio prema Martin Brdu, ali ih je dočekaio dio 3. bataljona. i u kratkoj, ali žestokoj borbi ubio 15 vojnika.

Noću 5/6. septembra diverzantska četa 8. krajiške brigade potrgala je prugu između Blagaja i Svodne dužine 2000 metara. Time je 6. septembra bila prekinuta svaka veza neprijatelja u Prijedoru prugom prema Bosanskom Novom.

Jedinice 6. krajiške i 11. kozaračke brigade vršile su 6. septembra poslednje pripreme za napad na neprijatelja u Prijedoru. U međuvremenu predstavnici štaba 4. divizije vodili su pregovore sa komandantom 7. ustaško-domobranske lovačke pukovnije Dragutinom Stipetićem o predaji grada bez borbe.

Gestapo je međutim motrio na ponašanje komandanta ove pukovnije. Kada je utvrdio da su snage 4. divizije opkolile grad zaključio je da je kasno da se zamjeni 7. lovačka pukovnija sa 13. lovačkom pukovnijom u Bosanskom Novom, pa je naredio komandantu 4. ustaško-domobranskog lovačkog združa da istog dana uputi najhitnije automobilom komandanta 13. lovačke pukovnije Kolakovića za komandanta 7. lovačke pukovnije. Smjena je izvršena 6. septembra 1944. Dragutin Stipetić je prebačen u Bosanski Novi.

PRIPREME I NAPAD 11. BRIGADE NA PRIJEDOR

Krajem avgusta 1944. u vezi priprema napada na Prijedor sve jedinice 11. brigade sem 3. bataljona prebacile su se na Kozaru. Tridesetprvog avgusta brigada je imala slijedeći raspored: štab brigade sa prištabskim djelovima u selu Marinama; 1. bataljon u selu Pobrđani; 2. i 4. bataljon u selu Jutrogušta; 3. bataljon se toga dana nalazio u selu Usorcima na zatvaranju pravca Prijedor—

Sanski Most, da bi se već idućeg dana i on prebacio u selo Jutroguštu.²⁶¹

Prema tome prikupljanje jedinica za napad izvršeno je na vrijeme.

Zapovijest štaba divizije za napad štab brigade je dobio 5. septembra. I dalje je zadržao bataljone u dotadašnjim reonima sem 4. bataljona koga je uputio u selo Palančište. Ovaj bataljon je inače napadao grad pomoćnim pravcem cestom Bosanska Dubica — Prijedor.

Prema planu štaba divizije tri bataljona 6. brigade prodiru u grad cestom Bosanski Novi — Prijedor desnom obalom Sane do mosta, a zatim produžavaju dejstvo preko mosta prema selima Hambarine i prodirući prugom prema centru, sav ostali dio grada oslobađaju jedinice 11. kozaračke brigade. Štab 11. brigade izdao je 6. septembra zapovijest za napad.

... »Podaci o neprijatelju:

Prijedor: 800 domobrana, 60 Nijemaca, 110 ustaša, 150 milicionera i 300 četnika.

Naoružani: 4 protivtenkovska topa (pod lipama na Bereku), 4 haubice (Glamočaninova bašta), 4 teška bacača (po jedan kod sanske čuprije, silosa, gomjeničkog mosta i Gašića ledara), 11 teških mitraljeza (po jedan u bunkerima na svim cestama i prugama koje vode u grad), 55 puškomitraljeza, 50 šmajsera (automata), a ostalo puške.

Gornje snage brane grad zaposjedajući dvije odbrambene linije bunkera i rovova ispred kojih je bodljikava žica i miniran teren, na par mjesta, osim na putevima, cestama i prugama koje vode između Bosanskog Novog—Prijedor i Puharskog puta. Sve snage koje su napred navedene, pod komandom su potpukovnika Stipetića (zamjenjen 6. septembra sa potpukovnikom Kolakovićem), zapovjednikom 7. lovačke pukovnije.

Podaci o našim snagama:

6. brigada sa dva bataljona prodira će sa jednim klinom cestom Bosanski Novi — Prijedor. Probojom i likvidiranjem vanjske odbrane na sektoru napada, sa čelom klina brzo prodire u centar grada i zaposjeda dio grada koji se

²⁶¹ AVII k. 776-A, rg. br. 40/2—4.

proteže linijom cesta Prijedor—Ljubija. Jedan bataljon u rezervi.

Dva bataljona 8. brigade i snage Kozarske grupe odreda zajedno sa diverzantskim grupama vrši kidanje pruge Prijedor—Bosanski Novi, i vrše zaštitu naših snaga od eventualnog neprijateljskog napada od Bosanskog Novog.

Podgrmečki NOP odred sa jednim bataljonom 6. brigade vrši blokadu Ljubije.

Naša brigada dobila je zadatak da sa tri bataljona prodiđe klinom željezničkom prugom Bosanski Novi — Prijedor u centar grada, a sa jednim bataljonom prodiđe cestom Bosanska Dubica — Prijedor.

U vezi naprijed navedenog a za izvršenje prednjeg zadatka koji je postavljen pred ovu brigadu,

N a r e đ u j e m o :

1) 1. bataljon:

Formiraće jednu udarnu grupu, ojačanu sa automatskim oružjem, bombaškim odjeljenjem i »-džonbul« bacačem koji će imati zadatak proboja vanjske odbrane pomenutog uporišta i sa desne strane željezničke pruge prodirati u centar grada. Pomenuta grupa obezbjeđena i podpomognuta od ostalih snaga toga bataljona i jedne čete 3. bataljona prodiđaće u pravcu druge odbranbene linije — probiti je i nadirati u pravcu stožera pukovnije, i Glamočanina bašte, gdje se nalaze 4 haubice.

Stožer pukovnije nalazi se u sekciji. Pod komandom toga bataljona biće i 4 teška bacača, koji će ih upotrebljavati prema potrebi.

2) 2. bataljon:

Prodiđe pozadi 1. bataljona, i čim prođe vanjsku odbranu grada, skreće desno i nastupa u pravcu Hrvatskog doma i čisti uporište Štrodlave kuće i nadire u pravcu sreza, Radećia škole, (osnovne i gimnazije). Ovaj bataljon biće pojačan sa jednom četom 3. bataljona. Vezu desno održavati sa snagama 6. brigade, a lijevo sa 1. bataljonom ove brigade.

3) 3. bataljon:

Jednu četu dodijeliće 1, a jednu 2. bataljonu. Sa pomenutim četama uputiti po jednog člana štaba bataljona, koji će biti zajedno sa štabovima pomenutih bataljona i sa njima u zajednici davati četi zadatke. Sa jednom četom zaposjesti lijevo i desno od pruge vanjsku odbranu i štiti zaleđe 1. i 2. bataljona i postepeno čistiti bunkere koji se nalaze pozadi žičane prepreke između ceste Bosanski Novi—Prijedor i pruge Bosanski Novi—Prijedor. Očistiti bunkere između ceste i pruge i zaposjesti ih. Napominjemo, da se oko žičane pre-

preke nalaze na toj prostoriji nagazne mine. Voditi računa da se sa lijeve strane pruge u prva dva bunkera nalaze dva teška mitraljeza koje treba svakako uništiti i na taj način obezbjediti zalede glavnine naše brigade.

4) 4. bataljon:

Formiraće jednu udarnu grupu pojačanu sa automatskim oružjem i »džon-bulom« bacačem, koji će dobiti iz 3. bataljona i sa pomenutom grupom izvršiti proboj vanjske odbrane cestom Bosanska Dubica — Prijedor. Sa glavnim svojim snagama prodiraće pravcem prema Tešiniću (raskršće) i čelo klina usmjeriti u pravcu željezničke stanice i spojiti se sa snagama 1. bataljona. Po proboju vanjske odbrane grada, odvojiti jednu četu, a po potrebi i više snaga i očistiti sve rovove i bunkere koji se nalaze između dubinske ceste i željezničke pruge. Vezati se sa četom 3. bataljona, koja je u zasjedi na osiguranju glavnini snage naše brigade. Pošto se na tome sektoru ne nalaze nagazne mine, ta četa imaće zadatak da poruši svu žičanu prepreku koja se nalazi između dubinske ceste i pruge. Taj bataljon po izvršenju naprijed navedenog zadatka, glavninu svojih snaga orijentisaće prema kućama Tešinića i obezbjediti lijevo krilo, odnosno bok snaga naše brigade. Napominjemo da štab 4. bataljona mora biti orijentisan prema katoličkom groblju (osnovna škola, Urije i bolnica), i da ne dozvoli da se neprijatelj sa istočnog dijela grada sruči u centar grada.

5) Svi bataljoni koji imaju teška oruđa (bacače) predaće ih 6. ov. mj. do 18.00 časova štabu 1. bataljona.

6) Veza:

Ceta za vezu uspostaviće telefonsku vezu sa štabom divizije koji će se nalaziti u selu Crna Dolina (Munjizina kuća ispod groblja, k. 288). Veza štaba divizije sa štabom brigade koji će se nalaziti u selu Čerjecima (kuća Mile Tubina). Odatle produžiti sa linijom do štaba 6. brigade, koji će se nalaziti na pruži kod kote 135. Od štaba 11. brigade produžiti liniju sa jednim telefonskim odjeljenjem i ići zajedno sa štabom 1. bataljona. Sve ostale linije prikupiti 6. ov. mj. do 18.00 časova. Radio-telegrafista sa radiostanicom i radio-telegrafskim odjeljenjem biće sa štabom brigade.

4. bataljon sa štabom brigade održavaće vezu radio-fonskom stanicom preko štaba divizije. Napominjemo, da pored svih navedenih veza za održavanje veze sa štabom brigade organizujte i redovnu kurirsku vezu.

7) Tehnička služba:

Protivkolski top spustiće na prugu, koja vodi Prijedor—Bosanski Novi, sa kojom će imati zadatak, tući neprijateljski blindirani voz ukoliko se pojavi na pomenutoj komunikaciji kao i za tučenje tvrdih zgrada u centru grada.

8) Stabu 4. bataljona pridodaće se jedan protivkolski top sa poslugom iz 2. artiljerijskog divizionu.

9) Ranjenike i bolesnike štabovi bataljona evakuisaće pomoću sopstvenih sredstava (nosioca ranjenika) do brigadnog previjališta koje će se nalaziti u Krpeljevu (kuća Tubina Srete).

Referent saniteta brigade iz brigadnog previjališta evakuisaće ranjenike do divizijskog previjališta pomoću mobilisanih kola iz obližnjih sela i sanitetskog voda. Ranjenike kojima je potrebna pomoć, hirurška intervencija upućivati u hiruršku ekipu divizije na cesti Prjedor—Bosanska Dubica.

Tačno mjesto referent saniteta dobiće naknadno. A ranjenike kojima nije potrebna hirurška intervencija upućivati u Kozarsku bolnicu. Referent saniteta 4. bataljona, ranjenike neće upućivati u brigadno previjalište, već izravno u hiruršku ekipu divizije i u Kozarsku bolnicu.

Znaci raspoznavanja i borbeni znaci:

— 6. 9. 1944. Kozara—Karabin—Karan

— 7. 9. 1944. Sloboda—Sablja—Slavko

— 8. 9. 1944. Pobjeda—Puška—Prijedor.

Napad će otpočeti 6. ov. mj. u 22 časa. Napominjemo da sve jedinice do toga vremena budu na određenim mjestima.

10) Svi bataljoni biće postrojani u Crnoj Dolini kod kuće Milinkovića Trivuna (u gaju) 6. ov. mj. u 18. časova (6 sati poslije podne). Zborno mjesto i postrojavanje brigade izvršiće komandant 1. bataljona. Bataljoni na određeno mjesto da se kreću prikriveno. Prebacivanje bataljona vršiti po četama i konspirativno.

11) Sve komore pod rukovodstvom intendanture brigade skoncentrisati u selu Crna Dolina gdje će se kuhati hrana za vojsku.

Štab 2. bataljona neka se pobrine da se za ljudstvo skuva večera na vrijeme i komoru prebaci na određeno mjesto poslije večere.

12) Zarobljenike evakuisati u štab brigade.

13) Po likvidaciji neprijateljskog uporišta Prijedor kao posada u gradu ostaće 1. bataljon, sa zadatkom preuzimanja vlasti do dolaska komande mjesta, tj. postaviti stražarska mjesta kod svih vojnih magacina, kao i napuštenih trgovačkih radnji, pretresa svih zgrada radi pronalaženja sumnjivih neprijateljskih elemenata.

Smrt fašizmu — Sloboda narodu!

Politički komesar,
Joco Marjanović, s.r.

Komandant-major,
Mićo Kolundžija, s.r.

TOK NAPADA

Prvi i 2. bataljon formirali su neposredno prije početka napada udarnu grupu jačine 50 boraca naoružanih sa 10 puškomitraljeza, bacačem »Džon-Bul« i ručnim bombama za proboj prve neprijateljske odbrambene linije.

Za udarnom grupom krenule su jedinice 1. i 2. bataljona. Tačno u 22.00 časova udarna grupa je probila prvu neprijateljsku odbrambenu liniju i brzo prodirala u grad. Za ovom grupom nadirali su 1. i 2. bataljon pojačani sa dvije čete 3. bataljona. Već u 23.00 časova neprijateljske veze su bile pokidane, rastjeran komandni kadar stožera (štaba) 7. lovačke pukovnije i sjedište štaba pukovnije u sekciji na željezničkoj stanici zauzeto. Napad se i dalje munjevito odvijao. Neprijatelj je bio potpuno razbijen i u 23.30 časova davao samo otpor iz pojedinih tvrdih zgrada i to neorganizovano.

Međutim, situacija kod 4. bataljona koji je napadao sa sjevera cestom Bosanska Dubica — Prijedor nije bila povoljna. Neprijatelj je prvi nalet ovog bataljona dočekaao jakom vatrom od koje je bataljon u prvim minutima borbe imao 4 poginula i 13 ranjenih boraca. Naprijed se nije moglo, jer je neprijatelj otvarao sve žešću i žešću vatru. Bataljon je zalegao ispred neprijatelja i tako ostao »prikovan« do svanuća.

U gradu su bili zauzeti i topovi, a zatim oko pola noći 1. bataljon je krenuo prema silosu, gdje su u neposrednoj blizini bila 2 protivavionska mitraljeza koji su tukli na sve strane. Glavni klin je zbog toga zaustavljen. Prijetila je opasnost da se neprijatelj sruči na ovaj klin iz sjevernog dijela grada gdje je bio prikovan 4. bataljon. U takvoj situaciji štab brigade izvlači iz glavnog klina 2. bataljon i naređuje da krene iz centra grada i djeluje prema sjeveru. Ovaj bataljon snažnim prodorom sa leđa

razbio je potpuno neprijatelja i već u 5.00 časova povezao se sa 4. bataljonom.

Ujutru 7. septembra sve do 7.00 časova neprijatelj se grčevito branio iz silosa i nekoliko okolnih bunkera. Tada je štab brigade na silos skoncentrisao teška oruđa, 3 teška minobacača, 2 »Džon-Bula«, 1 protivtenkovski top i dejstvom ovih oruđa za pola sata neprijatelj je bio potpuno uništen. Grad je u 7.30 časova bio oslobođen.

Jedanaesta brigada je u napadu na neprijatelja u Prijedoru ubila 235 neprijateljskih vojnika, 240 ranila i 353 zarobila među kojima 4 oficira i 13 podoficira. Gubici brigade: 11 poginulih i 51 ranjeni borac.

Zaplijenjeno je: haubica 4, brdskih i protivtenkovskih topova 5, teških minobacača 6, malih minobacača 2, teških mitraljeza 5, puškomitraljeza 13, pušaka 420, automata 30 i pištolja 40.

Zaplijenjene su i velike količine artiljerijske, minobacačke i puščane municije koju je teško bilo prebrojati.

Zaplijenjeno je i 130 konja u štalama i na poljima oko grada sa svom spremom za vuču i samarima za tovarne konje. Među konjima prepoznati su i 60 konja koje su Nijemci 11. brigadi zaplijenili 11. maja 1944. na Rakelicićima. Ovi konji više nisu bili potrebni brigadi, jer je bila popunjena, ali je uzet jedan dio spremne za vuču i samara, a ostalo predato Komandi kozarskog vojnog područja.

Štab brigade je naredio da u gradu do pristizanja organa komande Kozarskog vojnog područja ostanu radi čišćenja grada od prikrivenih neprijatelja i obezbjeđenja plijena i trgovačkih radnji 1. i 2. bataljon, a 3. i 4. bataljonu je naredeno da što brže krenu prema Bosanskom Novom.

Zapovjednik 2. bojne 7. lovačke pukovnije doznao je u 9.00 časova od 3. satnije 1. bojne koja je bila u uporištu Brežićani i povukla se nakon oslobođenja Prijedora u Donju Dragotinju da su Prijedor zauzeli partizani i da kreću prema Brežićanima.

Čuvši za ovu vijest zapovjednik bojne je naredio da se prikupe sve snage iz svih uporišta i da budu do 11.00 časova spremne za brz pokret prema Bosanskom Novom.

Komandant 4. ustaško-domobranskog zdruga pukovnik Stimaković je obaviješten radiom iz Ljubije da je Prijedor do 8.00 časova pao. Zbog toga on naređuje da 5. satnija 13. lovačke pukovnije iz Blagaja odmah napusti Blagaj i dođe u Bosanski Novi.

Istovremeno naređuje i 6. satniji u uporištu Petkovac da krene najhitnije u Bosanski Novi. Zapovjednik 6. satnije kreće sa satnijom u 10.25 časova. Ah, čim je krenuo iz uporišta dočekao ih je Kozarački odred i dijelovi 8. krajiške brigade, koji su se radi napada prebacili sa lijeve na desnu obalu Sane i potpuno razbili 6. satniju 2. bojne 7. lovačke pukovnije.

Ubijeno je 3, zarobljeno 32 domobrana, a ostali su pobacali oružje i pobjegli. Na bojištu je ostalo 121 puška, 5 italijanskih puškomitraljeza, 2 mala minobacača, 5 pištolja i sva ostala ratna oprema. Partizani su gonili domobrane, ali su oni rasterećeni, bez oružja, municije i druge ratne opreme uspjeli da bez igdje ičega stignu u Bosanski Novi oko 13.00 časova.

Štabu Kozaračkog odreda je bilo poznato da su to samo dijelovi iz Petkovca, a i da tek glavne snage iz Martin Brda, Dragotinje i Brežićana treba da naiđu. Zato je naredio glavnom mineru odreda Risti Stuparu da u selu Svodnoj postavi na cesti 4 velike mine sa mnogo eksploziva na rastojanju od 60 do 70 metara i dobro zamaskira.

Iznad Svodne po visovima postavio je jače snage odreda da neprijatelja kada naiđe potisne na cestu, na mine.

Treći i 4. bataljon 11. brigade krenuli su iz Prijedora oko 10.00 časova. U 11.00 časova zapovjednik 2. bojne 7. lovačke pukovnije osmotrio je iz Brezičana velike kolone partizana kako izlaze iz Prijedora i žurno kreću prema Brezičanima. Naredio je odmah već spremnim jedinicama za pokret, usiljenim maršem prema Bosanskom Novom.

Za prethodnicu kolone isturio je 3. satniju 1. bojne. Peta satnija 2. bojne određena je u pobočnicu. Iza 3. satnije kretala se komora.

U zaštitnici kretala se 7. satnija.

Kada je 3. satnija kao prethodnica stigla do potoka Svodne gdje su bile postavljene mine komandant Kozaračkog odreda je komandovao: »-Pali!«

Treća satnija je nestala u eksploziji mina. Peta satnija koja je bila u pobočnici, bila je u cjelini zarobljena. Također komora koja se kretala pozadi 3. satnije je bila zarobljena.

I dok su borci odreda bili zauzeti oko zarobljenika i plijena, 7. satnija koja je naišla na prazan prostor uspjela je dijelom snaga da pobegne, ali su je borci odreda na vrijeme primijetili i najveći dio pohvatali. Mah dio ove satnije uspio je da stigne do Bosanskog Novog i izvjesti pukovnika Stimakovića da je kod Svodne vođena jaka borba i da je u toj borbi 3. satnija kao prethodnica nestala.

Poslije podne 7. septembra Kozarski odred i narod su pretraživali teren i pronalazili oružje, municiju i ostalu ratnu opremu razbacanu od Brezičana do Blagaja. Tom prilikom pronađeno je dosta prikrivenih domobrana i ustaša. Kozarački odred je tada ubio 200 domobrana i ustaša, a 400 zarobio.

U Bosanskom Novom po pristizanju prvih dijelova ustaško-domobranskih jedinica koji su uspjeh da se probiju iz doline Sane i iz uporišta na Martin Brdu, Brežanima, Dragotinji i Petkovcu, zavladao je stanje opšte nesigurnosti i straha. Ovoj psihozi doprinijeli su još više domobrani koji su ne vladajući sobom pričali strahote koje su doživjeli veličajući snage partizana mnogo više nego što su one stvarno bile.

Zapovjednik 13. lovačke pukovnije uvidjevši demoralizaciju njegove pukovnije napisao je zapovjedniku 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruha sljedeće:

...»7. rujna 1944. godine:

Opći pokreti po zauzeću Prijedora nisu se mogli primjetiti niti otkriti, nego je zavedena najveća mjera opreza i borbene gotovosti...

U vezi općih mjera oko organizacije odbrane zapovjeden je 5. satniji iz Blagaja i 6. satniji iz Rudica da napuste položaje. Položaj Blagaj je napušten pod pritiskom jačih snaga odmetnika zbog čega je mnoštvo tvoriva propalo...

Preko cijelog dana u gradu i među vojskom vladala je obća psihoza nesigurnosti... i malodušnosti.

Ovakove okolnosti kao i ovi događaji bacili su u dvojbu mnoge časnike od kojih se grupa od 7 časnika udaljila iz sastava pukovnije i prešla odmetnicima.

Ovaj pokret časnika izvršen je prikriveno i neprijetno, a u prvom redu naglo. Uz ove časnike pošlo je i nekoliko dočasnika i momaka. Organizator cijele grupe bio je poručnik Alojz Benac...²⁴²

Stab 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruha naredio je istog dana da se saslušaju prebjegli domobrani i ustaše iz doline Sane i utvrdi koliki su materijalni gubici.

Komisija 4. ustaško-domobranskog lovačkog zdruha na osnovu postojeće evidencije zaduženja 1. i 2. bojne 7. lovačke pukovnije oružjem, municijom i ostalom ratnom opremom utvrdila je da su partizani od domobrana koji su razbijem i zarobljeni u dolini Sane zaplijenili sli-

²⁴² AVII k. 117 rg. br. 2/13.

jedeće oružje: pušaka 493, puškomitraljeza 36, teških mitraljeza 4, teških minobacača 5, pištolja 66 i puščane municije 100.000.²⁶³

Za nestalu ostalu ratnu opremu komisija nije mogla istog dana da utvrdi stvarne količine opreme koju su partizani zaplijenili, jer su gubici bili ogromni, pa je nastavila sa radom.

*

I dok je komisija i dalje utvrđivala gubitke, u reonu rudnika Ljubije vodile su se teške borbe još od 6. septembra uveče od 22.00 časova kada je bio izvršen i napad na Prijedor.

Jedinice 6. i 8. krajiške brigade i Podgrmečki odred su napali, a vrlo jake neprijateljske snage su sve napade odbijale.

Reon Ljubije branili su 1. bataljon 383. puka 373. njemačke divizije, jačine 800 ljudi, 4. bojna 8. ustaškog zdruza jačine 600 ljudi, Šefkina milicija jačine 340 milicionera, Jagina milicija 280 milicionera i 6. bojna 8. ustaškog zdruza jačine 300 ustaša. Ukupno 2.320 neprijateljskih vojnika.

Ujutru 7. septembra bježeći iz Prijedora ispred tri bataljona 6. brigade stigli su u reon Ljubije još 600 ustaša, milicionera Atlijine mihcije, gestapovaca, žandarma, agenata, ustaških funkcionera i ostalog fašističkog ološa. Sa njima je stiglo i 350 četnika Timarskog četničkog odreda sa komandantom Vašom Mijatovićem. Stigao je i stožer 7. lovačke pukovnije sa zapovjednikom potpukovnikom Kolakovićem i jednim vrlo malim brojem domobrana stožernih satnija i 8. satnije 2. bojne.

²⁶³ AVII k. 117 rg. br. 3/13—7.

Tako se u rudniku Ljubiji našlo preko 3.300 neprijateljskih vojnika, opkoljenih od strane 6. i 8. brigade i Podgrmečkog odreda.

U 16.30 časova, ustaški bojnič Božančić, zapovjednik 4. bojne 8. ustaškog zdruga stavio je pod svoju komandu sve ustaše i milicionere i odredio im pravac proboja prema Bosanskom Novom. Cijela ova grupacija je preko Islam Ljubije napala položaje 3. bataljona 8. brigade sa zapadne strane duž ceste Islam Ljubija — Prijedor. Razvila se žestoka borba od 17.30 do 20.30 časova. Ustaše su bez obzira na gubitke vršili juriš za jurišem i probili se do Hambarine i Čarakova i tu zastali.

Politički komesar 4. divizije DMITAR Bajalica koji se sve vrijeme nalazio sa 3. bataljonom pratio je situaciju i u 21.30 časova depešom javio komandantu divizije da je neprijatelj zadržan na liniji Hambarine — Carakovo i da mu je vjerovatno cilj probijanje niz Sanu ka Novom, ili pomoću četnika za Ivanjsku.²⁶⁴

Politički komesar bio je u pravu. Ustaški bojnič Božančić, komandant 1. bataljona 383. njemačkog puka i zapovjednik već bivše 7. lovačke pukovnije potpukovnik Kolaković u Čarakovu donose odluku da se probiju preko sela Cikota u Dragotinju i Martin Brdo uvjereni da se tamo još uvijek nalaze snage 7. lovačke pukovnije.

Cijela grupacija je oko 22.30 časova krenula iz Hambarina i Čarakova pravcem Rizvanovići — Jugovci — Cikote i već oko pola noći sa čelom izbila u Cikote. Za to vrijeme pristigle su sve jedinice 6. brigade (čak i jedan bataljon iz sela Zecova) i gonile neprijatelja zajedno sa 3. bataljonom 8. brigade.

Napadom sa svih strana u selu Cikotama od tri bataljona 6. brigade i 3. bataljona 8. brigade neprijatelj je

²⁶⁴ AVII k. 769-A rg., br. 6/1.

u 1.00 časova noću 8. septembra počeo sa forsiranjem rijeke Sane prema Donjoj Dragotinji. Dočekao ga je ubitačnom vatrom 3. bataljon 11. kozaračke brigade. Grupa za grupom izbezumljenih fašista opkoljena u Cikotama traži spas u prelazu rijeke i kako koja grupa naiđe tako bude i uništena u vodi, ili na samoj desnoj obali Sane. Nijedan živ na obalu nije izišao. Tako je 3. bataljon uz pomoć 4. bataljona do 8.00 časova ubio preko 1.500 najgorih zlikovaca. Rijeka Sana i desna obala bile su prekriveni lješevima fašista.

Pred zoru 8. septembra vidjeći da ne može prijeći Sanu kod Dragotinje neprijatelj se orijentiše prema Bosanskom Novom lijevom obalom Sane. U selu Vitasovcima ga dočekuje 1. bataljon 8. brigade i natjeruje na Sanu koju ponovo forsira. Sada ovu grupaciju dočekuje 4. bataljon 11. brigade i Kozarački odred kod Petkovaca. Razvila se isto tako žestoka borba u kojoj neprijatelj bez obzira na gubitke stalno juriša, prilikom svakog prelaska Sane, sa ciljem da se probije prema Bosanskom Novom. Dočekivan je na svakom koraku i uništavan. Videvši da se ovdje ne može probiti vraća se ponovo preko Sane i uspijeva manjim dijelovima pokraj Sane da se probije u Bosanski Novi. I desnom obalom Sane pokraj Kozaračkog odreda neprijatelj se sa manjim dijelovima uspijeva probiti u Bosanski Novi.

Tako je završena oko 10.30 časova 8. septembra 1944. borba sa ovom grupacijom od 3.300 neprijateljskih vojnika — u većini ustaša, zlikovaca, koljača.

Prema podacima 4. ustaško-domobranskog zdruga u Bosanski Novi stiglo je svega oko 400 zlikovaca, dok su svi ostali izginuli.

Jedinice 11. brigade i Kozarački odred nanijeli su gubitke ovoj grupaciji od 2.000 poginulih, a jedinice 6. i 8. krajiške brigade oko 900 poginulih.

Zapovjednik 4. ustaško-domobranskog zdruga pisao je između ostalog:

... »U toku dana 8. rujna stigle su vijesti o glavnini vojske iz Prijedora i Ljubije, koja se probija ka Novom. Manji dijelovi već su pristizali. Pomogli smo im iz Novog probijanjem prema njima u pravcu Svodne. U poduhvatu su sudjelovali motorizovana satnija »Brandenburg«, zatim 5. 6. i 7. satnija 2. bojne 13. lovačke pukovnije.

Jačina odmetnika se nije mogla procijeniti, ali su držali jačim grupama cijelo sjeverno područje od Prijedora do Bosanskog Novog. Na mnogim odsjecima su vršili juriše.

Pravac prodiranja 5. satnije bio je sjeverno od ceste, od rudnika gipsa preko Krive Glave i kote 360, a ostali cestom.

Žestoke borbe su vođene kod Blagaja...

Gubici glavnine su jako veliki i isti se uopće nisu mogli ustanoviti.

Preživljavajući ovakvu situaciju odbjeglo je sa položaja veći broj dočasnika i momaka koji nisu mogli izdržati napetosti radi svoje malodušnosti...

Još u rano jutro zapovjednik 1. bojne satnik Brnetić sa položaja u Ravnicama zaveo je ljudstvo 3. i 4. satnije sa časnicima i dočasnicima, doveo u šumu Pastirevo i predao odmetnicima .. „²⁶⁵

Navedene domobranske jedinice predale su se Kozačkom odred.

U borbama od 6. do 8. septembra 1944. 4. divizija je prilikom oslobođenja Prijedora i cijelog donjeg toka Sane do Bosanskog Novog nanijela neprijatelju gubitke od 4000 poginulih, a zarobila preko 1000 vojnika. Od ovog broja, oko 2000 poginulih neprijateljskih vojnika uništila je 11. brigada.

²⁶⁵ A VII k. 117 rg. br. 2/13.

BORBE BRIGADE ZA BOSANSKU GRADIŠKU

Šesnaestog septembra 1944. štab 5. korpusa je izdao zapovjest za napad na Banjaluku i Bosansku Gradišku.

U napadu su učestvovali: 4., 39. i 53. divizija.

Štab 4. divizije je naredio da 11. brigada napadne neprijatelja u Bosanskoj Gradiški i Topoli, da oslobode pomenuta mjesta, poruše pontonski most preko Save u Bosanskoj Gradiški, zaposjednu desnu obalu Save i ne dozvole neprijatelju prodor iz Slavonije preko Bosanske Gradiške prema Banjaluci.

U Bosanskoj Gradiški su se u to vrijeme nalazile slijedeće neprijateljske snage:

— dijelovi 11. gorske pukovnije sa stožerom 1. bojne i jedna bitnica (baterija), 2. topnička sklopa, ukupno oko 630 domobrana sa 478 pušaka, oko 40 mitraljeza, 8 malih minobacača, 1 protivtenkovskim i 2 brdskim topom.

— jedna četa 5. policijskog njemačkog bataljona 180 ljudi.

— dvije satnije (čete) ustaša ukupno 240 ustaša.

Svega domobrana, ustaša, Nijemaca u Bosanskoj Gradiški 1.050.

Topolu je branilo 610 njemačkih policajaca i folksojčera.

Osamnaestog septembra u 22.00 časova, jedinice brigade su krenule u napad. Desno od ceste Banjaluka — Bosanska Gradiška pravcem preko Urija i lijevo od gimnazije ka pontonskom mostu, napadao je 3. bataljon. Pozadi

njega, desno, napadao je 2. bataljon, a lijevo 1. bataljon. U isto vrijeme na Topolu je demonstrativno napadao 4. bataljon. Bataljoni su relativno brzo ovladali 1. i 2. odbrambenom linijom neprijatelja i prodrli u centar grada. Tek tada se razvila jaka borba sa mnogo jačim neprijateljskim snagama. Naime, radilo se o tome da je neprijatelj još 17. septembra saznao za dan i čas početka napada, pa je dva sata prije početka napada u Bosansku Gradišku prebacio 3. puk 1. kozačke brigade 1. kozačke divizije jačine 2.000 ljudi, tako da je odnos snaga bio 3:1 u korist neprijatelja, odnosno 3000 Čerkeza, domobrana, ustaša i Nijemaca prema 1000 boraca brigade. Ta brojna i tehnička nadmoć neprijatelja osjetila se nakon 4 sata borbe kada je isti prešao u protivnapad i izbacio jedinice brigade iz grada na periferiju.

Neprijatelj je u gradu pretrpio gubitke od 92 poginula i oko 70 ranjenih, ali bez obzira na velike gubitke stalno je vršio juriš za jurišem. U borbama u gradu brigada je imala 10 poginulih, 42 ranjena i 9 nestalih boraca. U borbama je poginuo i Dragutin Galonja, komandir voda u 3. bataljonu.

Po odstupanju iz grada jedinice brigade zauzele su položaje Rovine — Dubrave — Mokrice. Jedan bataljon je držao položaje prema Bosanskoj Gradiški i Bistrici obezbjeđujući lijevi bok brigade, dok je 4. bataljon obezbjeđivao pravac od Topole.

Devetnaestog septembra u žestokim borbama u selu Rogoljima 4. bataljon je pretrpio veće gubitke. Od nagazne mine poginuo je politički komesar bataljona Milan Bošnjak.

Istog dana, prije podne brigada je posjela položaje na liniji: Donja Topola — Rovine — Turske Dubrave — Mokrice — Bukovac — Vrbaška — kota 98 s ciljem da

upornom borbom ne dozvoli neprijatelju prodor prema Banjaluci.

Komanda 69. njemačkog korpusa naredila je da preko Dervente i Prnjavora prema Banjaluci krene motorizovana grupa »Rudno«, a preko Bosanske Gradiške još dva puka 1. kozačke divizije. Uveče, 19. septembra, stižu u Bos. Gradišku 4. i 6. puk 1. kozačke divizije ukupne jačine 4.000 vojnika. Sa 3. pukom to je bilo 6.000 Čerkeza. Istovremeno stiže i komandant logora u Jasenovcu Maks Luburić sa 1.500 ustaša ustaškog odbrambenog združenja koljača i najvećih zlikovaca. Sve snage su stavljene pod komandu komandanta 1. kozačke divizije generala Panvica po kome je grupa nazvana.

Od 20. septembra 1944. 11. brigada sa 8. brigadom 4. divizije i 14. i 18. brigadom 53. divizije vodila je vrlo žestoke borbe sa Nijemcima, Čerkezima i ustašama u reonu Topole i Gradiškog podkozarja.

Borbe su vođene sve do 25. septembra i u tim borbama ubijeno je od jedinice 11. brigade 183, a ranjeno 135 neprijateljskih vojnika, dok je brigada imala 15 poginulih i 88 ranjenih boraca. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez, 1 šmajser, nekoliko pušaka, pištolja i 1 radio stanica. Uništena su jedna blindirana kola i 2 kamiona.

Brigada je držala položaje na istočnim padinama Kozare do kraja septembra 1944. a potom se prebacila u reon Prijedora odakle će krenuti u dolinu rijeke Bosne i Lašve. Time je prvi period borbe ove brigade bio završen.

Sedmi dio

POKRET U DOLINU RIJEKA LAŠVE I BOSNE

U borbama od 18. do 28. septembra 1944. na Banjaluci, Bosanskoj Gradiški i Lijevče Polju glavne snage 5. korpusa zarobile su nekoliko hiljada neprijateljskih vojnika, podoficira i oficira i nanijele neprijatelju gubitke od preko hiljadu ubijenih i ranjenih. Zarobljen je i komandant svih njemačkih, ustaško-domobranskih i četničkih snaga u ovim operacijama njemački general Karl Krebs fon Devic.

Zaplijenjene su ogromne količine ratnog materijala među kojim: aviona 4, tenkova 3, topova 52, minobacača 43, puškomitraljeza 285, teških mitraljeza 48, pušaka 4756, automata 349, pištolja 588, puščane municije 1,300.000, topovskih granata 2.000, minobacačkih granata 3.100, ručnih bombi 1.154, kola 150, konja 600 i benzina 100.000 litara.

Zaplijenjen je i ostali ogromni materijal ratne opreme: sanitetski, za vezu (radio stanice, telefonske centrale, telefoni, kabli, agregat i dr.), inženjerski, intendantski i ostali.

Time je štab 5. korpusa izvršio obavezu datu Vrhovnom komandantu da će prvo razbiti i uništiti neprijateljske snage u dolini Sane, Gomjenice i Vrbasa, a potom ojačan zaplijenjenim oružjem, municijom i ostalim rat-

nim materijalom krenuti glavnim snagama korpusa u dolinu Lašve i Bosne.

Po završetku operacije 5. korpus je ojačan sa novih 7.000 boraca koji su naoružani zaplijenjenim oružjem. Tako je 5. korpus postao najjači korpus NOVJ sa 28.000 boraca, sopstvenom eskadrilom aviona, četom tenkova i vrlo jakom artiljerijom.

*

Za vrijeme borbi glavnih snaga 5. korpusa u dolini Vrbasa na Banjaluci, Bosanskoj Gradiški i u Lijeve Polju u dolini Bosne i Lašve nalazila se samo 10. krajiška divizija.

Kada su borbe na Banjaluci i Lijeve Polju bile pri kraju štab korpusa je 27. septembra naredio štabu 53. srednjobosanske divizije da odmah krene u dolinu Bosne na područje Doboja i Dervente.

Četvrta i 39. divizija povukle su se iz Banjaluke i Lijeve Polja 28. septembra na područje Kozare i Manjače. Neprijatelj je uspio da zadrži samo grad Banjaluku i neposredno cestu Banjaluka—Bosanska Gradiška. Sva ostala teritorija je bila slobodna.

Štab 5. korpusa je 1. oktobra naredio štabu 39. divizije da rasporedom jedinica na samoj periferiji Banjaluke, zatvori pravce prema Han Kolima, Bronzanom Majdanu i Prijedoru.

Štabu 4. divizije naređeno je da sve jedinice prikupi u dolini Sane i Gomjenice i izvrši pripremu za pokret prema dolini Lašve i Bosne.²⁶⁶

U vezi s tim štab 4. divizije je naredio svim štabovima brigada i artiljerijskog divizionu da izvrše svestrane vojne i političke pripreme boraca i stariješina da sprem-

AVII k. 458-A rg. br. 16/2—3.

no dočekaju odlazak sa teritorije Bosanske Krajine. Naročito je insistirano na intezivnom radu partijske i skojevske organizacije. Kroz politički rad trebalo je borački sastav mobilisati na pravilan odnos prema narodu na predstojećoj prostoriji borbenih dejstava.

Stab 11. brigade održao je sastanak sa štabovima bataljona na kojem je razmotreno stanje u bataljonima i dati zadaci za pripremu jedinica za pokret.

Potom je održao sastanak brigadni partijski komitet na kojem su donijeti zadaci komunista u političkoj pripremi marša. U vezi sa tim održani su i sastanci brigadnog komiteta SKOJ-a, bataljonskih partijskih i skojevskih biroa, partijskih ćelija i aktiva SKOJ-a.

Na osnovu svestranih vojnih i političkih priprema preduzete su i konkretne mjere. Svi borci i stariješine su upoznati o potrebi pokreta brigade radi konačnog oslobođenja zemlje. Izdvojeni su svi ranjeni, bolesni i iscrpljeni borci i upućeni u Kozarački partizanski odred. Izvršena je popuna sa novomobilisanim borcima i zarobljenim domobranima na Banjaluci i Bosanskoj Gradiški. Naređeno je da svi borci i starješine moraju imati ispravnu odjeću i obuću. Izvršena je smotra i sva neispravna odjeća i obuća odmah je predata obučarskim i krojačkim radionicama na opravku. Suvišno oružje i ratna oprema predato je partizanskim odredima. Iscrpljeni i nažuljani zaprežni i tovarni konji su zamjenjeni, zatim su svi konji potkovani, neispravni samari i kola opravljeni i pripremljeni za dugi marš. Svim jedinicama brigade davano je povišeno sledovanje hrane. Borcima i starješinama iz obližnjih sela koji su u toku jednog dana mogli stići do kuća da se vide i pozdrave sa svojim dozvoljen je odlazak iz jedinica.

Sve ove pripreme bile su gotove do 5. oktobra 1944.

Toga dana jedinice brigade bile su prikupljene u selima Crna Dolina i Palančište u neposrednoj blizini Prijedora.

Četvrtog oktobra štab korpusa je izdao naređenje za pokret jedinica 4. divizije. Pokret je trebao da otpočne 7. oktobra tačno u 6.00 časova pravcem Sanski Most i dalje preko Jajca na prostoriju Donji Vakuf—Bugojno—Gračanica.²⁶⁷

Petog oktobra štabu 11. brigade je naređeno da se toga dana prebaci iz reona Prijedora preko Sanskog Mosta do Vrhpolja gdje će se odmoriti i prenoćiti.

Primivši naređenje za pokret štab brigade je 5. oktobra naredio još jednu smotru brigade. Ljekarska komisija je pregledala sve ljudstvo i pojedine nesposobne u zdravstvenom pogledu borce odvojila. Izvršena je smotra nad zaprežnom i teglećom opremom, i sve ono što je bilo neispravno i nepotrebno je odvojeno. Intendantura brigade, intendant bataljona i ekonomi četa su izvršili posljednje pripreme prikupljajući potrebnu hranu za ljudstvo i stoku.

*

Slijedećeg dana, 6. oktobra 1944. štab 11. kozaračke brigade izdao je zapovijest za pokret.²⁶⁸ Zapovjest je glasila:

»Po naređenju štaba naše divizije, a u vezi novonastale situacije kod nas i u svijetu naša brigada treba da izvrši pokret sa Kozare, te u vezi toga

²⁶⁷ AVII k. 1265 rg. br. 30/1—1.

²⁶⁸ AVII k. 776-A" rg. br. 10/1.

Naređujemo:

1. Sve jedinice ove brigade izvršiće pokret sa dosadašnjih svojih položaja i najkraćim putem doći na zbornom mjesto brigade, koje će biti u Prijedoru (kod kuća Batosa), na cesti Prijedor — Kozarac. Na ovom zbornom mjestu sve jedinice brigade moraju biti u 6.00 časova 7. oktobra 1944. godine.

2. Marševska kolona brigade biće postrojena prema slijedećem:

Treći bataljon kreće se na čelu brigade kao brigadna prethodnica.

Zatim se kreće 1. bataljon, a pozadi njega kreće štab brigade sa svojim djelovima (zaštitnica brigade, izviđačka četa, četa za vezu, prateća četa, brigadna ambulanta, intendantura).

Iza ovih jedinica kreće 2. bataljon.

Na začelju brigade, kao zaštitnica brigade, kreće se 4. bataljon.

3. Pravac kretanja prvog dana marša biće: Prijedor, Baltine Bare, s. Pejići, s. Usorci, s. Šehovići, s. Majkići, s. Tomina, s. Vrhpolje gdje će jedinice brigade prenoćiti.

4. Konačari: za brigadne konačare određuje se: zamjenik komandanta bataljona drug Borovnica Branko, koji je ujedno i vođa konačara, brigadni higijeničar brigade i svaka jedinica brigade odrediće po jednog podoficira. Zamjenik komandanta 3. bataljona i svi ostali koji budu određeni za konačare, da se odmah po prijemu ove zapovjesti jave štabu brigade, gdje će dobiti detaljna uputstva za svoj rad.

5. Ishrana: Intendantura ove brigade još u toku dana izuzeće potrebne količine kruha u Prijedoru za 7. i 8. oktobar, kao i ostalu suhu hranu za navedene dane. Svu ovu hranu podići iz divizijske intendanture.

Ishrana jedinica na maršu reguliše se tako, što će se svaki dan kuhati bolji doručak sa mesom. Po jedno parče mesa od doručka podijeliti svakom borcu na ruke, koji će mu toga dana biti ručak, kao suha hrana. Odmah po obavljenom doručku, svi kuhari po jedinicama, sa potrebnim artiklima za kuhanje večere, pod rukovodstvom intendantata bataljona svakog dana kreću pod komandom intendantata brigade u slijedeće mjesto, gdje stupaju u vezu sa konačarima i pripremaju večeru za svoje jedinice. Suha hrana ne smije se trošiti bez odobrenja starješina.

6. Ostojanje između jedinica, to jest bataljona na maršu biće oko 500 metara. Strogo voditi računa o redu i disciplini na maršu. Svaka jedinica odrediće potrebne patrolne-prethodnice i zaštitnice kao i osmatrače neba.

7. Dežurni oficir na maršu prvog dana biće komandant 1. bataljona kapetan Mirko Bašić.

8. Vezu sa štabom brigade održavati kuririma.
9. Brzina kretanja na maršu treba da bude oko 4 km na čas. Na svakih 45 minuta kretanja davati jedinicama 15 minuta odmora, a za vrijeme ručka 2 sata. O svemu ovome staraće se dežurni oficir na maršu.
10. Borci i starješine za vrijeme marša, kao i na prenoćistima ne smiju se udaljavati iz svojih jedinica.«

*

Neposredno prije pokreta brigade komandant 2. bataljona Đuro Vučenović-Busen postavljen je na dužnost u obavještajnu službu divizije, a za komandanta 2. bataljona postavljen je Dušan Obradović.

Uskoro je došlo i do kadrovskih promjena u štabu brigade. Načelnik štaba Ljuban Crnobrnja postavljen je za komandanta artiljerijskog divizionu 4. divizije, a za načelnika štaba postavljen je Mehmed Imširpašić.

Sastav štaba brigade i štabova bataljona u toku pokreta od Prijedora do Bugojna i neposredno prije napada na Travnik bio je slijedeći:

Štab 11. kozaračke NOU brigade: komandant Mićo Kolundžija, politički komesar Joco Marjanović, zamjenik komandanta Mikan Marjanović, zamjenik političkog komesara Živko Rodić, načelnik štaba Mehmed Imširpašić, obavještajni oficir Dušan Babić, intendant Stojan Dojčinović, referent saniteta Mileva Kusonić i brigadni ljekar dr Tonko Gizdavčić.

Štab 1. bataljona: komandant Mirko Bašić, politički komesar Slavko Mikulić, zamjenik komandanta Ostoja Mijić i zamjenik političkog "komesara Dragomir Radišić.

Štab 2. bataljona: komandant Dušan Obradović, politički komesar Muhamed Đeldum, zamjenik političkog komesara Božo Vignjević i zamjenik komandanta Mirko Jovanić.

Štab 3. bataljona: komandant Đuro Milinović, politički komesar Rajko Kukolj, zamjenik političkog kome-

sara Jovica Kos i zamjenik komandanta Branko Borovnica.

Štab 4. bataljona: komandant Rade Batić, politički komesar Mirko Tomić, zamjenik komandanta Vinko Menart i zamjenik političkog komesara Gligo Stojaković.

BRIGADA NA MARSU

Sedmog oktobra 1944. u 6.00 časova jedinice brigade su bile postrojene na zbornom mjestu u Prijedoru. Komandant brigade je izvršio smotru, a zatim izdao naređenje za pokret.

Po lijepom sunčanom danu krenula je 11. brigada sa područja Kozare. Cijela brigada je pjevala, a građani Prijedora su izašli da pozdrave svoje oslobodioce. Pokret je vršen uz dolinu Sane dobro poznatu svakom borcu i starješini iz žestokih borbi više od godinu dana. Uveče 7. oktobra brigada je stigla u selo Vrhpolje gdje je prenoćila.

Uveče štab brigade je izdao zapovjest za pokret za naredni dan. Ujutru 8. oktobra sve jedinice brigade su se postrojile na cesti Tomina — Vrhpolje i zatim krenule preko Ključa i Čađevice i u selo Orahovljane stigle uveče.

Devetog oktobra, brigada je preko Mrkonjić Grada, poslije podne stigla u Jajce.

O istorijskom Drugom zasjedanju AVNOJ-a u Jajcu i njegovim odlukama borci i starješine brigade su mnogo znali. Sada su imali priliku mnogi koji do tada nisu bili u Jajcu i da vide taj grad i da vide zgradu u kojoj je održano zasjedanje. Politički komesari jedinica su iskoristili ovu okolnost da još jednom održe predavanja o značaju Drugog zasjedanja AVNOJ-a, da porazgovaraju sa mnogim novim borcima koji su o tome prvi put čuh i da ih detaljnije upoznaju o tom zasjedanju.

Brigada je zanoćila 9/10. oktobra u reonu Jajca na prostorijsi sela Vrbice — Carevo Polje — Pridi, a jednim dijelom na lijevoj obali Vrbasa u Jajcu.

Ujutru 10. oktobra brigada je krenula ka Donjem Vakufu, kroz koji je prošla poslije podne i izbila u selo Kopčić. Tu se brigada duže zadržala i odmorila.

Ovdje je štab brigade izviđao mjesto prelaza rijeke Vrbas. Prostorija za prikupljanje brigade bila je na desnoj obali Vrbasa. Prijeći rijeku gaženjem značilo je izložiti borce i starješine prehladi i drugim oboljenjima i time umanjiti borbenu sposobnost brigade. I dok je štab brigade razmišljao kako da pređe Vrbas bez gaženja, politički komesar brigade Joco Marjanović se dosjetio da se tu može postaviti prelaz od zaprežnih kola redajući ih jedna do drugih preko rijeke. Ovim načinom brigada je bez teškoća prešla na desnu obalu Vrbasa i razmjestila se u selima: 1. bataljon u selu Rogušac, zaseok Drvetine i Ceribašići, 2. bataljon u selu Pirići i Omići, 3. bataljon u selu Ljubnić, 4. bataljon u selo Čelepinova Kula, prištabske jedinice u sela: Grlići, Rosulje, Gornji i Donji Bogunovići i štab brigade u selo Ivoši.

Po prelasku Vrbasa cijela brigada je saznala da je most preko Vrbasa od zaprežnih kola napravljen po ideji političkog komesara brigade, pa je već istu več, iako tog mosta više nije bilo nazvan »Jocin most«.

U selima na desnoj obali Vrbasa brigada se odmarala i pripremala za teške i odlučujuće borbe u dolini Lavše i Bosne.

Vršena je opravka odjeće i obuće, zaprežnog i tovarnog pribora.

SVEČANA PREDAJA PRVIH ODLIKOVANJA I
»PARTIZANSKIH SPOMENICA 1941«

Prije podne 18. oktobra 1944. štab 11. brigade postrojio je cijelu brigadu na jednoj poljani ispred jedne na brzinu skromno izgrađene tribine.

Mnogi borci i starješine su se pitali šta će to da bude, a neki koji su već doznali govorili su da će biti svečana predaja odlikovanja.

Oko 10.00 časova naišli su iz pravca Bugojna komandant i politički komesar 4. krajiške divizije Petar Vojnović i Dmitar Bajalica. Komandant im je predao raport. Zatim sva trojica su krenula prema sredini stroja brigade, okrenuli se prema borcima, stali, a zatim komandant divizije je pozdravio sa: »Smrt fašizmu drugovi!«

Kao odgovor iz hiljadu i više grla jednoglasno je odjeknulo: »Sloboda narodu!«

Komandat brigade je komandovao: »Mirno, na mestu voljno!«

Potom su se komandant i politički komesar divizije sa štabom brigade uputili na tribinu.

Komandant divizije je ukratno objasnio cilj svečanosti navodeći između ostalog slijedeće:

... »U vašoj brigadi je odlikovan veći broj boraca među kojima se nalaze i dva narodna heroja i to Mikan Marjanović i Stojan Grujičić-Jaruga. Drugu Mikanu Marjanoviću biće naknadno uručen orden narodnog heroja (Mikan Marjanović je odlikovan Ordenom narodnog heroja još 20. novembra 1942. među prvim herojima Jugoslavije i njegovo se odlikovanje nalazilo u kancelariji AVNOJ-a) a drug Jaruga neka pride da primi orden heroja...«

Iz stroja je izašao Stojan Grujičić-Jaruga, prišao tribini. Komandant divizije i sam lično uzbuđen stavio je orden sa trobojkom oko vrata Jarugi, zagrlio ga i poljubio. U opštem pljesku i radosti cijele brigade, Jaruga sav zajapuren i crven u licu obećava da će se još više založiti u borbi protiv neprijatelja kako bi opravdao najviše odlikovanje Jugoslavije.

Potom su prozivani borci i starješine koji su odlikovani. Kako je koji prozvan tako je prilazio tribini, primao odlikovanje, a brigada je pljeskom pozdravljala odlikovane. Bio je to vrlo svečan dan za sve borce i starješine brigade.

Kada su podijeljena odlikovanja, komandant divizije je upoznao brigadu da su odlikovani i svi borci od 1941. sa odlikovanjem »Partizanska spomenica 1941«, da je to vrlo visoko odlikovanje kojim se odaje priznanje svima onima koji se neprekidno bore od 1941. godine. Zatim su prozivani i borci od 1941. i kako je koji prozvan prilazio je tribini, primao odlikovanje i vraćao se u stroj.

Ukupno je tom prilikom podijeljeno 204 »Spomenice 1941«, odnosno dobio ga je svaki dvanaesti borac i starješina u brigadi.

Ovom broju treba se dodati da je u brigadi bilo tri četvrtine boraca i starješina iz 1942. i 1943. godine.

Kada je komandant divizije podijelio odlikovanja i »Spomenice 1941« održao je govor politički komesar divizije.

On je prvo čestitao svim odlikovanim i rekao:

... »Čitava vaša brigada ponosna je i ne samo brigada, nego i naša divizija što u svojim redovima ima 2 narodna heroja, toliko odlikovanih boraca i starješina i toliko nosilaca »Partizanske spomenice 1941«. Sa tim ćemo se i dalje ponositi i nastojati da to još više opravdamo i da uskoro još bude odlikovanih i pohvaljenih ...«

Zatim je politički komesar divizije govorio o opštoj situaciji, posebno o situaciji u Jugoslaviji gdje snage NOVJ u svim pokrajinama Jugoslavije nanose teške udarce fašistima, da se fašisti svugdje povlače, da ih gonimo i da ćemo ih goniti sve do konačnog uništenja.

Na kraju rekao je da nam predstoje još teške borbe jer se fašisti očajnički brane, znajući da ih čeka pravedna kazna narodnog suda za sve zločine koje su počinili nad našim narodima, ali da toj kazni neće izbjeći. Odao je priznanje brigadi na njenim dosadašnjim uspjesima u borbama i izrazio nadu da će ti uspjesi biti još veći u narednim borbama. Govor je završen sa: »Da živi Komunistička partija Jugoslavije!«, »Da živi Vrhovni komandant NOVJ drug Tito!«

Osamnaestog oktobra 1944. politički komesar podoficirske škole Drago Karasijević je postavljen za političkog komesara 4. bataljona 6. brigade, a na dužnost političkog komesara škole postavljen je Slavko Mikulić, do tada politički komesar 1. bataljona 11. kozaračke brigade.

Umjesto Slavka Mikulića za komesara 1. bataljona je postavljen Dušan Lenardić.

OSLOBOĐENJE TRAVNIKA I DOLINE LAŠVE

Štab 5. korpusa je još početkom oktobra 1944. odlučio da 4. divizija posjedne položaje zapadno od rijeke Bosne na području Zenice. Desno prema Sarajevu nalazila se 10. divizija, a lijevo na području Doboja i Dervente 53. srednjo-bosanska divizija.

Da bi jedinice 4. divizije izbile u dolinu Bosne na odsjeku od Busovače i Lašve do Zenice predhodno je trebalo razbiti i uništiti jake neprijateljske snage raspoređene u Travniku i većem broju uporišta u dolini Lašve. Najjače neprijateljsko uporište bilo je u Travniku koje je bočno obezbjeđivalo komunikacije u dolini Bosne na području Zenice.

Za njemačkog okupatora odbrana Travnika postala je mnogo značajnija poslije 10. oktobra 1944. kada su se snage NOVJ i Crvene armije spojile kod Velike Plane u Srbiji i tako presjekle odstupnicu njemačkoj grupi armija «43» iz Grčke. Tada komandant njemačke grupe armija određuje novi pravac povlačenja dolinom Ibra — Kraljevo — Višegrad — Sarajevo — Slavonski Brod. Tim naredjenjem putne i željezničke komunikacije u dolini Bosne postaju najvažniji strategijski pravci povlačenja armija jačine 360.000 ljudi, pojačane kvislinškim naročito četničkim jedinicama.

Štab 5. korpusa odlučuje da neprekidno napada njemačke i kvislinške snage u povlačenju, da im uspori povlačenje, da ih veže i angažuje u borbi i tako pomogne

snagama NOVJ na Sremskom frontu i na frontu u Dalmaciji.

Da bi izbio što prije na područje Busovače i Zenice štab korpusa 18. oktobra izdaje zapovjest za napad na Travnik i sva neprijateljska uporišta u dolini Lašve. Ovom zapovješću 4. divizija sa 7. brigadom 10. divizije dobija zadatak da oslobodi Travnik i dolinu Lašve.

Za realizaciju ovog zadatka, štab divizije je izvršio sledeći raspored svojih jedinica:

Sesta brigada uz podršku artiljerijskog divizion divizije bez jedne baterije zajedno sa 7. brigadom 10. divizije dobile su zadatak da napadnu neprijatelja u gradu Travniku.

Osma brigada dobija zadatak da zatvori pravce prema Travniku od Zenice povezujući se desno kod Han Kompanije sa 9. brigadom 10. divizije, a lijevo sa Vlašićkim odredom na kotu 570. selo Stranjani. Posebno zatvara pravac padinama Vlašića, koji preko Guče Gore izbija u Travnik.

— Dva bataljona 11. brigade dobijaju zadatak da napadnu i pod svaku cijenu likvidiraju neprijateljske posade na željezničkoj stanici Bila u mjestu Han Bilu, most u Divljaku i produže čišćenje neprijateljskih uporišta u Vitezu i Han Kompaniji sve do Busovače. Za izvršenje ovog zadatka 11. brigadi se dodijeljuje jedna baterija artiljerijskog divizion divizije, a po naređenju štaba korpusa štab 10. divizije dodijeljuje joj jedan top »Romeolovac«.

— Ostala dva bataljona 11. brigade određuju se u korpusnu rezervu i stavljaju pod neposrednu komandu štaba korpusa sa rasporedom na prostorijski Nevića Polje — Canića Brdo (cesta za selo Rankoviće).

NEPRIJATELJSKE SNAGE U TRAVNIKU, DOLINI RIJEKE
LASVE I U ZENICI POLOVINOM OKTOBRA 1944.

U gradu Travniku²⁶⁹ nalazile su se slijedeće neprijateljske jedinice: stožer brzog zdruge sa djelovima 2. i 3. bojne i topničkog sklopa — 800 vojnika; 2. doknadna gorska bojna 3. doknadnog gorskog zdruge — 500 vojnika; 5. i 6. satnija 1. bojne 8. posadnog zdruge — 280 vojnika; kupreška ustaška bojna pojačana sa izbjeglim ustašama iz Jajca, Donjeg i Gornjeg Vakufa i okoline Travnika — 1.300 ustaša. Ukupno 2.880 neprijateljskih vojnika.

U Travniku je bilo i 450 Nijemaca, uglavnom gestapovaca i feldžandarma, ali čim su doznali da se prema Travniku kreću snage 4. krajiške divizije pobjegli su u Zenicu.

Ustaše u Travniku su organizovale odbranu grada sa dva pojasa: spoljni i unutrašnji.

Spoljnu odbranu sačinjavalo je 28 izgrađenih bunkera, kružno oko grada, ispred kojih je postavljena prepreka od bodljikave žice, a ispred žice na mnogim mjestima minska polja.

Unutrašnju odbranu sačinjavale su najveće i najtvrdje zgrade koje su ustaše pretvorile u otporne tačke i to: zgrada vojne kasarne, kazniona, kaštel (stari grad), žandarmerijska kasarna, sjemenište (baš bunar), isusovačka gimnazija, zgrada velike župe, zgrada sudbenog stola i željeznički most kod medrese.

Dolinu Lašve branili su: Dolac, ustaše 5. ustaške bojne — 100 ustaša; Bilu željeznička stanica, ustaše 5. ustaške bojne — 60 ustaša; Han Bilu, ustaše 5. ustaške bojne — 100 ustaša; Divjak, ustaše 5. ustaške bojne — 40 ustaša i Han Kompaniju, ustaše 5. ustaške bojne — 140 ustaša. Ukupno 440 ustaša.

²⁶⁹ A VII k. 58, rg. br. 9/1—94, bojna relacija 1. ustaškog djelatnog stajaćeg zdruge.

Grad Zenicu — Busovača²⁷⁰ branili su: 3. i 5. satnija? 17. žestra bojne; oklopni voz; 15. i 17. satnija 4. bojne-11. ustaškog prometnog zdruge; 2. bojna 11. ustaškog prometnog zdruge; 782. turkestanski bataljon; 105 izviđački; bataljon i 7. samohodni-jurišni bataljon 7. SS »Princ Eugen« divizije. Ukupno u Zenici i Busovači bilo je 4500-Nijemaca i ustaša.

PRIPREME I TOK NAPADA NA NEPRIJATELJSKA UPORIŠTA U DOLINI RIJEKE LASVE

Za likvidaciju neprijateljskih uporišta u dolini Lašve-štab brigade je izvršio slijedeći raspored bataljona:

Prvi i 3. bataljon odredio je u korpusnu rezervu.

Drugi bataljon je dobio zadatak da sa dve čete napadne i likvidira neprijatelja u uporištu Divljak, a jednu, četu u rezervi rasporedi između Divjaka i Han Bile.

Četvrti bataljon je dobio zadatak da napadne i likvidira neprijatelja u uporištu željeznička stanica Bila i u mjestu Han Bila.

Sve jedinice brigade su 19/20. oktobra izvršile pokret prema određenim prostorijama za napad. Prvi i 3. bataljon stigli su 20. oktobra u Nevića Polje i Čanića Brdo i stavili se pod neposrednu komandu štaba korpusa.

Drugi i 4. bataljon su krenuli 20. oktobra, svaki prema dobivenom zadatku da zauzmu u toku dana što povoljnije položaje za napad i da izvide snage i utvrđenja neprijatelja.

Štab brigade sa prištabskim ustanovama smjestio se u selo Veliki Mošunj.

Napad na uporišta željeznička stanica Bila, mjesto-Han Bilu i Divjak počeo je u 19.00 časova 20. oktobra 1944.

²⁷⁰ AVII NAV-N-T-311 Roll 194/190—4 operativni izvještaj komande grupe armija »£«.

Odmah u prvom naletu 4. bataljon je likvidirao uporište na željezničkoj stanici Bila dok se neprijatelj u Han Bili cijelu noć 20/21. oktobra i prije podne 21. oktobra uporno branio iz jednog velikog betonskog bunkera. Sa 4. bataljonom se nalazio i komandant brigade Mičo Kollundžija, koji u svom sjećanju navodi:

... »U mjestu Han Bila nalazila se jedna kafana sa nekoliko kuća okolo a uz nju most. Za čuvanje mosta neprijatelj je napravio bunker u kojemu su se nalazile ustaše. Kad smo počeli napad mnogi neprijateljski vojnici, pa čak i civili, smatrajući da vršimo samo napad, pobjegli su u bunker i sklonili se.

Ustaše su pružale žestok otpor iz bunkera. Već je bio dan. U toku noći mi smo uspjeli da ga uništimo, jer se nije ni vidjelo. Kada je svanulo dovukli smo top zvani »Romelovac«, tu ispod mosta na 50 metara i počeli da tučemo po bunkeru. Iako smo granatama probili bunker i napravili otvor, ustaše nisu htjele da se predaju. Morali smo upotrijebiti i brdske topove sa granatama koje imaju šrapnele. Ubacili smo nekoliko takvih granata u bunker i kada je ustaše počeo daviti dim, počeli su pojedinačno iskakati. Ni tada nisu imali namjeru da se predaju, već da pobjegnu. Dočekivali smo ih prilikom iskakanja iz bunkera. Kada je prestao otpor, ustanovili smo da ih je 50—60 mrtvih...«^m

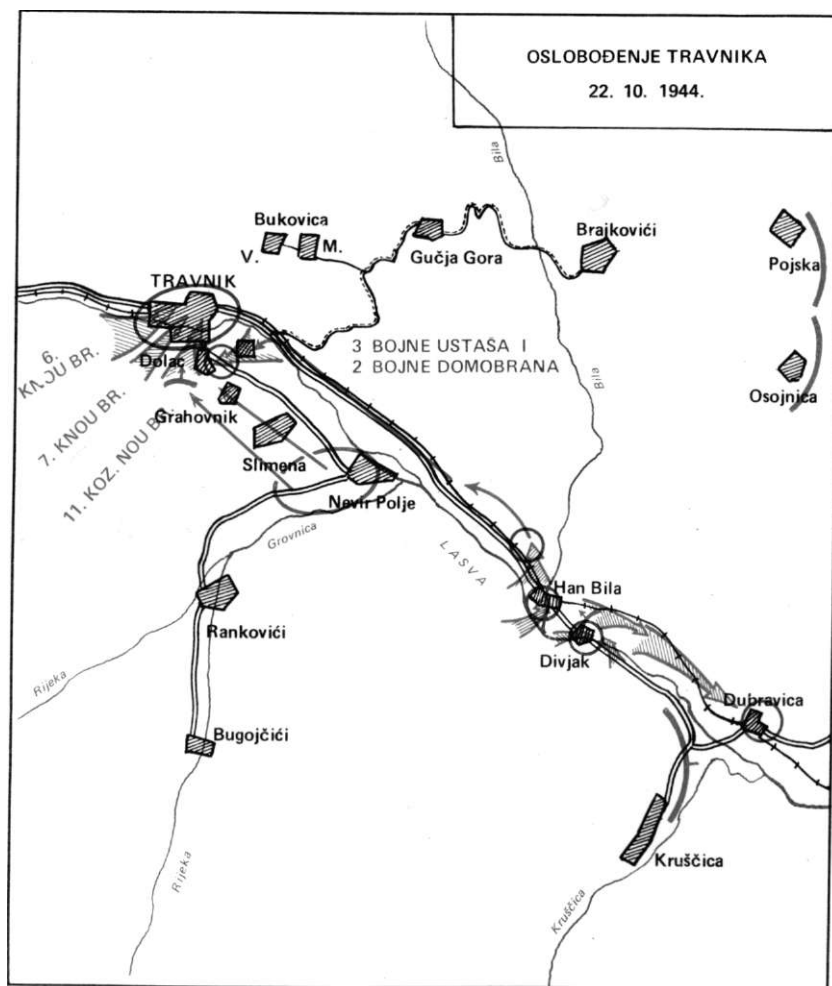
Tek oko podne 21. oktobra likvidiran je neprijatelj -u Han Bih, a odmah zatim i u bunkeru Divjaku. Tom prilikom porušeni su putni i željeznički most.

Drugi bataljon sa pratećom četom brigade odmah je produžio prema neprijateljskom uporištu u Han Kompaniji koje je napao zajedno sa 1. bataljonom 8. brigade.

Četvrti bataljon je po naređenju štaba korpusa napao neprijateljsko uporište u Dolcu kod Travnika.

Dok su 2. i 4. bataljon 11. brigade 21. oktobra vodili borbu u dolini Lašve, dotle su 6. brigada 4. divizije i 7. brigada 10. divizije uspjele u toku noći 20/21. oktobra probiti spoljnu odbranu Travnika, ali su ustaše pred zoru izvršile protivnapad i uz podršku jake artiljerijske i mi-

²⁷¹ Zbornik sjećanja »Kozara u NOB«, knj. 6, str. 375, VIZ, Beograd 1970.

nobacačke vatre povratili izgubljene položaje. Tom prilikom poginuo je načelnik operativnog odsjeka štaba 5. korpusa Josip Mažar Soša, legendarni komandant Kozare.

Komandant korpusa, koji se nalazio na pravcu napada 7. brigade, da bi zaustavio protivnapad ustaša koje su nadirale u pravcu kose Vilenica naredio je komandantu 1. bataljona 11. brigade da odmah uvede bataljon u borbu i preuzme položaje od 7. brigade.

U svanuće 21. oktobra 1. bataljon 11. brigade primio je položaje na Vilenici pod brdom. Ustaše su nastavljale neprekidno da napadaju, a štab bataljona je naredio protivnapad sa dvema četama sa pravca sjevera i sjeveroistoka. Ustaše su otvorile jaku vatru iz svih oružja, kako bi se održali na Vilenici. Međutim, 1. bataljon ih je u snažnim jurišima zbacio sa Vilenice i zauzeo dominirajuće položaje. Ustaše su se samo nekoliko metara ispod položaja bataljona sklonile u uvale. Kada je kod umornih boraca samo na momenat popustila opreznost ustaše iznenada vrše juriš bacajući istovremeno ručne bombe i zasipajući položaje bataljona jakom automatskom vatrom. Uspjeli su ponovo da izbiju na Vilenicu. Tada 1. bataljon ponovo vrši juriš i ponovo zbacuje ustaše sa položaja. Ustaše vrše protivnapad i zauzimaju Vilenicu, snage 1. bataljona vraćaju se protivnapadom na iste položaje i tako nekoliko puta do podne 21. oktobra. Konačno 1. bataljon se učvrstio na položajima na kosi Vilenica što je bilo vrlo značajno za ponovni napad na Travnik uveče 21. oktobra.

Stab 5. korpusa je tokom dana 21. oktobra izvršio pomjeranja snaga sa sjeverozapada na jugoistočni dio grada i uveče uvodeći i korpusnu rezervu 1. i 3. bataljon 11. brigade otpočeo novi napad na grad.

Snažnim i nezadrživim jurišem svih jedinica sa istoka i jugoistoka ustaše su potpuno razbijene, većim dijelom

pregažene i uništene, a oko 1200 uspjelo je pobjeći u kasarnu odakle su pružale očajnički otpor.

Jedinice 3. bataljona 11. brigade oslobodile su zatvor i u zatvoru između ostalih nekoliko drugarica 3. i 4. bataljona 6. brigade koje su ustaše predhodne noći u toku protivnapada zarobile. Treći bataljon 11. brigade prodro je u sam centar grada ispred kasarne i tu je zaustavljen jakim vatrom ustaša.

Do podne 22. oktobra vršeno je nekohko napada na kasarnu ali su ustaše svaki napad odbijale. Obruč oko kasarne sve se više stezao, i poslije podne jedinice 4. divizije bile su na svega 50 metara od zgrade kasarne. Tada zamjenik komandanta 10. divizije Petar Mečava sjeda u tenk sa komandrom tenkovske čete Lazom Marinom, obilazi kasarnu sa pravca glavne ulice grada sa ciljem da izvrši proboj u kasarnu kroz glavna vrata neznajući da je neprijatelj postavio protivtenkovski top u samim vratima. Kada je tenk naišao sa svega nekoliko metara udaljenosti ustaše su uništile tenk i u tenku ubile Petra Mečavu i Lazu Marina. Tako su i drugog dana borbe na Travniku poginula dva istaknuta borca i heroja Kozare Petar Mečava i Lazar Marin. Sa Josipom Mažarom Sošom bio je to veliki gubitak za Bosansku Krajinu, 5. korpus i Kozaru.

Tada štab 4. divizije, koji se nalazio sa borcima i rukovodiocima 6. brigade u blokadi kasarne naređuje da se dovuku topovi i haubice do same kasarne, a istovremeno da se pripreme flaše sa benzinom.

Oko 17.00 časova topovi i haubice otvaraju vatru kroz prozore i vrata kasarne iz neposredne blizine. Iznenada oko 300 ustaša izleće iz kasarne i uz velike žrtve probija se kroz obruč prema Vlašiću i Zenici.

Štab divizije naređuje jedinicama koje drže obruč oko kasarne juriš. Borci i starješine sa benzinskim flašama stižu do zida zgrade, pale fitilje i bacaju kroz pro-

zore zapaljene flaše sa benzinom. Flaše se rasprskavaju i požar zahvata prostoriju za prostorijom. U zgradi među ustašama nastaje panika. Odjednom se otvaraju velika vrata na koja je nagrnulo sa uzdignutim rukama u znak predaje oko 900 ustaša. Razoružani su i sprovedeni u zgradu monopola. U kasarni su se još čuli pojedinačni pucnji. To su ustaše koje presuđuju sami sebi. Borba za Travnik se završila 22. oktobra oko 19.00 časova.

Toga dana 2. i 4. bataljon 11. brigade vodili su također žestoke borbe sa neprijateljem.

Četvrti bataljon je likvidirao ustaše u Dolcu i oslobodio ovo mjesto sa ispravnom tvornicom šibica.

Drugi bataljon sa pratećom četom brigade, a uz podršku jedne baterije artiljerijskog divizionu uz sadejstvo 1. bataljona 8. brigade 22. oktobra razbio je i protjerao ustaše iz Han Kompanije sve do Busovače.

Tako su jedinice 11. brigade u Travničkoj operaciji izvršile sve zadatke koje su pred njih postavili štab 5. korpusa i štab 4. divizije.

Slijedeći dan po oslobodenju Travnika 1. i 2. bataljon brigade napali su neprijatelja u Busovači jačine 1500 Nijemaca, jako utvrđenih i podržanih sa 3 tenka i većim brojem topova i minobacača. Napad nije uspio. Brigada je imala 14 ranjenih boraca.

Dvadesetčetvrtog oktobra 1944. krenule su iz Zenice prema Travniku 3. i 5. bojna 1. ustaškog stajaćeg zdruga sa ciljem proboja u Travnik. Bile su to po zlu čuvene ustaše bivše Francetićeve legije tzv. »Crne ustaše«.

Četvrti bataljon 11. brigade prihvatio je borbu na južnim obroncima Vlašića i u dolini rijeke Bile. Borba je počela u 9.00 časova i trajala cijeli dan do 17.00 časova kada su ustaše razbijene i najurene natrag u Zenicu. Ubijeno je 21 i ranjeno 26 ustaša, od kojih je zaplijenjeno

oružje, municija, ručne bombe, odjeća, obuća, konji i komora.

Gubici bataljona 3 poginula i 2 ranjena borca.

Tridesetprvog oktobra 2. bataljon je izbio između Zenice i Lašve na željezničku prugu koju je porušio u dužini oko 2500 metara i likvidirao željezničku stanicu Janjčići ubivši 4 Nijemca. Sa tim danom završene su borbe 11. brigade oktobra 1944. godine.

Gubici neprijatelja: blizu 263 poginulih, 44 ranjena i 24 zarobljena vojnika. Brigada je imala gubitke od 5 poginulih i 35 ranjenih boraca.

Zaplijenjeno je: 88 pušaka, 1 minobacač, puščane municije 15.150, mina za minobacač 150, i ručnih bombi 62.

Pored navedenog zaplijenjene su veće količine odjeće, obuće, fišeklija, opasača, ranaca, torbica.

Uništen je jedan drveni cestovni most i dva željeznička, 5 kilometara pruge i 6 betonskih bunkera.

POPUNA BRIGADE NOVIM BORCIMA

Vrhovni štab je naredio oktobra 1944. da se ranije formirane divizije popune do 8.000 boraca. Pošto je 4. divizija bila jedna od najranije formiranih divizija NOVJ ovo se naređenje prije svega u okviru korpusa odnosilo na nju.

Stab 5. korpusa je naredio štabu 4. divizije da se brigade popune do 2.000 boraca mobilizacijom novih boraca na terenu na kojemu se nalaze.²⁷²

Povećanjem brojnog stanja naređeno je da se izvrše i neke organizacijsko-formacijske izmjene. Od dotadašnjih pratećih četa pri brigadama trebalo je formirati artiljerijske divizione, a u bataljonima prateće čete. To će uticati i na kadrovska pomjeranja u brigadama uzdiza-

²⁷² AVII k. 1265, rg. br. 31/1—1.

njem kadrova na veće dužnosti i pomjeranje istog unutar brigada i divizije.

Bataljoni po novoj formaciji trebalo je da se popune od 400 do 500 ljudi.

Stab 4. divizije je zaključio da je ovo naređenje u datom momentu najvažnije naređenje ne samo radi brojnog jačanja divizije, već na prvom mjestu u političkom pogledu da što će se mobilizacijom boraca sa ovog terena na kojemu će divizija više mjeseci voditi borbu, stvoriti jača podrška i oslonac u narodu.

Zato je osnovni zadatak brigade krajem oktobra i početkom novembra bio: mobilizacija novih boraca i prikupljanje podataka o rasporedu i jačini neprijateljskih jedinica u uporištima u dolini rijeke Bosne. Sprovedenjem mobilizacije insistirano je na jačem angažovanju političkih organa brigade na formiranju organa narodne vlasti — NOO, tamo gdje ih do tada nije bilo, odnosno pomoći onima koji su do tada već postojali. To je bio osnovni preduslov da se sa uspjehom sprovede mobilizacija i riješe problemi smještaja i snabdjevanja brigade.

Po naređenju štaba 4. divizije 11. brigada je od 24. oktobra bila raspoređena na velikom području Han Kompanije, Busovače, Lašve i Kaknja.

Na pomenutom području sve starješine brigade i veliki broj izgrađenih boraca razvili su vrlo jak politički rad u narodu upoznajući ga sa ciljevima NOB-e i sa značajem bratstva i jedinstva. Vrlo siromašni i izrabljivani ljudi ovog kraja, od kojih je većina radila u rudnicima zeničkog bazena, po šumama i pilanama i po fabrikama za minimalnu i bijednu nadnicu brzo su shvatili da je to njihova borba i uključivah se u narodnooslobodilačku borbu dajući svoje sinove dobrovoljno u brigadu.

Većina Narodnooslobodilačkih odbora izabrana je do kraja oktobra uz pomoć i prisustvo jedinica brigade. Odbori su birani na skupovima građana sela.

Preko narodnooslobodilačkih odbora sa područja Zenice i Travnika koji su stalno radili na upućivanju novih boraca u brigadu od kojih se većina javila dobrovoljno 11. brigada vrlo brzo je narasla na 2.000 boraca. I po pitanju snabdjevanja i smještaja narodnooslobodilački odbori su pokazali puno zalaganje.

Za uzvrat štab brigade, štabovi bataljona i komande četa postupale su sa velikom i dužnom pažnjom prema narodu ne dozvoljavajući ma kakvu samovolju u ponašanju prema ljudima. Borci i starješine dijelili su sudbinu sa svojim narodom kome su pripadali. To je stvorilo čvrstu povezanost naroda i brigade ne samo u toku rata, nego i poslije, trajno, zauvijek.

Mobilizacijom novih boraca brigada je i politički jačala na planu bratstva i jedinstva. U brigadi je skoro podjednako bilo Srba, Hrvata i Muslimana, a bilo je i pripadnika drugih naroda: Čehoslovaka, Poljaka, Mađara, Rusina, Čerkeza, Italijana i drugih.

I u socijalnom pogledu borački i rukovodeći sastav brigade se izmjenio od ranije pretežnog broja seljaka, u brigadi je sada bilo veliki broj radnika, đaka, oficira i podoficira domobranske vojske i drugih.

POSTUPAK PREMA ZAROBLJENICIMA

Vrhovni štab je prve polovine septembra 1944. pozvao sve oficire, podoficire i vojnike domobranskih, četničkih i drugih vojski odmah da prekinu sa borbom protiv NOVJ i pređu na njenu stranu. U radiogramu od 12. septembra 1944. stoji:

... »Svim oficirima i podoficirima koji do 15. septembra pređu na našu stranu dobrovoljno ili su već prešli potvrđuju im se činovi koji su u to vrijeme imali...«

Po isteku ovog roka 16. septembra, Vrhovni štab je dao Uputstvo za postupak sa istima u kome između ostalog stoji:

... »1. — Sve one jedinice, ili pojedinci koji se nalaze na strani neprijatelja poslije 15. 9. 1944. a nisu mogli iz bilo kojih razloga da pređu na vrijeme na stranu NOVJ, prihvatiti ih i ubuduće ukoliko dobrovoljno pređu na našu stranu i uvrštavati ih u naše jedinice.

2. — Sve one koji će se od sada dobrovoljno, u masama ili pojedinačno predavati, treba najprije ispitati svakog pojedinca i ukoliko se nađe među njima neprijatelja NOB-e ili organizatora i potstrekača protiv prelaska na stranu NOVJ imaju se staviti pod vojni sud. Oni koji hoće da dobrovoljno stupe u NOVJ rasporediti po jedinicama, a one koji ne žele stupiti dobrovoljno u NOVJ staviti u zarobljeničke logore.

3. — Svi oni koji će se uhvatiti da se na strani neprijatelja bore protiv NOV i POJ staviti pred vojni sud i po hitnom postupku suditi i najstrožije kazniti... »^m

U naredenju štaba 4. divizije organima OZN-e po brigadama stoji da se reahzaciji ovog zadatka pride sa najvećom odgovornošću i ozbiljnošću.

Načelnik odsjeka OZN-e brigade Milan Stanić koji je imao pune ruke posla još od operacija u dolini Sane, Gomjenice i Vrbasa u toku septembra našao se i sada po završetku Travničke operacije pred vrlo složenim i ozbiljnim zadatkom da među zarobljenima otkrije i pronade punktove neprijateljske obavještajne službe koje je on ostavio prilikom bjegstva iz doline Lašve. Pred njim su stajali zadaci: da obezbjedi brigadu od ubacivanja neprijatelja u njene redove i njegovog razornog rada; da otkrije i utvrdi pritajene ustaše, provokatore i organizatore borbe protiv NOVJ i da ispita novu teritoriju na kojoj se nalaze jedinice brigade i sprečava neprijatelju atentate i diverzije na štabove i komande jedinica, na izviđanje

³⁷³ AVII k. 1265, rg. br. 31/1—1.

rasporeda i jačine jedinica brigade, na otkrivanje planova i namjera brigade i na otkrivanje pokreta jedinica brigade.

Ovaj zadatak bio je u toliko teži zato što je neprijatelj na ovom području tri godine vršio svoj uticaj, organizovao svoje agenture, vrbovao veliki broj ljudi u ustaše, Gestapo i druge prookupatorske obavještajne organizacije.

Upornim radom OZN-a je spriječila neprijatelja da se ubaci u brigadu i da je oslabi iznutra, a obezbjedila je i sve jedinice brigade od mogućih iznenadnih diverzantskih napada neprijatelja na štabove i komande. U tome su joj najveću podršku pružili partijska i skojevska organizacija brigade.

SVEČANOST U HAN KOMPANIJU POVODOM DANA VELIKE OKTOBARSKE REVOLUCIJE

Sedmog novembra 1944. održana je u Han Kompaniji svečanost povodom 26. godišnjice Velike oktobarske revolucije. Svečanosti su prisustvovali borci 11. i 6. brigade kao i delegacija 8. brigade.

Proslava je održana u najvećoj dvorani u Han Kompaniji, koja je bila ukrašena slikom Vrhovnog komandanta i mnogobrojnim parolama.

U ime štaba divizije proslavi je prisustvovao tih dana zamjenik komandanta divizije Ranko Sipka. Njega je većina starješina i boraca sa Kozare dobro poznavala od prvih dana ustanka kada je na Balju kod Bosanske Kostajnice bio komandir »Baljske čete«, a politički komesar Joco Marjanović. Krajem marta 1942. postavljen je za komandira 1. čete u Udarnom bataljonu 2. krajiškog NOP odreda da bi prije velike ofanzive na Kozaru bio postavljen za komandanta udarnog bataljona, a novembra 1942. godine za komandanta 5. kozaračke brigade na kojoj dužno-

sti je ostao sve do kraja jula 1944, a potom postavljeni na dužnost za zamjenika komandanta novoformirane 53. srednjobosanske divizije. Na ovoj dužnosti je ostao do 18. oktobra 1944. kada je postavljen na dužnost zamjenika komandanta 4. divizije.

Joco Marjanović je na ovoj proslavi bio glavni govornik. Pored njega govorili su omladinski rukovodilac divizije i jedan član političkog odjeljenja divizije. Za vrijeme govora se orilo salom klicanje Komunističkoj partiji Jugoslavije, Vrhovnom komandantu, AVNOJ-u i Narodnooslobodilačkoj vojsci Jugoslavije.

Po završetku govora priređen je zajednički ručak, a poslije podne kulturno-prosvjetna ekipa divizije dala je priredbu. Po završetku priredbe održana su sportska takmičenja u atletici između 6. i 11. brigade i to: u trčanju na 400 metara, u skoku u vis, u skoku u dalj i u bacanju kamena s ramena.

Nakon atletskih takmičenja odražana je fudbalska utakmica između 6. i 11. brigade u kojoj je pobijedila 11. brigada.

Poslije podne stigli su na proslavu komandant i politički komesar divizije Petar Vojnović i Dmitar Bajalica.

Uveče je nastavljeno veselje sa pjesmom i kozaračkim kolom koje se vijalo do kasno u noć.

Niko od boraca i starješina nije te večeri znao da je prilikom povratka štaba divizije iz Han Kompanije u Travnik automobil sa zamjenikom komandanta divizije Rankom Sipkom survao se kod Divjaka u provaliju.

U toj nesreći poginuo je Ranko Sipka, omiljeni i proslavljeni junak sa Kozare. Tako se pridružio nekoliko dana ranije poginulim legendarnim junacima Kozare Josipu Mažaru Soši, Petru Mećavi i Lazi Marinu.

BORBE OD 12. NOVEMBRA DO 8. DECEMBRA

Krajem, oktobra 1944. štab 4. divizije naredio je svim brigadama da zauzmu položaje i dejstvuju na komunikacijama u dolini Lašve od Busovače do željezničke stanice Lašva i u dolini Bosne od Kaknja preko Zenice do Nemile.

Jedanaesta brigada je dobila zadatak da posjedne položaje na liniji Ahmići — k. 586 — Hrasno, sa zadatkom zatvaranja pravca od Busovače i Lašve prema Travniku i rušenja komunikacije Busovača — željeznička stanica Busovača — Lašva i komunikacije dolinom Bosne Janji-
•ći — Kakanj.

Na terenu Busovače i željezničke stanice Busovača bile su raspoređene snage 5. SS brdskog njemačkog armijskog korpusa. On je u mjestu Busovači rasporedio dva eskadrona 105. izviđačkog korpusa i dijelove 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruza, ukupne jačine oko 1500 vojnika i oficira. Ove snage podržavao je vod tenkova.²⁷⁴

U željezničkoj stanici Busovača raspoređen je bio samohodni jurišni bataljon 7. SS »Princ Eugen« divizije jačine 800 vojnika i dijelovi 1. ustaškog stajaćeg zdruza jačine 600 ustaša. Ukupno 1400 vojnika i vod tenkova.

Za pružanje pomoći u slučaju napada na Busovaču u Kiseljaku bio je raspoređen 105. jurišni artiljerijski -divizion, a u slučaju napada na željezničku stanicu Busovača pomoć su trebale da pruže njemačke i ustaške jedinice iz Zenice, koje su u to vrijeme brojale oko 5000 vojnika.

Stab 11. brigade se razmjestio u Han Kompaniji. Prvi, 3. i 4. bataljon bili su raspoređeni u dolini Bosne od Lašve do Kaknja sa zadatkom rušenja komunikacija i vozova. Pored toga jedinice su trebale da rade na formiranju i ja-

²⁷⁴ AVII NAV-N-T-311 Roll 194/190—4.

čanju organa narodne vlasti i preko njih da organizuju snabdjevanje i vrše mobilizaciju.

Drugi bataljon je bio razmješten u selu Krnete.²⁷⁵

Već 31. oktobra 2. bataljon je na komunikaciji između Zenice i Lašve zarobio 2 željezničara, ubio 4 njemačka vojnika i likvidirao željezničku stanicu Janjići.

Bataljon nije imao gubitaka. Zaplijenjene su 4 puške i 1 zidni telefon.

Prvog novembra 11. brigada je napala željezničku stanicu Busovača. Tom prilikom ranjeno je 5 neprijateljskih vojnika i 2 borca brigade.

Drugog novembra brigada je iz zasjede između željezničke stanice Lašva i Zenice dočekala jedinicu od 230 ustaša i Čerkeza. Ubijeno je 5 a ranjeno 6 ustaša.

Od 2. do 12. novembra sve jedinice brigade bile su zauzete političkim radom na terenu na formiranju Narodnooslobodilačkih odbora.

Noću 12/13. novembra 1. bataljon napao je neprijateljske osiguravajuće dijelove na pruzi između Lašve i Kaknja kod željezničke stanice Modrinje na kotama 619 i 656 Viduša. Ubijeno je 18 Nijemaca, ranjeno 13 i porušeno 600 metara pruge.

Bataljon je imao 3 ranjena borca.

Noću 13/14. novembra 1. bataljon je ponovo pokidao prugu između Kaknja i Modrinje u dužini 600 metara. Porušena su i dva propusta.

Neprijatelj je pokušao 15. novembra da popravi prugu, ali je vatrom 1. bataljona protjeran i onemogućen.

Sedamnaestog novembra u 8.00 časova na položaje 1. i 2. bataljona na liniji s. Jazbine — k. 513²⁷⁶ napali su njemački 105. izviđački bataljon 5. SS korpusa i samohodni

²⁷⁵ AVII k. 769-A, rg. br. 1/1—2.

^{2,6} U dokumentima piše selo Jazvine, a na karti 1:100.000 Jazbine. Autori su se oprijedili za Jazbine.

jurišni bataljon 7. SS »Princ Eugen« divizije sa pravca Busovače i željezničke stanice Busovača. Ukupno jačine oko 2000 Nijemaca.

Vođena je jaka borba poslije koje su 1. i 2. bataljon protjerali Nijemce uz gubitke 8 poginulih i 5 ranjenih. Gubici bataljona bili su 5 ranjenih boraca.

Cilj ovog ispada Nijemaca je bio da potisne naše jedinice od pruge pošto je toga dana glavnina 118. lovačke njemačke divizije prolazila od Sarajeva prema Slavanskom Brodu.

Slijedećeg dana 1. bataljon je na cesti između Lašve i sela Grablje napao jednu izviđačku njemačku patrolu jačine 5 vojnika i svih 5 likvidirao.

Vodeći borbe u toku novembra na terenu Busovače, Lašve i Kaknja jedinice brigade su se sve bolje upoznavale sa ovim terenom.

U toku novembra u brigadi je došlo do većih kadrovskih pomjeranja. Prije svega po naređenju štaba 4. divizije, 9. novembra štab brigade je uputio u brigadu Vrhovnog štaba NOV i POJ u Beograd, koja će kasnije biti preimenovana u gardijsku jedinicu, 15 provjerenih boraca, a sa njima i slijedeća 4 rukovodioca Petra Misariču, Mirka Bjelajca, Peru Bojana i Vojislava Bakića.

Naredbom štaba 4. divizije od 17. novembra 1944. izvršena su i slijedeća postavljenja: za političkog komesara artiljerijskog divizona postavljen je Jovica Kos do tada pomoćnik političkog komesara 3. bataljona; za pomoćnika političkog komesara 3. bataljona Simo Resan; za zamjenika komandanta 4. bataljona Miloš Kasabašić; za pomoćnika referenta saniteta Nurija Zahirović; za higijeničara brigade Franjo Zupančić; za obavještajnog oficira 1. bataljona Mladen Sredić; za obavještajnog oficira 2. bataljona Ostoja Novaković; za obavještajnog oficira 4. bataljona Stana Oljača.

Sva ova kadrovska pomjeranja izvršena su unutar brigade što je uslovilo i veća kadrovska pomjeranja u četama i štabovima bataljona.

NEUSPJEO NAPAD NA BUSOVACU
21. i 22. NOVEMBRA

Sredinom novembra 1944. štab 4. divizije donio je odluku da sa 6. i 11. brigadom napadne mjesto i željezničku stanicu Busovača. Cilj napada je bio da likvidira ovo uporište i tim putem izbije glavnim snagama na lijevu obalu Bosne od Kaknja do Nemile, a zatim ometa povlačenje neprijatelja od Sarajeva dolinom Bosne prema Slavonskom Brodu.

Komanda 5. brdskog njemačkog korpusa je radi obezbjeđenja povlačenja njemačkih snaga dolinom Bosne naredila posadama uporišta u Busovači i Zenici odsudnu odbranu.

U mjestu Busovača još uvijek se nalazio 105. izviđački bataljon 5. SS korpusa i jedna bojna ustaša 1. ustaškog stajaćeg djelatnog zdruge, a u željezničkoj stanici Busovača samohodni jurišni bataljon 7. SS »Princ Eugen« divizije ojačan ustašama iz Zenice.

U mjestu Busovača Nijemci su organizovali kružnu odbranu sa 20 betonskih bunkera, preprekama od bodljikave žice i minskim poljima ispred žice.

Vatreni položaji jedne baterije bili su tako postavljeni da može uspješno tući u svim pravcima. Za manevar unutar uporišta bio je određen vod tenkova.

Ukupno u uporištu je bilo oko 1500 ustaša i Nijemaca.

Dvadesetog novembra jedinice brigade su vršile manja pomeranja u toku priprema napada. Četvrti bataljon se nalazio na položajima Dobriljevo — Vražale gdje je

očekivao smjenu od 4. bataljona 6. brigade. Pokret ovog bataljona izvršen je sa malim zakašnjenjem.

Stab 11. brigade izdao je slijedeće naređenje za napad na mjesto Busovaču:

Prvi bataljon napada sa pravca Kiseljak između ceste i pruge koja vodi za selo Kupreš sa zadatkom da prodre u mjesto Busovaču do crkve koju je neprijatelj pretvorio u otpornu tačku. Uništiti neprijatelja u ovoj otpornoj tački.

Drugi bataljon napada sa sjeverozapada duž ceste i željezničke pruge. Prodire u centar mjesta i spaja se sa jedinicama 1. bataljona.

Dve čete 3. bataljona određene su u brigadnu rezervu, a 1. četa u zasjedu prema željezničkoj stanici Busovača.

Četvrti bataljon posjeda položaje po dubini Kula — trg. 712 — k. 659 sa zadatkom da neprijatelja koji pokuša bjekstvo iz Busovače prema Lašvi dočeka i uništi.

Jedna četa 4. bataljona posjeda položaje u selu Dusini sa zadatkom da odbije neprijatelja koji bi pokušao od Lašve preko Donje Višnjice da krene u pomoć neprijatelju u Busovači.

Prateća četa brigade i 1. artiljerijski divizion podržavaju napad 2. bataljona.

TOK NAPADA

U 15.30 časova artiljerijski divizion i prateća četa brigade otvaraju vatru po neprijateljskim bunkerima, rovovima, žici i uporištima u mjestu Busovača. Neprekidna vatra traje do 18.00 časova. Za to vrijeme 1. i 2. bataljon prilaze na domašaj žice i bunkera.

U 18.00 časova 1. bataljon jurišem zauzima 2 bunkera i prodire u Busovaču.

Drugi bataljon na svom pravcu likvidira 1 bunker i tu zastaje. Dalji prodor je zaustavljen, jer neprijatelj otvara sve žešću vatru pri čemu sa dosta uspjeha koristi tenkove kao pokretne otporne tačke.

Štab 2. bataljona do same žice dovlači brdski top i top »Romelovac«. Međutim, velika pomrčina onemogućava uspješno gađanje. Drugi bataljon ostaje na zauzetim položajima na periferiji Busovače. Ujutru čim je svanulo Nijemci i ustaše uz podršku jednog tenka vrše juriš za jurišem koje 2. bataljon odbija. Neprijatelj trpi ogromne gubitke, ali ne prestaje sa protivnapadima. Tada kreću u pomoć bataljonu 2 čete 3. bataljona iz brigadne rezerve. Ove čete u prvom naletu uspijevaju zauzeti jedan bunker, ali ga neprijatelj protivnapadom povraća. Jedinicama 2. i 3. bataljona pomaže i jedan vod 4. bataljona, koji iz sela Kule prilazi do samog potoka Kozice na 300—400 metara od crkve u Busovači odakle je tukao crkvu i cestu prema Kiseljaku sve do 12.00 časova.

Borbu 1. i 2. bataljona kao i dviju četa 3. bataljona podržao je u toku dana (22. novembra) i artiljerijski divizion precizno gađajući neprijateljske bunkere i uporišta u mjestu Busovača. Međutim, bunker izgrađeni od armiranog betona i jače tvrde kuće kao i crkva u Busovači izdržali su ove udare.

I pored toga 2. bataljon je oko 13.00 časova potisnuo neprijatelja, domogao se prvih kuća i sa 2 protivtenkovska topa počeo uspješno da prodire kroz mjesto Busovaču.

Upravo u tom kritičnom momentu po neprijatelja kada je predstojalo njegovo uništenje štab brigade je naredio hitno povlačenje iz Busovače, zbog toga što ni 6. brigada nije zauzela željezničku stanicu Busovača, a neprijatelj je jačim snagama nadirao od pravca Zenice i od Sarajeva preko Kiseljaka.

NASTAVAK BORBI OD 23. NOVEMBRA
DO 8. DECEMBRA

Poslije neuspjelog napada na Busovaču štab brigade je rasporedio jedinice prema mjestu i željezničkoj stanici Busovača i to: 1. bataljon na liniji selo Buselji — Bare; 4. bataljon sela Granica — Hrasno²⁷⁷; 3. bataljon u selo Ahmići da izvrši zaprečavanje na cesti Busovača — Han Kompanija. Za rušenje komunikacije da mobiliše sposobno ljudstvo iz okolnih sela; 2. bataljon u Han Kompaniji u brigadnoj rezervi i štab brigade sa prištapskim jedinicama u Han Kompaniji.

U takvom borbenom rasporedu brigada je nastavila borbe oko mjesta Busovače i željezničke stanice Busovača.

Dvadesettrećeg novembra jedna četa 4. bataljona je dočekala kolonu ustaša koja se kretala iz uporišta u željezničkoj stanici Busovača prema selu Hrasno. Borba je vođena u selu Granica — k. 513.

Ustaše su protjerane natrag uz 5 poginulih i 12 ranjenih. Četa je imala 2 ranjena borca.

Dvadesetčetvrtog novembra jedna četa 1. bataljona dočekala je kolonu Nijemaca iz mjesta Busovača koji su krenuli u nasilno izviđanje prema selu Krnjače. Borba je počela oko 10.00 časova i trajala 1 sat, kada su Nijemci potisnuti u uporište.

Dvadesetšestog novembra oko 250 ustaša u 8.00 časova napada od željezničke stanice Busovača u pravcu sela Granice k. 513, a 300 Nijemaca iz mjesta Busovače u pravcu Jazbine — Bare.

Prvi bataljon je dočekao neprijatelja na liniji Jazbine — Bare, a 4. bataljon na liniji sela Granice — k. 513.

Neprijatelj uz jaku podršku artiljerijske i minobacačke vatre uspjeva zauzeti liniju Hrasno — Bare. Tada

²⁷⁷ U dokumentima štaba brigade piše Rasno, a na topografskoj karti 1:100.000 Hrasno. Autori su se oprijedili za Hrasno.

1. i 4. bataljon uz podršku artiljerije vrše protivnapad i protjeruju neprijatelja iz sela Hrasnog i Bara do sela Granice — k. 513, gdje se neprijatelj uspio do noći toga dana održati.

Gubici Nijemaca i ustaša bili su 65 poginulih i 55 ranjenih, a 1. i 4. bataljon imao su gubitke od 2 poginula i 14 ranjenih boraca. O ovoj borbi štab brigade je poslao poseban izvještaj štabu 4. divizije.

Po završetku borbe 26. novembra raspored jedinica brigade ostao je isti: 1. bataljon Buselji — Bare — Rovna²⁷⁸ i 4. bataljon Hrasno — Neopalje. Obadva bataljona su zatvarala pravac Busovača — Han Kompanija. Treći bataljon i dalje u selu Ahmići sa zadatkom da zatvara pravac željeznička stanica Busovača — Han Kompanija. Prateća četa brigade nalazila se u selu Rovna. Štab brigade sa četom za vezu, ambulantom, intendanturom, zaštitnom jedinicom i 2. bataljonom kao rezervom brigade u Han Kompaniji.

Tridesetog novembra 3. bataljon je napao neprijatelja na k. 557 sjeveroistočno od željezničke stanice Busovača. Neprijatelj je poslije sat borbe protjeran u željezničku stanicu Busovača. Bataljon nije imao gubitaka.

Istog dana 1. bataljon je napao jednu kolonu sastavljenu od Nijemaca i ustaša jačine jedne čete, koja se kretala iz mjesta Busovača prema željezničkoj stanici Busovača u cilju izviđanja. Ubijeno je 6. Nijemaca i ustaša. Bataljon nije imao gubitaka.

Drugog decembra jedna četa 4. bataljona dočekala je između mjesta Busovače i željezničke stanice Busovača 3 kamiona ustaša koji su iz željezničke stanice Busovača kretali u mjesto Busovaču radi priprema za ofanzivu pre-

^m U dokumentima brigade piše selo Rovno, a na topografskoj karti 1:100.000 Rovna. Autori su se opredelili za Rovna.

ma Travniku. Plotunskom vatrom ustašama su nanijeti gubici u mrtvima i ranjenima.

Istog dana 2. bataljon postavio je zasjedu na cesti Kiseljak — mjesto Busovača, kod škole u selu Gusti Grab. Oko 8.00 časova na zasjedu su naišla 2 kamiona sa vojskom uz pratnju jednog tenka i automobila u kojem su bili njemački oficiri. Nakon borbe od 20 minuta uništena su oba kamiona i u istima 30 njemačkih vojnika sa jednim oficirom. Gubici bataljona bili su 1 poginuo i 1 ranjen borac. Zaplijenjeno je oružje, municija, odjeća i obuća.

Petog decembra u 7.00 časova 180 Nijemaca i ustaša iz mjesta Busovače predvođeni jednim dezterterom dan ranije prebjeglim iz 1. bataljona u Busovaču napalo je 2. četu 1. bataljona.

Da bi iznenada opkolio i uništio 2. četu 1. bataljona komandant 105. izviđačkog bataljona 5. SS brdskog njemačkog korpusa je formirao dvije borbene grupe po 25 ljudi, stavio im petokrake zvijezde na kape i naredio da se provuku iza leđa 2. čete i napadnu je u momentu kada glavne snage bataljona napadnu sa fronta.

Dezterter koji je dao podatke komandantu 105. izviđačkog bataljona o položaju i rasporedu čete nije znao da je jedan vod čete bio raspoređen prema selu Kupreš, po dubini. Kada su se kamuflirane grupe provukle iza leđa čete, vod 2. čete koji se našao u blizini po govoru i komandama je utvrdio da se radi o Nijemcima i po istima otvorio žestoku vatru. Nijemci su se uz gubitke razbjegli, a ostala 2 voda čete su zadržala njemačke snage s fronta dok nisu pristigle ostale čete 1. bataljona i protjerale Nijemce natrag u Busovaču.

U ovim borbama poginulo je 24, a ranjeno 14 Nijemaca. Gubici bataljona: 1 poginuo i 8 ranjenih.

Istog dana grupa njemačkih oficira u luksuznom automobilu sa jednim kamionom vojnika pokušala je da pro-

đe iz željezničke stanice Lašva u mjesto Busovaču. Dočekali su ih dijelovi 4. bataljona i automobil sa oficirima uništili, a kamion sa vojnicima je pobjegao.

Šestog decembra 1. bataljon postavlja zasjedu na cesti između željezničke stanice Busovača i mjesta Busovača. Nailazi ustaška patrola jačine voda koja je dočekana plotunskom vatrom od koje je na mjestu ubijeno i ranjeno 17 ustaša, a ostali su pobjegli.

Sedmog decembra 3. i 4. bataljon postavljaju zasjedu na cesti Kiseljak — Busovača. Neprijatelj je otkrio zasjedu i krenuo sa 4 pravca da opkoli i uništi jedinice u zasjedi. Jednom kolonom kretao se od mjesta Busovača prema selu Kuprešu, drugom sa nekoliko tenkova od mjesta Busovače cestom pravo prema selu Prosje, trećom od škole u selu Gusti Grab prema Radenovićima i četvrtom od sela Klokoti preko sela Bukovice i sela Mehurići u pravcu Radenovića i Prosje.

Oba bataljona 11. brigade prihvatila su borbu sa mnogo jačim neprijateljem. Borba je trajala 5 časova kada su se pred nadmoćnijim snagama morali povući dublje u šumu Mokri Kamen. Treći i 4. bataljon su imali 4 poginula i 3 ranjena borca.

NAPADI NEPRIJATELJA OD 9. DO 15. DECEMBRA PREMA TRAVNIKU

Početkom decembra 1944. jedinice 8. korpusa NOVJ oslobodile su mjesto Knin u Dalmaciji i produžile operacije prema Bihaću. Komandant Jugoistoka i ujedno njemački komandant grupe armija »F« cijeneći nastalu situaciju u dolini Une u dopisu komandantu grupe armije »E« generalpukovniku Aleksandru Leru 6. decembra 1944. između ostalog navodi:

... »Situaciju u zoni operacija grupe armija karakteriše kritično stanje u reonu borbenih dejstava Knin... Južni bok Grupe armija »E« treba da se zaštititi dovodenjem novih snaga preko Travnika ..,«^m

Njemački komandant grupe armija »E« čije se sjedište komande od 21. novembra nalazi u Sarajevu naredio je da postojeće snage u Zenici i reonu Busovače ojačane sa 3 bojne ustaša napadnu od Busovače i do 15. decembra izbiju u Travnik.

U toku 7. decembra 105. izviđački bataljon 5. SS brdskog njemačkog korpusa iz mjesta Busovače i bojna ustaša iz željezničke stanice Busovača su izvidale pravce napada i tom prilikom otkrile položaje 3. i 4. bataljona 11. brigade.

Na osnovu izvršenih izviđanja, 8. decembra napravljen je plan prodora na pravcima prema Han Kompaniji, Vitezu i Travniku.

^{2,9} AVII NAV-N-T-311 Roll 190/763—1077.

Ujutru u 6.30 časova 9. decembra 1944. godine 3.000 Nijemaca i ustaša podržani sa 6 tenkova i jakom artiljerijom kreću iz željezničke stanice Busovača sa jednom kolonom prema k. 375, a drugom od Ciglane u pravcu k. 513. Obe kolone jačine su oko 500 vojnika.

Istovremeno neprijatelj kreće iz mjesta Busovače sa tri kolone jačine 800 Nijemaca 105. izviđačkog bataljona i 1200 ustaša ka položajima 11. brigade. Prva kolona nastupa ka selu Buselji, druga ka selu Jazbine i treća kolona ka selu Bare.

Napad je podržavala artiljerija, a kolonu u pravcu Bara i 6 tenkova.

Prvo je jedna jača kolona neprijatelja sa 3 tenka izašla iz željezničke stanice Busovača južno od k. 513. Nju je podržavala mitraljeska vatra i brzometna protivavionska oruđa — flakovi. Prodor ove kolone omogućio je nastupanje kolona u pravcu Bara i Kovačića.

Borba je vođena cijeli dan 9. decembra do uveče i neprijatelj je uspio zauzeti položaje Bare — Kovačić i k. 649.

Protivnapadom 4. bataljon je uspio u 16.00 časova da odbaci neprijatelja sa k. 649 u Kovačiće.

Noću 9/10. decembra položaji brigade bili su: s. Krnjače — s. Jazbine — k. 649 — k. 609 i k. 513.

Idućeg dana u 7.00 časova neprijatelj je počeo ponovo sa napadom. Borba je vođena opet cijeli dan. Oko 14.00 časova neprijatelju od Sarajeva stiže pomoć još jedne bojne ustaša. Angažovana je skoro cijela 8. ustaška divizija.

U 16.00 časova neprijatelj se provlači zaobilaznim putem i izbija na k. 649 probijajući se od Krnjače kroz šumu za leđa 3. bataljonu 11. brigade. Ovim manevrom neprijatelja zbačeni su sa položaja 3. i 4. bataljon.

Treći bataljon je zauzeo nove položaje na k. 912, a 4. bataljon na k. 609. U isto vrijeme neprijatelj je napao i na položaj 1. bataljona 8. brigade u selu Hrasno zaobilaznim manevrom preko sela Šafradina odbacivši ga i iz sela Donja Rovna, tako da je ovaj bataljon zauzeo položaje na lijevom krilu 11. brigade na k. 553. Neprijatelj je svom snagom izvršio juriš na k. 553. Prvi bataljon 8. brigade i bataljoni 11. brigade povukli su se uveče na liniju: trg. 1242 — Rog — k. 990 — k. 912 — k. 689 — isključno k. 517.

Jedanaestog decembra Nijemci i ustaše nastavljaju sa napadima u četiri pravca i to: trg. 1242 — Rog; Jazbine — k. 990; k. 649 — k. 689 i k. 553 — s. Vraniska.

Brigada je spriječila prodor neprijatelja na dva pravca, ali je na pravcu trg. 1242 — Rog i dalje u pravcu k. 990 uspio da zbaci 3. bataljon i kroz šumu izbije na krilo 4. bataljona na k. 912.

Istovremeno neprijatelj je uspio da zbaci 1. bataljon 8. brigade sa k. 517, zauzme dominantne položaje, izbije na lijevo krilo brigade prema položajima 1. bataljona i da ga ugrozi sa nadvišavajućih položaja. Prvi bataljon je prihvatio borbu sve dok nije stigao u pomoć jedan bataljon 6. brigade. Zajedno sa 1. bataljonom 8. brigade koji je bio odstupio ova tri bataljona jednovremenim jurišem na k. 517 zauzeli su je i prisilili neprijatelja na povlačenje.

Nijemci 105. izviđačkog bataljona koji su se bili povukli sa trg. 1242 i k. 990 prema k. 912 gdje je držao položaje 4. bataljon sukobio se sa njima između k. 912 i 689. U žestokoj borbi 4. bataljon je Nijemce odbacio na k. 649, gdje su i zanoćili.

Treći bataljon poslije povlačenja sa trg. 1242 zaobišao je neprijatelja kroz šumu, došao u selo Jazbine, noću 11/12. decembra, i napao neprijateljske pješadijske, artiljerijske jedinice i pozadinske dijelove te centre veze.

Neprijatelj iznenađen snažnim napadom uz vlike gubitke brzo se povlači sa k. 649 u s. Kovačiće.

Neprijatelj iako uzdrman žestokim napadom 3. bataljona s leđa i demoralisan predviđajući da je to početak njegovog opkoljavanja i uništavanja ujutru 12. decembra se povlači ispred 11. brigade i bataljona 6. brigade na prostoriju Dubrava — Bukva Granice, odnosno u reon mjesta i željezničke stanice Busovača.

Trinaestog decembra jedna bojna od oko 300 ustaša krenula je u nasilno izviđanje prema selu Jazbine i Kovačiće. Neprijatelj koji je bio prodro u Kovačiće, ali protivnapadom je razbijen i protjeran u Busovaču.

Time se ovaj napad Nijemaca i ustaša prema Travniku završio uz njihove gubitke od 220 mrtvih i približno toliko ranjenih.

Komanda 5. SS brdskog njemačkog korpusa, koja je naredila, organizovala i rukovodila posredno operacijom obavijestila je već 12. decembra 1944. da zbog jakog otpora neprijatelja uz osjetne sopstvene gubitke operacija u oblasti Busovača — Zenica — Travnik mora biti obustavljena.

I gubici 11. brigade bili su veliki. Poginulo 12 boraca, ranjeno 52 borca i rukovodioca, nestalo 9, dezertiralo 2.

Po završetku borbi na dan 14. decembra 11. brigada je po naređenju štaba 4. divizije predala položaje na području Busovače 6. krajiškoj brigadi, krenula na sjever od Han Kompanije i posijela položaje prema Zenici sa slijedećim rasporedom: 1. bataljon u reonu sela Đukići; 2. u reonu sela Janjci, 3. u reonu sela Lupac i 4. bataljon u reonu sela Obrenovci — Jagodići. Stab brigade sa prištabskim jedinicama u selu Osojnici.

Zadatak brigade je bio da brani najkraći pravac koji izvodi od Zenice preko sela Brajkovića i Guče Gore u

Travnik. Zbog toga štab 11. kozaračke brigade je rasporedio bataljone po dubini. Drugi i 4. bataljon na prednjoj liniji, a 1. i 3. bataljon po dubini.

*

Uskoro je štab 4. divizije formirao grupu bataljona sastavljenu od po 1. bataljona iz svake brigade, koja je dobila zadatak dejstva na desnoj obali Bosne u reonu Zenice — Kaknja i Vareša. Za komandanta grupe bataljona postavljen je komandant 11. brigade Mićo Kolundžija. Iz 11. brigade u sastav grupe bataljona ušao je 3. bataljon.

Po prelasku rijeke Bosne za zamjenika komandanta grupe bataljona, štab 4. divizije je postavio Đuru Milinovića.

Umjesto Đure Milinovića za komandanta 3. bataljona je postavljen Branko Borovnica, a za njegovog zamjenika Mile Pucar.

Odlaskom Miće Kolundžije 20. decembra za vršioca dužnosti komandanta brigade štab 4. divizije je postavio dotadašnjeg zamjenika komandanta Mikana Marjanovića.

Dvadesetsedmog decembra u bataljonima su formirane prateće čete slijedećeg sastava:

Prateća četa 1. bataljona: oficira 3, podoficira 5, boraca 20, mitraljeza »Breda« 2, bacača »Džon-Bul« 1, minobacača 2.

Prateća četa 2. bataljona: oficira 3, podoficira 7, boraca 44, mitraljeza »Švarc-loze« 2, mitraljeza »Breda« 1, bacača »Džon-Bul« 1, minobacača 2.

Prateća četa 4. bataljona: oficira 4, podoficira 10, boraca 30, mitraljeza »Breda« 1, bacača »Džon-Bul« 1, minobacača 2.

Prateća četa u 3. bataljonu nije formirana, zato što je bataljon bio odvojen iz sastava brigade.

FORMIRANJE ARTILJERIJSKOG DIVIZIONA BRIGADE

Istovremeno sa formiranjem pratećih četa u bataljonima, formiran je i artiljerijski divizion brigade. U divizionu su formirane četiri baterije.

Stab 4. divizije postavio je starješinski sastav divizona: komandant Dušan Obradović, politički komesar Bogdan Smitran, zamjenik političkog komesara Branko Rašić i zamjenik komandanta Radoje Cado.

NEKE KADROVSKE PROMJENE DECEMBRA 1944. I JANUARA 1945.

Dvadesetog decembra 1944. šef OZN-e brigade Milan Stanić postavljen je za šefa OZN-e grupe bataljona 4. divizije.

Za šefa OZN-e 11. brigade postavljen je Muhamed Deldum, do tada politički komesar 2. bataljona.

Za političkog komesara 2. bataljona postavljen je Slavko Mikulić. do tada politički komesar podoficirske škole 4. divizije.

Za političkog komesara podoficirske škole postavljen je Drago Karasijević, do tada politički komesar 4. bataljona 6. brigade.

Za komandanta 2. bataljona postavljen je Miloš Kasabašić, do tada komandant 4. bataljona.

Za komandanta 4. bataljona postavljen je Lazo Predojević-Mrkoš.

Za zamjenika komandanta 4. bataljona postavljen je Stojan Grujičić-Jaruga.

Osmi dio

NJEMAČKA OFANZIVA »LAVINA« (DIE LAWINE) - KONAČNO OSLOBOĐENJE TRAVNIKA

Krajem 1944. dijelovi njemačke grupe armije »E« u povlačenju iz Grčke stigli su na područje Višegrada i Sarajeva.

Zbog nepovoljnog razvoja situacije na Sremskom frontu njemački komandant grupe armija »E« odlučio je da što hitnije uputi dijelove svojih jedinica na ovaj front.

Međutim, ubrzano slanje jedinica otežavala su dejstva jedinica 4. i 10. krajiške divizije u dolini rijeke Bosne.

Da bi obezbjedio prolaz jedinicama od Sarajeva prema Slavonskom Brodu njemački komandant naređuje komandi 5. SS njemačkog brdskog korpusa da prikupi snage i najkasnije 29. decembra počne sa napadom od Busovače i Zenice prema Travniku, s ciljem odbacivanja jedinica 4. divizije što dalje od komunikacija u dolini rijeke Bosne.

U naređenju je izričito naglašeno da se mora po svaku cijenu zauzeti Travnik radi bočnog osiguranja prolaza jedinica njemačke grupe armija.

U međuvremenu njemačka Vrhovna komanda (OKW) naređuje komandi Jugoistoka da krajem 1944, krene za Njemačku komanda 5. SS brdskog korpusa sa svim prištabskim jedinicama i ustanovama.

Komandant njemačke grupe armija »E« tada naređuje komandantu 21. brdskog njemačkog armijskog korpusa da njegov korpus preuzme odbranu područja Sarajeva, Mostara i Zenice.

Kada je ujutru 28. decembra 1944. primio naređenje da preuzme odbranu područja Sarajeva, Mostara i Zenice, predložio je komandantu grupe armija »E« da operaciju »Lavina« jača dodatnim snagama. Konkretno je predložio da to bude 104. njemačka lovačka divizija iz sastava 91. korpusa, koja se u to vrijeme nalazila na prostoru između Višegrada i Sarajeva.

Njemački komandant se složio sa ovim predlogom i 28. decembra u 14.20 časova naredio komandi 91. armijskog korpusa:

... »Komanda 91. armijskog korpusa za naročitu upotrebu odmah će uputiti 104. lovačku diviziju... s tim da se prikupi u reonu Sarajevo (isključno) — Visoko—Zenica, gdje da se u najkraćem roku izvrši popuna i remont. Pripremiti diviziju radi napada na Donji Vakuf i Jajce... <

Operacija »Lavina« nije smjela da bude odgođena zbog eventualnog zakašnjenja 104. lovačke divizije. Njemački komandant je insistirao da ona počne 29. decembra sa snagama koje su se zatekle na području Zenice. Ove snage stavljene su pod komandu komandanta 639. puka za osiguranje pukovnika Ritera fon Eberlajna po kojemu je i cijela borbena grupa dobila naziv: »Borbena grupa Eberlajn«.

Tako su u prvoj fazi operacije učestvovalе slijedeće jedinice neprijatelja: 273. bataljon za osiguranje (Sicherungs bataljon), 845. arapsko-njemački bataljon za osiguranje, 516. bataljon za osiguranje; 843. bataljon za osiguranje, 322. bataljon za osiguranje, 920. Landesšicen bataljon; 4. puk ruskog zaštitnog korpusa, 5. puk ruskog zaštitnog korpusa; dopunski bataljon 7. SS divizije; 505.

izviđački bataljon 5. SS korpusa; 3. bojne 11. ustaškog zdrug; 5. vazduhoplovni bataljon za osiguranje i 9. bojna 18. posadnog zdrug 8. divizije.²⁸⁰

Svega u borbenoj grupi »Eberlajn« učestvovalo je u prvoj fazi operacije 14.000 ljudi podržanih sa 50 topova, 8 tenkova, 4 borna kola. Opšti odnos snaga borbene grupe »Eberlajn« i 4. krajiške divizije bio je 2:1 u korist neprijatelja, a u tehnici 4:1.

*

Raspored snaga 4. divizije neposredno pred početak njemačke operacije »Lavina« bio je slijedeći:

Sesta krajiška brigada na desnoj obali Lašve, na liniji: Safradini — Donja Rovna — k. 649 zatvarajući pravac Busovača — Vitez.

Osma krajiška brigada na lijevoj obali Lašve na liniji: Kuber — Štrbci — Gornji Cajdraš — Paljika zatvarajući pravac Kaonik — Vitez i Zenica — Vitez.

Jedanaesta kozaračka brigada lijevo od položaja 8. brigade na liniji: 1. bataljon: selo Lokvine — k. 502 — selo Obrenovci; 4. bataljon: selo Jagodići — Negraj — k. 795 i 2. bataljon: 1. četa u zasjedi na cesti između Vranduka i Nemile, a dvije čete u brigadnoj rezervi u selu Osojnica.

BORBE OD 29. DECEMBRA 1944.
DO 3. JANUARA 1945.

Neprijatelj je krenuo u napad 29. decembra u 7.00 časova otvaranjem jake artiljerijske vatre. U njegovom nastupanju ispoljila su se 4 osnovna pravca napada: od

²⁸⁰ AVII NAV-N-T-311 Roll 191/551—554.

Busovače ka selu Donja Rovna; od Kaonika duž ceste ka Han Kompaniji; od Zenice ka selu Čajdraš i od sela Gradisa na krajnjem desnom krilu neprijateljskog rasporeda, ka selu Brajkovići — zaseoku Guča Gora — Travnik, na ovom pravcu napali su na snage 11. brigade, 5. puk ruskog²⁸¹ zaštitnog korpusa, 845. arapsko-njemački bataljon, pionirski bataljon 369. njemačke divizije, 4. i 6. ustaška bojna 11. ustaškog zdruga. Ukupno 5300 neprijateljskih vojnika, podržanih sa divizionom brdskih topova neposrednom pratnjom jedinica u napadu i dalekometnim topovima i haubicama sa vatrenih položaja u reonu Zenice.

Prema grupisanju snaga očito je bilo da je neprijatelj glavni pravac udara usmjerio pravcem selo Stranjani — selo Brajkovići — selo Guča Gora kuda vodi najkraći pravac ka Travniku.

Ovaj pravac branila je 11. brigada. Na nju će se u prvom naletu obrušiti najjače neprijateljeve snage.

TOK NAPADA

Primjetivši grupisanje neprijatelja štab 1. bataljona je u toku noći formirao bombašku grupu ojačanu sa jednim malim bacačem, jednim »Džon-Bulom« i jakim automatskim oružjem, te naredio da grupa u toku noći napadne i likvidira bunker na k. 587 ispred položaja bataljona, a u kojem je bilo 16 ustaša. Cilj je bio omesti pripreme neprijatelja za napad.

Bombaška grupa je po velikoj mećavi i nevremenu prišla u 5.00 časova ujutru sasvim blizu bunkera i otvorila vatru iz »Džon-Bula«, malog bacača i automatskog oružja po bunkeru. Stražar ustaša ispred bunkera iako ranjen je uspio pobjeći, a svih 16 ustaša u bunkeru su pobijeni.

^{2,1} Radi se o izbjeglim bjelogardejcima iz Oktobarske revolucije i njihovim sinovima rođenim u Jugoslaviji.

Nijemci su s mjesta intervenisali i grupa se povukla na položaje 1. bataljona.

U 7.00 časova neprijatelj je napao položaje 1. bataljona na liniji selo Lokvine — k. 502 — selo Obrenovci sa dve kolone: prva kolona je nastupala pravcem Zenica — selo Grm — Lokvine, a druga pravcem Kozarce — Obrenovce.

Prvi bataljon je prihvatio borbu i odbio prvi nalet neprijatelja. U ponovnom napadu neprijatelj je uspio da prodre na desnom krilu bataljona i ovlada selom Lokvine. Tada štab bataljona koncentriše snage prema selu Lokvinama i protivnapadom povraća položaje. Neprijatelj je protjeran na polazne položaje.

U toku cijelog dana 29. decembra neprijatelj je napadao na položaje 1. bataljona, ali su mu se svi pokušaji završavali bezuspješno. Bataljon je zadržao svoje položaje.

Situacija je međutim, bila sasvim drugačija kod 4. bataljona. Neprijatelj je napao 11 puta brojno jačim snagama položaje bataljona na liniji: sela Jagodići — k. 570 — Negraj — k. 795. Na tim položajima su se nalazile samo jedna četa 4. bataljona i jedna četa 2. bataljona. I ovdje je neprijatelj nastupao u dvije kolone.

Jedna kolona je napadala pravcem k. 326 — selo Gradiš — selo Stranjani. U ovoj koloni su bili 845. arapsko-njemački bataljon i pionirski bataljon 369. divizije, ukupne jačine oko 1700 ljudi.

Druga kolona je napadala pravcem selo Gradiš — Pojska — Vrselje jačine oko 1600 ustaša.

Obe kolone podržavala je vrlo jaka artiljerijska vatra. Po prestanku vatre krenule su u napad njemačko-ustaške snage uz neposrednu podršku brdskih topova, koji su se kretali sa jedinicama.

Štab 11. brigade uočavajući da je neprijatelj ispoljio glavni pravac napada na lijevom krilu brigade, odmah

ubacuje brigadnu rezervu dvije čete 2. bataljona sa zadatkom da zadrže, a ako ne mogu bar uspore nadiranje neprijatelja.

Za cijelo vrijeme borbe jedna baterija artiljerijskog diviziona brigade sastavljena od minobacača podržavala je borbu 1. bataljona, a 2. baterija 2. i 4. bataljona.

Neprijatelj je do noći 29. decembra uspio ovladati položajima na Negreju — k. 795 — k. 570 — selo Stranjani. Drugi i 4. bataljon su se povukli na položaje Vrselje — k. 844 — selo Rizvanovići. Neprijatelj je u toku dana tri puta jurišao na ove položaje, ali je svaki put bio odbijen.

Neprijatelj u ovim borbama i kasnije u januaru 1945. koristi brzo pokretne skijaške jedinice s čime se borci brigade prvi put sreću.

Tridesetog decembra neprijatelj nastavlja sa napadima na svim pravcima, a najžešće napada na pravcu Stranjani — Brajkovići.

U 7.00 časova neprijatelj je uz snažnu podršku artiljerije, zbacio 1. bataljon 11. brigade sa položaja Lokvine — k. 502 — selo Obrenovci.

Poslije povlačenja 1. bataljon je zauzeo nove položaje na liniji selo Osojnica — selo Đukići — k. 826. Neprijatelj je nastavio žestoko da napada u pravcu k. 667 — 758.

Istovremeno u 7.00 časova neprijatelj je napao vrlo jakim snagama položaje na liniji selo Rizvanovići — k. 884 — selo Vrselje, koje je branio 2. bataljon sa jednom četom 4. bataljona. Naročito jak pritisak je vršio pravcem selo Stranjani — selo Rizvanovići — selo Konjevići, kao i pravcem: selo Stranjani — selo Pojske — selo Sušanj.

Neprijatelj se uspio probiti u oba pravca i tako presjeći borbeni poredak 11. brigade na dva dijela.

Drugi bataljon i jedna četa 4. bataljona su odstupile i posjele položaj k. 1037 — Sušanj. U tom vremenu stižu i dvije čete 4. bataljona koje su bile u zasjedi na cesti između Vranduka i Nemile. Jedna od ovih četa odmah posjeda položaj na k. 1195 — Dubovac, a jedna je ubačena u međuprostor između 1. i 2. bataljona.

Tridesetprvog decembra 1944. neprijatelj i dalje vrši napade jedan za drugim.

Prvi bataljon koji je držao položaje na liniji: selo Osojnica — selo Lukići — k. 826 pod jakim pritiskom neprijatelja odstupio je na nove položaje: Pecarnica — trg. 964 — k. 873 i sa tih položaja odbio sve napade neprijatelja toga dana, vršeći često i protivnapade.

Drugi i 4. bataljon 11. brigade istog dana su držali položaje na liniji: k. 1037 — Sušanj. Poslije povlačenja, 2. i 4. bataljon su posjeli položaje Debelo Meho — trg. 1085.

Ovim prodorom neprijatelj je još više razdvojio 2. i 4. bataljon od 1. bataljona. Zbog toga štab 2. bataljona odmah upućuje dvije čete u dolinu rijeke Bile da zauzmu položaje na liniji: Bila — k. 527.

Jedna četa 4. bataljona posjela je položaje: Podovi — k. 668, a dvije čete prebačene su prema selu Maline. Tako je borbeni poredak brigade bio ponovo uspostavljen ali oslabljen zbog velike širine. Tada stiže 2. bataljon 6. brigade i smjenjuje 2. bataljon 11. brigade na liniji: Podovi — k. 668. Drugi bataljon 11. brigade zauzima nove položaje na liniji selo Dolac — k. 778 i tako se povezuje sa 1. bataljonom 11. brigade.

Jedinice brigade ovih dana često vode i frontalne borbe kombinovane sa napadom i odbranom, zavisno od toga šta svaka konkretna situacija nameće.

Štab 4. krajiške divizije je upućivanjem 2. bataljona 6. brigade u pomoć 11. brigadi koja je do tada vodila

najžešće borbe nastojao da osigura lijevi bok divizije i odbrani pravac selo Brajkovići — selo Guča Gora.

Međutim, komandant borbene grupe »Eberlajn« predviđajući da će štab 4. divizije preduzeti mjere zatvaranja i pojačanja odbrane na pravcu Brajkovići i Guča Gora, koji je poslije podvajanja 11. brigade bio otvoren, naređuje da se produži napad i noću 31. decembra 1944. godine. Napadajući neprekidno u toku noći potisnuo je 2. bataljon 6. brigade i 4. bataljon 11. brigade i izbio na desnu obalu Bile. Protivnapad ova dva bataljona nije uspio, a ujutru 1. januara u 7.00 časova neprijatelj ponovo prelazi u juriš za jurišem i ne obazirući se za gubitke do 15 časova ovladava Gučom Gorom.

Stab korpusa i štab 4. divizije tada hitno prebacuju jedinice sa desnog krila na lijevo krilo divizije. Sedma brigada 10. divizije posjeda položaje na desnom krilu 4. divizije.

Na položaje ispred Guče Gore prebačen je artiljerijski divizion korpusa sa zadatkom da podrži protivnapad pregrupisanih glavnih snaga divizije na hjevom krilu.

Cijela 6. brigada je uskoro stigla i posjela položaje prema Gučoj Gori.

I dok 6. brigada posjeda nove položaje 8. brigada i dva bataljona 11. brigade vrše protivnapad prema selu Radojčićima s ciljem da likvidiraju istureni klin neprijatelja.

U toku 2. januara 1945. neprijatelj uporno drži zauzete položaje pokušavajući da dalje prodiere prema Travniku.

Kad je izgledalo da će Travnik pasti došlo je do naglog preokreta situacije. Neprijatelj je u petodnevnim borbama bio toliko iscrpljen i toliko oslabljen zbog velikih gubitaka u mrtvim, ranjenim i promrzlim da dalje nije mogao nastaviti napad.

Ocjenjujući da je neprijatelj malaksao i da nema snage za dalje napade 1. i 2. bataljon 11. brigade sa 2. bataljonom 8. brigade noću 2/3. januara 1945. napali su neprijatelja u selu Grahovčići i na k. 778 te zauzeli ove vrlo značajne položaje. Zauzimanjem ovih položaja neprijateljski istureni klin je bio dijelom likvidiran. Plašeći se daljeg prodora 11. brigade i 2. bataljona 8. brigade prema Brajkovićima i odsjecanja njegovih jedinica u Gučoj Gori 5. puk ruskog zaštitnog korpusa je odstupio u toku noći iz Guče Gore nazad prema selu Brajkovićima. Jedinice 6. brigade su ga gonile u stopu, a bočno lijevo preko sela Mahne na pravcu sela Cukle gonio ga je 4. bataljon 11. brigade. Neprijatelj se pokušao zadržati u Brajkovićima, ah ga je 6. brigada protjerala iz sela.

U toku dana 3. januara nastavljene su žestoke borbe svih snaga 4. divizije na liniji: Debelo Meho — k. 800 (zapadno od sela Sušanj) — k. 720 — selo Grahovčić — k. 826 (selo Đukići) — selo Osojnica — k. 821 (Paljike) — selo Strbci — trg. 592.

PROTIVNAPAD 4. DIVIZIJE

Procjenivši da je neprijatelj u šestodnevnim borbama pretrpio velike gubitke i da je iscrpljen, štab 5. korpusa NOVJ je naredio štabu 4. krajiške divizije da svim raspoloživim snagama pređe u protivnapad.

U toku dana 3. januara, štab divizije je pregrupisao jedinice s ciljem da likvidira neprijateljski klin istočno od Brajkovića i neprijatelja odbaci ka Zenici. Zbog toga je 6. brigadu prebacio na krajnje lijevo krilo divizije i naredio joj da napadne neprijatelja na položajima sela Cukle — Debelo Meho — k. 800 — k. 750. Na tim položajima su se nalazili 5. puk ruskog zaštitnog korpusa i 4. ustaška bojna 11. ustaškog zdruga 8. ustaške pukovnije.

U napadu na neprijatelja, na njegove glavne snage na desnom krilu učestvovala su i sve jedinice 11. brigade.

Prvi bataljon koji je držao položaje Pecarnica — trg. 964 — selo Strmac — k. 873, napadao je pravcem: k. 792 — selo Konjevići sa dvije čete, a sa jednom četom u pravcu sela Dukići.

Drugi bataljon sa položaja Strmac — k. 873 — selo Dolac dobio je zadatak da sa jačim snagama napadne istočni dio sela Grahovići gdje se neprijatelj zadržao i uporno branio, a jednom četom da likvidira neprijatelja na k. 773.

Četvrti bataljon je napadao iz sela Brajkovića pravcem preko sela Plavšići s ciljem da u sadejstvu sa 2. bataljonom dalje prodre prema selu Konjevići.

Protivnapad 4. divizije počeo je u 3.00 časova 4. januara 1945. godine.

Prvi bataljon u nastupanju bio je zaustavljen jakom minobacačkom i mitraljeskom vatrom, a zatim je neprijatelj prešao u protivnapad i povratio 1. bataljon na polazni položaj.

Drugi bataljon je uspio dijelom da se probije u selo Grahovčice. Četa koja je izbila na k. 778 odbačena je protivnapadom neprijatelja.

Četvrti bataljon je i pored velikog snijega jurišem uspio da ovlada selom Grahovčici, ali u najpotrebnijem momentu zatajilo je zbog velike hladnoće 20 puškomitraljeza (zaledili se). To je neprijatelj iskoristio i protivnapadom povratio selo.

U protivnapadu brigada je imala 1 poginulog i 14 ranjenih, dok je neprijatelj imao 17 poginulih i 16 ranjenih.

Na lijevom krilu brigade napadala je 6. krajiška brigada. Njen 4. bataljon je trebao noću 3/4. januara da izvrši obilazni marš pravcem Guča Gora — Bila — selo Čukle — Debelo Meho — Crni Vrh — Dubovac — Glog,

dode u leđa neprijatelju i napadne ga u reonu Stranjana i time olakša dejstvo 2. i 3. bataljona.

Drugi bataljon 6. brigade koji je napadao pravcem Zaluša — k. 800 prvi je stupio u borbu, jer je najkraćim pravcem nastupao. Neprijatelj je pružio jak otpor sa k. 800. Komandant bataljona Dušan Košutić naređuje juriš na k. 800 i na čelu svog bataljona gine. Proglašen je Narodnim herojem. Poslije pogibije komandanta, 2. bataljon se povukao.

Tako je 4. divizija 4. januara protivnapadom postigla djelimičan uspjeh, ali značajan, jer je osvojila jake položaje u centru Strmac — k. 873 — Pecarnicu — trg. 964 — Orlac — k. 843.

Neprijatelj se uspio održati na liniji: selo Grahovčići — selo Đukići — selo Osojnica.

Zbog izuzetno loših vremenskih prilika (vejavica i niske temperature) štab divizije je naredio 5. januara predah svim jedinicama istovremeno vršeći pregrupisanje snaga.

Pomjerio je udesno 8. i 11. brigadu, tako da je pojačao odbranu u centru, a 6. brigada je zatvarala pravac prema Konjevićima.

Protivnapadom jedinice 4. krajiške divizije su uspjele da razbiju napad neprijatelja, da odbrane Travnik i da prisile neprijatelja da se brani, a ne napada.

Ukupno u borbama od 29. decembra 1944. do 4. januara 1945. neprijatelj je imao oko 400 mrtvih i 600 ranjenih vojnika i podoficira.

Istovremeno 4. divizija je imala 70 poginulih boraca i rukovodilaca, 263 ranjenih i 7 nestalih.

Za veliku borbenost i uspješno rukovođenje jedinicama štab 5. korpusa NOVJ je naredbom od 7. januara

1945. pohvalio sve borce i rukovodioce 4. krajiške divizije na čelu sa štabom divizije.

*

Komanda njemačke grupe armija »E« koja se pripremala da krene u novo komandno mjesto u Novu Gradisku nije se nadala ovakvom obrtu situacije. Predpostavljajući da će grupa »Eberlajn« iz Guče Gore prodrijeti 3. januara u Travnik naredila je da sve jedinice iz Sarajeva zajedno sa komandom 5. SS brdskog njemačkog korpusa krenu za Slavonski Brod. U Sarajevu je ostala komanda 21. brdskog njemačkog korpusa.

Kada su 4. januara jedinice 4. divizije potisle i gonile snage borbene grupe »Eberlajn« u Zenici je vrilo kao u košnici od mnoštva njemačkih jedinica. Mnoge je uhvatila panika, jer su stizale vijesti o velikom broju ranjenih, te da su Nijemci i ustaše razbijeni i da komunisti nezadrživo nadiru prema Zenici.

Komandant njemačke grupe armije »E« naređuje da 104. njemačka lovačka divizija, koja je 1. januara 1945. pristigla u Sarajevo odmah krene u Zenicu i preuzme komandu nad zeničkim sektorom od pukovnika Ritera fon Eberlajna.

Komandant 104. njemačke lovačke divizije 6. januara 1945. preuzima komandu nad svim jedinicama na zeničkom sektoru.

Pošto se 104. lovačka divizija nije mogla odmah prikupiti, a upozoren da je 4. krajiška divizija kvalitetna i vrlo uporna i u borbi istrajna jedinica, komandant ove divizije upućuje odmah na front prve jedinice koje pristižu s ciljem da održi liniju na kojoj je zastala borbena grupa »Eberlajn«. Istovremeno planira novi napad prema Travniku čim se prikupe snage cijele divizije.

Prvi je stigao 734. puk, onaj isti puk koji je učestvovao u velikoj ofanzivi na Kozaru juna i jula 1942. godine, ojačan sa 1. i 3. artiljerijskim divizionom 654. artiljerijskog puka 104. divizije (sastava 12 teških dalekometnih topova i 12 brdskih topova) i 631. motorizovanim artiljerijskim divizionom (12 oruđa). Po naređenju formirao je borbenu grupu »Veker« (Wecker) po imenu komandanta puka pukovnika Vekera i zaposjeo odsjek fronta: Debelo Meho — trg. 1085 — k. 800 — k. 750 — ivica sela Grahovčića — južna ivica sela Đukići — 1.732 — k. 667 — k. 502.

Južno od ove borbene grupe povukle su se jedinice borbene grupe »Eberlajn« na liniju: selo Počulica — Banovac — Sušanj — trg. 592 — rijeka Lašva (Vrbaš) — selo Kovačići — selo Krnjače.

Do 10. januara prikupile su se i ostale snage 104. lovačke njemačke divizije i grupisane u 4 borbene grupe sa glavnim pravcem napada selo Brajkovići — selo Guča Gora — Travnik.

Borbene grupe nazvane po svojim komandantima 10. januara dobile su slijedeće zadatke:

Borbena grupa »Veker« sastava: 734. lovački puk ojačan 845. arapsko-njemačkim bataljonom prelazi u napad sa položaja k. 800 — selo Sušanj pravcem selo Sušanj — selo Vranići — selo Suhi Dol i obuhvata Travnik sa sjevera.

Borbena grupa »Majer« sastava: 724. lovački puk ojačan 5. vazduhoplovnim bataljonom za osiguranje prelazi u napad sa polaznih položaja selo Grahovčići — selo Konjevići pravcem selo Brajkovići — selo Guča Gora.

Borbena grupa »Dorner« sastava: Izviđački bataljon 104. lovačke divizije štiti južni bok 724. puka, odnosno borbene grupe »Majer« (Mayer) i nastupa preko trg. 964

— Pesarnica prelazi rijeku Bilu kod sela Kljaci i izbija na rijeku Lašvu kod sela Nević Polje.

Borbena grupa »Eberlajn« sastava: 639. puk za osiguranje nastupa drumom Busovača — Travnik.

Podgrupa »Ajnholtz« (Einholtz) borbene grupe »Eberlajn« sastava 4. puk ruskog zaštitnog korpusa nastupa od Zenice preko sela Čajdraša. U njenom sastavu nastupa i podgrupa »Srajber« 104. protivtenkovski divizion sa motorizovanim jedinicama.

Napad je podržalo 6 artiljerijskih divizona ukupno 72 topa i haubice od kojih 60 na glavnom pravcu napada selo Brajkovići — Guča Gora — Travnik.

Ukupno je koncentrisano za napad 28.000 Nijemaca, ustaša, Arapa, Rusa-bjelogardejaca i drugih.

Od 6. do 18. januara na ustaljenom frontu vršeno je obostrano nasilno izviđanje pri čemu su jedinice 4. divizije utvrđivale raspored, snage i namjere neprijatelja, a neprijatelj je i po cijenu većih gubitaka pravio ispade prema položajima jedinica 4. divizije sa istim ciljem.

Uoči početka druge etape operacije »Lavina« štab 4. krajiške divizije je također izvršio pregrupisanje snaga. Jedinice su bile u slijedećem rasporedu:

Jedanaesta brigada na položaju: k. 654 — selo Podovi — selo Maline — selo Guča Gora — selo Mosor zatvarajući pravac selo Brajkovići — selo Guča Gora — Travnik.

Sesta krajiška brigada na položaju: k. 659 — selo Brajkovići — k. 778 — Pecarnica trg. 964 — selo Lupac zatvarajući pravac selo Osojnica — Pecarnica — rijeka Bila.

Osma krajiška brigada na položaju: Orlac — k. 843 — selo Lađice — selo Počulica — k. 600 — selo Ahmići — selo Vidovići do rijeke Lašve, zatvarajući pravac: Kaonik — Travnik.

Sedma brigada 10. divizije zatvarala je pravac Busovača — Vitez — Travnik.

Grupa udarnih bataljona 4. krajiške divizije djelovala je istočno od Zenice u reonu sela Gračanica — selo Vrača.

Prvi artiljerijski divizion 5. korpusa NOVJ imao je dvije baterije u Han Kompaniji, a jednu u Han Bili.

U rezervi 4. divizije podoficirska škola u Travniku.

Ukupna jačina snaga 4. divizije računajući i 2 bataljona 7. krajiške brigade 10. divizije bila je 7.000 ljudi. Odnos snaga u ljudstvu 4:1 u korist neprijatelja, a u artiljeriji 7:1.

BORBE OD 19. DO 22. JANUARA 1945. I POVLAČENJE IZ TRAVNIKA

U svitanje 19. januara cjelokupne snage 104. njemačke lovačke divizije i borbene grupe »Eberlajn« krenule su u napad prema Travniku.

Na položajima 11. brigade k. 645 — selo Podovi — selo Mahne nalazio se 2. bataljon. Ostala dva bataljona su bila u selu Guča Gora.

Cim je neprijatelj napao 2. bataljon, štab 11. brigade je rasporedio 1. bataljon na položaje k. 664 — škola u selu Guča Gora, odnosno isturio ga je jugoistočno od sela da djeluje bočno na neprijatelja koji je napadao na lijevo krilo 6. krajiške brigade.

Drugi bataljon 11. brigade tokom cijelog dana vodio je žestoke borbe sa neprijateljem koji je vršio juriš za jurišem i svaki put bio odbijen.

Pošto je prešao rijeku Bilu kod Han Bile neprijatelj je prešao u napad prema školi u selu Guča Gora sa 3 kolone. Istovremeno ga je podržavala vrlo jaka artiljerijska vatra i vatra iz minobacača. Pod zaštitom artiljerijske

i minobacačke vatre neprijatelj je uspio da zauzme školu, ali je 1. bataljon protivnapadom razbio i protjerao neprijatelja iz škole. Isti se ponovo prikuplja i ponovo zauzima uz jaku podršku artiljerije i minobacača školu. Tako je škola nekoliko puta u toku dana prelazila iz ruku u ruke da bi na kraju uveče 1. bataljon ponovo povratio školu, a neprijatelj se ukopao u snijegu oko 800 metara jugoistočno od škole na velikoj okuci ceste i tu zanoćio. Jedna četa 4. bataljona 11. brigade u toku dana 19. januara vodila je borbu zajedno sa 1. bataljonom, jedna četa je zauzela položaje selo Krepljići — k. 1002, a jedna četa je bila u brigadnoj rezervi.

Za cijelo vrijeme borbe 1. bataljon je pomogao artiljerijski divizion brigade, a veliku podršku je imao i od 2. baterije artiljerijskog divizona divizije.

U ovim borbama neprijatelj je na bojištu ostavio 12 poginulih, a odvuкао mnogo više ranjenih.

Obavještajni oficir 11. brigade sa izviđačkom četom izviđao je danju i noću desno krilo neprijatelja gdje su mu bile glavne snage. Utvrdivši da neprijatelj nije posebno obezbjedio desni bok odmah je o tome radio depešom obavijestio štab 11. brigade. Upravo tada noću 19/20. januara brigada je dobila zadatak od štaba 4. divizije da zaposjedne nove položaje i to: k. 1002 — Simulja — Obješenjak — selo Suhi Dol — k. 904. Stab 11. brigade naređuje da navedene položaje posjednu 1. i 4. bataljon, a 2. bataljon krene noću 19/20. januara pravcem selo Dub — selo Orahovac —• selo Zagrdje — selo Zaselje — selo Debelo Meho i udari u desni bok neprijatelja.

Ujutru 20. januara neprijatelj je otvorio žestoku vatra iz svih topova i haubica po položajima 1. i 4. bataljona. Poslije svakog artiljerijskog napada neprijateljska pešadija je kretala naprijed u napad. Svaki put su 1. i 4.

bataljon vraćali nazad uz velike gubitke u mrtvim i ranjenim. Bataljoni su uspjeli zadržati svoje položaje.

Noću 19/20. januara stigla je i podoficirska škola 4. divizije i posjela položaje u selu Radonjići — k. 1002 dejstvujući na desnom krilu brigade.

Dvadesetprvog januara neprijatelj je nastavio da neprekidno tuče artiljerijom i minobacačima položaje 1. i 4. bataljona brigade i podoficirske škole. Poslije svake artiljerijske pripreme prelazi sa pješadijom u napad. Jedinice 11. brigade i podoficirske škole ga dočekuju i protivnapadom vraćaju na polazne položaje. Prije podne 21. januara krenuo je i 4. bataljon brigade u obilazak neprijatelja istim pravcem kuda je prošao i 2. bataljon sa istim zadatkom da zajedno sa 2. bataljonom napadnu neprijatelja u desni bok.

Na položaju s fronta ostao je samo 1. bataljon, koji se povukao u lijevo, a položaje sela Krpeljići — k. 1002 — južne padine Simulje posjela je podoficirska škola sa komandantom Nikolom Rončevićem i političkim komesarom Dragom Karasijevićem. Podoficiri škole vodili su cijelu noć 20/21. januara borbu sa vrlo jakim snagama neprijatelja, čiji napadi nisu prestajali ni idućeg dana, 21. januara, podržan iz 24 topa i haubice. Bojište je bilo prekriveno crnim snijegom od topovskih i haubičkih eksplozivnih granata, ali podoficiri nisu odstupali i zadržali su položaje osloncem na 1. bataljon, koji je također toga dana onemogućio sve napade neprijatelja.

Drugi bataljon 11. brigade uspješno je izbio na desni bok neprijatelja i napao ga sa Debelog Meha, Zaselja i Visa u selima Orašac, Jezerci i Miletići.

Međutim, neprijatelj je u tim selima imao raspoređene brojno vrlo jake snage i uspio je da odbije sve napade 2. bataljona, a kasnije i pristiglog 4. bataljona.

Idućeg dana (22. januara) 2. bataljon 11. brigade napao je neprijatelja u selu Miletići i protjerao ga u selo Fazlići. Teške borbe vođene su za k. 808 sa koje je neprijatelj najzad protjieran.

Četvrti bataljon koji je držao položaje 22. januara u Orlicama i selu Dubu napadnut je od jakih snaga neprijatelja, ali ga je bataljon odbio i posjeo položaje južno od Duba.

U borbenim dejstvima 22. januara brigada je ubila 30, ranila veći broj neprijateljskih vojnika i 2 zarobila na k. 808. Drugi bataljon je zaplijenio na k. 808 više pušaka, 2 šmajsera i 4 pištolja.

Gubici brigade u toku borbi 22. januara su 3 poginula i 10 ranjenih boraca.

Na desnom krilu brigade, podoficirska škola je 22. januara vodila najžešću borbu na pravcu selo Krpeljići — Bukovica — Gornja Catrnja. U tim borbama teže je ranjen i politički komesar škole Drago Karasijević, koji je evakuisan u bonlicu 5. korpusa.

U Travnik je 104. njemačka lovačka divizija sa borbenom grupom »Eberlajn« ušla 22. januara 1945. i time je bila završena i druga etapa operacije »Lavina«.

*

Jedinice 11. brigade u borbama od početka operacije »Lavina« pokazale su veliku borbenu sposobnost u odbrambenim borbama. Bila je to vrlo aktivna odbrana u kojoj su vršeni mnogobrojni protivnapadi, obilasci i svi drugi oblici borbenih dejstava. Štabovi bataljona su ispoljili veliku vještinu u manevrisanju jedinicama u izuzetno teškim uslovima — teško prohodnom planinskom terenu i dubokom snijegu i po velikoj hladnoći.

U borbama samo sa 11. brigadom neprijatelj je imao slijedeće gubitke: mrtvih 233, ranjenih 271 i zarobljenih 2, dok su gubici brigade bili: poginulih 24, ranjenih 90, nestalih 9, smrznutih 3.

Naređenjem štaba 4. krajiške divizije od 24. januara 1945. 11. brigada se razmjestila na prostoru sjeverozapadno od Travnika u selima Mudrike, Potkraj, Karaula.

Istog dana u brigadu je stigao politički komesar divizije DMITAR BAJALICA i usmeno prenio naređenje štaba divizije da brigada posjedne položaje jugozapadno od Travnika sa zadatkom da brani pravce od Travnika prema Donjem Vakufu i Bugojnu. Istovremeno politički komesar je neposredno naredio da obavještajni oficir brigade odmah sa radio-stanicom i izviđačkom četom brigade krene u selo Orahovicu oko 15 kilometara sjeverno od Zenice sa zadatkom da prati sve pokrete neprijatelja prema Zenici i Travniku i obratno te svakodnevno izvještava neposredno i štab 4. divizije i štab brigade.

Obavještajni oficir brigade BABIĆ sa radistom STUPAROM, radiostanicom i izviđačkom četom po vehkoj hladnoći i dubokom snijegu krenuo je 24. januara u Orahovicu. Nakon nekoliko dana utvrdio je da se Nijemci povlače iz Travnika i odmah radio depešom o tome poslao izvještaj.

PROTIVUDAR 4. DIVIZIJE — KONAČNO OSLOBOĐENJE TRAVNIKA

Nakon ulaska neprijatelja u Travnik, štab divizije predpostavljajući da će neprijatelj produžiti dejstva prema Donjem Vakufu ili Jajcu rasporedio je svoje jedinice za odbranu ovih pravaca.

Šesta brigada posjela je liniju Kik — trg. 1092 — Strelište — Jujići — rijeka Lašva zatvarajući pravac prema Turbetu i planini Vlašić.

Jedanaesta brigada nalazila se na položajima na liniji sela Hozići — selo Pirici — selo Glumci — k. 722 — selo Pribići — Vučje Jame, zatvarajući pravac koji preko Vilenice izvodi ka Donjem Vakufu i Bugojnu.

Sedma krajiška brigada 10. divizije od sela Rankovića do sela Gornja Večerska zatvarala je pravac prema Rostovu.

Osma krajiška brigada sa artiljerijskom brigadom korpusa nalazila se u rezervi divizije u Turbetu i zatvarala pravac prema Donjem Vakufu i Jajcu.

Prvobitni cilj grupe armije »E«, da se preko Travnika i Jajca probije u dolinu Vrbasa, upornom i žilavom odbranom jedinica 4. divizije, je propao. Zbog toga Nijemci odustaju od svog cilja i plana.

S druge strane angažujući velike snage u operaciji »Lavina« kako pješadijske tako i artiljerijske, Nijemci su oslabili svoje snage u reonu Doboja i kod Zvornika na Drini, koje su trpjele velike gubitke u borbama sa jedinicama 2. jugoslovenske armije. Naročito 22. pješadijska divizija u reonu Zvornika bila je pred uništenjem. Da bi obezbjedio reon Doboja i spasao 22. njemačku pješadijsku diviziju, a nemajući drugih snaga koje bi iz Travnika produžile napad prema dolini Vrbasa, komandant njemačke Grupe armija »E« mijenja plan i donosi odluku da 104. lovačku diviziju odmori i popuni u reonu Zenice i upotrijebi za borbu u reonu Doboja i Zvornika.

Do kraja januara 104. njemačka lovačka divizija sa svim svojim jedinicama napustila je Travnik.

Za odbranu Travnika i doline rijeke Lašve ostala je ojačana borbena grupa »Eberlajn« sastava: 639. puk za osiguranje, 237. bataljon za osiguranje, 516. bataljon za osiguranje, 4. puk ruskog zaštitnog korpusa, 5. puk istog korpusa, 1. bojna 9. ustaškog zdruga, 1. bojna 11. ustaškog zdruga, Bojna ustaša sastavljena od milicionera sa

područja Travnika zvana »Begina bojna«, 322. Landesšicen bataljon, 819. artiljerijski divizion, 3. četa 202. tenkovskog bataljona i jedna četa feldžandarmerije upućena iz Sarajeva.²⁸²

Od navedenih jedinica borbene grupe »Eberlajn« prema položajima 11. brigade nalazile su se slijedeće neprijateljske snage: 322. Landesšicen bataljon zapadno od Travnika prema Turbetu; 273. bataljon za osiguranje ojačan sa bojnima »Beginih ustaša« na desnom krilu brigade i dalje do sela Rankovića uključno i u Travniku, 1. bojna 9. ustaškog združenja koja je dijelom snaga pojačala 322. Landesšicen bataljon na položajima Vilenice.

Štab divizije je pratio situaciju kod neprijatelja i već krajem januara utvrdio da su se jedinice 104. njemačke lovačke divizije povukle iz Travnika. Odmah je izvršeno utvrđivanje neprijateljskih snaga u Travniku i dolini Lašve. Zaključeno je da su te snage po odlasku 104. divizije znatno slabije, te da ih treba napustiti i uništiti, a grad Travnik sa dolinom Lašve osloboditi.

Jedina prepreka da se odmah pređe u ofanzivu bile su vremenske nepogode. Vrlo jaka zima sa dubokim snijegom koji je zbog stalnih padavina postajao sve dublji onemogućavali su pokrete i manevre jedinica. Pored toga i jedinice 4. divizije poslije tromjesečnih neprekidnih borbi trebalo je odmoriti, popuniti i pripremiti za ofanzivu. Zbog toga na frontu do 14. februara 1945. vlada relativno zatišje. Jedino traje artiljerijska i izviđačka djelatnost s obje strane.

Štab divizije u međuvremenu održao je savjetovanje sa štabovima brigada i artiljerijskog diviziona na kome je izdao naredbu za protivudar. Tom naredbom 7. brigada 10. divizije i 8. brigada 4. divizije dobile su zadatak da 14. februara pređu u opšti napad na neprijatelja u Gor-

²⁸² AVII k. 6 rg. br. 1/5, njemačka arhiva.

njoj Večerskoj i selu Rankovićima. Cilj napada je bio presjecanje odstupnice neprijatelju iz reona Travnika dolinom Lašve i istovremeno spriječavanje upućivanja pomoći iz Zenice i Sarajeva.

Ostalim jedinicama 4. divizije štab divizije je naredio opšti napad na neprijatelja u Travniku.

Obavještajni oficiri borbene grupe »Eberlajn« su primjetili pokrete i pregrupisavanje jedinica 4. divizije, pa je komandant grupe naredio da se pojača odbrana grada sa 516. bataljonom za osiguranje i dvije bojne 11. ustaškog zdruga. Tako se u Travniku našlo isto toliko neprijatelja koliko ga je bilo i u prvom napadu 20. oktobra 1944. godine.

Borbe 11. brigade počinju napadom 4. bataljona 14. februara u selu Zlokići na grupu od 50 ustaša. Neprijatelj je natjeran na položaje 6. krajiške brigade koja ih je dočekala. Ustaše su od 4. bataljona pretrpjele gubitke od 6 mrtvih, a gubici koje su pretrpjeli u borbi sa 6. brigadom su nepoznati.

Slijedećeg dana, 15. februara, u 22.00 časova 11. brigada prelazi u opšti napad.

Drugi bataljon je napao neprijatelja na liniji selo Kokošari — k. 772 — selo Visokovići. Snažnim naletom bataljon je zbacio neprijatelja sa položaja u selu Visokovići i k. 772 te prodro u selo Šipovik. Neprijatelj vrši protivnapad i povraća selo Šipovik, a u zoru 16. februara vrši ponovo napad, ali ga snage 2. bataljona odbijaju.

Četvrti bataljon 11. brigade noću 15/16. februara sudejstvuje jedinicama 8. krajiške brigade u napadu na neprijatelja u selu Budišićima. Napad se odvijao dobro i do zore zauzeti su položaji neprijatelja u selu.

Gubici neprijatelja u borbama sa 2. i 4. bataljonom bili su 21 poginulih, 32 ranjena i 2 zarobljena Nijemca. Gubici brigade: 2 poginula i 7 ranjenih boraca.

Šesnaestog februara cijeli dan 2. i 4. bataljon vrše napad na neprijatelja na svom sektoru, a poslije podne ubačen je u borbu i 1. bataljon pravcem k. 789 — selo Bojna. Borbe su nastavljene i u noći 16/17. februara i sutradan 17. februara.

Štab 11. brigade je prateći tok borbi utvrdio raspored, jačinu i plan odbrane neprijatelja. Zato je izvršio pregrupisavanje jedinica, pojačao jedinice na glavnom pravcu udara sa artiljerijom i minobacačima te 18. februara naredio odlučujući napad sa ciljem da se neprijatelj uništi i Travnik konačno oslobodi.

Prvi bataljon podržan artiljerijskom vatrom — 4. artiljerijskom baterijom artiljerijskog diviziona brigade, napao pravcem Glumci — selo Vidoševići.

Četvrti bataljon, ojačan 3. baterijom artiljerijskog diviziona brigade napadao je neprijatelja na utvrđenom položaju u selu Vilenica.

Drugi bataljon, štab brigade je toga dana zadržao u brigadnoj rezervi.

Prvi bataljon podržan jakom artiljerijskom vatrom u toku dana odbacio je neprijatelja iz sela Vidoševića, ali se neprijatelj zadržao u selu Šipovik na zapadnoj periferiji Travnika.

Četvrti bataljon vodio je žestoke borbe u selu Vilenici gdje je neprijatelj uporno i žilavo branio svaku kuću posebno.

U toku borbi 18. februara 1945. neprijatelj je imao sledeće gubitke: poginulih 86, ranjenih 111 i zarobljenih 5. Gubici brigade bili su: poginulih 4, ranjenih 13 i nestalih 2.

Zaplijenjeno je: protivtenkovskih topova 1, teških minobacača 2, malih minobacača 2, puškomitraljeza 8, pušaka 37, automata 4, tromblonskih pušaka 4 i puščanih metaka 14000.

Devetnaestog februara vode se najžešće borbe za Travnik. Jedinice 11. brigade uz jaku podršku artiljerije vrše napad za napadom, a neprijateljske snage iz Travnika protivnapadima nastoje da odbrane grad. Za neprijatelja nastaje kritična situacija kada 1. bataljon 11. brigade prodire u selo Šipovik na samu zapadnu periferiju grada. Za odbranu položaja u Sipoviku sa kojih se povezano sa položajima u selu Vilenici brani grad, neprijatelj ubacuje sve raspoložive snage koje podržavaju sva artiljerijska oruđa i 2 tenka. Snage 1. bataljona i pored vrlo jake artiljerijske vatre neprijatelja kao i napada 2 tenka ne napuštaju zauzeti dio položaja u Sipoviku. Vode grčevitu odsudnu odbranu. Tada štab 6. brigade upućuje 1 protivtenkovski top u pomoć 1. bataljonu, a štab 11. brigade koncentriše artiljerijsku i minobacačku vatru iz svih topova i minobacača prema neprijatelju u Sipoviku. Pomoću protivtenkovskog topa uništen je jedan tenk, a drugi je pobjegao u grad a za njime i neprijatelj. Time je pokušaj neprijatelja da razbije 1. bataljon i održi Šipovik bio onemogućen.

Prvi bataljon je zauzeo Šipovik i utvrdio se na zauzetim položajima.

U vrijeme dok je 1. bataljon vodio žestoku borbu na zapadnoj periferiji Travnika 4. bataljon je sadejstvovao jedinicama 8. krajiške brigade napadajući neprijatelja u selu Vilenici. Kada su oko 13.00 časova 19. februara jedinice 8. brigade bile potisnute od neprijatelja tada se i 4. bataljon povukao. Ali kada su jedinice 8. brigade ponovo, nakon 2 sata, krenule u napad, krenuo je i 4. bataljon u napad na Vilenicu. Uveče ju je zauzeo, a odmah zatim lijevim krilom obuhvatno zauzeo sela Bojnu i Pirotu i izbio u prve kuće grada na jugozapadnoj strani.

Neprijatelj je pokušao u toku noći da se ponovo organizuje za odbranu u gradu, ali su 1. bataljon 11. brigade

sa dijelovima 6. brigade sa zapadne strane i 4. bataljon 11. brigade sa jugozapadne strane prodrli u grad i do zore potiskivali neprijatelja iz Travnika prema Zenici.

To najbolje potvrđuje izvještaj Ministarstva oružanih snaga NDH 22. februara 1945. koji izvodno glasi:

... »-Nakon što je neprijatelj uspio odbaciti branioce na zapadni rub Travnika prodrle su jake neprijateljske snage u toku noći 19/20. februara 1945. godine sa sjevera i zapada u grad, dok je jugoistočno neprijatelj prodro do ceste.

U jutarnjim satima probile su se njemačke i naše postrojbe iz grada u smjeru jugoistoka te im je uspjelo 5. km jugoistočno od grada zaposjesti novu crtu otpora, koju je neprijatelj 20. 2. 1945. prije podne napadao...

Ustaške vlasti i njima privrženo građanstvo su evakuisani u Zenicu ...«

Ministarstvo oružanih snaga NDH je netačno izvjestilo da su njemačke i ustaške snage organizovale odbranu 5 kilometara jugoistočno od Travnika. Upravo na toj liniji zaustavljene su jedinice 11. brigade naredjenjem štaba 4. divizije radi upućivanja prema Gučkoj Gori, gdje je trebalo preuzeti položaje od 13. krajiške brigade 39. divizije i likvidirati jako utvrđenog neprijatelja u samostanu Guča Gora. To je i omogućilo neprijatelju da izbjegne uništenje, a linija na kojoj je zaustavljena 11. brigada bila je: selo Dolac — Slimena — selo Grahovik.

U Travniku progoneći u toku noći neprijatelja prebrajano je 90 poginulih, tako da je ukupno za dva dana borbi za konačno oslobođenje Travnika ubijeno 176, a ranjeno 212 i zarobljeno 5 neprijateljskih vojnika i oficira. Gubici brigade su bili: 7 poginulih, 9 ranjenih i 2 nestala borca.

Zaplijenjeno je 64 puške, 12 puškomitraljeza, 1 top 37 mm i dosta ratne opreme.

Komandant bataljona veze 21. brdskog njemačkog armijskog korpusa, koji je po službenoj dužnosti vodio

dnevnik za pisanje istorije ovog korpusa 19. februara 1943. u svom dnevniku je zapisao:

... »19. februara 1945. godine, jedinice 4. divizije prodrle u Travnik. Bobena grupa »Eberlajn« uz osjetne gubitke (oko 90 poginulih, najviše oficira) povukla se. Ustaše pobjegle.

Prijeti opasnost prekida glavne kamunikacije Sarajevo—Zenica—Brod.

Pukovi ruskog zaštitnog korpusa uništeni.. „^{2M}

Zbog vrlo teške situacije na području Zenice njemački komandant 21. brdskog njemačkog korpusa 20. februara iz Sarajeva u Zenicu upućuje svoju poslednju rezervu, borbenu grupu »Hart« (Hardt) sastava: 359. puk 181. pješadijske divizije i 116. izviđački bataljon.

Pored borbene grupe »Hart« u reon Zenice raspoređene su još slijedeće jedinice: 969. tvrđavska brigada »Sirakovski« u Busovači; 935. Landenšicen bataljon u Zenici; 803. bataljon za osiguranje u Busovači i 920 bataljon za osiguranje u Busovači.

Ove jedinice su prihvatile bježeće i demoralisane snage borbene grupe »Eberlajn« (Nijemce i ustaše, dok su Rusi-bjelogardejci kao najistureniji većinom bili uništeni) na liniji Zenica — Lašva — Busovača.

Stab 4. divizije naredio je štabu 11. brigade 20. februara da noću 20/21. februara smjeni 13. krajišku brigadu 39. divizije koja je držala u blokadi neprijatelja u samostanu Guča Gora i da ga uništi.

Ujutru 21. februara 1945. 11. brigada je blokirala neprijatelja u samostanu Guča Gora i pozvala ga na predaju. Pošto je neprijatelj odbio zahtjev štaba brigade u napad je pošao 1. bataljon. Borba je trajala cijeli dan.

Bataljon je napadao sa svih strana. Međutim, radilo se o izuzetno jako tvrdoj građevini sa zidovima debljine

^{2M} AVII k. 6. rg. br. 1/5.

i do jednog metra, jakim metalnim vratima, sa prozorima i izgrađenim puškarnicama — sve podešeno za dužu odbranu. Zato se zgrada nije mogla zauzeti jurišem. Zatražena su od štaba brigade 1 do 2 protivtenkovska topa. Međutim, ni oni nisu mogli probiti zid, pa je zatražen minerski vod, s ciljem da napravi prolaz kuda bi se borci mogli provući u zgradu. Kada je eksploziv bio stavljen u zidove, upućena je jedna sredovečna žena sa pismom komandantu bataljona 5. ruskog zaštitnog korpusa sa obavještenjem da je eksploziv postavljen u zidove i da se preda, inače će biti uništeni. Odbio je predaju i na ponovljeni poziv.

Tada je štab bataljona naredio mineru: »-Pali!« Uslijedila je strahovita eksplozija. Protresla se cijela okolina. U zidu se pojavila ogromna rupa kroz koju su mogli prolaziti i tenkovi. Komandir 2. čete samoinicijativno je sa četom jurnuo na otvor. Neprijatelj ga je jakom vatrom dočekao iz dvorišta. Četa se vratila na svoj položaj.

U tom času stigao je u bataljon vršioc dužnosti komandanta 11. brigade Mikan Marjanović. Zajedno sa komandantom 1. bataljona Mirkom Bašićem osmatrao je neprijatelja. Dok su oni osmatrahi utvrđenje, poginuo je brigadni kurir koji je stajao između njih dvojice. Imao je automat i torbicu i bio dobro odjeven. Neprijateljski snajperist vjerovatno je pomislio da je on neko od starješina. Štab 1. bataljona je naredio da se samostan zapali i tako vatrom neprijatelj istjera iz zgrade i uništi. Grupa boraca se pomoću ljestava popela na krov zgrade i zapalila ga.

U sumrak, odjeknula je lomljava, krovna konstrukcija se srušila.

U zgradi su se čuli pojedinačni pucnji. Od dima i plamena više se nije mogla vidjeti zgrada koja je bila pred borcima na pedesetak metara. Dim je gušio naše borce.

Neprijatelj je silazio na donje spratove bježeći pred vatrom. Vatra je stigla u prizemlje. Negdje oko 23.00 časova glavna kapija se napokon otvorila. Neprijatelj je iz automata otvorio vatru. Bacao je bombe u svežnjevima. Istovremeno su i borci bataljona otvorili vatru po neprijatelju. Bataljon je imao mnogo automatskog oružja i municije, koja se nije štedila.

Nastao je pravi pakao. Tada su borci jurnuli u podrum i zgrade koja je još gorjela. Odmah zatim počela je da kulja gomila zarobljenika iz podruma, podignutih ruku. Za njima je izišlo i civilno stanovništvo i 9 fratara sa gvardijanom. Svi ovi popovi bili su garavi kao i neprijateljski vojnici. Svi bez izuzetka su imali oružje za vrijeme borbe za samostan i pucali. Pored ubijenih, teže i lakše ranjenih, zarobljeno je oko 28 neprijateljskih vojnika, a desetak ih je bilo mrtvih u samostanu. Njih je streljao njihov komandant, jer su tražili da se predaju. Neki su se i sami ubijali bojeći se da će živi izgorjeti. Od zarobljenika je doznato da su fratri bodrih vojnike i zahitijevah da se bore do posljednjeg ...

Gubici neprijatelja u samostanu bili su: 42 poginula, 45 ranjenih i 28 zarobljenih. Gubici brigade su bili: 2 poginula i 5 ranjenih boraca.

Zaphjenjeno je: haubica 1, brdskih topova 2, minobacača 4, puškomitraljeza 2, teških mitraljeza »Breda« 1, pušaka 43 i mnogo puščane municije i ostale ratne opreme.²⁸⁴

Stab divizije pohvalio je jedinice 11. brigade koje su učestvovala u uništenju neprijatelja u samostanu Guča Gora i naredio da se cijela brigada odmara na dan 22. februara 1945.

²⁸⁴ AVII k. 771-A, rg. br. 16/7.

Već idućeg dana, 23. februara, jedinice brigade su krenule u prodor prema Zenici sa ostalim snagama divizije.

Toga dana 2. bataljon je napao neprijateljsko uporište Kuber (k. 874) i Saračevicu trg. 957. Kuber je bio zauzet a Saračevica ne. Gubici neprijatelja 5 poginulih i 11 ranjenih. Naši gubici 3 ranjena borca.

Dvadesetčetvrtog februara brigada je dijelom jedinica likvidirala neprijatelja u uporištima u selima Gornji i Donji Cajdraš, a dijelom napala neprijatelja na liniji s. Visokovci — selo Grm-brdo iznad samog grada Zenice Katun trg. 640 — selo Calići — selo Obrenovci. Likvidirana su neprijateljska uporišta u selima Obrenovci i Visokovići.

To je bio prodor do same periferije Zenice. U dnevnom izvještaju Ministarstvu oružanih snaga NDH od 25. februara 1945. povodom ovih borbi napisano je:

...»Teške borbe na prostoru sela Cajdraš—s. Stranjani. Neprijatelj napada s premoćnim snagama, topništvom, mnogobrojnim bacačima, automatskim oružjem..

Neprijatelj je u borbama neposredno oko Zenice sa jedinicama 11. brigade pretrpio velike gubitke od 126 poginulih i nepoznat broj ranjenih. Zaplijenjeno je 3 puškomitraljeza, 1 minobacač i 4 teška mitraljeza. Gubici brigade: 4 poginula i 9 ranjenih boraca.

Dvadesetpetog februara 1945. brigada je čistila od ostataka neprijatelja selo Vražalj — k. 663 — Staru Zenicu, a zatim presjekla prugu i cestu Zenica — Lašva te rušila ove komunikacije.

Sutradan jedinice 11. brigade vode borbe sa neprijateljem na k. 861 južno od Stare Zenice.

[^] AVII k. 771—A, rg. br. 16/7.

Dvadesetsedmog februara jedinice brigade su ponovo napale i likvidirale neprijatelja na Debeloj Međi i k. 861. Tada pristižu nove snage iz Zenice i protivnapadom povraćaju izgubljene položaje. Neprijatelj je u ovim borbama imao preko 10 poginulih i više ranjenih, ah bez obzira na gubitke nastojao je da održi dominirajuće položaje za odbranu grada pod svaku cijenu. Brigada je imala u ovim borbama 1 poginulog i 2 ranjena borca. Zaplijenjen je jedan puškomitraljez »Šarac«, puške i šmajseri.

Dvadesetosmog nastavljene su borbe na liniji: k. 663 — Debela Međa — k. 861 — Zvečaj — trg. 792.

Neprijatelj se uz gubitke od 31 poginulog i 47 ranjenih održao na pomenutim položajima.

U kritičnoj fazi borbi, neposredno oko grada Zenice, kada su već iscrpljene i demoralisane snage neprijatelja bile pred kapitulacijom, u poslednji čas pristižu jedinice 7. SS »Princ Eugen« divizije. Sa 14. pukom preko Nemiće — Orahovice — Kobilje Glave i Brajkovića izbija prema Vitezu u dolini Lašve, a sa 13. pukom preko željezničke stanice Lašva prema Busovači i od grada Zenice cestom prema Počuhci i Han Kompaniji.

Iznenadna pojava jakih njemačkih snaga duboko u pozadini fronta primorala je štab 11. brigade 2. marta da povuče jedinice u pravcu sela Tolovići.

Zbog iznenadnog prodora jakih njemačkih snaga u Vitez, i ostale jedinice divizije morale su zauzeti nove položaje.

Položaji jedinica 4. divizije na dan 2. marta 1945. bili su:

Trinaesta krajiška brigada 39. divizije, pridodata 4. diviziji, selo Gluha Bukovica — selo Gomje i Donje Višnjjevo — selo Dub — selo Suhi Dol — selo Mahne — do škole u selu Guča Gora.

Sesta krajiška brigada na desnoj obali rijeke Bile i to: Škola u selu Guča Gora — selo Alihodže. Veza lijevo 13. brigada, desno 11. brigada.

Jedanaesta kozaračka brigada posjeda i brani položaje od sela Alihodže (isključno) desnom obalom rijeke Bile uključno željeznička stanica Bila. Vezu održava na desnoj obali Lašve sa 8. brigadom.

Osma krajiška brigada posjeda i brani položaj: selo Veliki Mošunj — Kum k. 744 — selo D. Večerska — k. 566 zaključno. Vezu lijevo održava sa 11. brigadom.

Na ovim položajima ustalio se front do 14. marta 1945. godine.

Stab 5. korpusa NOVJ je početkom marta za uspješne borbe od 14. do 28. februara 1945. pohvalio 4. krajišku diviziju sa štabom divizije. Posebno su pohvaljeni 3. bataljon 6. brigade, 2. bataljon 8. brigade, 1. bataljon 11. brigade i artiljerijski divizion divizije na čelu sa komandantom Ljubomirom Crnobrnjom.²⁸⁶

*

U toku njemačke operacije »Lavina« došlo je do slijedećih promjena u sastavu štabova bataljona:

Politički komesar 1. bataljona Dušan Lenardić je ranjen. Za političkog komesara ovog bataljona postavljen je Dragomir Radišić.

Za zamjenika političkog komesara 1. bataljona postavljen je Josip Rukavina, koji je u toku marta odlaskom zamjenika komesara 2. bataljona Bože Vignjevića van sastava brigade u jedinice pri štabu korpusa, postavljen za zamjenika komesara 2. bataljona.

Komandant 1. bataljona Mirko Bašić postavljen je za zamjenika komandanta brigade.

²⁸⁴ AVII k. 856, rg. br. 8/20.

Za komandanta 1. bataljona postavljen je Sreto Đenadija.

Zamjenik komandanta 2. bataljona Mirko Jovanić upućen je na dužnost komandanta bataljona u 18. sred-njobosansku brigadu 53. divizije. Sa njime je upućeno i 20 rukovodilaca za popunu jedinica 53. divizije.

Za zamjenika komandanta 2. bataljona postavljen je Lazo Skorić.

BORBENA DEJSTVA GRUPE BATALJONA

Grupa bataljona 4. divizije u čijem sastavu su bili 1. bataljon 6. krajiške brigade, 3. bataljon 8. brigade i 3. bataljon 11. kozaračke brigade, stigla je noću 23/24. decembra 1944. iz Han Kompanije na lijevu obalu Bosne kod željezničke stanice Modrinje i pokušala sa unaprijed pripremljenim gumenim čamcima iz pokreta preći preko rijeke na desnu obalu. Prelaz nije uspio sa lakim gumenim čamcima koje je nadošla i plahovita rijeka kovitlala i izbacivala ispod boraca. U prvom pokušaju prelaza utopio se jedan podoficir iz 3. bataljona 11. brigade, a grupa boraca koja je bila sa njime uspjela je da ispliva na obalu.

Poslije neuspjelog prelaza grupa bataljona se povlači u sela Sopotnicu i Goru odakle komandant grupe Mićo Kolundžija sa jednim bataljonom odlazi u Fojnicu radi nabavke većih i težih čamaca. Za 4 dana napravljena su dva čamca nosivosti po 10 boraca.

Pošto je ranije mjesto prelaza u Modrinji bilo kompromitovano odlučeno je da se ovog puta izvrši prelaz između željezničkih stanica Dobrinje i Poriječane na mjestu zvanom Buzić Mahala.

Međutim, neprijatelj je imao vrlo razvijenu službu obavještavanja u svim selima neposredno oko komunikacija u dolini rijeke Bosne, a naročito među seoskom milicijom pa je obavješten još dok je grupa bataljona prilazila Buzić Mahah da će partizani na tom mjestu izvršiti prelaz.

U to vrijeme za obezbjeđenje komunikacija u dolini Bosne od Visokog do Zenice bila su raspoređena 3 bataljona njemačke vojske i to: 935. Landenšicen u Visokom, Podlugovima i Kaknju; 808. bataljon za osiguranje u Visokom i 803. bataljon za osiguranje u Kaknju i rudniku Kakanj.

Svim navedenim bataljonima komandovao je komandant 965. tvrđavske brigade. On je odmah po izbijanju grupe bataljona u selo Buzić Mahalu obavješten da partizani nailaze sa čamcima, pa je odmah zaključio da će prijeći preko rijeke Bosne. Njemački komandant je znao da će partizani odmah po prelasku rijeke početi sa rušenjem željezničke pruge i drugih objekata na njoj u reonu Visokog, ugroziti proizvodnju uglja u Kaknju, koji je bio toliko potreban za željeznički saobraćaj i bez kojega je bilo nemoguće snabdjevat i njemačke jedinice u dolini Bosne i vršiti evakuaciju. Naredio je najveću borbenu spremnost u Visokom, Podlugovima i Kaknju, a ustaškoj mihciji u selu Buzićima da pruži što jači otpor šaljući joj hitno u pomoć obadva oklopna voza iz Dobrinja i Porječana.

Grupa bataljona je vatrom rastjerala miliciju i pod borbom prešla rijeku Bosnu u toku noći 28/29. decembra. Zadnji dijelovi su se prebacili u 9.30 časova 29. decembra 1944.

Oklopni vozovi su dočekani sa protivkolskim puškama i »Džon-Bul« bacačima. Pogođeni sa većim brojem mina i metaka pobjegli su u svoje baze.

Cim su zadnji dijelovi prešli rijeku Bosnu grupa bataljona je izvršila pokret za Kraljevu Sutjesku gdje je rastjerala ustašku miliciju i žandarme.

U sastavu štaba grupe bataljona je bio i oficir OZN-e 11. brigade Milan Stanić, koji je na ovom području imao velike zadatke.

U 2.00 časova noću 1. januara 1945. grupa bataljona je napala neprijatelja u Varešu. Neprijatelj jačine 250 ustaša u četveročasovnoj borbi je razbijen. Tom prilikom je ubijeno 16, a zarobljeno 35 ustaša. Zaplijenjeno je: mitraljeza 3, malih bacača 3, pušaka 40, pušanih metaka 10.000, mina za mali bacač 400, šećera 2000 kg i pšenice 3000 kg. Oba oklopna voza u Varešu su uništena.

Grupa bataljona se u Varešu zadržala do 5. januara očekujući dolazak 17. majevičke brigade 38. divizije 3. korpusa NOVJ sa kojom su trebali da produže grupa viših rukovodilaca Bosne i Hercegovine koji su išli za Tuzlu. Za to vrijeme štabovi bataljona su organizovali kupanje i šišanje boraca i rukovodioca, opravku odeće i obuće, ratne opreme i pranje rublja.

Partijske i skojevske organizacije su održale sastanke na kojima je članstvo upoznato sa stanjem na ovom terenu. Postavljen je zadatak da se svi uključe u politički rad sa narodom kojega treba šire upoznati sa ciljevima NOB-e, o skoroj pobjedi i konačnom uništenju fašizma.

Politički komesari bataljona i četa su održavali svaki dan časove i konferencije na kojima je razmatrana situacija na frontovima, a posebno su prorađivane radio vijesti o borbama jedinica NOV i POJ.

Četvrtog januara 1945. stigla je u Vareš 17. majevička brigada i već drugi dan vratila se sa rukovodiocima za Tuzlu. Istog dana grupa bataljona je krenula iz Vareša na Zenički sektor, gdje je stigla 6. januara i iz pokreta napala grupu od 16 ustaša koja je bila raspoređena u Perin Hanu.

Ubijeno je 7 ustaša, 2 su zarobljena, 6 se utopilo u Bosni a 1 je pobjegao.

Grupa je nastavila borbenu aktivnost na području Zenice u toku mjeseca januara. Njemačke jedinice iz Zenice 29. januara napadaju grupu bataljona. Cilj im je da

bataljone što više odbace od komunikacije. Međutim, bataljoni dočekuju Nijemce i u žestokoj borbi nanoseći im gubitke od 13 poginulih i 18 ranjenih. Bataljoni su imali 3 ranjena i 1 nestalog borca.

Po naređenju štaba 4. divizije štab grupe bataljona u toku februara naređuje štabovima bataljona najveću borbenu aktivnost radi sadejstva 4. diviziji koja izvodi protivudar radi konačnog oslobođenja Travnika. U toku februara grupa bataljona vodi slijedeće borbe:

Šestog februara napadnuta je kolona Nijemaca kod sela Janjića. Ubijeno je 13 Nijemaca u jednom kamionu, a kamion uništen. Istovremeno izvršen je i napad na Kakanj u kojem je ubijeno 11 Nijemaca, a 4 zarobljeno.

Osmog februara napadnuto je i likvidirano uporište u selu Klopčama 5 kilometara istočno od Zenice, koje je branilo 150 ustaša. Ubijeno je 14, ranjeno 14 i zarobljeno 5 ustaša.

Devetog februara 1945. kod Vranduka napadnuta njemačka motorizovana kolona i uništena 2 kamiona i 2 automobila. Prekinuta pruga i porušena u dužini 300 metara sa 2 propusta.

Dvanaestog februara napadnuto i likvidirano neprijateljsko uporište u selu Crkvici 3 kilometra sjeveroistočno od Zenice. Ubijeno 4, a ranjeno 10 ustaša.

Osamnaestog februara napadnuto je neprijateljsko uporište Hrasno. Ubijeno 5, a ranjeno 6 Nijemaca. Zaplijenjen je 1 puškomitraljez »Šarac« i ostalo puške. Kod Modrinje preko Bosne tučena patrola. Ubijeno 4, a ranjeno 3 ustaše.

Dvadesetog februara 1945. napadnuto je i razbijeno 60 ustaša u Bilinom Polju na sjevernoj periferiji Zenice. Ubijeno 2, ranjeno 3 i natjerano u rijeku Bosnu 26 ustaša.

Dvadesetčetvog februara napadnuta željeznička stanica Porječani. Ubijeno 3 neprijateljska vojnika. Iz Breze

neprijatelj pošao u pomoć prema Porječanima. Dočekan., razbijen i protjeran natrag uz gubitke 9 poginulih, 7 ranjenih i 4 zarobljena Nijemca.

Dvadesetpetog februara između Kaknja i Visokog porušena 2 kilometra pruge. Ubijeno 34, ranjeno 20. zarobljeno 9 neprijateljskih vojnika. Plijen: 3 puškomitraljeza i 23 puške.

Istog dana likvidirano je neprijateljsko uporište u selu Donja Gračanica 4 kilometra sjeverno od Zenice. Ubijeno 40, ranjeno 55 i zarobljeno 29 Nijemaca. Zaplijenjeno: topova protivtenkovskih 37 mm 1, puškomitraljeza »Šarac« 9, pušaka 80, ručnih bombi 200, topovskih granata 290 i pušanih metaka 35.000.

Dvadesetosmog februara između Gračanice i Zenice srušeno 500 metara pruge. Između Kaknja i Visokog voz naišao na minu. Poginulo 40 Nijemaca.

Ukupno u mjesecu februaru grupa bataljona je nanijela slijedeće gubitke neprijatelju: ubijeno 176, ranjeno 134, zarobljeno 81 neprijateljski vojnik. Zaplijenjeno: protivtenkovskih topova 1, puškomitraljeza 13, pušaka 170, pušanih metaka 55.000, ručnih bombi 200, topovskih granata 290, konja 13, soli 700 kg. Uništena su 3 kamiona. 2 automobila, 2800 metara pruge, 2 propusta, 1 lokomotiva, 2 oklopna voza.

Krajem februara grupa bataljona je bila u slijedećem borbenom rasporedu: jedan bataljon na sektoru Zenica — Vranduk; drugi na sektoru Lašva — Kakanj i treći bataljon na sektoru Kakanj — Visoko. Stab grupe bataljona sa ambulantom u selu Mošćanica.

Deveti dio

OSLOBOĐENJE SARAJEVA I ZENICE

RAZVOJ SITUACIJE NA PODRUČJU ZENICE U TOKU MARTA 1945.

Početkom marta 1945. front koji su držale jedinice pod komandom štaba 4. krajiške NOU divizije zapadno od Zenice se ustalio na liniji:

Trinaesta krajiška brigada: selo Gluha Bukovica — selo Gornje i Donje Višnjevo — selo Dub — selo Suhi Dol — selo Maline — selo Guča Gora škola isključno.

Šesta krajiška brigada: škola u selu Guča Gora — selo Alihodže uključno sve na desnoj obali rijeke Bile.

Jedanaesta kozaračka brigada: selo Alihodže isključno — desnom obalom rijeke Bile, uključno cesta kod željezničke stanice Bila.

Osma krajiška brigada: selo Mali Mošunj — selo Veliki Mošunj — Kum • — k. 744 — selo D. Večerska — k. 566 zaključno.

Sedma krajiška brigada: selo Baškaradi — selo Kruščica — selo Vraniska.

Po naređenju štaba 4. divizije sve jedinice su 6. marta 1945. izvršile napad na neprijatelja koji se do 10. marta uspio da održi na slijedećim položajima: mjesto Busovača — selo Kruščica — selo Baškaradi — Vitez — selo Bukve — Lađice — Janjaci — Stranjani — Gradiš.

Jedinice divizije nastavile su sa napadima i do 14. marta i protjerale neprijatelja na liniju Busovača — Kaonik — Kuber — Kozarci — Gradiš.

Jedanaesta brigada posjela je položaje na liniji Paljika — selo Janjac — selo Obrenovci — selo Jagodici.

Sredinom marta Vrhovni komandant je naredio štabovima 2, 3. i 5. korpusa da oslobode Sarajevo, glavni grad Bosne i Hercegovine.

Stab 5. korpusa je za Sarajevsku operaciju odredio 6. i 8. krajišku brigadu 4. divizije i 10. krajišku diviziju u cjelini.

Na području Zenice štab korpusa je formirao komandu Zeničkog sektora u čiji sastav su ušle: 11. kozaračka brigada 4. divizije, 13. krajiška brigada 39. divizije, 18. srednjobosanska brigada 53. divizije, artiljerijska brigada 5. korpusa i tenkovska četa 5. korpusa.

Već 24. marta 6. i 8. brigada 4. divizije su napustile front kod Busovače i Zenice i preko Rostova pod komandom političkog komesara 4. divizije Dmitra Bajalice i zamjenika komandanta divizije Steve Rauša krenule prema Sarajevu. Četvrtog aprila 1945. zajedno sa 10. krajiškom divizijom izbile su u sjeveroistočno od Sarajeva, gdje su 1. bataljon 6. i 3. bataljon 8. brigade iz grupe bataljona stupili u svoje brigade. Treći bataljon 11. brigade je dobio zadatak da na terenu Vijake — Očevlja — Olova formira komandu mjesta, izvrši mobilizaciju i da dobro obezbjedi pravac od Olova gdje se nalaze dijelovi 14. puka 7. SS »Princ Eugen« divizije i od Kaknja.

Četvrta i 10. krajiška divizija izbile su 4. aprila pred Sarajevo, koje je oslobođeno 6. aprila 1945.

Komandant Zeničkog sektora Petar Vojnović je 20. marta naredio štabu 11. brigade da noću 20/21. marta preda položaje 13. krajiškoj brigadi i razmjesti se na pro-

storiji selo Guča Gora, selo Maline radi odmora i pripreme za napad za konačno oslobođenje Busovače i Zenice.

RASPORED NEPRIJATELJSKIH SNAGA KRAJEM MARTA 1945.

Vođa fašističke Njemačke odobrio je povlačenje 21. njemačkog brdskog korpusa iz reona Sarajeva i područja Zenice tek 20. marta, kada mu je propala protiv-ofanziva u južnoj Mađarskoj.

Komandant njemačkog korpusa najviše je vodio računa da mu budu jake snage na području Zenice i Busovače.

Po njegovom naređenju na područje Zenice i Busovače bile su uvijek najjače snage korpusa. Krajem marta u Zenici su stacionirale slijedeće neprijateljske jedinice: 359. puk 181. pješadijske njemačke divizije, čiji je komandant i ujedno komandant svih snaga za odbranu grada pukovnik Hart. Pod njegovom komandom su bili: 920. landešicen bataljon; 803. bataljon za osiguranje na pruži Zenica — Kakanj (sastav: Nijemci i Čerkezi); oklopni voz broj »2«; ostaci 516. bataljona za osiguranje, ostaci 273. i 322. bataljona za osiguranje; mješoviti bataljon Talijana i Rumuna; dvije čete 13. SS puka 7. SS »Princ Eugen« divizije; 15. ustaška divizija i 811. bataljon za osiguranje. Ukupno oko 5000 neprijateljskih vojnika.

Spoljna odbrana grada bila je na liniji: Pobrežje — k. 587 — Katun; Kozarce — Grm (zaposjeli Talijani i Rumuni) i Lađice — k. 821 — k. 843 — Vjetrenica (dvije čete 13. SS puka).

Na sektoru Lašva — Busovača nalazile su se slijedeće neprijateljske jedinice:

U selu Grablje: štab 965. tvrđavske brigade ojačan sa 803. bataljonom za osiguranje, ukupno 4 bataljona, od kojih jedan bataljon u željezničkoj stanici Busovača na položajima prema Han Kompaniji u selu Podnadioci; 2. bataljon Kuber — k. 874; 3. bataljon Kratina — Topola i 803. bataljon za osiguranje u željezničkoj stanici Busovača sa zadatkom osiguranja pruge i ceste do mjesta Busovače naoružan teškim i lakim minobacačima, teškim mitraljezima, puškomitraljezima, flakovima, topovima, oklopnim vozom i 4 tenka.

U mjestu Busovača: 1. bojna 11. ustaškog stajaćeg zdruge, 803. bataljon za osiguranje (dio bataljona), 6. bojna 1. ustaškog zdruge, 3. satnija 3. bojne 1. ustaškog zdruge i četa za vezu 369. njemačke divizije. Ukupno 1600 Nijemaca i ustaša.

Komandant 21. njemačkog brdskog korpusa i komandant Zeničkog sektora pukovnik Hart su naredili da se organizuje najjača odbrana mjesta i željezničke stanice Busovača na liniji: selo Carice na cesti Busovača — Kiseljak — k. 469 — selo Ravan — k. 529 — Dubrave — k. 527 — Donji Buselji — selo Jazbine — selo Granice — k. 513 — rijeka Lašva.

Na ovoj liniji izgrađen je neprekidan niz dubokih rovova, a ispred rovova postavljene stotine i stotine mina. Sem toga svi objekti, naročito tvrde zgrade pretvorene su u otporne tačke. Artiljerija se nalazila na ciglani kod željezničke stanice i u selu Granice.

Neposrednu fortifikacijsku odbranu grada Zenice činili su: 3 betonska bunkera kod željezničkog mosta sa po dva teška mitraljeza i jednim protivtenkovskim topom; 4 bunkera kod željezare; 5 bunkera u Haldži; jedan bunker više rudnika Pobrežje; veći broj bunkera u Zmajevcu; 3 bunkera kod građanske škole; 2 bunkera na cesti prema Kan Kompaniji i 2 bunkera iznad kaznionice. Oko bunkera

bila je postavljena prepreka od žice, a ispred bunkera minska polja.

BORBE ZA OSLOBOĐENJE BUSOVAČE I ZENICE

Neposredne borbe za oslobođenje grada Zenice počinju 28. marta 1945. kada je 11. brigada po naređenju komandanta Zeničkog sektora stigla iz dotadašnjeg reona razmještaja u selima Guča Gora i Maline pred mjesto Busovaču.

Borbe za mjesto Busovaču počinju noću 28/29. marta napadom 11. brigade na neprijatelja na položajima selo Granice — selo Jazbine — i jugoistočno selo Bukve — selo Donji Buselji.

Četvrti bataljon je napadao na položaje neprijatelja u selo Jazbine — selo Bukve — selo Donje Buselje.

Drugi bataljon je istovremeno napao na neprijatelja na položajima u selu Granica sa sjeverozapada i jugoistoka obuhvatom sa bokova.

Artiljerijski divizion brigade dobio je zadatak da sa jednom baterijom minobacača podpomogne napad 2. i 4. bataljona, a ujutru 29. marta da otvori vrlo jaku vatru iz ostale dvije baterije minobacača po neprijatelju u željezničkoj stanici i na Ciglani, kao i na položaje neprijatelja po dubini ispred mjesta Busovače.

Prvi bataljon je bio u brigadnoj rezervi.

Izviđačka četa brigade vršila je izviđanja i osiguravala desni bok sa pravca Busovača — Kupreš, da ne bi neprijatelj preko Busovačkih staja — Roga trg. 1242 zašao za leđa brigadi.

Napad je počeo u 20.00 časova 28. marta. Drugi i 4. bataljon su se neopaženo privukli pred same rovove i uspjeli u prvom jurišu da zbace neprijatelja sa prednje linije odbrane. Neprijatelj se povukao u zadnje kuće sela

Granice i Jazbine odakle je pružao žilav otpor sve do zore 29. marta. Potpunu likvidaciju neprijatelja bataljoni nisu mogli izvršiti zbog mnoštva postavljenih mina ispred i sa bokova položaja.

U borbama noću 28/29. marta ubijeno je 35 i još više ranjeno Nijemaca i ustaša. Gubici oba bataljona brigade bili su 4 poginula i 11 ranjenih boraca.

Zaplijenjeno je 2 puškomitraljeza »Šarca«, više pušaka, 1 automat-šmajser, pištolji, ranci, opasači, fišeklije, odjeća, obuća i dr.

U zoru jakom minobacačkom vatrom artiljerijskog diviziona brigade neprijatelj je protjeran iz Jazbina i Granice.

Istog dana neprijatelj iz Busovače vrši tri protivnapada do podne i svaki put je bio odbijen uz velike gubitke. Oko 15.00 časova 2. i 4. bataljon su se povukli na polazne položaje.

Neprijatelj je u protivnapadima imao velike gubitke u mrtvim i ranjenim, ali bez obzira na gubitke nije prestajao sa jurišima da bi povratio izgubljene položaje.

Od 30. marta do 3. aprila 11. brigada je vršila pripreme za novi napad.

Ujutru 3. bataljonu štab 2. bataljona je uputio jedan vod u pravcu željezničke stanice Busovača da izvidi raspored i snage neprijatelja. Ovaj vod je naišao na neprijatelja koji je duž pruge i ceste rasporedio jake snage radi osiguranja jedinica 21. brdskog njemačkog korpusa, koje su sa prvim dijelovima bile u povlačenju.

Šestog aprila 2. i 4. bataljon su ponovo pokušali probiti neprijateljsku odbrambenu liniju Granice — Jazbine — Buselje, ali minska polja nisu dozvoljavala da se ide naprijed.

U borbi 6. aprila u kojoj su 2. i 4. bataljon opet prodrli u prvu borbenu liniju, neprijatelj je imao 14 poginulih

i 24 ranjena, a bataljoni 11. brigade 5 poginulih i 21 ranjenog borca.

Sedmog aprila 2. i 4. bataljon su nastavili sa napadima.

Drugi bataljon je napao neprijatelja na liniji selo Jazbine — selo Granice zaključno do sela Bukve. U žestokoj borbi uspio je da zauzme dijelom selo Bukve i Granice i protjerao neprijatelja iz sela Jazbine.

Četvrti bataljon je u isto vrijeme vršio pritisak na neprijatelja na položajima Bukve — Dubrava — Ravan — Kupreš. U toku cijelog dana bataljon je napadao i zauzeo selo Bukve. Međutim, neprijatelj koji se povlačio iz Sarajeva pristizao je i pojačavao odbranu. Sa mnogo jačim snagama Nijemci su povratili izgubljene položaje. Borba je nastavljena i u toku noći 7/8. aprila.

Osmog aprila izvršen je snažan pritisak na neprijatelja. Jedna četa 2. bataljona uspjela je da zauzme rovove pokraj ceste i pruge na sektoru Busovače i ugrozi povlačenje njemačkih snaga. Neprijatelj tada tri puta uzastopno juriša da oslobodi prolaz i svaki put je dočekan žestokom vatrom 2. i 4. bataljona. Nijemci i ustaše u tim borbama pretrpjeli su teške gubitke od mitraljeske i minobacačke vatre brigade. Zbog kritične situacije kod Kaonika komanda 7. SS »Princ Eugen« divizije upućuje najhitnije 2. bataljon 13. SS puka u pomoć, a zatim postepeno pojačava i ostalim snagama reon Busovače.

Devetog aprila ujutru Nijemci i ustaše su pokušali da odbace 2. i 4. bataljon brigade iz sela Jazbine, ali su odbijeni uz gubitke od 17 mrtvih, dok su bataljoni imali samo 4 ranjena borca.

Štab 11. brigade razmatra situaciju 9. aprila i zaključuje da je neprijatelj iscrpljen, da su glavne snage 21. njemačkog brdskog korpusa koje su se nalazile od Sarajeva i u prolazu pojačavale odbranu mjesta Busovače i

željezničke stanice Busovača prošle za Zenicu zbog čega treba preći u opšti napad svim snagama brigade i goniti neprijatelja ne dozvoljavajući mu da se odlijepi i pobjegne.

Ujutru 10. aprila uveden je i odmorni 1. bataljon u borbu na pravcu Gumanci — Janjički Vrh sa zadatkom da presječe odstupnicu njemačkim i ustaškim snagama u mjestu i željezničkoj stanici Busovača. Neprijatelj osjetivši namjere i plan štaba 11. brigade ujutru u 5.30 časova napušta obe Busovače, a 2. i 4. bataljon ga gone oslobađajući i mjesto i željezničku stanicu Busovača u 6.15 časova.

Tako je 10. aprila oslobođena Busovača oko koje su vođene najkrvavije borbe u dolini Lašve od kraja oktobra 1944. do aprila 1945. godine. U ovim borbama teže je ranjen komandant 4. bataljona Rade Batić i narodni heroj zamjenik komandanta 4. bataljona Stojan Grujičić Jaruga. U borbama oko Busovače poginuo je veliki broj boraca i rukovodioca 11. brigade.

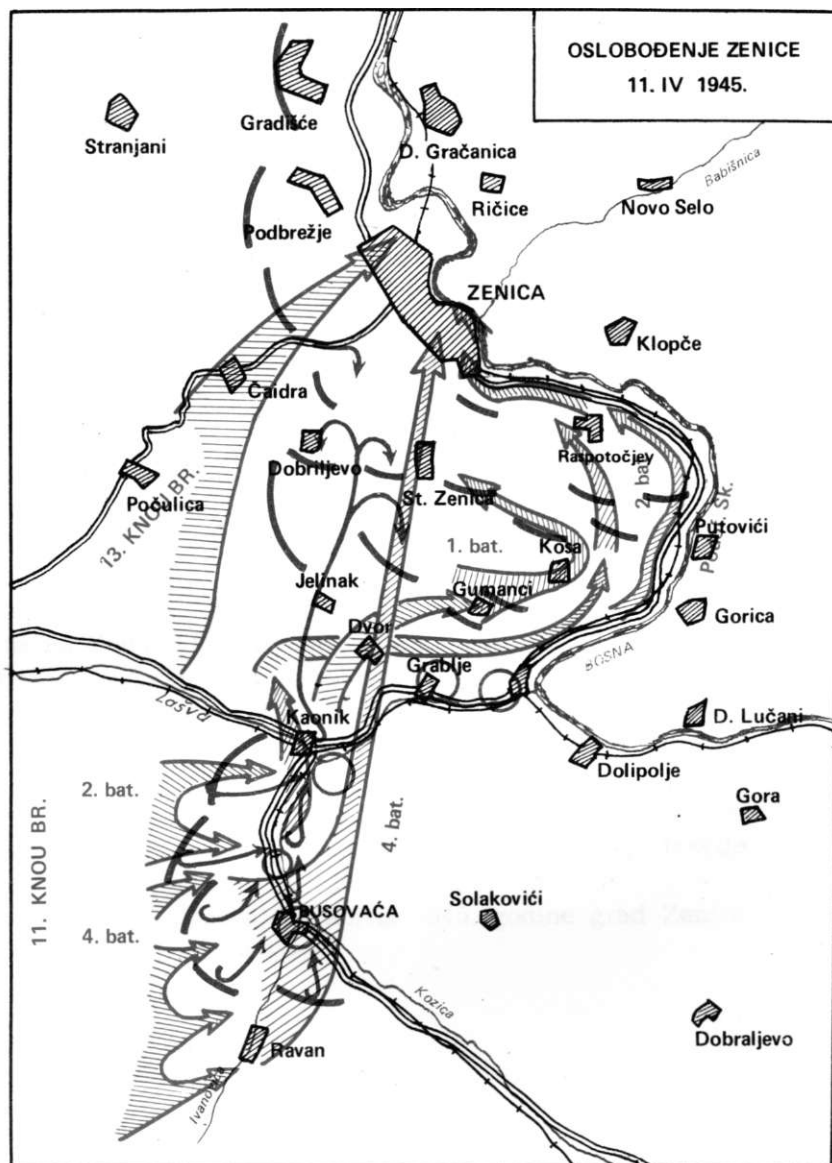
Po oslobođenju Busovače 2. bataljon prelazi rijeku Lašvu, izbija na k. 515 i k. 557 gdje se spaja sa 13. krajiškom brigadom.

Četvrti bataljon je nastupao desno od 2. bataljona preko sela Saračevice k. 838 u pravcu Stare Zenice.

Drugi bataljon je nastavio gonjenje neprijatelja u toku noći 10/11. aprila prema trg. 748 i željezničkoj stanici Raspotočje.

Jedanaestog aprila 1945. nastavljene su žestoke borbe sa neprijateljem koji se ogorčeno branio nastojeći da po svaku cijenu zadrži dominirajuće objekte Debelu Među — Zagoni — trg. 748 — Janjički Vrh.

Prvi bataljon nezadrživo juriša na neprijatelja u selu Zagoni — k. 748 — Debela Međa i protjeruje ga.

Na položaje iza sela Drivuše koje je neprijatelj grčevito branio napao je 2. bataljon i likvidirao neprijatelja.. Potom su zajedničkim napadima 2. i 4. bataljon protjerali neprijatelja sa Saračevice — trg. 957. Poslije ovog uspjeha kada su pali posljednji položaji odbrane Zenice i kada je predstojalo neposredno oslobođenje grada štab brigade je 2. bataljon povukao u brigadnu rezervu.

Borbe su nastavili 1. i 4. bataljon.

Tada komandant Zeničkog sektora ubacuje u borbu tenkovsku četu i podoficirsku školu.

Prva kreće u borbu podoficirska škola koja prodire preko željezničke stanice Lašva prema Zenici, sustiže u željezničkoj stanici posljednju zaštitnu njemačku jedinicu 920. landesšicen bataljon i nanosi mu teške gubitke u mrtvim i ranjenim. Nijemci bježe pravo u Zenicu, ali u tom momentu dolazi do nesporazuma između tenkovske čete komande Zeničkog sektora čija komanda nije znala da se ispred nje nalazi podoficirska škola i otvara vatru po slušaocima škole prodirući od željezničke stanice Lašve prema Zenici. Podoficirska škola hvata zaklone na obali Bosne i uspjeva da uspostavi vezu sa tenkovima, ali je izgubljeno dragocjeno vrijeme što je 920. njemački bataljon iskoristio da pobjegne u Zenicu. Uveče, 11. april» podoficirska škola i tenkovska četa su prodrli sa juga cestom i prugom u Zenicu istovremeno kada su 4. bataljon preko Stare Zenice, a 1. bataljon preko Raspotočja takođe ušli.

Do 22.00 časova 11. aprila 1945. godine grad Zenica je bio potpuno oslobođen.

Deseti dio

BRIGADA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE ZEMLJE

PCKRET IZ DOLINE RIJEKE BOSNE U DOLINU KORANE I MREŽNICE KOD KARLOVCA

Po oslobođenju Zenice podoficirska škola 4. divizije, 12. aprila, krenula je u Sarajevo radi prijema 11.000 regruta iz Srbije i sprovođenja do Zagreba radi popune jedinica 2. jugoslovenske armije.

U Zenici je kao posada ostala 11. brigada. U sastav brigade sa terena Olova stigao je i 3. bataljon.

Sa 3. bataljonom nije se vratio i Đuro Milinović. On je u međuvremenu postavljen za zamjenika komandanta 6. krajiške brigade.

U 11. brigadi je do kraja aprila došlo do većih kadrovskih promjena i to:

Politički komesar brigade Joco Marjanović upućen je u Sarajevo na novu dužnost. Na njegovo mjesto postavljen je Milisav Nikić. Komandant grupe bataljona Mićo Kolundžija postavljen je za zamjenika komandanta 53. divizije. Za komandanta 11. kozaračke brigade postavljen je Mikan Marjanović, a za zamjenika komandanta brigade Mirko Bašić. Za komandanta 1. bataljona postavljen je Milan Đukanović, a za političkog komesara 1. bataljona

Dragomir Radišić. Za zamjenika političkog komesara 1. bataljona postavljen je Ljubomir Bakić.

Sastav štaba 11. kozaračke brigade i štabova bataljona u drugoj polovini aprila 1945. bio je:

Štab brigade: komandant Mikan Marjanović, politički komesar Milisav Nikić, zamjenik komandanta Mirko Bašić, zamjenik političkog komesara Živko Rodić, načelnik štaba Mehmed Imširpašić, oficir OZN-e Muhamed Đeldum, obavještajni oficir Dušan Babić, intendant Stojan Dojčinović, referent saniteta Olga Dujmović i brigadni ljekar dr Nevenko Rajf.

Stab 1. bataljona: komandant Milan Đukanović, politički komesar Dragomir Radišić, zamjenik političkog komesara Ljubomir Bakić i zamjenik komandanta Mile Pucar.

Stab 2. bataljona: komandant Miloš Kasabašić, politički komesar Slavko Mikulić, zamjenik političkog komesara Josip Rukavina i zamjenik komandanta Uroš Stojaković.

Stab 3. bataljona: komandant Branko Borovnica, zamjenik komandanta Mihajlo Janjetović, politički komesar Rajko Kukolj i zamjenik političkog komesara Simo Resan.

Štab 4. bataljona: komandant Lazo Predojević-Mrkoš, politički komesar Mirko Tomić, zamjenik komandanta Nikola Ćuk i zamjenik političkog komesara Gligo Stojaković.

Štab artiljerijskog divizionara: komandant Dušan Obradović, politički komesar Bogdan Šmitran, zamjenik komandanta Radoje Čajdo i zamjenik političkog komesara Branko Rašić.

FORMACIJSKI SASTAV I BROJNO STANJE BRIGADE
U DRUGOJ POLOVINI APRILA 1945.

Jedinica	Starješina i boraca	k o n j a		
		jahaćih	tovarnih	teglećih
1. bataljon	476	2	26	
2. bataljon	506	3	28	4
3. bataljon	514	2	18	
4. bataljon	471	2	36	
Art. divizion	351	1	46	19
Ceta za vezu	113		8	4
Izviđačka četa	65		2	
Inženjerijski vod	18		1	2
Štab i zaštitnica	82	4	8	4
Itendantura	113	1	12	24
Sanitetski vod i ambulanta	87	1	5	4
Sve ga :	2.796	16	189	61

Brigada je stigla u dolinu Lašve i Bosne pre 20. oktobra 1944. Tada je imala 1.400 boraca. Jedanaestog aprila 1945. brigada završava borbe u dolini Lašve i Bosne oslobađanjem Zenice, a njeno brojno stanje udvostručava.

To je bio rezultat šestomjesečnih uspješnih borbi u kojima su neprijatelju nanijeti veliki gubici i od kojega je zaplijenjeno oružje i ratna oprema sa kojim su naoružani novi borci sa područja Travnika i Zenice.

POKRET BRIGADE IZ ZENICE DO KARLOVCA

Po oslobođenju Sarajeva i doline Bosne Generalštab JA naredio je da sve jedinice odmah krenu na zapad prema Sloveniji radi definitivnog uništenja neprijatelja na našoj teritoriji.

U vezi sa tim štab 4. krajiške divizije naređuje 11. brigadi da izvrši pokret 15. aprila iz Zenice na prostoriju Travnik — Turbe, da bi već sutradan stigla u Jajce. U

Jajcu se sa brigadom i štabom brigade oprostio dotadašnji komandant brigade Mićo Kolundžija.

Sedamnaestog aprila brigada je bila u Mrkonjić Gradu, slijedećeg dana u Čađavici i Kadinoj Vodi.

Devetnaestog aprila brigada je izvršila pokret u selo Ivanjsku a zatim u Trn gdje je ostala do 23. aprila pripremajući se za napad na neprijatelja u Banjaluci. Brigada je imala zadatak da napadne neprijatelja u Trnu i da ga odsječe od Banjaluke. Međutim, pošto je neprijatelj noću 21/22. aprila pobjegao iz Banjaluke i do napada nije došlo.

Dvadesetčetvrtog aprila brigada je stigla u Prijedor.

Zatim slijede svakodnevne marševske etape: u selu Majkić Japri je 25. aprila, a sutradan u selu Vojevac i Gudavac; 27. aprila u Cazinu; 28. aprila u selu Lađevac i 29. aprila brigada se smjestila na prostoriji sela Miloševac — Pavići — Gornji Poloj gdje je došla u dodir sa neprijateljem.

ZAVRŠNE BORBE OD 30. APRILA DO 15. MAJA 1945.

Pristigavši na prostoriju sela Miloševac, Pavići i Gornji Poloj, 29. aprila poslije podne i u toku noći štab brigade sa štabovima bataljona je izviđao neprijateljske položaje koje je zaposjeo na šumovitoj Polojskoj Kosi i sjevernije braneći prilaze dolini rijeke Mrežnice sa istoka i Karlovcu sa juga.

Odbranom na ovim položajima neprijatelj je obezbjeđivao 34. i 21. njemački korpus, koji su se povlačili dolinom Save prema Zagrebu, a i sam grad Zagreb.

Zato je naređeno Nijemcima i ustašama na odbrambenoj liniji Mrežnice da se brane do poslednjeg vojnika kako prodor preko te linije snage 2. jugoslovenske ar-

mije ne bi izbile zapadno od Zagreba u reon Samobora i odsjekle povlačenje njemačkih komandi i ustaških vođa.

Štab brigade i štabovi bataljona su utvrdili prednju liniju odbrane neprijatelja. Branili su je Nijemci i ustaše. Bliže podatke, međutim, o snazi i rasporedu neprijatelja kao i njegovoj identifikaciji trebalo je tek utvrditi, jer prije dolaska 4. divizije ovdje nije bilo drugih jedinica jugoslovenske armije, od kojih bi se dobili podaci.

To je bila novoformirana linija koja je organizovana poslije borbi na Bihaću. Naime, 4. jugoslovenska armija je marta 1945. razbila jedinice 15. brdskog njemačkog korpusa. Jedinice 373. njemačke »Tigar« divizije povukle su se dolinom Une prema Dvoru, a 104. lovačka divizija prema Karlovcu.

Poslije oslobođenja Bihaća, Vrhovni komandant naređuje 4. armiji prodor do Trsta i oslobođenje ovog grada, a 2. jugoslovenskoj armiji u čijem sastavu je i 4. krajiška divizija od 24. aprila, kada je rasformiran 5. korpus, da prodiše dolinom Save, Korane i Mrežnice prema Sloveniji.

Do pristizanja 4. divizije jedinice 104. njemačke lovačke divizije su imale dovoljno vremena da se utvrde i organizuju za odbranu. Ovoj diviziji je pristiglo za pojačanje i 2000 ustaša, koje su se povukle iz Bosne i Slavonije prema Zagrebu.

Obavještajni oficir 11. brigade 29. aprila učinio je sve da dozna koje se neprijateljske jedinice nalaze ispred brigade, ali od naroda nije mogao ništa doznati, jer to su bile jedinice koje su stigle od Bihaća i kao takve nepoznate. Područni obavještajni organi nisu uspjeli do tada utvrditi snage neprijatelja. Vremena za utvrđivanje podataka nije bilo. Odlučeno je da ujutru 30. aprila u 4.00 časova pređe u napad.

Neprijatelj je branio liniju od rijeke Mrežnice k. 277 — k. 213 — Perjašica — Svojići — k. 245.

Stab 11. brigade nije znao da te položaje brani 724. lovački puk 104. njemačke lovačke divizije. Onaj isti puk koji je vodio krvave borbe juna i jula 1942. na Kozari, onaj isti puk koji je formirao borbenu grupu »Majer« za vrijeme operacije »Lavina« kod Travnika januara 1945. godine. Sada se po treći put ovaj puk susreo u borbi sa Kozarčanima, ali ovaj put u poslednjoj odbrani, a ne napadu kao u prva dva slučaja. Sredinom maja 1945. ovaj puk će biti zarobljen.

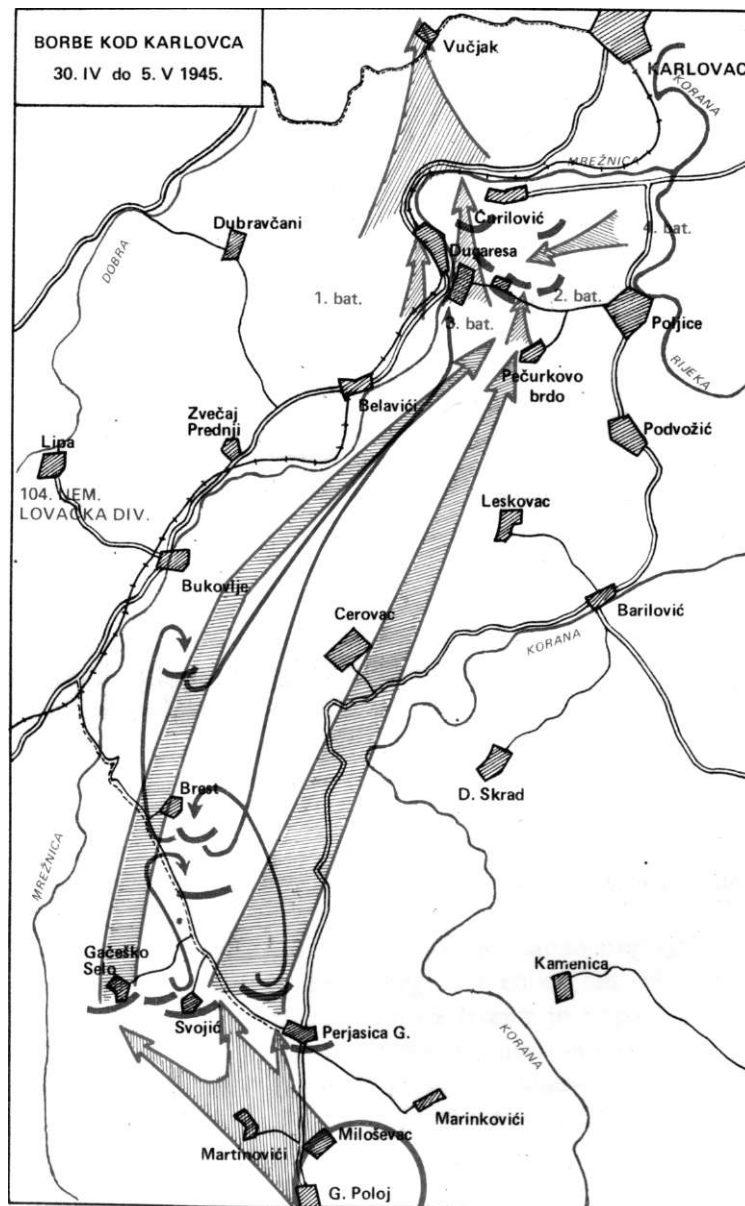
Borbe su počele 30. aprila u 4.00 časova napadom 2. i 3. bataljona. Izvršena su dva napada i oba bezuspješno. Potom se uvodi na lijevo krilo 1. bataljon, a 3. bataljon pomjera u desno.

Artiljerijski divizion brigade cijelo vrijeme je vatrom podržavao napad sva tri bataljona.

Neprijatelj je toga dana imao oko 160 mrtvih i ranjenih, a brigada 7 poginulih i 74 ranjena.

Prvog maja po naređenju štaba divizije u 9.00 časova pomjereno je desno krilo brigade do sela Svojića, a zatim u 15.00 časova uz jaku podršku artiljerije jurišem probijena neprijateljska odbrana. Neprijatelj je gonjen u pravcu Mateškog sela i Tomišićeva Brda. Gubici neprijatelja bili su 64 poginula i 54 ranjena vojnika, a brigade 4 poginula i 13 ranjenih boraca. Zaplijenjeno je 5 pušaka, 8 telefona, 1 radiostanica i ostala ratna oprema. Uništen je 1 protivtenkovski top, 3 radiostanice i 5 konja.

Drugog maja nastavljeno je gonjenje neprijatelja sa snagama 1. i 4. bataljona i dijelom 2. bataljona. Neprijatelj je kod sela Mihaljić uspio da umakne i 1. bataljon je ostao bez dodira sa neprijateljem. Drugi bataljon dijelom snaga je gonio neprijatelja na svom pravcu i izbio na željezničku stanicu Zvečaj. Četvrti bataljon se sukobio

sa neprijateljem, koji se kretao od rijeke Mrežnice prema Jankovom Selištu. Neprijatelj je iz Jankovog Selišta protjeran u selo Vukovje.

Trećeg maja 1. bataljon se sukobio sa neprijateljem u selu Reljićima i selu Vinicama, gdje se neprijatelj održao na položajima.

Četvrti bataljon izbio je ujutru u 3.00 časova na liniju selo Varoš — k. 321 — selo Vince i primio borbu. Oko 10.00 časova 1. i 4. bataljon su smjenjeni a u borbu su ubačeni 2. i 3. bataljon. Neprijatelj se žilavo branio, naročito na kotama 321 i 244. U 11.00 časova štab 4. krajiške divizije je naredio da se likvidira neprijatelj na kotama 321 i 244, prodre u selo Mrzlo Polje, forsira Mrežnica i lijevom obalom rijeke obuhvatno zauzme Karlovac.

Brigada je snažnim jurišem zauzela obadve kote (321 i 244). Tada neprijatelj koncentriše jaku artiljerijsku i minobacačku vatru, poslije koje vrši protivnapad i povraća položaje na navedenim kotama.

U prvi sumrak 1. i 4. bataljon sa protivtenkovskom baterijom su prebačeni na lijevu obalu Mrežnice. Prodirući cestom sukobili su se sa neprijateljem na 2 kilometra ispred Duge Rese.

Drugi d 3. bataljon vodili su na kotama 321 i 244 borbu cijelu noć 3/4. maja. Pred zoru 4. maja 3. bataljon je prodro na kotu 244, zauzeo je i zatim izbio u selo Mrzlo Polje. Drugi bataljon nije uspio likvidirati neprijatelja na k. 321.

Četvrtog maja 1945. 4. bataljon je napao neprijateljske položaje između k. 164 i trg. 321 sa ciljem izbijanja neprijatelju u bok. Istovremeno sa fronta je napao 2. bataljon na trg. 321 da bi omogućio 4. bataljonu prodor na kotu. Žestokim jurišem neprijatelj je savladan na k. 164, ali trg. 321 nije zauzet i pored nekoliko juriša 2. bataljona. U borbi 4. maja teško je ranjen politički komesar 4.

bataljona Mirko Tomić. Umjesto ranjenog Mirka Tomića na dužnost političkog komesara 4. bataljona postavljen je Milan Vejnović.

Petog maja pokušalo se opet prodrijeti između koie 164 i trg. 321, ali bez uspjeha.

U 16.00 časova štab 4. divizije naređuje opšti napad. Dvije čete 4. bataljona napale su neprijatelja na trg. 321, sa zapadne strane, a dvije čete 1. bataljona sa fronta. Poslije 6 časova neprekidne borbe neprijateljski položaji su razbijeni i 11. brigada je izbila u selo Malu Svarču. Time se borba za brigadu završava na prostoru Karlovca. Četvrta divizija je razbila 104. njemačku lovačku diviziju čije su se oslabljene snage povukle prema Zagrebu.

Jedanaesta brigada po naređenju štaba 4. divizije nastavlja gonjenje neprijatelja preko sela Kamensko — Rječice i izbija u Stojdragu. Odatle poslije kraće pripreme 9. maja poslije podne vrši napad na neprijatelja na liniji Veliki Crnik — selo Mala Dolina. Poslije slabijeg otpora je neprijatelj odstupio. Brigada izbija u Samobor kasno noću 9/10. maja.

Desetog maja brigada goni neprijatelja pravcem Brezana — Brežice, prebacuje se preko rijeke Krke i izbija u Donje Skopice i mjesto Krško. Iz Krškog odmah produžava cestom za Mrtvice i čisti od neprijatelja mjesto Brežice.

Jedanaestog maja nastavljeno je gonjenje neprijatelja sjeverozapadno od Brežica prema selu Zdole i u pravcu Videma.

U selu Zdole neprijatelj je pokušao dati otpor, ali je snažnim udarom brigade potpuno razbijen i rastjeran, pa je u grupama bježao prema Celju.

Prvi bataljon je u međuvremenu presjekao cestu na sektoru Stari Grad — Vrbinska Vas gdje je opkolio i zarobio veću grupu ustaša i Nijemaca sa velikom komorom.

Dvanaestog maja 1945. 3. bataljon na desnom krilu brigade prodire pravcem Jablanica — Javorak — Peršje — Zloka, a na lijevom krilu brigade 4. bataljon pravcem Senava — Brežje — Stranje — Zloka — Propratno. Toga dana brigada stiže u Srbotinju gdje zarobljava veću grupaciju neprijateljskih vojnika.

Istovremeno izviđačka četa brigade prodirala je šumom i izbila iznad sela Planina i zarobila 550 ustaša. Jedan dio ustaša je ispred izviđačke čete pobjegao u selo Planinu. To obavještajni oficir doznaje i obavještava štab brigade koji hitno u tom pravcu upućuje 4. bataljon. U selu Planina ustaše su iznenađene i zarobljene od jedinica 4. bataljona.

Četrnaestog maja 11. brigada se po naređenju štaba 4. divizije koncentrisala u Rajhenburgu odakle je 15. maja krenula u Svetu Nedelju i tu proslavila dan pobjede nad fašizmom i oslobođenje naše zemlje.

Iz Svete Nedelje brigada je krenula u Šibenik gdje je stigla krajem maja i zadržala se kraće vrijeme da bi iz Šibenika već 11. juna krenula preko Drvara — Jajca — Sarajeva i Romanije za Srbiju i razmjestila se u Valjevu gdje joj je bio određen mirnodopski raspored.

*

U završnim borbama za konačno oslobođenje zemlje 11. kozaračka brigada vodila je žestoke borbe i u tim borbama nanijela neprijatelju velike gubitke. Neprijatelj je imao 798 poginulih, 718 ranjenih i 1259 zarobljenih.²⁸⁷

U borbama, naročito u reonu Karlovcu, brigada je imala dosta velike gubitke: 51 poginulog i 223 ranjena borca i rukovodioca.

²⁸⁷ AVH k. 776-A, rg. br. 5—1/8.

Među poginulim rukovodiocima u zadnjih 15 dana rata bili su: Franjo Franković, potporučnik, poginuo 30. 4. 1945, Gojko Ćuk, zastavnik, 1. 5, Ljuba Đukanović, vodnik, 1. 5, Bećo Fajković, zastavnik, 2. 5, Ilija Šmitran, vodnik, 2. 5, Milutin Kos, st. vodnik 3. 5, Midhat Begović, zastavnik 3. 5, Milan Kelečević, potporučnik, 4. 5, Branko Vignjević, poručnik 4. 5. i Stanko Troha, potporučnik, 4. 5. 1945. godine.²⁸⁸

Ukupni gubici brigade od formiranja do završetka rata bili su: poginulih boraca i rukovodilaca 523, umrlo od rana i bolesti 30, nestalo boraca 122 i ranjeno boraca i rukovodilaca 1.647.

Ukupni gubici neprijatelja bili su: ubijeno oko 4.880 vojnika i oficira, zarobljeno 3.810, ranjeno oko 2.863.

*

Za vrijeme borbenih dejstava na području Kozare pored navedenog, 11. brigada je porušila željezničku prugu između Banjaluke i Dobrljina na 54 mjesta, u dužini oko 23 kilometra. Uništila ili oštetila 17 lokomotiva i 151 vagon. Uništila 5 njemačkih tenkova i 11 kamiona. Pokupila oko 25 kilometara telefonskog kabla i zaplijenila 15 telefona. Srušila 9 mostova i zapalila 5 željezničkih stanica. Porušila bezbroj bunkera i dr.

Za uspješno izvedene akcije brigada je tri puta bila pohvaljivana od Vrhovnog štaba i to prilikom oslobođenja Prijedora, Travnika i Karlovca i nekoliko puta od štaba 5. korpusa NOVJ. Isto tako za uspješno vođenje borbe brigada je odlikovana ORDENOM ZASLUGA ZA NAROD I ORDENOM BRATSTVA I JEDINSTVA.

²⁸⁸ A VII k. 776-A, rg. br. 6—2/8.

NARODNI HEROJI 11. BRIGADE

MIKAN MARJANOVIĆ

Rođen 7. oktobra 1920. u selu Marini kod Prijedora, u siromašnoj seljačkoj porodici. Osnovnu školu završio u rodnom selu. Po završetku škole obrađivao je zemlju kod svog oca, a povremeno radio i kod seoskih gazda. Jednog dana odveo je gazdinog konja na potkivanje i tu se prvi put sreo sa kovačnicom. Na prvi pogled, zavolio je taj zanat i već sutradan pošao u Bosansku Kostajnicu da se zaposli. Bilo je to 1937. godine. Primio ga je jedan gazda za šegrt. Dao mu je do znanja da ga neće plaćati, jer navodno on bi trebao njega da plaća, što ga uči zanatu.

Prihvatio je gazdin prijedlog, ma da mu je teško na srcu. Ovdje je ustajao još ranije nego na selu i radio do sumraka. Služio je za sve. Bio je i sluga i vodonoša i kuvar. Od učenja nije bilo ništa.

Njegovi su bili zabrinuti, ali mu nisu mogli pomoći. Njemu se ponovo na zemlju nije išlo. Dobio je preporuku od jednog starog majstora iz Kostajnice da pođe njegovom prijatelju-kovaču u Banjaluci.

Lijepo se osjećao u Banjaluci. Majstor mu je bio vrijedan, strog i ozbiljan čovjek. Imao je vremena i da se prošeta po gradu. Vremenom je ojačao i porastao. Njegov majstor pomno je slušao vijesti na malom radiju i zabrinuto vrtio glavom. On mu je i prvi rekao za objavu rata i posavjetovao ga da se vrati u svoje selo.

Poslušao je savjet i vratio se u selo. U njegovom selu kao da se ništa nije bilo promijenilo, sem što se osjećala neka napetost i iščekivanje. Vremenom je primjetio neke njemu nepoznate ljude kako prolaze selom i kako se tajno okupljaju. Čuje se da treba čuvati oružje ako se ima. I on ima pušku koju je njegov otac donio iz I svjetskog rata. Želi i on da se pridruži i oprezno ga primaju u svoje redove. Učestvuje u pripremama za ustanak.

Na dan ustanka, 27. jula 1941. stvorena je prva gerilska desetina u kojoj se nalazi i on. U prvoj partizanskoj četi na Karanu ostaje do decembra mjeseca 1941. godine. Učestvuje u svim bor-

bama koje vodi njegova četa. Devetog oktobra na željezničkoj stanici Svodna likvidirao je 6 neprijateljskih vojnika i zaplijenio mitraljez. Stab 2. krajiškog NOP odreda javno ga je pohvalio za pokazanu hrabrost i snalažljivost u borbi.

Učestvuje u likvidaciji 5. domobranske čete bjelovarskog dopunskog bataljona kod Lješljanskog rudnika, zbog čega je ponovo bio pohvaljen.

Prilikom oslobođenja Prijedora, maja 1942. svoju četu provlači u centar grada i doprinosi svojom akcijom da grad bude oslobođen. Ovdje je primljen u članstvo KPJ.

Kada je 21. maja formirana 1. krajiška brigada, postavljen je za komandira čete u 3. bataljonu. Posebno se sa četom ističe u napadu 2. jula na Dobrljin. Isto tako i u napadu na Ključ 27. jula 1942, kada četom prije opšteg napada prodire u grad i uništava neprijatelja iznutra. Sutradan je Ključ bio oslobođen.

Učestvuje u trećem napadu na Kupres, avgusta 1942. kada se ponovo sa svojom četom probio u grad. Grad nije bio oslobođen, pa je morao da vodi borbu u okruženju, a zatim da se probija iz grada.

U napadu na Mrkonjić Grad njegova četa je umnogome doprinijela da se oslobodi ovaj grad od domobrana i četnika i da se tom prilikom zarobi 200 neprijateljskih vojnika.

Za narodnog heroja proglašen je 7. novembra 1942. godine. Bio je treći po redu narodni heroj u Bosanskoj Krajini poslije dr Mladena Stojanovića i Zdravka Čelara, a 22-gi po redu u Jugoslaviji. Poslije zaliječenih rana (ranjavan pet puta) postavljen je 1943. godine za zamjenika komandanta 11. kozaračke brigade. Na ovoj dužnosti je ostao do kraja 1944. kada je postao vršioc dužnosti komandanta brigade do aprila 1945, a komandant 11. kozaračke brigade do konačnog oslobođenja Jugoslavije.

BRANKO POPOVIC

Rođen je 1917. godine u selu Verićima kod Banjaluke, u siromašnoj seljačkoj porodici. Zbog siromaštva roditelja nije mogao ni osnovu školu završiti. Kao dijete a kasnije i dječak radio je na napolicu kod seoskih gazda.

Poslije odsluženja vojnog roka u konjičkoj (gardijskoj) jedinici 1937. zaposlio se kao šumski radnik u pilani u Gornjim Podgradcima. Volio je grad i ljude oko njega. Zato su i njega ljudi voljeli i vjerovali njegovoj poštenoj, iskrenoj riječi.

Ovdje se prvi put susreo sa radničkim pokretom i sa idejama o promjeni društva. Po prvi put je čuo riječi «-socijalizam», »borba za radnička prava« i dobro je shvatio da se to govori o njima svima i da su to njihove riječi. Kada je izbio ustanak jula 1941, nestrpljivo je očekivao momenat da i on stupi u borbu.

Pri prvom oslobođenju Podgradaca 23. oktobra 1941. zapaljena je pilana. On je predvodio tu akciju. Ljudi iz pilane su mu se pridružili do jednoga i u jednom su je naletu zauzeli. Kao bombaš učestvovao je u napadu na Mrakovicu 5. decembra 1941.

i u napadu na Turjak, 15. decembra 1941, istakao se u jurišu pri oslobodenju Prijedora maja 1942. godine. Poslije ove borbe primljen je u članstvo KPJ.

U neprijateljskoj ofanzivi na Kozaru 10. juna 1942. njegova četa, je prva povelu borbu sa neprijateljem na drumu Banjaluka — Prijedor. Tom prilikom ostala je van neprijateljskog obruča i ušla u sastav 1. krajiške brigade.

Kao komandir čete u sastavu novoformirane 2. krajiške brigade borio se za oslobodenje Jajca, Bihaća i u okršajima sa četnicima na Manjači.

Krajem juna 1943. postavljen je za komandanta 2. bataljona Kozarskog NOP odreda. Borci su mu bezgranično vjerovali i bili ubijeđeni da će u svakoj borbi pobjediti. To su potvrđivali u svim borbama, a naročito na Reljića Kamenu, kada su dočekali njemačku kolonu »Tigar« divizije i zaplijenili 6 protivtenkovskih topova.

Kada je formirana 11. kozaračka brigada i dalje je ostao komandant 2. bataljona, sa kojim je vješto, znalački i borbeno komandovao u oslobodenju Bosanske Dubice, u napadu na Bosansku Gradišku, Dobrljin i u napadima na druga neprijateljska uporišta i komunikacije.

Dvadesetpetog juna 1944. prelazeći rijeku Sanu, kod sela Ališića — Brankov konj se zapleo i oborio jahača u vodu. Nije isplivao. Poslije nekoliko sati, njegovo tijelo je izvađeno iz vode i uz vojne počasti pokopano u njegovome rodnom selu Verićima.

STOJAN GRUJICIC — JARUGA

Rođen je 19. decembra 1919. godine u selu Međuvode kod Bosanske Dubice. Završio je osnovnu školu u rodnome selu. Volio je školu, ali ga njegovi nisu mogli dati na dalje školovanje. Počeo je sebe izdržavati i pomagati roditelje. Odlazi u Beograd i zapošljava se kao fizički radnik na gradilištu. Pred rat, ide na odsluženje vojnog roka u bivšoj jugoslovenskoj vojsci u artiljerijsku protivtenkovsku jedinicu. Odlično je savladao vještinu baratanja i gađanja iz mnogih vrsta oružja. U vojsci se prvi put susreo sa »opasnim« i »devijantnim« mislima o socijalizmu i pravdi »potlačenih«. Oružje je uspio sačuvati.

Upad Nijemaca u Jugoslaviju nije ga zbunio ni uplašio.

Kada su pod Kozarom avgusta 1941. osnovane prve partizanske grupe, sa oružjem je stigao na Vitlovsku Kosu i u 2. četi položio zakletvu.

Bio je borac 2. bataljona Kozarskog NOP odreda i neprestano se tukao sa neprijateljem u toku januara i februara 1942. Uspio je da formira i artiljerijsko odjeljenje i isticao se preciznošću gađanja.

Pri proboju iz obruča u ofanzivi na Kozaru jula 1942. uspio je da izvuče i svoje artiljerijsko odjeljenje i top kalibra 45 mm.

Tih dana je primljen u članstvo KPJ.

U borbi sa neprijateljem na Benakovcu, januara 1943. iz neposredne blizine, iako je imao samo 3 granate, uništio je dva tenka. Kada nije imao artiljerijske municije, odlazio je u prve pešadijske redove i jurišao sa ostalima na neprijateljske bunkere i bacao bombe.

U svoju jedinicu je znao često donijeti po nekoliko zaplijenjenih pušaka, automata i puškomitraljeza. Naročito junaštvo i vještinu pokazao je u borbama koje je vodila 11. brigada na području Kozare i Podgrmeča.

U blizini rudnika Ljubije, koga su čuvale jake neprijateljske snage uvukao se u uporište po danu, razoružao 10 stražara i napao kolonu neprijateljske komore. Nekoliko vojnika je zarobio, i petoro kola sa raznom opremom i namirnicama. Učestvovao je u oslobodenju Kozarca 9. jula 1944. Zbog izuzetno efikasnog gađanja neprijateljskih utvrđenja, dobio je javnu pohvalu štaba brigade.

Na desnoj obali Vrbasa, na smotri 11. krajiške brigade, 18. oktobra 1944. komandant 4. krajiške divizije, pročitao je ***Ukaz o dodijeljivanju ordena narodnog heroja Stojanu Grujičiću Jarugi.***

Aprila 1945. kao zamjenik komandanta 4. bataljona 11. kozaračke brigade čisteći sa grupom drugova minsko polje, mina je eksplodirala. Ostao je bez obadvije ruke ispod laktova. Bila je to šesta Jarugina rana u ratu.

Za narodnog heroja proglašen je 25. septembra 1944.

SPISAK ŽENA BORACA KOJE SU SE NALAZILE U 11. KNOU BRIGADI

Adamović Aleksandra-Lesa, Adamović Milka, Alavuk Dragica, Amidžić Stana, Arsić Stojanka, Banjac Zora, Banjac-Stojaković Zora, Bajić Jovanka, Balaban Bosiljka, Batajić Milka, Batajić Jelena, Bera Milka, Bera Milja, Beširović Naja, Bijelić Zora, Bjelovuk-Vignjević Stojna, Bosiočić Vuka, Borković Ljubica, Borković Ilinka, Brkić Vuka, Brkić Stojna, Bukva Anđa, Burazor Draginja, Bundalo Milka, Burazorović Hatidža, Bundalo Anka, Carovac Stojanka, Canković Olga, Čelica Mara, Cupić Zdravka, Damjanović Nada, Despot Štaka, Dimić Koviljka, Dragaš Radosava-Desa, Dragišić Marija, Dončić Stoja, Dujmović-Rodić Olga, Grbić Desanka, Gončin Mara, Hrnjak Anka, Zekanović Mileva, Zmijanac Stanka, Đenadija Milica, Đukanović Ljuba, Ilić Dragica, Jagodić Danica, Janković Jovanka, Janjuš Jelka, Janjuš Zdravka, Jelisavac Štaka, Jerić Draginja, Jojić Gospova, Jović Stevka, Janjetović Dara, Kasabašić Milka, Keča Stoja, Knežević Vuka, Knežević Milka, Knežević Anka, Košpić Savka, Košpić Persa, Kojić Desanka, Kos Dragica, Krnjajić Zora, Kučuk Vuka, Kusonić Mileva, Lekib Milja, Ličan Marica, Ličan Đuja, Lončar-Jovanka, Lukić Draginja, Marjanović Rosa, Matarugić Mara, Mazalica Pava, Madžar Mileva, Medarević Štaka, Miodrag Milica, Milanović Nevenka, Misirača Milka, Novaković Milja, Oljača Stana, Pavić Milka, Pejić Jela, Pilipović Vida, Plavšić Pava, Pratica Vuka, Pralica Milka, Pralica Mileva, Pralica Stana, Prlja Koviljka, Prpić Dušanka, Puzavac Danica, Petrović Radmila, Radanović Marija, Radić Jovanka, Raković Milica, Raković Danica, Rapačić Olga, Reljanović Vuka, Savić Zagorka, Samardžija Desa, Sedlecki Vlasta, Starčević Milja, Starčević Dragica, Stojaković Dušanka, Stojaković-Kukić Petra, Simurdić Mileva, Trkulja Gospova, Trubarac Savka, Trubarac Milka, Tonković Smilja, Tubin Stana, Tubić Vida, Sešum Zora, Sinik Petra, Vlajnić Milka, Vujanović Radosava, Vujanović Stana, Vujanović Nevenka, Vujičić Anka, Vukosavac Milena, Vukić Alenka, Vojski Marija, Štefica Faraga, Vidović Zora, Vujić Štefica, Ristić Jela, Vuković-Bjelić Milja, Zec Ljubica, Havić Slavica, Cvijić Zorka, Ljoljić Gospova, Mijić Radmila, Culibrk-Zec Marija, Vuković Draginja, Bjelovuk-Bjelić Danica, Mijatović Stojna, Bjelovuk Milka, Svraka Zora, Batić Vajka, Batić Boja, Misimović Danica, Misimović Zorka, Bajalica Vuka i Balaban Rosa.

Spisak žena boraca koje su se nalazile u 11. brigadi nije potpun. Međutim, sve njih, u ovom spisku i one koje nisu iz objektivnih razloga pomenute, karakteriše odvažnost, hrabrost i izdržljivost.

Od dana formiranja brigade pa do završetka rata u redovima brigade nalazilo se blizu 10% žena. Bile su to mlade radnice, učenice a najviše seljanke. Ogromna većina od njih je bila ispod 20 godina starosti.

Mnoge od njih su bile bolničarke, ali i puškomitraljesci i bombaši. Bilo ih je i higijeničarki, kuvarica, krojačka, a i pomoćnika nišandžije na mitraljezima, na minobacačima, na topovima, vojno-političkih i partijsko-omladinskih rukovodioca i kulturno-prosvjetnih radnika.

Partizanske bolničarke su, uz vrlo kratak bolnički kurs naučile da daju prvu pomoć ranjenim i bolesnim partizanima, da previju ranjene borce, da prave zavoje od običnog platna i veša, da ih peru, suše i sterilizuju. Radile su takoreći dan i noć, bez odmora, nabavljale i spremale hranu za ranjene i bolesne i ako su one više puta ostajale gladne i ne naspavane.

Nijedna od tih žena prije stupanja u partizane nije uzela pušku u ruke. Morale su jednovremeno da uče i rukovanje oružjem i vještinu ratovanja. Sve su to za kratko vrijeme savladale i postali dobri borci i ratnici. Mnoge su došle u partizane nepismene, ali, nijedna nije izašla iz rata da nije naučila da čita i piše. Za kratko vrijeme mnoge drugarice postale su pravi stručnjaci u vršenju svoje službe, u rukovanju oružjem, zbrinjavanju i liječenju ranjenih i bolesnih drugova i drugarica, u vojno-političkom, partijsko-skojevskom i kulturno-prosvjetnom radu. One nikada niukakvom poslu nisu zaostajale iza svojih drugova.

Mnoge od gore pomenutih drugarica poginule su junačkom smrću u NOB-i nekima od njih se ni za grob ne zna, mnoge od njih su pohvaljivane i odlikovane za junačke držanje u borbi, za hrabro i primjerno ponašanje u najtežim danima NOR-a, pa i sa ovo nekoliko riječi posebno rečeno za drugarice 11. kozaračke brigade želimo da im odamo priznanje i poštovanje za njihove velike zasluge u borbi protiv okupatora i svih njegovih slugu, koje su vodile u okviru jedinica ove brigade.

KRATKI BIOGRAFSKI PODACI POGINULIH I UMRLIH ČLANOVA ŠTABA BRIGADE I ŠTABOVA BATALJONA

MILAN VRHOVAC

Rođen je 1909. u selu Čirkin Polje kod Prijedora. Završio je učiteljsku školu u Banjaluci. Prvo službovanje kao učitelja bilo mu je u selu Omarska kod Prijedora.

Koncem 1940. dobio je premeštaj u Prijedor, na dužnost školskog nadzornika u školi »Petar Kočić«. Tada se definitivno opredeljuje i za ideje i program Komunističke partije Jugoslavije iako još nije njen član.

Dvadesetog juna 1941. primljen je u KPJ i već koncem jula učestvuje u napadu na opštinu u Palančištu. Učestvuje u svim borbama koje se tih dana vode oko Prijedora i drugih mjesta na ovome terenu gdje se ističe kao vrlo dobar borac i rukovodilac. Jedan je od rukovodilaca priprema naroda za ustanak. U tome ima velikog uspeha jer ga narod kao učitelja veoma cijeni. Oktobra 1941. postavljen je za političkog komesara 5. čete 2. krajiškog NOP odreda. U martu 1942. postavljen je za političkog komesara 4. bataljona 2. krajiškog (Kozaračkog) NOP odreda.

Po završetku kozarske ofanzive 1942. radi na terenu Kozare kao partijsko-politički radnik. Radi na obnavljanju narodne vlasti, organizaciji KPJ i SKOJ-a. U maju 1943. postavljen je za političkog komesara Kozarskog odreda, a prije toga primljen je za člana Okružnog narodnooslobodilačkog odbora za Kozaru. Od ovoga odreda avgusta 1943. formirana je 11. KNOU brigada, čiji je on bio prvi politički komesar. Početkom 1944. određen je za društveno-političkog radnika na području Kozare.

Bio je veoma poštovan kod boraca i starešina u svim jedinicama kojima je rukovodio. Isto tako organi narodne vlasti i partijska rukovodstva na Kozari poznavali su ga kao vrlo poštenu čovjeka, dobrog radnika i organizatora. Jednom riječju bio je omiljen kod svih drugova i drugarica sa kojima je sarađivao i sa kojima se poznao.

Umro je u Sarajevu 1970. godine gdje je i sahranjen.

MILOŠ ŠILJEGOVIĆ

Rođen je 1909. u selu Miljakovci, kod Prijedora. Osnovnu školu, završio je u Prijedoru, a učiteljsku školu u Banjaluci. Početno i završno učiteljsko službovanje bilo mu je u osnovnoj školi u selu Međuvođe, kod Bosanske Dubice. Ličnim dodirima i preko svojih đaka za kratko vrijeme, prije rata, upoznao je mnoge knežopoljce i knežopoljke i na taj način se sprijateljio sa velikim brojem kozarčana. U selu Međuvođe je otpočeo i sa svojim aktivnim partijskim radom. Zahvaljujući njemu i Murku Pekiću — učitelju u istoj školi i još nekim naprednijim drugovima u selu Međuvođu sredinom 1940. formirana je prva partijska ćelija čiji je sekretar bio Boško Šiljegović. Član te prve partijske ćelije u ovom kraju bio je i Miloš Šiljegović.

Po završenoj učiteljskoj školi završio je i školu rezervnih oficira predratne jugoslovenske vojske. Poslije kapitulacije, od strane KOJ dobio je dužnost vojnog povjerenika koju je obavljao sve do dizanja ustanka. Zajedno sa Mladenom Stojanovićem, Boškom Šiljegovićem i još nekim drugovima rukovodio je pripremama ustanka na Kozari. Bio je komandir prve partizanske čete na Dubičkom terenu. Formiranjem prvih partizanskih bataljona na Kozari bio je komandant 2. bataljona, zamjenik komandanta Kozarskog odreda, zamjenik komandanta 5. krajiške (kozarske) brigade, komandant iste brigade, komandant 7. krajiške brigade sa koje dužnosti je došao za komandanta 11. krajiške brigade. Kratko vrijeme se nalazi na čelu ove brigade, ali je sa njom postigao vrlo velike uspjehe.

Kao general-major JNA umro je u Beogradu 1953. gdje je i sahranjen.

ŽARKO ZGONJANIN

Rođen je u siromašnoj seljačkoj porodici u selu Gornje Dragotinja, na Kozari, opština Prijedor. Po završetku osnovne škole otišao je u Srbiju i jedno vrijeme radio u fabrikama u Ki-agujevcu, a zatim u Kraljevu. Tada je po prvi put došao u dodir sa radničkom klasom i opredjeljuje se za napredne radničke ideje i za liniju KPJ.

Sa takvim pogledima vraća se na Kozaru i zapošljava u rudniku Lješljani, gdje ubrzo stiže veliki krug poznanika, prijatelja i drugova, i uključuje u organizaciju »Seljačko kolo«, koja je djelovala po idejnim vodstvom KPJ.

Odmah po kapitulaciji bivše jugoslovenske vojske uspostavlja direktnu vezu sa dr Mladenom Stojanovićem u Prijedoru od koga dobiva uputstva i direktive o pripremama naroda za ustanak. Odmah pristupa prikupljanju oružja, održava sastanke sa poverljivim ljudima, daje im uputstva, upoznaje ih o novonastaloj situaciji i pripremama za ustanak. Tako se još prvih

dana našao među prvim ljudima na Kozari koji su rukovodili pripremama naroda za ustanak.

Još prvih dana ustanka on je sa Ivicom Marušićem-Ratkom, Josipom Mažarom-Šošom i rukovodi sa ustanicima na Karanu i Balju.

U prvim danima ustanka i borbe, postavljen je na dužnost političkog komesara prve partizanske čete koja je formirana na ovom terenu 1941. godine. Poslije nekoliko mjeseci postavljen je za komandanta 1. bataljona Kozaračkog NOP odreda. Ovaj bataljon pod njegovom komandom proslavio se u svim borbama koje je vodio sa mnogo jačim neprijateljem. Komandujući ovim bataljonom on se probio iz neprijateljskog obruča na Kozari još u prvom probuju jula 1942. kada je uspio da izvede iz obruča i oko 10.000 žitelja Kozare — većinom žena i djece.

U toku NOR-a nalazio se na vojničkim i partijsko-političkim dužnostima od političkog komesara i komandira čete, komandanta bataljona, komandanta brigade pa do političkog komesara divizije i drugim dužnostima.

Radi takvih osobina i vrlina, koje su dobro poznavale starešine 11. brigade, rado je primljen na dužnost komandanta ove jedinice, januara 1944. godine.

Sa velikim uspjehom rukovodio je ovom brigadom u borbama oko Bosanske Gradiške, Bosanske Dubice, Bosanskog Novog, Prijedora, Sanskog Mosta, Ljubije i drugim krajevima Podgrmeča i Kozare sve do konca jula 1944. godine, kada je otišao na višu dužnost.

Umro je u činu general-potpukovnika u penziji u Zagrebu 29. 6. 1970. godine gdje je i sahranjen.

VASO SIME PETROVIC

Rođen je 1912. u selu Kadin Jelovac kod Bosanske Dubice. Prije rata završio je četiri razreda gimnazije, a zatim se zaposlio u opštini.

Po kapitulaciji bivše Jugoslavije, napušta službu i odlazi u selo gdje počinje da radi na pripremanju ustanka, na terenu Moštaničke opštine.

Prvih dana ustanka on je borac a uskoro vodni delegat. Početkom januara 1942. primljen je u članstvo KPJ. Početkom juna 1942. postavljen je za političkog komesara 3. čete 2. bataljona.

Prilikom formiranja 2. kozaračkog NOP odreda, maja 1943. postavljen je za zamjenika političkog komesara odreda. Kada je odred prerastao u 11. KNOU brigadu postavljen je za zamjenika političkog komesara brigade.

Bio je neobično hrabar i požrtvovan borac i starešina. U narodnooslobodilačkoj borbi ranjavan je dva puta. Odlikovan je sa više ratnih i mirnodopskih odlikovanja. Nosilac je Partizanske spomenice 1941. godine.

U novembra 1943. otišao je iz 11. KNOU brigade na partijsko-politički kurs kojeg je uspješno završavao, a odatle odlazi na dužnost u odeljenje zaštite naroda (OZN-a) i na toj dužnosti radi sve do završetka rata.

Poslije rata radio je u Titovoj gardi na dužnosti načelnika bezbjednosti Vrhovnog komandanta.

Na ovoj dužnosti ostaje sve do svoje smrti kada je umro 1963. godine u Beogradu, gdje je i sahranjen.

LJUBAN CRNOBRNJA

Rođen je u selu Vodičevo 1911, opština Bosanski Novi. Završio je četiri razreda osnovne škole a zatim je radio u rudniku Lješljani. Tu je upoznao i Žarka Zgonjanina.

Odmah po okupaciji povezuje se sa naprednim ljudima •ovoga kraja i učestvuje u pripremi ustanka. Prvih dana ustanka povezuje se sa Sošom i Miloradom Mijatovićem sa kojima odlazi na terene Bosanske Gradiške, Banjaluke i Prijedora gdje organizuje partizanske čete i daje im uputstva za borbu. Tih dana primljen je u redove KPJ.

Početkom 1942. postavljen je za komandira Maričke čete —partizana na kojoj dužnosti ostaje do kozarske ofanzive — jula 1942. Na dan formiranja 2. KNOU brigade postavljen je na dužnost zamjenika komandanta 3. bataljona te brigade, na kojoj dužnosti je i ostao sve do proljeća 1943. godine. Početkom 1943. u četvrtoj neprijateljskoj ofanzivi na Grmeču je promrzao, a zatim se razbolio od tifusa radi čega je i otišao iz brigade. Po ozdravljenju stupio je u Kozarski NOP odred, gdje je postavljen za zamjenika komandanta odreda. Kada je odred prerastao u 11. KNOU brigadu postavljen je za načelnika štaba brigade. Na ovoj dužnosti ostao je do oktobra 1944. kada je postavljen za komandanta artiljerijskog diviziona, a zatim komandanta artiljerijske brigade 4. krajiške NOU divizije. Umro je u Banjaluci 1981. godine.

MILAN BOŠNJAK

Rođen je 1922. u selu Novoselci, opština Bosanska Dubica. Zemljoradnik. U NOB stupio 1941. godine. Prvih dana ustanka stupio je u redove partizana. U prvim borbama pokazao se kao vrlo hrabar i odvažan borac.

U proljeće 1942. uspješno rukovodi odeljenjem sa kojim uspeva da ostane na Kozari. Po završetku iste postavljen je na •dužnost političkog delegata voda na kojoj dužnosti ostaje sve do proljeća 1943. godine, kada se razbolio od tifusa. Odmah po ozdravljenju stupa u 3. bataljon KNOP odreda na Kozari, gdje je ubrzo postavljen za političkog komesara čete u 11. KNOU brigadi.

Poginuo je septembra 1944. na dužnosti političkog komesara 4. bataljona 11. KNOU brigade.

DUKA TRNINIĆ

Rođen je 1916. u Hrvatskoj Dubici, po nacionalnosti Hrvat, po zanimanju šnajder, iz siromašne radničke porodice. Po završetku osnovne škole završio je šnajderski zanat čime se bavio sve do odlaska u partizane koncem 1941. godine.

Prije rata 1940. postao je kandidat za člana KPJ u partijskoj ćeliji u Bosanskoj Dubici. Ova partijska ćelija većinom je svoje sastanke održavala u njegovoj kući, kojima je u većini slučajeva prisustvovao i on. Kod ovih komunista on uskoro dobiva povjerenje i oni ga primaju u svoje redove početkom 1941. Kao član Partije ističe se kao snalažljiv, vrijedan i odan.

Po okupaciji bivše Jugoslavije radi danonoćno u svojoj partijskoj ćeliji, obavještava drugove o namjerama ustaša i njihove vlasti. U svojoj kući skriva pojedine drugove-komuniste i omogućava im da odlaze u šumu. Ustaška vlast ga poziva da ide u njihove redove što on odbija i o tome svemu obaveštava svoju partijsku organizaciju u Bosanskoj Dubici.

Koncem 1941. ustaška vlast ga poziva u domobranstvo, ali on odlazi u Kozaru u partizane. On se dogovara sa svojom ženom i ostavljaju sina od svega šest mjeseci kod svoje majke i odlaze zajedno na Kozaru u partizane. Početkom 1942. postavljen je na dužnost političkog delegata voda, da bi, odmah poslije kozarske ofanzive bio postavljen za političkog komesara čete. Na svojim partijsko-političkim dužnostima pokazao se vrlo sposoban, odvažan, hrabar i omiljen starešina. Njegovo držanje, ponašanje, umještost i poštenje koje je pokazivao u svakidašnjem radu, u svojoj jedinici, među drugovima odražavalo je doslednog komunistu, starešinu, borca i druga, zašto je i bio poštovan.

Njegova žena zarobljena je jula mjeseca u kozarskoj ofanzivi i streljana od strane ustaša. Duka je poginuo u borbi u selu Rakelići kod Prijedora 11. juna 1944. godine kada se nalazio na dužnosti zamjenika političkog komesara 4. bataljona 11. KNOU brigade.

VID SLADOJEVIĆ

Rođen je 1912. u selu Berek, opština Bosanska Gradiška. Zemljoradnik. U NOB stupio prvih dana ustanka na Kozari. U proljeće 1942. sa četom kozarčana odlazi u Prvi krajiški proleterski bataljon u čijim redovima se junački bori. Sa preostalim borcima toga bataljona u ljeto 1942. godine, pod pritiskom neprijatelja prelazi rijeku Savu i odlazi u Slavoniju gdje nastavljaju borbu zajedno sa slavonskim partizanima protiv neprijatelja, a poslije nekoliko mjeseci vraćaju se opet u Bosansku krajinu. Tada je postavljen na dužnost vodnika voda u Kozarskom NOP odredu.

Prilikom formiranja 11. KNOU brigade postavljen je na dužnost komandira 3. čete u 3. bataljonu te brigade. Na ovoj dužnosti za kratko vrijeme postaje jedan od najboljih komandira

četa u bataljonu. Lično hrabar i odvažan starešina ubrzo je stekao povjerenje svojih potčinjenih i pretpostavljenih u brigadi. Svoje borbene znanje i iskustvo koje je stekao u borbama u centralnoj Bosni i Slavoniji, uspješno je prenosio na svoje potčinjene.

Kao hrabar i odvažan starešina 19. juna 1944. postavljen je na dužnost zamjenika komandanta 2. bataljona 11. KNOU brigade na kojoj dužnosti je i poginuo jula mjeseca iste godine u borbi sa neprijateljem kod Kozarca.

RADE BATIĆ

Rođen je 1915. u selu Jablanica, opština Bosanska Gradiška. Po završetku osnovne škole bavio se zemljoradnjom. Roditelji su mu bili vrlo siromašni pa je morao da povremeno radi i kod drugih bogatijih seljaka. Konkursao je za upis u žandarme i bio primljen.

Kapitulacijom bivše Jugoslavije i dolaskom ustaške vlasti izgubio je službu i morao pobjeći u svoje selo. Sa sobom je donio i oružje koje je sakrio i čuvao sve do dana ustanka. Na dan ustanka na Kozari među prvima je stigao u Kozaru i to pod punom ratnom spremom. Tu je po prvi put saznao da se partizani neće samo boriti protiv okupatora i domaćih izdajnika nego i za bolji život radnog i seljačkog naroda.

Poslije nekoliko dana postavljen je za komandira odeljenja, a početkom 1942. za komandira voda u 2. četi 3. bataljona 2. KNOU odreda. Septembra 1942. godine formirana je 5. KNOU brigada u kojoj se nalazi na dužnosti komandira voda sve do januara 1943. kada je upućen iz Podgrmeča na Kozaru radi okupljanja bolesnih i prezdravljenih boraca. U proljeće 1943. postavljen je za komandira čete, a u proljeće 1944. za zamjenika komandanta bataljona, a u jesen iste godine za komandanta 4. bataljona 11. KNOU brigade, na kojoj dužnosti je teško ranjen novembra 1944. u borbama kod Busovače.

Od rana dobivenih u borbi kod Busovače umro je poslije rata.

SRETO DENADIJA

Rođen je u selu Mirkovac, opština Bosanska Dubica. Zemljoradnik. Osnovnu školu završio je u selu Međuvođe. Odslužio je bivšu jugoslovensku vojsku, gdje je stekao osnovno znanje o borbeno-taktičkim radnjama.

Učestvuje u pripremama naroda svog sela na ustanak. Poslednjih dana jula 1941. nalazi se među prvim ustanicima Kozare na Kruškovcu i Hadžibairu, odbijajući ustaške svakodnevne napade iz Bosanske Dubice. U jesen iste godine postaje komandir odeljenja, a u proljeće 1942. komandir voda.

U velikoj neprijateljskoj ofanzivi na Kozaru 19. jula 1942. postavljen je za komandira čete u 2. bataljonu Kozarskog NOP

odreda. Na toj dužnosti nalazio se i u 5. KNOU brigadi sve do 1943. kada je upućen na oficirski kurs u Jajce. Po završetku kursa, sa grupom drugova, upućen je u Sloveniju. Početkom 1945. na njegov lični zahtjev poslan je za komandanta 1. bataljona u 11. KNOU brigadu.

Umro je u Nišu 1960. godine.

MUHAMED ĐELDUM

Roden je 20. avgusta 1925. u Livnu, gdje je završio osnovno školovanje. Upisao se u učiteljsku školu u Banjaluci i tu došao u dodir sa komunističkim pokretom. Kao ilegalni radnik bio je vrlo oprezan i snalažljiv. Za taj posao imao je i dosta sluha i sposobnosti.

Kada je fašistička Njemačka donijela proglas o mobilizaciji svih sposobnih muškaraca u Bosni i Hercegovini za njemačku i ustaško-domobransku vojsku, a ujedno Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu donosi odluku da svi sposobni muškarci, a naročito simpatizeri narodnooslobodilačkog pokreta u Banjaluci izađu u partizanske jedinice tada Đeldum izlazi u Kozaru.

Uskoro postaje politički delegat voda, zatim politički komesar čete, zamjenik političkog komesara bataljona, a početkom 1945. i politički komesar bataljona u 11. KNOU brigadi. U proljeće iste godine postavljen je na dužnost oficira za zaštitu naroda (OZN-a) u istoj brigadi.

Ranjen je u borbama kod Karlovca. Umro je 10. februara 1960. godine.

DUŠAN LENARDIC

Rodio se u mjestu San Martino, opština Kujska Gorica. Njegovi roditelji pobjegli su od fašističkog terora i nastanili se u Banjaluci gdje su živjeli sve do kapitulacije bivše Jugoslavije. Otac mu je bio po zanimanju mesar i na taj način je hranio sebe, svoju ženu i troje djece. Još u školi kao đak gimnazije opredjeljuje se za napredni pokret i povezuje se sa ljudima koji rade na liniji KPJ.

Kapitulacijom bivše Jugoslavije, Dušanu je zaprijetila opasnost da bude uhapšen i on se odlučuje još 26. juna da krene prema planini Osmači i tamo potraži izbjegle komuniste i sa istim otpočne borbu protiv fašizma. Krajem avgusta formirana je 1. četa partizana u Bosanskoj krajini na čijem čelu su se nalazili Drago Mažar — komandir čete i Kasim Hodžić — politički komesar čete. U toj četi Dušan Lenardić je završio kurs za bolničara. Svoju dužnost bolničara obavljao je vrlo savjesno i uspješno pa su ga njegovi drugovi oslovljavali sa »Doktor Duško«.

Poslije izvjesnog vremena Dušan je prekomandovan u Crnovršku partizansku četu gdje se također pokazao kao vrlo dobar

drug i borac. Krajem 1941. primljen je u SKOJ, a već januara 1942. postao je član KPJ. Poslije toga upućen je u 1. krajiški proleterski bataljon, gdje je ostao sve do juna mjeseca 1942. godine. Pošto je ovaj bataljon bio prisiljen da se prebaci preko rijeke Save u Slavoniju, Dušan je ostao na terenu Motajice i poslije nekoliko dana vraća se u Banjaluku, gdje nastavlja sa ilegalnim radom za NOP. U proljeće 1943. bio je otkriven od strane ustaša, ali je uspio pobjeći i tako je koncem maja mjeseca stigao na Kozaru u Kozarski NOP odred. Pošto su uskoro provjereni podaci o njemu u štabu odreda Duško je uskoro postavljen za političkog delegata voda, a početkom 1944. za političkog komesara čete u 11. KNOU brigadi.

Januara 1945. postavljen je za političkog komesara 6. bataljona 11. KNOU brigade. Marta mjeseca iste godine teško je ranjen u borbama oko Travnika odakle je upućen u bolnicu na liječenje. Umro je poslije rata 1947. godine.

RAJKO GAVRILOVIĆ

Rođen je 1913. u selu Kadin Jelovac, opština Bosanska Dubica. Po završenoj osnovnoj školi bavio se zemljoradnjom. Odmah po kapitulaciji bivše Jugoslavije morao se kriti od ustaške vlasti jer je bio od iste pozivan da im se javi u opštinu a to je značilo da bude prognan ili ubijen. Sastajao se sa poznatim i naprednijim ljudima od kojih je dobivao direktive za pripreme za ustanak koje je odmah prenosio svojim najpovjerljivijim poznanicima. Prikupljao je podatke o ljudima koji su imali naoružanje, savjetovao im da ga podmažu i dobro sakriju od ustaša i njihovih doušnika.

Na dan ustanka u njegovom selu našao se među prvim ustanicima. Pokazao se vrlo hrabrim i snalažljivim borcem pa su ga drugovi odmah izabrali za komandira odeljenja. Član KPJ od 15. 1. 1942.

Prilikom formiranja prvih partizanskih četa u Kozari, našao se u Moštaničkoj četi gdje je ostao sve do kozarske ofanzive 1942. godine. Za vreme ove ofanzive uspio je da ostane u Kozari, a odmah, poslije prolaska neprijatelja kroz Kozaru, sa svojim drugovima pridružio se grupi preživjelih boraca od kojih je formiran novi Kozarski partizanski odred na Paležu. Prilikom formiranja 5. KNOU brigade bio je komandir voda u istoj brigadi, gdje je ostao sve do proljeća 1943. kada se razbolio od tifusa i tako ostao iza brigade. Po ozdravljenju prikuplja u Kozari preboljele borce od kojih formira četu sa kojom ulazi u novoformljeni NOP Kozarski odred kao komandir čete, na kojoj dužnosti se nalazio i kada je od odreda formirana 11. KNOU brigada. Za par mjeseci postavljen je za zamjenika komandanta 3. bataljona u istoj brigadi, da bi početkom 1944. otišao za komandanta Gradiško-ljevcanskog NOP odreda.

U jesen 1944. pošto je ovaj NOP odred ušao u sastav 20. KNOU brigade, Rajko je postavljen za komandanta bataljona u istoj brigadi, na kojoj dužnosti je i završio rat.

Umro je u Banjaluci 1975. godine, gdje je i sahranjen.

MILE PUCAR

Rođen je u Hrvatskoj Dubici 1914. godine, gdje je završio četiri razreda osnovne škole, a zatim se bavio zemljoradnjom.

Poslije kapitulacije bivše Jugoslavije, morao je da se krije od ustaške vlasti, jer mu je prijetila opasnost da bude uhapšen i ubijen. Morao je stalno da bježi od svoje kuće, da se sakriva po šumama i kod poznanika, jer su ga ustaše stalno tražile i proganjale.

Koncem 1941. godine, kada je čuo da se na Kozari narod digao na ustanak, preplivao je rijeku Unu i došao u partizanski odred na Kozaru. U prvim borbama pokazao se vrlo hrabar i snalažljiv borac, dobar i pošten drug. U proljeće 1942. postaje komandir odeljenja na kopsj dužnosti se nalazi za vreme kozarske ofanzive.

Prilikom formiranja 5. KNOU brigade nalazio se u 3. bataljonu gdje je i dočekao četvrtu neprijateljsku ofanzivu. U proljeće 1943. razbolio se od tifusa i tako ostao iza brigade, kada je, poslije ozdravljenja stupio u Kozarski NOP odred. Kada je od ovoga odreda formirana 11. KNOU brigada bio je komandir voda u 3. bataljonu. Učestvovao je u svim većim i manjim borbama koje je ova brigada izvodila sve do završetka rata. Na kraju rata nalazio se na dužnosti zamjenika komandanta 1. bataljona 11. KNOU brigade. Na svim svojim dužnostima pokazao se umješan i snalažljiv borac i starešina.

Po završetku rata nalazio se na dužnosti komandanta bataljona. Umro je u svom rodnom kraju gdje je i sahranjen.

ILIJA BURSAC

Rođen je 1909. u selu Božići, kod Prijedora. Po završetku osnovne škole bavio se zemljoradnjom. Roditelji su mu bili vrlo siromašnog stanja pa je odlazio na rad kod bogatijih seljaka.

Odmah po kapitulaciji bivše Jugoslavije povezuje se Ilija sa naprednim ljudima svoga kraja i s njima zajedno učestvuje u pripremi ustanka. Na dan ustanka našao se među prvim ustanicima u prijedorskoj četi koja kasnije ulazi u Kozarački NOP odred.

Pošto je bio nešto starije godište Partija i komanda odreda određuju ga za rad na terenu Prijedora sa zadatkom da organizuje uz pomoć ostalih drugova narodnu vlast, da prikuplja hranu za partizane i organizuje smještaj i ishranu ranjenih i bolesnih boraca. Zatim da organizuje dobru i čvrstu vezu sa partijskom organizacijom u Prijedoru od koje će dobivati direktni-

ve i prenositi ih na Kozaru. Sve ove zadatke u potpunosti je izvršio i jedinice na Kozari bile su na vrijeme obavještavane o pokretima neprijatelja u Prijedoru i njegovim namjerama. Organizovao je tako precizan mehanizam obavještavanja koji nikada za vrijeme rata nije zatajio. Učestvovao je u oslobodenju Prijedora 1942. godine.

Poslije kozarske ofanzive juna 1942. postaje sekretar opštinskog komiteta KPJ za Prijedor. Na toj dužnosti radi danonočno i postiže velike uspjehe. Avgusta mjeseca 1943. kada bataljoni Kozarskog odreda izvode akciju na njemačku kolonu između Prijedora i Bosanskog Novog u toj borbi poginuo je i Ilija Bursać i sahranjen je u Palančištu.

SPISAK POGINULIH BORACA
11. KOZARACKE NOU BRIGADE

OPŠTINA BOSANSKA DUBICA

1. — Hrkec J. Ivica, rod. 1920. u Bos. Dubici, trg. pom. Stupio u NOV 13. U. 1943. Poginuo 25. VIII 1944. u Bos. Novi.
2. — Jerić J. Draginja, rod. 1921. u s. Suvaja, Srbin, zemlj. Stupila u NOV 1944. Poginula kao bolničarka 1944. u s. Rakelić.
3. — Zujić M. Boško, rod. 1911. u s. Brekinja, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodni delegat 1944. u s. Suvaja.
4. — Zec B. Svetko, rod. 1912. u s. Brekinja, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Vitezu — Travnik.
5. — Babić S. Veljko, rod. 1922. u s. Čitluk, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 12. II 1942. Poginuo kao desetar 1943. u s. Strigovi.
6. — Sarac V. Božo, rod. 1925. u s. Čitluk, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 17. V. 1943. Poginuo 1943. u s. Vodičevo.
7. — Tešinić J. Stanko, rod. 1909. u s. Čitluk, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 7. XI. 1941. Poginuo kao desetar 1943. u s. Ravnice.
8. — Grbić M. Mile, rod. 1925. u s. Čitluk, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 20. X. 1943. Poginuo kao borac 1944. na Busovači.
9. — Stojković Đ. Rade, rod. 1926. u s. Čitluk, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 20. IX. 1943. Poginuo kao borac 1944. u s. Miljakovac.
10. — Vlajić D. Nikola, rod. 1927. u s. Draksenić, Srbin, zemlj. Stupio u NOV decembra 1942. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Novi.
11. — Ilić S. Ljuban, rod. 1923. u s. D. Jelovac, Srbin, zemlj. Stupio u NOV decembra 1941. Poginuo kao borac 1943. u s. 2u-ljevci.
12. — Marjanović R. Vida, rod. 1920. u s. Jelovac, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1943. Poginula kao bolničarka 1945. kod Bos. Novi.
13. — Zec 2. Simo, rod. 1918. u s. D. Jelovac, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao borac 1943. na Dobrljinu.
14. — Kos E. Dragica, rod. 1923. u s. Jutrogušta, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1942. Poginula kao bolničar 1943. na Martin Brdu.
15. — Plavšić J. Pava, rod. 1926. u s. Dizdarlije, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1. VI. 1943. Poginula 1944. kao borac na Prijedoru.

16. — Vukelja J. Pero, rođ. 1919. u s. Dizdarlije, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao vodnik 1944. na Kozarcu.
17. — Dozet R. Rade, rođ. 1910. u s. Hodžibair, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao vodnik marta 1944. kod Bos. Dubice.
18. — Stojnić M. Dragan, rođ. 1927. u s. Hadžibair, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac na Bos. Gradiški.
19. — Kaurin J. Mirko, rođ. 1904. u s. Komlenac, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1944. u s. Komlenac.
20. — Burazor S. Draginja, rođ. 1923. u s. Košuća, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1942. Poginula kao borac 1944. u Podgrmeču.
21. — Trkulja S. Gospava, rođ. 1921. u s. Košuća, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1943. Poginula kao bolničarka 1944. u s. Palančište.
22. — Burazor S. Boško, rođ. 1914. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao komesar čete 1943. u Podgrmeču.
23. — Burazor D. Pero, rođ. 1923. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao komesar čete 1944. na Topoli.
24. — Burazor J. Mirko, rođ. 1907. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao vodnik 1944. na Piskavici.
25. — Burazor S. Jovan, rođ. 1923. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao komesar čete 1943. u Podgrmeču.
26. — Aćimović R. Ljuban, rođ. 1908. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao komesar čete 1944. na Topoli.
27. — Aćimović Lj. Rade, rođ. 1923. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik 1944. na Piskavici.
28. — Cirić D. Nikola, rođ. 1914. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1943. u s. Međuvode.
29. — Vilić S. Radomir, rođ. 1921. u s. Mrazovci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1944. na Travniku.
30. — Crnomarković P. Lazo, rođ. 1920. u s. Mirkovac, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
31. — Trubarac V. Veljko, rođ. 1923. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1943. na Prijedoru.
32. — Babić M. Vojo, rođ. 1921. u s. Međuvode, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1943. na Prijedoru.
33. — Burazer Košta, rođ. 1908. u s. Mlječanica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1943. u Podgrmeču.
34. — Bošnjak B. Milan, rođ. 1922. u s. Novoselci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao komesar bataljona 1944. na Topoli.
35. — Cikota J. Mirko, rođ. 1920. u s. Odžinci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
36. — Vučićević M. Mičo, rođ. 1923. u s. Pobrđani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Travniku.
37. — Goronja M. Milan, rođ. 1917. u s. Pucari, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1945. u ist. Bosni.

38. — Grgić M. Mirko, rod. 1922. u s. Rakovica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao vodnik 1943. kod Bos. Novog.
39. — Stajčić L. Rajko, rod. 1928. u s. Rakovica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1943. kod Bos. Gradiške.
40. — Ristić S. Petar, rod. 1914. u s. Rakovica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1943. kod Bos. Gradiške.
41. — Stajčić P. Zivko, rod. 1919. u s. Rakovica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1943. na Cajevici.
42. — Stajčić P. Živko, rod. 1928. u s. Rakovica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo 1944. na Travniku.
43. — Janjuz A. Stevo, rod. 1889. u s. Sključani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1944. na Balju.
44. — Pilipović M. Milan, rod. 1905. u s. Sreblje, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1945. u s. Vojskova.
45. — Krnjajić J. Zora, rod. 1926. u s. Sevarlije, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1942. Poginula kao borac 1943. na Bos. Gradišku.
46. — Mijatović B. Dragoja, rod. 1926. u s. Sjeverovci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Kozari.
47. — Abdulaj N. Milinko, rod. 1928. u s. Strigova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1943. kod Volinj. Mosta.
48. — Banjac J. Zivko, rod. 1911. u s. Strigova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1943. u s. Prusci.
49. — Mandić G. Gavro, rod. 1916. u s. Strogova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1943. u Podgrmeču.
50. — Rodić D. Vojislav, rod. 1910. u s. Strigova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik 1944. na Prijedoru.
51. — Dragaš M. Božo, rod. 1904. u s. Slabinja, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao borac 1943. na Dobrljinu.
52. — Radojčić J. Dušan, rod. 1908. u s. Slabinja, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao vodnik 1945. na Travniku.
53. — Palija P. Stojan, rod. 1924. u s. Slabinja, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1943. na Petkovcu.
54. — Vujanović O. Radosava, rod. 1927. u s. Slabinja, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1943. Poginula kao borac 1943. u s. Slabinja.
55. — Puzigaća S. Rade, rod. 1912. u s. Tuključani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao vodnik 1944. na Busovači.
56. — Amidžić S. Stana, rod. 1924. u s. Ušivac, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1942. Poginula kao bolničarka 1943. u s. Dubovik.
57. — Stupar I. Miloš, rod. 1927. u s. Ušivac, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik 1945. kod Zenice.
58. — Tubić T. Vida, rod. 1914. u s. Dvorište, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1942. Poginula kao borac 1943. kod San. Mosta.
59. — Stojaković V. Mile, rod. 1915. u s. Dvorište, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
60. — Mazalica P. Pava, rod. 1918. u s. Dvorište, Srbin, zemlj. Stupila u NOV 1943. Poginula 1943. na Bos. Gradišku.
61. — Milešić S. Miladin, rod. 1923. u s. Vojskova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1944. u s. Podoška.
62. — Reljanović V. Blagoja, rod. 1925. u s. Vojskova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1943. u s. Omarska.

63. — Čađo D. Dragutin, rođ. 1920. u s. Vojskova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. u s. Omarska.
64. — Meded L. Velimir, rođ. 1923. u s. Vojskova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao komandir čete 1944. na Travniku.
65. — Arsenić O. Dragutin, rođ. 1922. u s. Johova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao vodnik 1944. u s. Svodna.
66. — Vučićević, kurir III bat. iz s. Čelebići, poginuo 1943. u napadu na Bos. Gradišku.

OPŠTINA BOSANSKA GRADIŠKA

1. — Adamović Jovana Slavko, rođ. 1923. Mašići, Srbin, kovač. Poginuo 1944. kao vodnik voda, Travnik, selo Kokošari.
2. — Banović Pane Nikola, rođ. 1924. Kočićevo, Srbin, zemlj. Poginuo 1945. kao komandir čete u Busovači kod Travnika.
3. — Barać Ljube Milorad, rođ. 1924. Karajzovci, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. kao borac Rakelići, kod Prijedora.
4. — Baštinac Glige Lazar, rođ. 1905. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac Vlašići kod Travnika.
5. — Bijelić Nikole Aleksa, rođ. 1919. Vrbaška, Srbin, zemlj. Poginuo avdusta 1944. kao stariji vodnik u Knežpolje, Bos. Dubica.
6. — Bjelajac Petra Rade, rođ. 1916. Sovjak, Srbin, zemlj. Poginuo februara 1945. kao kurir čete, Knežica.
7. — Borjanović Mirka Đoko, rođ. 1911. Sovjak, Srbin, zemlj. Poginuo decembra 1944. kao borac kod Palančišta.
8. — Borković Jovice Boško, rođ. 1922. D. Karajzovci, Srbin, zemlj. Poginuo aprila 1944. kao borac kod Dragotinje, Bos. Novi.
9. — Brkić Đurda Vlajko, rođ. 1914. Vakuf, Srbin, zemlj. Poginuo novembra 1944. kao borac kod Busovače.
10. — Bubalj Jove Risto, rođ. 1921. Grbavci, Srbin, zemlj. Poginuo 1943. kao borac na Kozari.
11. — Buvač Ilije Slavko, rođ. 1924. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1943. na Prijedor.
12. — Crnčević Laze Ljubo, rođ. 1921. Elezegići, Srbin, zemlj. Poginuo marta 1944. kao borac kod s. Svodna, Kozara.
13. — Cvijić Lazara Zorka, rođ. 1926. Grbavci, Srpskinja, zemlj. Poginula 1943. na Kozari.
14. — Čorković Ive Radislav, rođ. 1922. Mičije, Hrvat, zemlj. Poginuo 1945. kao milicioner u Simiću.
15. — Čehajić Adema Smajil, rođ. 1917. Dubrave, radnik, poginuo 5. marta 1945. kao borac na Busovači kod Travnika.
16. — Dokić Laze Savo, rođ. 1919. u D. Jurkovica, Srbin, zemlj. Poginuo februara 1944. kao borac kod Gučje Gore.
17. — Dokić Đorda Vid, rođ. 1927. u D. Jurkovica, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Verića Polje.
18. — Dobraš Laze Mile, rođ. 1919. u Cerovljani, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. u s. Sana.
19. — Đaković Mihaja Mirko, rođ. 1928. u Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac oktobra 1944. na Bos. Novi.

20. — Đurić Teodora Branko, rođ. 1910. Dubrave — Laminici, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Prijedor.
21. — Đurić Peje Vid, rođ. 1923. u Rogolji, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. u Bos Novom.
22. — Fajković Adema Bećo, rođ. 1927. u Dubrave, dak. Poginuo kao delegat voda 1945. u Dugoj Resi kod Karlovca.
23. — Gajić Mihajla Rajko, rođ. 1925. u Šaškinovcu, Srbin, zemlj. Poginuo kao zastavnik 1945. u Pribinić.
24. — Gajić Steve Veljko, rođ. 1926. u Kijevci, Srbin, zemlj. Poginuo kao zamjenik komandira čete 1944. na Prijedor.
25. — Gaković Đure Milan, rođ. 1921. u Kočićevo, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Zmijskoj Glavi.
26. — Glišić Jove Jovan, rođ. 1922. G. Karajzovci, Srbin, zemlj. Poginuo juna 1944. na Jablanici — Kozara.
27. — Golub Pilje Stevan, rođ. 1914. u Bistrici, Srbin, zemlj. Poginuo kao potporučnik 1945. na Travnik.
28. — Gračanin Jove Milan, rođ. 1918. Elezegići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Grmeču.
29. — Grahovac Marije Obrad, rođ. 1914. G. Podgradci, Srbin, radnik. Poginuo kao borac 1943. Nova Topola.
30. — Grkavac Blagoja Rade, rođ. 1922. Remanovci, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. februara kod Petkovca.
31. — Gi-gić Mile Desanka, rođ. 1927. Jablanica, Srpskinja, zemlj. Poginula kao borac 1944. na Dobrljin.
32. — Grgić Steve Milan, rođ. 1925. Vilusi, Srbin, zemlj. Poginuo 1945. Duga Resa, kod Karlovca.
33. — Grudić Redže Mustafa, rođ. 1911. Čikule, zemlj. Poginuo 1945. kao borac kod Travnika.
34. — Grujičić Ilije Rajko, rođ. 1920. Vilusi, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. u Rakelići.
35. — Gvozden Petra Manojlo, rođ. 1922. Srednj. Laminici, Srbin, zemlj. Poginuo kao komandir voda 1944. na Prijedor.
36. — Gvozdenović Mihajla Slavko, rođ. 1924. Cimiroti, Srbin, zemlj. Poginuo kao desetar 1944. na Prijedor.
37. — Batić Rame Mahmut, rođ. 1925. Dubrave, zemlj. Poginuo 1944. kao bolničar u Busovači.
38. — Hrvaćanin Jove Vlado, rođ. 1925. Rogelji, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1945. na Manjači, Banja Luka.
39. — Ivaštanin Tede Dušan, rođ. 1906. Vilusi, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Dubici.
40. — Jakovljević Uroša Boško, rođ. 1927. Kočićevo, Srbin, radnik. Poginuo kao borac 1945. na Cazinu.
41. — Jojinović Đorđa Stevo, rođ. 1919. Rogolji, Srbin, radnik. Poginuo kao delegat voda 1945. Busovača.
42. — Jokić Jove Ilija, rođ. 1920. Elezegići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Svodna — Kozara.
43. — Jokić Jovana Milan, rođ. 1926. Miljevići, Srbin, radnik. Poginuo kao vodnik voda 1945. na Dugoj Resi kod Karlovca.
44. — Jokić Milana Vid, rođ. 1923. Elezegići, Srbin, radnik. Poginuo kao borac 1944. na Kozari.

45. — Jovančević Ilije Marko, rod. 1905. Kočićevo, Srbin, radnik. Poginuo kao borac 1944. (bio zarobljen i streljan).
46. — Karan Stojana Uroš, rod. 1909. Sovjak, Srbin, radnik. Poginuo 1944. kao vodnik voda kod Prijedora.
47. — Kotaraš Koje David, rod. 1921. G. Karajzovci, Srbin, radnik. Poginuo kao borac 1944. Stara Gradiška.
48. — Kaucki Lojza, rod. 1925. Berek, Hrvat, kovač. Poginuo kao borac 1944. Nova Topola.
49. — Kecman Ostoje Rajko, rod. 1919. Karajzovci, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Rakelići kod Prijedora.
50. — Kelečević Petra Milan, rod. 1914. Seferovci, Srbin, zemlj. Poginuo kao komesar čete 1945. na Duga Resa.
51. — Kosović Boška Ljubomir, rod. 1920. D. Podgradci, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. Nova Topola.
52. — Kotur Miloša Cvijo, rod. 1919. Miloš rdo, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1943. Vitlovska — Kozara.
53. — Kotur Bože Milutin, rod. 1919. Jablanica, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Dobrljin.
54. — Kovačević Stanka Ljubo, rod. 1921. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. Studena — Prijedor.
55. — Kragulj Stake Bogdan, rod. 1905. Brezik — Laminici, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. Pucari kod Dubice.
56. — Kragulj Đurđa Veljko, rod. 1922. Brezik — Laminici, Srbin, zemlj. Borac, poginuo 1944. na Bos. Gradiški.
57. — Kremenović Luke Mitar, rod. 1908. Jazovac, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Jazovac.
58. — Kukolj Stanije Milan, rod. 1900. Bistrica, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Bistrici.
59. — Kukrić Danila Milan, rod. 1924. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo 20. IV. 1944. na Prijedor.
60. — Kukić Mihaila Mirko, rod. 1920. Vilusi, Srbin, zemlj. Poginuo kao delegat voda 1944. na Busovači kod Travnika.
61. — Kutlača Jovana Stevo, rod. 1914. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Drvaru.
62. — Kuzmanović Ostoje Dušan, rod. 1919. Kočićevo, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Brajkovići kod Travnika.
63. — Laništanin Blagoja Miloš, rod. 1908. Kočićevo, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Ljubija rudniku.
64. — Lekić Alekse Mile, rod. 1925. Jazovac, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. kod Turbeta.
65. — Lović Stojića Veljko, rod. 1907. Vilusi, Srbin, zemlj. Poginuo kao vod. voda 1944. na Prijedor.
66. — Lukić Alekse Branko, rod. 1912. Berek, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Busovači.
67. — Lukić Steve Đurađ, rod. 1914. Jablanica, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1943. Prošara — Trebovljani.
68. — Lukić Alekse Milan, rod. 1908. Berek, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Bila Vlašić — Travnik.
69. — Lukić Alekse Vid, rod. 1921. Berek, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1945. na Petoševci.

70. — Ljepojević Stojića Ljubo, rođ. 1910. Vilus, Srbin, zemlj. Poginuo 6. V. 1944. na Topoli (zarobljen i streljan).
71. — Ljoljić Luke Gospava, rođ. 1921. Cimiroti, Srпкиnja, domaćica. Poginula kao bolničarka 1945. na Busovači.
72. — Ljubičić Tede Dragoljub, rođ. 1924. Sred. Jurkovića, trgovački pomoćnik. Ranjen došao kući i umro.
73. — Mađar Jakova Mileva, rođ. 1928. Seferovci, Srпкиnja, domaćica. Poginula maja 1944. kao bolničarka na Kozari — Logor.
74. — Malešević Jovana Dragomir, rođ. 1928. D. Podgradci, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Topoli.
75. — Malešević Alekse Miloš, rođ. 1925. Grbavci, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Doboj.
76. — Mandić Jove Simo, rođ. 1924. Karajzovci, Srbin, trg. pomoćnik. Poginuo 1945. kao intendant u Šibeniku.
77. — Medić Koste Luka, rođ. 1924. Kočićevo, Srbin, zemlj. Poginuo kao desetar 1944. na Travniku.
78. — Mesulić Petra Ostoja, rođ. 1926. Rogolji, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Matijesi—Prijeđor.
79. — Mihailović Stanka Branko, rođ. 1922. Petrovo Selo, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Busovači.
80. — Milaković Cvije Milorad, rođ. 1920. Grbavci, Srbin, zemlj. Poginuo kao intendant bataljona 1945. u Tuzli.
81. — Milivojac Stojana Nikola, rođ. 1916. Berek, Srbin, zemlj. Poginuo kao stariji vodnik 1944. Busovača.
82. — Miljanović Teodora Savo, rođ. 1926. Romanovci, Srbin, zemlj. Poginuo kao desetar 1944. Brajkovići, Travnik.
83. — Mirjanić Dušana Rade, rođ. 1928. Trešelji, Srbin, apotekar. Poginuo kao stariji vodnik 1944. na Busovači.
84. — Nikolesić Blagoja Aleksa, rođ. 1912. Vilusi, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. više Prijedora.
85. — Pavić Glige Slavko, rođ. 1920. Karajzovci, Srbin, zemlj. Poginuo kao zam. kom. čete 1944. Bos. Gradiška.
86. — Praskalo Stanka Ostoja, rođ. 1906. Vrbaška, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. na Kozari.
87. — Puhar Nikola Milen, rođ. 1925. Jazovac, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. kod Travnika.
88. — Puhar Makse Stevan, rođ. 1911. Jazovac, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. na selo Bos. Kostajnica.
89. — Radić Stanka Božo, rođ. 1925. Sovjak, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. u selo Čelinac.
90. — Radinović Đurđa Dušan, rođ. 1917. Jablanica, Srbin, zemlj. Umro od tifusa u Jablanici 1944.
91. — Radulović Milana Ljubomir, rođ. 1926. Bistrica, Srbin, zemlj. Poginuo na Sanici 1944. godine.
92. — Radumila Milana Boško, rođ. 1915. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo 1945. kao borac u Busovači kod Travnika.
93. — Rađen Ilije Stojan, rođ. 1914. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. kao borac u Bos. Dubici (zarobljen i ubijen).
94. — Raković Petra Ostoja, rođ. 1918. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. u Petkovac, želj. stanica.

95. — Radenović Stojana Milan, rod. 1910. Srbin, zemlj. iz Bereka. Poginuo 1944. u Bos. Novi — Ravnice.
96. — Ratković Jove Đurađ, rod. 1914. Trešeljci, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. u Bos. Gradiški.
97. — Ristić Vase Ilija, rod. 1918. Vilusi, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. Brežićani — Prijedor.
98. — Saldum Milana Dušan, rod. 1922. D. Jurkovića, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. Bos. Dubica.
99. — Sezović Milana Vojko, rod. 1916. Vilusi, Srbin, zemlj. Poginuo 1. VII. 1945. Bolnica — Bukovica.
100. — Sladojević Vase Vid, rod. 1912. Berek, Srbin, zemlj. Poginuo kao zam. komandanta bataljona 12. VII 1944. na Kozarcu.
101. — Slijepčević Dragoja Đuro, rod. 1926. Turjak, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. na Bos. Gradiški — Dubrave.
102. — Stojčić G. Vis, rod. 1927. G. Karajzovci, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. kod Prijedora.
103. — Stanišljević Đorđa Rajko, rod. 1925. Elezegići, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. kod sela Svodna — Kozara.
104. — Stanišljević Save Stojan, rod. 1928. Elezegići, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. kod sela Palančište — Kozara.
105. — Stanivuković Vase Branko, rod. 1923. Kočićevo, Srbin, zemlj. Poginuo 1943. Knež Polje.
106. — Stojaković Jovana Dušanka, rod. 1922. Berek, Srbin, zemlj. Poginula kao striji vodnik 1944. Busovača — Travnik.
107. — Stojnić Uroša Božo, rod. 1926. Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. na Prijedor.
108. — Stojnić Mihajla Dragoljub, rod. 1920. Kočićevo, Srbin, zemlj. Poginuo 1945. kod Duge Rese.
109. Subotić Milje Ljubo, rod. 1923. Jaruž. Laminci, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. Mijska Glava — rudnik Ljubija.
110. — Subotić Miće Jovo, rod. 1895. G. Podgradci, Srbin, radnik. Poginuo 1943. na Simići.
111. — Subotić Miće Mile, rod. 1902. G. Podgradci, Srbin, radnik. Poginuo kao borac 1943. na Kozari.
112. — Subotić Lazara Veljko, rod. 1923. Greda, Srbin, zemlj. Poginuo kao vodnik 1944. na Bos. Novi.
113. — Šinik Miće Petra, rod. 1925. Cimirati, Srbin, zemlj. Poginula kao bolničarka 1945. na Drvaru.
114. — Šinik Đurđa Rade, rod. 1919. Cimirati, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. na Travniku.
115. — Smitran Ilije Ostoja, rod. 1912. Turjak, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1945. Duga Resa kod Karlovca.
116. — Spanjić Jove Rade, rod. 1926. Jablanica, Srbin, zemlj. štabni kurir. Poginuo 1944. kod Dobrljina.
117. — Šušnjar Đurđa Dragoje, rod. 1922. Karajzovci, Srbin, radnik. Poginuo u min. četi koja je pripadala XI brigadi na Kozari.
118. — Tarandžija Mile Nikola, rod. 1908. Dubrave, Srbin, zemlj. Poginuo kod Prijedora 1944. godine.
119. — Temašević Gavre Ostoja, rod. 1921. Vakuf, Srbin, zemlj. Poginuo na Kozari 1944. godine.

120. — Trkulja Luke Milan, rod. 1928. Vakuf, Srbin, zemlj. Poginuo 1943. na Mičije, zarobljen i ubijen.
121. — Turudija Lazara Mičo, rod. 1925. Kozinci, Srbin, zemlj. Poginuo 1943. kod Travnika.
122. — Ugrenović Jovana Veljko, Mil. Brdo, Srbin, zemlj. Umro od tifusa u Milevu Brdu.
123. — Usorac Marka Ostoja, rod. 1926. Mapići, Srbin, zemlj. Poginuo u Bos. Gradiški — kanal 1944. godine.
124. — Vicanović Voje Jevrosim, rod. 1900. Remenovci, Srbin, zemlj. Poginuo u Prijedoru 9. V. 1945. godine.
125. — Vilić Cvije Stanko, rod. 1914. Bistrica, Srbin, zemlj. Poginuo 1944. na Jablanici.
126. — Vitković Blagoja Zorka, rod. 1927. M. Karajzovci, radnik. Poginula 1944. na Busovači.
127. — Vujić Manojla Mirko, rod. 1920. Jer. Laminci, Srbin, kovač. Član int. XI br. Poginuo 1944. na selo Greda — Bos. Gradiška.
128. — Vukelić Pije Jovo, rod. 1912. Elezegići, Srbin, zemlj. Poginuo kao borac 1944. u Svodnu.
129. — Vukojević Ostoje Dragoje, rod. 1925. u Mašići, Srbin, zemlj. Poginuo kao vodnik 1944. na Busovači.
130. — Zmijanac Đorđa Jovan, rod. 1913. u Grbavici, Srbin, zemlj. Poginuo kao vodnik 1944. na Omarska.
131. — Zmijanac Marka Petar, rod. 1921. u M. Brdo, Srbin, podof. BJV. Poginuo kao komesar 1943. godine na Mlječanici — Bos. Dubica.
132. — Zvijerac Steve Milan, rod. 1927. Bistrica, Srbin, zemlj. Delegat voda, poginuo 1944. kod Travnika.
133. — Zvonar Milana Boro, rod. 1921. Petrovo Selo, Srbin, zemlj. Intendant, poginuo 1944. na Rakeliću.
134. — Zdero Steve Jovo, rod. 1924. Elezegići, Srbin, zemlj. Poginuo na Prijedoru 1944. godine.
135. — Zmirić Marka Petar, rod. 1912. G. Karajzovci, Srbin, zemlj. Poginuo na Kozari 1944. godine.

OPŠTINA BOSANSKI NOVI

1. — Mijić N. Dušan, rod. u s. Ahmatovići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 13. VII. 1944. u s. Dragotinja.
2. — Lazarević I. Vaso, rod. 1922. u s. BI. Rijeka, Srbin, đak. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1945. kod Zenice.
3. — Mijić D. Mile, rod. 1921. u s. Ahmetovići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo u selu Ahmetovci.
4. — Nikolić S. Đurađ, rod. 1925. u s. BI. Rijeka, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 8. V. 1945. u Brežice — Slovenija.
5. — Bećirević B. Ilijaz, rod. 1903. u Bos. Novom, Musliman, obućar. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1945. na Travniku.

6. — Janjatović Đ. Dušan, rođ. 1925. u s. Devetaci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. kod Bos. Gradiške.
7. — Vujanović M. Petar, rođ. 1922. u s. Devetaci, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao borac 1943. kod Zepče.
8. — Čanak M. Drago, rođ. 1923. u s. D. Vodičevo, Srbin, stolar. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. na Rudicama.
9. — Đurić C. Branko, rođ. 1926. u s. Vodičevo, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao desetar 1945. kod Zenice.
10. — Kolundžija D. Milan, rođ. 1926. u s. Vodičevo, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Dubici.
11. — Kostić Đ. Ljuban, rođ. 1888. u s. D. Vodičevo, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao vodnik 1944. na Prijedoru.
12. — Rajlić S. Milan, rođ. 1926. u s. Poljavnice, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao vodnik 1944. na Travniku.
13. — Pepić N. Dragan, rođ. 1920. u s. D. Vodičevo, Srbin, obučar. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao komandir čete 1945. na Travniku.
14. — Pilipović V. Milan, rođ. 1919. u s. D. Vodičevo, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao komesar čete 1944. na Kozarcu.
15. — Pilipović Đ. Mirko, rođ. 1922. u s. D. Vodičevo, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1945. na Busovači.
16. — Stojaković S. Jovo, rođ. 1909. u s. Grabašnica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 14. II. 1945. u s. Marini.
17. — Medić G. Petar, rođ. 1909. u s. Johovica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao borac 1944. kod Kreševa.
18. — Cvijetić M. Ljuban, rođ. u s. Kuljani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. u s. Mrakodol.
19. — Đukanović M. Mladen, rođ. 1911. u s. Kuljani, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao vod. delegat 1943. u s. Vodičevo.
20. — Nikolić N. Dragan, rođ. 1926. u s. Dešljani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1945. na Busovači.
21. — Vlatković S. Relja, rođ. 1926. u s. Lješljani, Srbin, đak. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1. I. 1945. kao borac kod Vareša.
22. — Đukanović M. Ljuba, rođ. 1927. u s. Zuljevica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginula kao bolničarka 1. V. 1945. kod Karlovca.
23. — Bera J. Milja, rođ. 1927. u s. Marini, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1943. Poginula kao bolničarka čete 1944. kod Petrovca.
24. — Bera P. Simo, rođ. 1926. u s. Marini, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1945. na Travniku.
25. — Kantar M. Milan, rođ. 1905. u s. Petkovac, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao int. bat. 1944. kod Mrkonjić Grada.
26. — Gavrilović M. Milan, rođ. 1915. u s. Poljavnice, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao borac u s. Strigova.

27. — Kreća P. Mirko, rod. 1914. u s. Poljavnice, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. na Kozarcu.
28. — Kukavica J. Dušan, rod. 1926. u s. Poljavnice, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. u s. Zuljevice.
29. — Pilipović J. Mladen, rod. 1925. u s. Poljavnice, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 23. III. 1944. na Bos. Novom.
30. — Pilipović D. Milan, rod. 1924. u s. Poljavnice, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik 1944. na Prijedoru.
31. — Babić Lj. Marko, rod. 1924. u s. Prusci, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Travniku.
32. — Cudić J. Dušan, rod. 1912. u s. Prusci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. u Bukovici.
33. — Gligić Lj. Lazo, rod. 1925. u s. Prusci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac na Vranić Brdu.
34. — Janković Đ. Blagoja, rod. 1926. u s. Prusci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. u s. Orlovci — Prijedor.
35. — Lujić M. Dušan, rod. 1913. u s. Prusci, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao borac 1944. u s. Prusci.
36. — Zujić S. Mile, rod. 1927. u s. Prusci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Prijedoru.
37. — Vukojević M. Dušan, rod. 1919. u s. Ravnice, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao borac 1944. u s. Brežićani.
38. — Babić Đ. Lazo, rod. 1905. u s. Svodna, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. u istočnoj Bosni.
39. — Bosanac N. Dušan, rod. 1905. u s. Svodna, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao vodnik na Bos. Novom.
40. — Gajić M. Mirko, rođen 1910. godine u selu Trgovište, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao borac 1943. godine na Kozari.
41. — Sašić S. Stojan, rod. 1906. godine u s. Trgovište, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao vodnik voda 1943. godine u selu Svodna.
42. — Gajić S. Gojko, rod. 1916. godine u s. Zuljevica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. godine. Poginuo kao komandir čete 1. bataljona 1944. godine u selu Svodna.
43. — Jandrić L. Marko, rod. 1921. godine u s. Zuljevica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1944. godine. Poginuo kao borac 1944. godine na Topoli.
44. — Zgonjan P. Milan, rođen 1921. godine u selu Zuljevica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. godine. Poginuo kao komandir čete 3. bataljona 1945. godine kod Vareša.
45. — Stojaković D. Rade, rođen 1926. godine u selu Podoška, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. godine. Poginuo kao borac u selu Miljakovci kod Prijedora 1944. godine.
46. — Vuković Draginja, rođena u selu Svodna, Srpkinja, zemljoradnica. Stupila u NOV 1943. godine. Poginula kao četna bolničarka 1. čete 1. bataljona 1944. godine kod Travnika.

47. — Galonja Dragutin, rođen u selu Svodna 1920. godine, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1941. godine. Poginuo kao komandir voda u 3. bataljonu 1945. godine kod Vareša.

48. — Đurić S. Marko, rođen u selu Vodičevo, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao komandir odeljenja 1944. godine kod Travnika.

49. — Lošić Mirko, rođen u selu Svodna, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao borac 1943. godine kod Dobrljina.

50. — Radišić Milan, rođen 1921. godine u selu Dobrljin, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1941. godine. Poginuo kao komandir voda u 1. bataljonu 1943. godine kod Dobrljina.

OPŠTINA BANJALUKA

1. — Begović Ramoza Midhat, Musliman, student. Stupio u NOV 1943. Poginuo 3. V. 1945. kod Duge Rese.

2. — Hadžidedić A. Rizak, Musliman, radnik, rođ. 1924. Stupio u NOV 15. IX. 1943. Poginuo 28. IV. 1944. godine kod Bos. Novog — Ravnice.

3. — Đelaludin K. Đelaudin, đak, rođ. 1928. Stupio u NOV 12. VIII. 1943. Poginuo 1945. kod Zidanog Mosta.

4. — Kulenović Dž. Ahmet, Musliman, službenik, rođ. 1918. Stupio u NOV 1943. Poginuo na Kozari 1944. godine.

5. — Karalić P. Radovan, Srbin, rođ. 1923. Stupio u NOV 1943. Poginuo aprila 1945. kod Busovače.

6. — Ljevač J. Jozo, Hrvat, rođ. 1910. zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1945. kod Piskavice—Prijedora.

7. — Pašagaći T. Stanoje, Srbin, radnik, rođ. 1911. Stupio u NOV 1943. Poginuo novembra meseca u Verići.

8. — Popović P. Radovan, Srbin, zemlj. rođ. 1926. Stupio u NOV 1943. Poginuo maja meseca 1944. u Bos. Gradiški.

9. — Đudić Đ. Dragomir, Srbin, zemlj. rođ. 1919. Stupio u NOV 1943. Poginuo maja meseca 1945. kod Karlovca.

10. — Savić N. Sava, Srbin, zemlj. rođ. 1906. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao komandir voda 1944. kod Prijedora.

11. — Savić V. Milivoje, Srbin, rođ. 1921. zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1945. kod Bos. Novog.

12. — Pešagić T. Branko, Srbin, zemlj. rođ. 1915. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1945. kod Busovače.

13. — Vukša Đ. Milutin, Srbin, zemlj. rođ. 1915. Stupio u NOV 1943. Poginuo maja 1944. u s. Svodna.

14. — Talić D. Savo, Srbin, zemlj. rođ. 1925. Stupio u NOV 1944. Poginuo 1944. kod Bos. Novog.

15. — Marić R. Stojan, Srbin, zemlj. rođ. 1922. Stupio u NOV 1944. Poginuo 1944. kod Bos. Novog.

16. — Keserović S. Dragutin, Srbin, zemlj. rođ. 1907. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1943. kod Dobrljina.

17. — Turkešić S. Drago, Srbin, zemlj. rođ. 1920. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. kod Prijedora.

18. — Zrnić C. Cvićo, Srbin, zemlj. rod. 1912. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1943. kod Bos. Novog.
19. — Lajić A. Dušan, Srbin, zemlj. rod. 1922. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1944. u Bos. Gradiški.
20. — Mijatović S. Ljubo, Srbin, zemlj. rod. 1918. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. kod Bos. Gradiške.
21. — Mijatović N. Ljubo, Srbin, zemlj. rod. 1921. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1945. kod Travnika.
22. — Jakovljević P. Dragutin, Srbin, zemlj. rod. 1910. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao komandir voda 1944. na Bos. Dubici.
23. — Ajdarić T. Đurađ, Srbin, zemlj. rod. 1919. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1944. kod sela Verići — Banjaluka.

OPŠTINA PRIJEDOR

1. — Dragić M. Jovo, rod. 1926. u s. Dragotinja, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac marta 1944. u s. Svodna.
2. — Turudija S. Čedo, rod. 1924. u s. Dragotinja, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. kod Prijedora.
3. — Bešir D. Pajo, rod. 1924. u s. Dragotinja, Srbin, zemlj. Stupio u NOV avgusta 1943. Poginuo 1944. kod Busovače.
4. — Denjak R. Stojan, rod. 1923. u s. Dragotinja, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac na Busovači 1944.
5. — Bera Đ. Mileva, rod. 1918. u s. Marini, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1942. Poginula u s. Ravnice kao komesar čete.
6. — Brdar O. Dušan, rod. 1922. u s. Marini, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik voda 1944. u Lijeve Polju — Topola.
7. — Krneta P. Đuro, rod. 1914. u s. Marini, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac u Lijeve Polju — Topola.
8. — Zarić G. Marko, rod. 1923. u s. Marini, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. u s. Ravnice.
9. — Štikavac R. Luka, rod. 1924. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo u Bos. Novom, kao komandir voda 1944. godine.
10. — Tankosić M. Đuro, rod. 1911. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Manjači.
11. — Švonja Bogdan, rod. 1913. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
12. — Baškot S. Dragoja, rod. 1920. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo u činu poručnika 1944. u selu Brežićani.
13. — Mutić J. Mihailo, rod. 1920. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. u s. Brežićani.
14. — Gorgo N. Mićo, rod. 1915. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao poručnik 1944. u s. Pričani.
15. — Orelj B. Pane, rod. 1926. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Novom.
16. — Šobot O. Pero, rod. 1920. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. na Bos. Dubici.

17. — Petrović R. Mirko, rod. 1914. u s. Brežićani, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. na Prijedoru.
18. — Đeletić M. Hasan, rod. 1914. u s. Čejreci, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
19. — Ramić S. Muharem, rod. 1906. u s. Čejreci, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
20. — Gredelj M. Mujo, rod. 1922. u s. Čejreci, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
21. — Ramić S. Muharem, rod. 1906. u s. Čejreci, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
22. — Gredelj M. Mujo, rod. 1922. u s. Čejreci, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo 1944. na Travniku.
23. — Đurić D. Dragoljub, rod. 1926. u s. Jutrogušta, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Travniku.
24. — Subotić Gospava, rod. 1923. u s. Jutrogušta, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1943. Poginula kao borac na Bos. Novom 1944.
25. — Došen P. Mirko, rod. 1919. u s. Jutrogušta, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. na Prijedoru.
26. — Rodić J. Đuro, rod. 1905. u s. Jutrogušta, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1945. u centralnoj Bosni.
27. — Mrda D. Vukašin, rod. 1921. u s. Jutrogušta, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1944. na Prijedoru.
28. — Mrda D. Rade, rod. 1926. u s. Jutrogušta, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. u s. Rudice.
29. — Mrda S. Dušan, rod. 1925. u s. Jutrogušta, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. u s. Palančište.
30. — Sobot P. Zdravka, rod. 1924. u s. Crna Dolina, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1942. Poginula kao četna bolničarka na Bos. Gradišku 1944. godine.
31. — Blažević S. Kadir, rod. 1924. u s. Puharska, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Gradišku.
32. — Balaban S. Luka, rod. 1905. u s. Palančište, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1943. u s. Palančište.
33. — Rajilić S. Jovo, rod. 1923. u s. Palančište, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. u s. Štrigova.
34. — Vukadinović S. Ratko, rod. 1945. u s. Palančište, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1945. kod Travnika.
35. — Gavrilović M. Slavko, rod. 1924. u s. Božići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Gradišku.
36. — Marjanović M. Luka, rod. 1922. u s. Božići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. kod Klačnice.
37. — Kovrlija V. Rade, rod. 1927. u s. Božići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. u Bos. Gradiški.
38. — Jovanović S. Nenad, rod. 1928. u s. Urije, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Mrakovici.
39. — Kornjača Božo, rod. 1924. u s. Urije, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. na Kozari.

40. — Sarić Dušan, rod. 1925. u s. Garevci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodni delegat 1944. u s. Marini.
41. — Kojić Mičo, rod. 1922. u s. Garevci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Gučijoj Gori.
42. — Mijodrag Mičo, rod. 1923. u s. Garevci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. u s. Rakeliću.
43. — Crnogorac Dragoje, rod. 1921. u s. Garevci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. (nepoznato mjesto).
44. — Todorov Dušan, rod. 1925. u s. Garevci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Prijedoru.
45. — Rađen Vaso, rod. 1916. u s. Garevci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1943. na Prijedoru.
46. — Jakupović S. Asim, rod. 1926. u s. Cela, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1945. kod Hrv. Karlovca.
47. — Todžić I. Dedo, rod. u Kozarcu, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac 1945. kod Hrv. Karlovca.
48. — Cović M. Sretko, rod. 1920. u s. Dero, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao desetar 1943. u Bos. Gradiški.
49. — Baltić P. Rade, rod. 1922. u s. Dera, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao desetar 1944. kod Travnika.
50. — Janković R. Jovanka, rod. 1920. u s. Balte, Srpkinja, zemlj. Stupila u NOV 1943. Poginula kao borac 1944. na Bos. Gradiški.
51. — Miladinović M. Milan, rod. 1926. u s. Balte, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao vodnik voda 1944. na Busovači.
52. — Kos M. Ilija, rod. 1913. u s. Babići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Kozari.
53. — Vujković S. Ciro, rod. u s. Babići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao vodnik voda 1944. na Zenici.
54. — Lukić Đ. Oste, rod. u s. Babići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik voda 1945. na Travniku.
55. — Lukić Đ. Ljubomir, rod. u s. Babići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo kao borac 1945. kod Travnika.
56. — Kos R. Marko, rod. u s. Babići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Gradišku.
57. — Sojak R. Svetko, rod. 1924. u s. Trnopolje, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. na Bos. Gradiški.
58. — Konoba Z. Ivan, rod. 1920. u s. Kozaruša, Ukrajinac, radnik. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. na Bos. Gradiški.
59. — Cerni M. Petar, rod. 1917. u s. Kozaruše, Ukrajinac, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1945. u ist. Bosni.
60. — Boban V. Joško, rod. 1907. u s. Jaruge, Ukrajinac, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. (na Travniku zarobljen i u Zemunu streljan).
61. — Trtica P. Stevo, rod. 1898. u s. Jaruge, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1944. kod Jajca.
62. — Krupljanin S. Zivko, rod. 1920. u s. Jaruge, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. kod Travnika.

63. — Radošljević T. Stojan, rođ. 1915. u s. Garevci, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1944. na Bos. Gradiški.
64. — Sekulić J. Ostoja, rođ. 1917. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao zastavnik 1944. na Busovači.
65. — Dukić A. Ostoja, rođ. 1918. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 15. VII. 1944. na Bos. Gradiški.
66. — Stojković O. Jovan, rođ. 1921. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo 15. II. 1944. na Podgrmeču.
67. — Stojaković Kukić R. Petra, rođ. 1922. u s. Omarska, Srpkinja, domaćica. Stupila u NOV 1942. Poginula 1945. na Zenici.
68. — Stojaković S. Slavko, rođ. 1922. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao poručnik 1945. na Zenici.
69. — Stojaković S. Branko, rođ. 1915. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 2. II. 1945. kod Zenice.
70. — Jokić J. Dušan, rođ. 1924. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik 1944. na Kozarcu.
71. — Babić A. Dušan, rođ. 1910. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. u s. Božićima.
72. — Marić O. Stanoja, rođ. 1923. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Gradiški.
73. — Adić O. Jovan, rođ. 1910. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo januara 1944. kod Bos. Gradiške.
74. — Čup M. Gojko, rođ. 1919. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo maja 1945. kao komandir čete na Karlovac.
75. — Vrhovac J. Niko, rođ. 1891. u s. Petrov Gaj, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1941. Poginuo septembra 1943. u Kozari.
76. — Reljić V. Stojko, rođ. 1913. u s. Petrov Gaj, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Dobrljinu.
77. — Topić Đ. Velimir, rođ. 1927. u s. Petrov Gaj, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo aprila 1945. kod Banjaluke.
78. — Mejačić O. Dragoljub, rođ. 1926. u s. Petrov Gaj, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo 1. I. 1945. kao borac na Busovači.
79. — Stojnić M. Milan, rođ. 1914. Srbin, zemlj. iz Petrovog Gaja. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao desetar 1944. kod Busovače.
80. — Panić Đ. Mile, rođ. 1921. u s. Lomovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Verića Polju.
81. — Gavrilović P. Čedo, rođ. 1921. u s. Lomovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Ravnom Gaju.
82. — Zdjelar Z. Mladen, rođ. 1920. u s. Lomovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao mlađi vodnik 1945. kod Jajca.
83. — Kos L. Milić, rođ. 1919. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik maja 1945. kod Karlovca.
84. — Vučković N. Ostoja, rođ. 1915. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. na Kozari.
85. — Tejić S. Dragomir, rođ. 1915. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1943. na Kozari.
86. — Tejić J. Dušan, rođ. 1925. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Kozari.

87. — Melenčić J. Radomir, rod. 1925. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Kozari.
88. — Prpoš L. Rade, rod. 1914. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik voda u s. Rujiška — Podgrmeč.
89. — Prpoš V. Mladen, rod. 1922. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Kozari.
90. — Prpoš M. Pero, rod. 1922. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1945. kod Travnika.
91. — Đurđević M. Jovo, rod. 1924. u s. Lamovita, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao vodnik 1944. na Travniku.
92. — Sekulić J. Ostoja, rod. 1917. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao zastavnik 1944. na Busovači.
93. — Stojaković S. Cedo, rod. 1911. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo 6. VI. 1944. na Bos. Gradiški.
94. — Dukić A. Ostoja, rod. 1918. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Gradiški.
95. — Stojaković O. Jovan, rod. 1927. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac 1944. kod Bihaća.
96. — Stojaković S. Stanko, rod. 1922. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao poručnik 1945. kod Zenice.
97. — Stojaković S. Branko, rod. 1915. u s. Omarska, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo 2. II. 1945. na Lašvi.
98. — Zrnić D. Miloš, rod. 1920. u s. Bistrica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo 1944. kao borac kod Bos. Gradiške.
99. — Grabovica P. Dragoljub, rod. 1919. u s. Bistrica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1942. Poginuo kao borac 1944. na Bos. Gradiški.
100. — Vujasin T. Ljubomir, rođen 1927. godine u selu Bistrica, Srbin. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao borac 1944. godine na Verića Polju.
101. — Vučković P. Mile, rođen 1912. godine u selu Bistrica, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao borac 15. 9. 1944. godine kod Travnika.
102. — Stojnić R. Stojan, rođen 1916. godine u selu Marička, Srbin, mehaničar. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao kome-sar čete 1945. godine kod Celja u Sloveniji.
103. — Stanbolić R. Ilija, rođen 1925. godine u selu Niševci, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao borac 1943. godine kod Bosanskog Novog.
104. — Soškan N. Vojislav, rođen 1914. godine u selu Niševići, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1943. godine. Poginuo kao borac 1944. godine u selu Palančište.
105. — Begović S. Uroš, rođen 1925. godine u selu Niševići, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1944. godine. Poginuo kao borac oktobra 1944. kod Prijedora.
106. — Ješić N. Stevo, rođen 1913. godine u selu Jelička, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1941. godine. Poginuo kao borac 1944. godine kod Dobrljina.

107. — Polovina D. Milutin, rođen 1923. godine u selu Cikote, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1942. godine. Poginuo kao borac 1944. godine kod Dobrljina.

108. — Zekanović S. Mileva, rođena 1923. godine u selu Jugovici, Srпкиnja, zemlj. Stupila u NOV 1943. godine. Poginula kao borac 1944. godine kod Bosanske Gradiške.

109. — Matijaš Milan, rođen u selu Palančište, Srbin. Stupio u NOV 1941. godine. Poginuo kao komandir prateće čete u 1. bataljonu kod Busovače 1944.

110. — Stojaković Milan, rođen u selu Donja Dragotinja, Srbin, zemljoradnik. Stupio u NOV 1941. godine. Poginuo kao komandir čete u 1. bataljonu 1944. godine kod Travnika.

OPŠTINA LAKTAŠI

1. — Brkić Vasilija Vaskrsije, rođ. 1925. u Bakinci. Stupio u NOV 23. III. 1944. Poginuo 10. XI. 1944. na rudnik Ljubija.

2. — Knežević Đorđa Ostoja, rođ. 1927. u Bakinci. Stupio u NOV 23. III. 1944. Poginuo na Busovači 15. II. 1945.

3. — Zaništanin Save Simo, rođ. 1923. Maglajani. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Kozarcu.

4. — Kudra Dušana Ilija, rođ. 1921. u Maglajani. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1945. kod Brajkovići — Zenica.

5. — Milanović Ostoje Rajko, rođ. 1927. u Maglajani. Stupio u NOV 1944. Poginuo 1944. (mesto nepoznato).

6. — Kukido Stola Zivko, rođ. 1922. u Maglajani. Stupio u NOV marta 1944. Poginuo 1944. na Palančište — Kozara.

7. — Skenderija Jove Strahinja, rođ. 1926. Jakupovci. Stupio u NOV 5. VI. 1943. Poginuo 1944. na Bos. Gradiški.

8. — Sipka Milana Slavko, rođ. 1923. Jakupovci. Stupio u NOV 17. XI. 1942. Poginuo 10. II. 1945. na Gučjoj Gori — Travnik.

9. — Vučetić Pere Ilija, rođ. 1924. Mrčevci. Stupio u NOV 1. I. 1944. Poginuo 20. IX. 1944. na Dubravi — Bos. Gradiška.

10. — Miljević S. Miloš, rođ. 1910. Mrčevci. Stupio u NOV 28. VIII. 1943. Poginuo 1944. kod Prijedora.

11. — Đaković O. Rajko, rođ. 1919. Mrčevci. Stupio u NOV 3. III. 1943. Poginuo 1944. kod Travnika.

12. — Košpić R. Brane, rođ. 1927. Mrčevci. Stupio u NOV 3. III. 1944. Poginuo 18. V. 1945. na Odžaku.

13. — Kelečević I. Vico, rođ. 1921. Mrčevci. Stupio u NOV 22. VIII. 1945. Poginuo 1944. na Travniku.

14. — Kelečević T. Branko, rođ. 1922. Mrčevci. Stupio u NOV 22. VIII. 1943. Poginuo na Busovači 1944.

15. — Keser O. Nikola, rođ. 1914. Mrčevci. Stupio u NOV 20. VIII. 1943. Umro od rana 1944. na Kozari.

16. — Marjanović Nikole Niko, rođ. 1924. u Kosjerevu. Stupio u NOV aprila 1944. Poginuo na Dobrljinu 1944.

17. — Babić Trive Ljubo, rođ. 1928. u Kosjerevu. Stupio u NOV jula 1943. Poginuo 1945. na Gučjoj Gori — Travnik.

18. — Jelovac Branka Vlado, rođ. 1924. u Kosjerovu. Stupio u NOV decembra 1943. Poginuo 1944. na Sanskom Mostu.
19. — Marčeta Vase Vlado, rođ. 1918. u Kosjerovu. Stupio u NOV aprila 1944. Poginuo na Travniku 1945.
20. — Karankaš-Bojić J. Radovan, rođ. 1916. u Kobatovci. Stupio u NOV oktobra 1943. Poginuo 1944. na Palančište — Prijedor.
21. — Topić Brane Stevo, rođ. 1924. Krnete. Stupio u NOV septembra 1943. Poginuo na Prijedorsku cestu 1944.
22. — Vidović Matije Ivica, rođ. 1919. u Trn. Stupio u NOV septembra 1944. Poginuo 1945. na Travnik.
23. — Janjuš Ilije Jelka, rođ. 1922. Glamočani. Stupila u NOV jula 1943. Poginula 1944. u Slatina — Banjaluka.
24. — Janjuš Vaskrsije Jovo, rođ. 1925. Glamočani. Stupio u NOV februara 1944. Poginuo u januaru 1945. kod Prijedora.
25. — Kosić Ostoje Radovan, rođ. 1928. Glamočani. Stupio u NOV avgusta 1943. Poginuo u maju 1944. kod Ramići — Tunjice.
26. — Zelenika Milana Jošan, rođ. 1926. Glamočani. Stupio u NOV avgusta 1944. Poginuo februara 1945. kod Busovače.
27. — Janjić Stojke Zdravka, rođ. 1925. Glamočani. Stupila u NOV 1943. u novembru. Poginula u novembru 1943. na Bos. Gradišku.
28. — Tatić Teodora Đorđe, rođ. 1923. Glamočani. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo na Busovači decembra 1944.
29. — Matić like Anto, rođ. 1919. Jablan. Stupio u NOV 1943. Poginuo na Kozarcu 1944.
30. — Malinić Stojana Milan, rođ. 1913. Jablan. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Podgrmeču.
31. — Babić Đ. Gojko, rođ. 1919. u Šušnjari. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1943. kod Prijedora.
32. — Lazić C. Mirko, rođ. 1922. u Laktaši. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Bos. Gradiški.
33. — Grujić M. Veljko, rođ. 1926. u Laktašima. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1944. na Prijedor.
34. — Novković C. Radoslav, rođ. 1902. u Laktašima. Stupio u NOV 1943. Poginuo 1943. na Prijedor.
35. — Novković R. Milutin, rođ. 1920. u Laktašima. Stupio u NOV 1941. Poginuo 1945. u Valjevu.
36. — Borovnica Milan, rođen u selu Jablan, opština Laktaši, 1920. godine, politički komesar čete u 2. bataljonu. Poginuo 2. januara 1944. godine u selu Kolonija — Dubrava kod Bosanske Gradiške.

OPŠTINA ZENICA

1. — Delabela Mile, rođ. u Zenici, Srbin, radnik. Stupio u NOV 1944. Zarobljen kao borac i ubijen u logoru.
2. — Milanović M. Ivan, rođ. 1924. u Zenici, Hrvat, radnik. Stupio u NOV aprila meseca 1945. Poginuo aprila 1945. (ne zna se gde).

3. — Čolaković M. Čazim, rođ. 1925. u Zenici, Musliman, 'dale. Stupio u NOV aprila 1945. Poginuo aprila 1945. kod Karlovca kao borac.
4. — Zekanović P. Vaso, rođ. 1920. u s. G. Brdo, Srbin, radnik. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo kao borac maja 1945. kod Karlovca.
5. — Zekanović S. Đuro, rođ. 1924. u s. G. Brdo, Srbin, radnik. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo kao borac maja 1945. kod Karlovca.
6. — Zekanović M. Cvijo, rođ. 1929. u s. G. Brdo, Srbin, radnik. Stupio u NOV februara 1945. Poginuo (nestao) kod Karlovca maja 1945.
7. — Pavić S. Salih, rođ. 1918. u s. Palinović, Musliman, radnik. Stupio u NOV februara 1945. Poginuo kao borac aprila 1945. na Kaknju.
8. — Huselić H. Husein, rođ. 1927. u s. Gnjsi, Musliman, zemlj. Stupio u NOV februara 1945. Poginuo kao borac (zarobljen) aprila 1945. na Zenici.
9. — Spahić M. Rasim, rođ. 1924. u s. Pojska, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac marta 1945. kod Zenice.
10. — Smailović M. Munir, rođ. 1922. u s. Pojska, Musliman, zemlj. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo kao borac januara 1945. u s. Pločice.
11. — Babić I. Asim, rođ. 1916. u s. Stranjani, Musliman, radnik. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac januara 1945. kod Zenice.
12. — Babić N. Ahmet, rođ. 1916. u s. Stranjani, Musliman, radnik. Stupio u NOV aprila 1944. Poginuo kao desetar maja 1945. kod Karlovca.
13. — Dizdarević H. Derviš, rođ. 1927. u s. Vrselji, Musliman, zemlj. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo maja 1945. kod Karlovca.
14. — Stalja Halim, rođ. 1915. u s. Janjići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac oktobra 1944. kod Busovače.
15. — Čolaković M. Camil, rođ. 1918. u s. Mahala, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo decembra 1944. u S. Lokve.
16. — Halilović H. Haso, rođ. 1920. u s. G. Mahala, Musliman, zemlj. Stupio u NOV decembra 1944. Poginuo januara 1945. kod Travnika.
17. — Sutić H. Haso, rođ. 1920. u s. Kovačevići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV decembra 1944. Poginuo kao borac januara 1945. na Gučoj Gori.
18. — Aščerić A. Fehim, rođ. 1920. u s. Rajčevići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac decembra 1944. na Gučoj Gori.
19. — Halilović A. Azim, rođ. 1929. u s. Serići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac aprila 1945. na Kaknju.

20. — Goranović H. Salko, rođ. 1926. u s. Serići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV septembra 1944. Poginuo decembra 1944. na Kaknju.
21. — Redžić H. Huso, rođ. 1929. u s. Šerići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo aprila 1945. kod Karlovca.
22. — Redžić O. Mustafa, rođ. 1926. u s. Serići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac 1944. kod Travnika.
23. — Petrović K. Stanko, rođ. 1925. u s. Bistrica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV februara 1944. poginuo kao borac januara 1945. kod Zenice.
24. — Petrović P. Radovan, rođ. 1925. u s. Bistrica, Srbin, zemlj. Stupio u NOV februara 1944. Poginuo kao borac maja 1945. kod Karlovca.
25. — Dragić M. Avdo, rođ. 1922. u s. Kalići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV jula 1944. Poginuo kao borac maja 1945. kod Karlovca.
26. — Topolović I. Fehim, rođ. 1910. u s. Gradinići, Musliman, radnik. Stupio u NOV maja 1944. Poginuo kao borac marta 1945. na Kaknju.
27. — Mujagić U. Kasim, rođ. 1918. u s. Gladovići, Musliman, radnik. Stupio u NOV septembra 1944, a poginuo maja 1945. kod Karlovca.
28. — Šehić O. Derviši, rođ. 1921. u s. Vranduk, Musliman, zemlj. Stupio u NOV septembra 1944. Poginuo kao borac maja 1945. kod Karlovca.
29. — Sinanović S. Islam, rođ. 1924. u s. Ponirak, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac maja 1945. kod Karlovca.
30. — Imanović O. Ibro, rođ. 1922. u s. Spahići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV septembra 1944. Poginuo kao borac novembra 1944. na Vranduku.
31. — Skender Đ. Ismet, rođ. 1922. u s. G. Gračanica, Musliman, zemlj. Stupio u NOV marta 1945, a poginuo kao borac 1945. kod Karlovca.
32. — Alispahić D. Mula, rođ. 1913. u s. Bražale, Musliman, zemlj. Stupio u NOV aprila 1945. Poginuo maja 1945. kod Karlovca.

OPŠTINA TRAVNIK

1. — Ajanović S. Mujo, rođ. 1935. u s. Zagrade, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo januara 1945. kao borac kod Travnika.
2. — Kadrić, O. Mujo, rođ. 1911. u s. Zagrade, Musliman, zemlj. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo kao borac na Gučoj Gori.
3. — Popara A. Hađo, rođ. 1911. u s. Zagrade, Musliman, zemlj. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo kao borac 1945. januara meseca na Gučoj Gori.

4. — Ademović A. Ismet, rod. 1920. u Travniku, Musliman, radnik. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo novembra 1944. na Gučkoj Gori.
5. — Hađinakić H. Husein, rod. 1927. u Travniku, Musliman, radnik. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac novembra 1944. na Gučkoj Gori.
6. — Sujaldžić A. Ismet, rod. 1909. u Travniku, Musliman, radnik. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo kao borac maja 1945. na Odžaku.
7. — Brkić Ismet, rod. 1918. u s. Sipova, Musliman, radnik. Stupio u NOV decembra 1944. Poginuo kao borac decembra 1944. u s. Ričica.
8. — Mušić H. Jusuf, rod. 1924. u s. Turbe, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac oktobra 1944. na Busovači.
9. — Marić B. Jovo, rod. 1910. u s. Sipova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo februara 1945. kao borac na Gučkoj Gori.
10. — Marić J. Ljubo, rod. 1926. u s. Sipova, Srbin, zemlj. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo kao borac maja 1945. na Korlovcu.
11. — Kukila S. Jovo, rod. 1911. u s. Suvi Do, Srbin, zemlj. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo kao borac marta 1945. u Jezercu.
12. — Pubo O. Mešin, rod. 1910. Musliman, zemlj. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo kao borac februara 1945. na Vjeternici.
13. — Čosić D. Muhan, rod. 1919. Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac aprila 1945. na Kiseljaku.
14. — Cela H. Alija, rod. 1923. u s. Maline, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac februara 1945. kod Viteza.
15. — Bradić M. Hamdo, rod. 1928. u s. Krpeljići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac februara 1945. kod Viteza.
16. — Adilović A. Ahmet, rod. 1926. u s. Kljaci, Musliman, zemlj. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo kao borac marta 1945. na Busovači.
17. — Mulić M. Ahmet, rod. 1902. u s. Hamamljići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo aprila 1945. na Busovači.
18. — Garić M. Luka, rod. 1911. u s. Grabovik, Srbin, radnik. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac februara 1945. na Zenici.
19. — Parić, S. Niko, rod. 1928. u s. Koričani, Hrvat, zemlj. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo kao borac maja 1945. na Karlovcu.
20. — Aganović B. Mustava, rod. 1910. u s. Fazlići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV septembra 1944. Poginuo kao borac januara 1945. u s. Čukle.

21. — Matošević M. Mijo, rod. 1910. u s. Cukle, Hrvat, zemlj. Stupio u NOV aprila 1945. Poginuo maja 1945. kao borac kod Karlovca.

22. — Polić M. Jusuf, rod. 1920. u s. Bjela Bučje, Musliman, zemlj. Stupio u NOV februara 1945. Poginuo kao borac maja 1945. kod Karlovca.

OPŠTINA BUSOVACA

1. — Aganović A. Zilkad, rod. 1928. u s. Grablje, Musliman, dak. Stupio u NOV septembra 1944. Poginuo februara 1945. u s. Bakijske kao borac.

2. — Mešković S. Fahrudin, rod. 1924. u s. Grablje, Musliman, zemlj. Stupio u NOV septembra 1944. Poginuo kao borac aprila 1945. kod Duge Rese.

3. — Miličević I. Jozo, rod. 1910. u s. Rovna, Hrvat, radnik. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac aprila 1945. kod Karlovca

4. — Osmančević S. Izet, rod. 1910. u s. Jelinak, Musliman, radnik. Stupio u NOV decembra 1944. Poginuo kao borac aprila 1945. kod Busovače.

5. — Osmančević A. Zaim, rod. 1914. u s. Jelinak, Musliman, radnik. Stupio u NOV decembra 1945. Poginuo kao borac februara 1945. u s. Kokošari.

6. — Osmančević M. Muh-Muka, rod. 1907. u s. Jelinak, Musliman, radnik. Stupio u NOV decembra 1944. Poginuo kao borac marta 1945. na Vjeternici.

7. — Osmančević S. Suljo, rod. 1924. u s. Jelinak, Musliman, radnik. Stupio u NOV decembra 1944. Poginuo februara 1945. kao borac kod Zenice.

8. — Muhić F. Mustafa, rod. 1925. u s. G. Rovne, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac marta 1945. kod Viteza.

9. — Kovačević D. Rašid, rod. 1914. u s. Vranjska, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo kao borac januara 1945.

10. — Zotagić A. Hazim, rod. 1922. u s. Lončari, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1943. Poginuo kao borac januara 1944. kod Jajca.

11. — Kajmak Hamdo, rod. u s. Rovna, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac februara 1945. kod sela Kokošari.

OPŠTINA VITEZ

1. — Ahmić S. Uzeir, rod. 1928. u s. Pirići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo februara 1945. kao borac na Busovači.

2. — Bešo A. Ibrahim, rod. 1908. u s. Kruščica, Musliman, radnik. Stupio u NOV 28. X. 1944. Poginuo kao borac u s. Vranjska.
3. — Cicvara S. Ekrem, rod. 1927. u s. Bukva, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo kao borac 6. V. 1945. kod Karlovca.
4. — Đelilović H. Edhem, rod. 1913. u s. Kruščica, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 28. X. 1944. Poginuo kao borac 1945. kod Guče Gore.
5. — Hurem I. Redžo, rod. 1926. u s. Kruščica, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 28. X. 1944. Poginuo kao borac februara 1945. kod Zenice.
6. — Hidić R. Husein, rod. 1908. u s. Kruščica, Musliman, radnik. Stupio u NOV 28. X. 1944. Poginuo kao borac 1944. kod Jajca.
7. — Hidić R. Džemail, rod. 1924. u s. Kruščica, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 28. X. 1944. Poginuo kao borac 1944. kod Travnika.
8. — Hustić A. Avdo, rod. 1922. u s. Gačica, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo januara 1945. u s. Grahovčici — Travnik.
9. — Haskić M. Mujo, rod. 1915. u s. D. Večeriska, Musliman, radnik. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo aprila 1945. kod Karlovca.
10. — Krdžalić H. Mustafa, rod. 1926. u s. Prnjavor, Musliman, radnik. Stupio u NOV 15. XI. 1944. Poginuo kao borac januara 1945. kod Bila.
11. — Mujkić O. Fehim, rod. 1909. u s. Vranjska, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1944. Poginuo kao borac januara 1945. u selu Kokošari.
12. — Mišković N. Nikica, rod. 1906. u s. Kruščica, Hrvat, radnik. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo marta 1945. u s. Kovačevac kao puškomitraljezac.
13. — Mirković L. Mirko, rod. 1911. u s. Gačica, Srbin, radnik. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo kao borac februara 1945. na Vlašiću.
14. — Oprešnik P. Vinko, rod. 1924. u s. Krušnica, Hrvat, radnik. Stupio u NOV 28. X. 1944. Poginuo 29. XII. 1944. u s. Stranjani.
15. — Smajić F. Fajko, rod. 1910. u s. D. Večeriska, Musliman, zemlj. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo aprila 1945. kod Karlovca.
16. — Sekulić M. Milovan, rod. 1924. u s. Tolovići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo januara 1945. u s. Kokošari.
17. — Sarajlić H. Salih, rod. 1908. u s. Vrhovina, Musliman, zemlj. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo novembra 1944. kod Busovače.
18. — Sarajlić H. Hasan, rod. 1922. u s. Vrhovine, Musliman, radnik. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo novembra 1944. kao borac na Vlašiću.

19. — Tarahija J. Muhamed, rod. 1924. u s. Prnjavor, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1. XI. 1944. Poginuo februara 1945. kao borac na Gučkoj Gori.

20. — Tatarević Z. Hasan, rod. u s. Prnjavor, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 1. XI. 1944. Poginuo marta 1945. kao borac na Busovači.

21. — Trako M. Sinana, rod. u s. Vrpolje, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo kao borac 6. V. 1945. na Karlovcu.

22. — Zukan H. Islam, rod. 1917. u s. Vranjska, Musliman, radnik. Stupio u NOV 28. X. 1944. Poginuo decembra 1944. kao borac kod Zenice.

23. — Zukan M. Enis, rod. 1908. u s. Vitez, Musliman, radnik. Stupio u NOV 25. X. 1944. Poginuo oktobra 1944. kao borac kod Busovače.

OPŠTINA KAKANJ

1. — Kubat I. Fehim, rod. 1919. u s. Crnač, Musliman, zemlj. Stupio u NOV oktobra 1944. Poginuo maja 1945. kao borac kod Duge Rese.

2. — Pogojak T. Fehim, rod. 1927. u s. Hrastovac, Musliman, zemlj. Stupio u NOV 15. I. 1945. Poginuo 7. III. 1945. kao borac na Kaknju.

3. — Haradžić D. Kemal, rod. 1926. u s. Dumanac, Musliman, dak. Stupio u NOV 15. I. 1945. Poginuo maja mjeseca 1945. kao borac na Kaknju.

4. — Krkeljaš A. Veseljko, rod. 1925. u s. Tišići, Srbin, zemlj. Stupio u NOV 1. I. 1945. Poginuo 15. III. 1945. kao borac u selu Ponihova.

5. — Begić S. Avdo, rod. 1921. u s. Zagrade, Musliman, zemlj. Stupio u NOV novembra 1944. Poginuo februara 1945. kao borac u s. Babina.

6. — Hardavuš O. Husnija, rod. 1925. u s. Kučići, Musliman, zemlj. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo marta 1945. kao borac kod Kaknja.

7. — Zimamović R. Izet, rod. 1927. u s. Bijele Vose, Musliman, radnik. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo februara 1945. kao borac kod s. Babina.

8. — Zaimović M. Meho, rod. 1911. u s. Bjele Vode, Musliman, radnik. Stupio u NOV januara 1945. Poginuo februara 1945. kod Kaknja.

OPŠTINA DONJI MIHOLJAC

1. — Pačimoga Josip, rod. u s. Miholjac, Hrvat, zemlj. Stupio u NOV 16. IX. 1944. Poginuo januara 1945. kod Busovače.

OPŠTINA SLAVONSKA POŽEGA

1. — Tidlačko Slavko, rođ. u s. Đedina, Rijeka, Hrvat, zemlj. Stupio u NOV 16. IX. 1944. Poginuo novembra 1944. kod Travnika.

OPŠTINA HRVATSKA KOSTAJNICA

1. — Tminić Duka, rođ. u Hrvatskoj Dubici, Hrvat, radnik. Stupio u NOV 1941. Poginuo 11. V. 1944. u s. Rakelići, kod Prijedora kao zamjenik političkog komesara IV bataljona XI brigade.

OPŠTINA METKOVICI

1. — Bilić Jure, rođen u opštini Metkovići, stupio u NOV 1944. godine. Poginuo kod sela Topola između Bosanske Gradiške i Banjaluke, 1944. godine.

DOKUMENTARNE FOTOGRAFIJE

Stjepan Grujić-Jaruga — teško ranjen kod Travnika (ostao bez obe ruke) — zamjenik komandanta bataljona i Rade Novaković komandir čete, ranjen, leže u bolnici u Travniku. Oko njih bolničko osoblje.

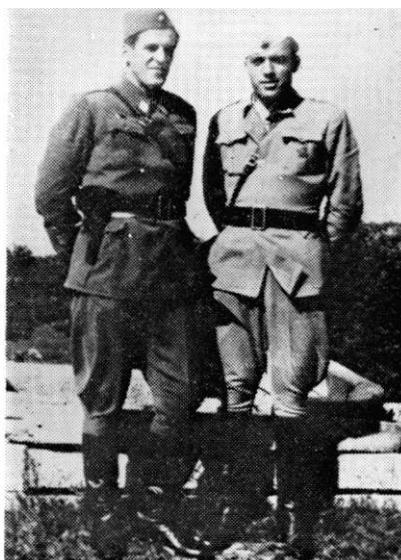

Branko Vignjević zamjenik komandanta S. brigade, Mikan Marjanović komandant 11. brigade, Mirko Bašić zamjenik komandanta 11. brigade i Đuro Milinović zamjenik komandanta 6. brigade.

*Sleva: kleče: Milan Stanić,
— oficir OZN-e 11. brigade,
Smail Serić — oficir OZN-e
artiljerijske brigade, (ime
nepoznato), Vaso Petrović,
načelnik OZN-e 4. divizije,
i Rakočević Milorad — ofi-
cir OZN-e 8. brigade.*

*Miloš Šiljegović koman-
dant 11. brigade i Mirko
Pekić načelnik štaba 11.
divizije.*

Mikan Marjanović — narodni heroj, komandant 11. brigade.

Redio Terzić politički komesar, u sredini Mikan Marjanović zamjenik komandanta i Žarko Zgonjan komandant 11. brigade.

Mičo Kolundžija — komandant i Joco Marjanović politički komesar 11. brigade.

Mikan Marjanović — komandant brigade, Dušan Dozet, rukovodilac političkog odjela 4. divizije i Zivko Rodić zamjenik političkog komesara 11. brigade.

Milan Kalinić politički komesar 3. bataljona i Ljuban Crnobrnja načelnik štaba 11. brigade.

Milisav Nikić, politički komesar 11. brigade i Jovica Kos politički komesar artiljerijskog diviziona 11. brigade.

Starešinski sastav 11. brigade na završetku rata 1945.

Joco Marjanović. polit, komesar 11. brigade sa grupom starešina brigade.

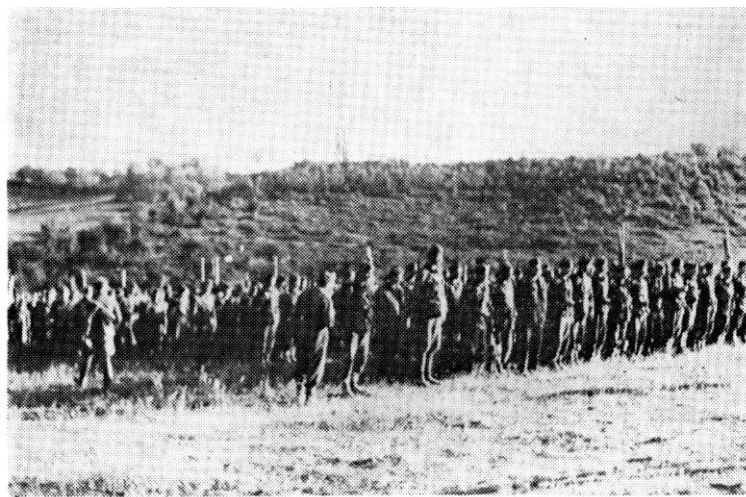
Dudo Dozet i Zivko Rodić sa polit, komesarima bataljona 11. brigade sa njihovim zamjenicima.

Borci i starešine 11. brigade u stroju kod Bugojna 1944. na dan podjele prvih ratnih odlikovanja i »Partizanskih spomenica 1941«.

Smotra brigade septembra 1943. u Kozari. Na slici prateći vod brigade — pred strojem komandir voda Mlado Kolundžija.

11. brigada postrojena u selu Crna Dolina uoči oslobođenja Prijedora 1944.

*Pokret 11. brigade preko
planine Vlašić januara
1945.*

*Deo kolone 11. brigade u Kozari za vreme VI neprijateljske
ofanzive 1944.*

Grupa starešina 11. KNOU brigade sa polit, komesarom brigade Nikić Milisavom u sredini.

Jovica Kos — politički komesar artiljerijskog divizion, Duško Babić. obavestajni oficir 11. brigade, Mileva Kusonić, referent saniteta brigade, Zora Banjac. referent saniteta bataljona. Duka Jovetić, rukovodilac propagandnog otseka brigade i Rodić Mikan, komandir voda.

Stana Tubin i Jovanka Lončar četne bolničarke u 11. brigadi sa grupom drugova.

Vasan Đaković — obaveštajni oficir, Dragan Marin zamjenik komandanta, Milan Vrhovac politički komesar i Vaso Petrović zamjenik političkog komesara 11. brigade.

Vaso Petrović zamjenik političkog komesara 11. brigade sa kurirom brigade.

Izviđačka četa 11. brigade sa komandirom i političkim komesarom Grujičić Stojanom i Milenko Risojević (sjede — kleče u sredini).

Rajko Gavrilović komandant Gradiško-ljevčanskog NOP odreda i Stojan Subotić komandir čete u 3. bataljonu.

Drago Karasijević politički komesar podoficirske škole 4. divizije (lijevo) i Dušan Lenardić politički komesar 1. bataljona 11. brigade.

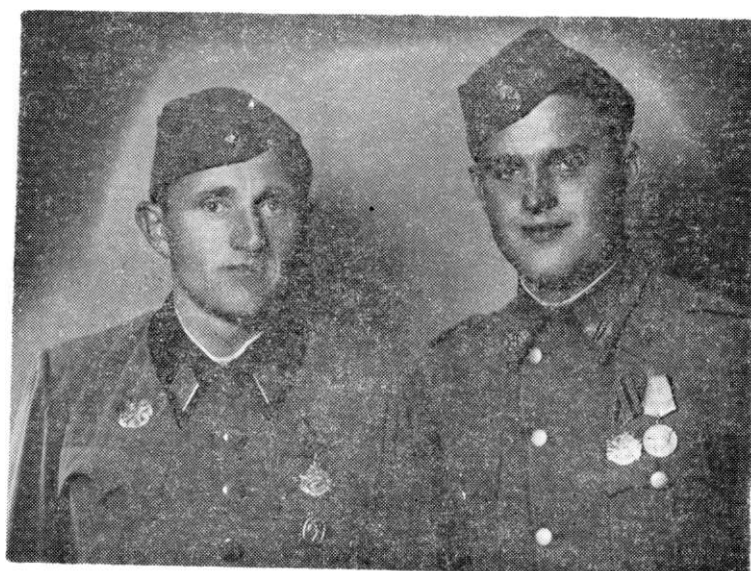
Nikola Rončević, komandant podoficirske škole 4. KNOU divizije.

Mileva Kusonić, referent saniteta brigade, Radišić Drago, politički komesar 1. bataljona i Olga Dujmović, referent saniteta 1. bataljona.

*Milan Đukanović, komandant 1. baialjona i Bogdan Šmitran.
litichi komesar art. divizionu.*

*Đuro Milinović, zam. komandanta 1. bat. i Mikan Milinović
lit. delegat voda u istom bataljonu.*

*Bjelajac Mirko komandir
1. čete 4. bat. (lijevo) i
Misirača Petar zamjenik
komandanta 1. bataljona
11. brigade 1944.*

*Miloš Kasabašić (u sredini sjedi) — komandant 2. bataljona, des-
no od njega Slavko Mikulić, politički komesar bataljona sa ko-
mandirima i političkim komesarima bataljona.*

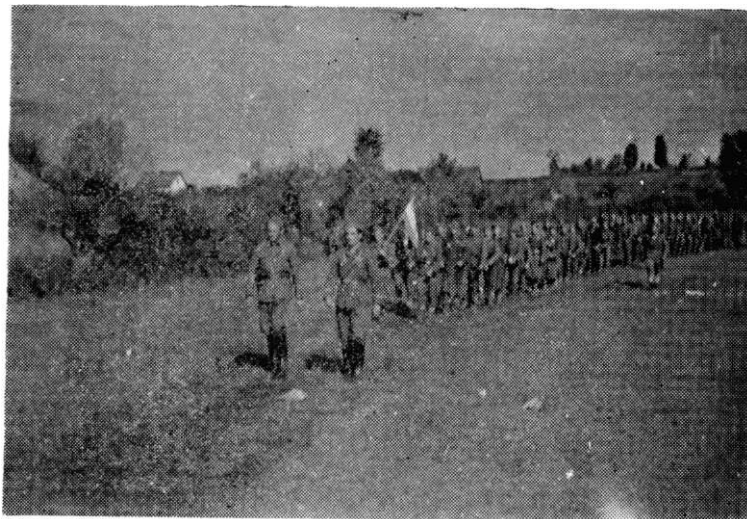
Branko Popović, komandant 2. bataljona (narodni heroj) i Slavko Havić politički komesar 2. bataljona.

Stab 3. bataljona sa jednim brojem starešina: slijeva na desno: kleče: Babić Đuro komandir voda, Kantar Milan zamjenik političkog komesara čete, Kotur Spasoje politički komesar čete, Kos Jovica zamjenik političkog komesara bataljona, Jokić Bogdan komandir čete, Banjac Boško intendant bataljona, Stoje: Resan Simo zamjenik političkog komesara čete, Bakić Vojo komandir čete, Kukolj Rajko politički komesar bataljona, Milinović Đuro komandant bataljona, Mile Pucar komandir čete, Malbašić Mičo politički komesar čete, Krnjaić Mirko zamjenik političkog komesara čete i Vejnović Milan politički komesar čete.

Grupa boraca 3. čete 3. bataljona. U sredini, na stolici sjedi politički komesar čete Milan Vejnović, pored njega sjedi na zemlji komandir čete Đuro Babić i partizanka Đuja Ličan.

Kolona 3. bataljona 11. brigade prilikom dobijanja prelazne takmičarske zastave 1944. u selu Marini.

Milja Novaković ref. saniteta u 3. bat. 11. KNOU brig.

*Milan Kalinić polit, kome-
sar 3. bataljona i Rajko
Gavrilović zamjenik ko-
mandanta bataljona.*

*Subotić Stojan komandir 2.
čete (lijevo) i Popović La-
zo komandir 3. čete 3. ba-
taljona 11. brigade.*

*Bošnjak Milan — politički
komesar 4. bataljona, pogi-
nuo u Lijevče polju 1944.
i Raca Mihailo — vodnik
voda.*

*Tomić Mirko — politički
komesar 4. bataljona, Gligo
Stojaković sam. pol. kom.
bat. Predojević Lazo (Mr-
koš) — komandant bata-
ljona, Mato Prugavački,
obaveštajac 4. bat., Grujičić
Stojan (Jaruga) — zamje-
nik komandanta bataljona.*

Vluhamed Đeldum politički komesar 4. bataljona, Josip Rukavina zam. političkog komesara bataljona, Suljo Kovačević politički komesar čete i Đoko Jovetić rukovodilac propagandnog otseka 11. brigade.

Sa desne strane: Kovačević Dušan, komandir 1. čete 4. bat. i kom. vodova iste čet: Grujić Dragoja, Savić Milan i Zrnić Gojko.

Sa desna u levo: Stojaković Stojan, komandir top. voda, Stojaković Uroš koman. čete u 2. bat. i Stojaković Mijailo komandir čete u 4. bat.

Komanda prateće čete 4. bataljona Kučuk Vuka — bolničarka, Stojaković Mihailo — komandir čete, Beširović Muhamed — vodnik voda i Batos Lazo politički komesar čete.

Stoje: Rade Novaković, komandir čete, Milenko Risojević, politički komesar čete, Rade Batić komandant 4. bataljona, Dojčinović Stojan, intendant brigade. Kleče: Sreto Đenadija, komandant 1. bataljona i Rajko Kukolj, politički komesar 4. bataljona.

Grupa boraca i starešina artiljerijskog divizionu 11. brigade u Vitezu 1945.

Stab artiljerijskog diviziona 11. brigade u prvom redu: Smitran Bogdan politički komesar, Rašić Branko zamjenik političkog komesara, Obradović Dušan komandant i Čado Radoje zamjenik komandanta divizionu.

Milja Novaković, referent saniteta 3. bataljona, Milja Bjelić, omladinski rukovodilac bataljona i Zora Banjac, referent saniteta bataljona.

Borković Ljubica i Ilinka, rođene sestre bolničarke u 11. brigadi.

Burazorović Hatidža — poginula kao borac 4 bataljona kod Bosanske Gradiške 1944.

*Kragulj (Đurđa) Veljko iz
sela Laminci teško ranjen,
zarobljen i na zvjerski na-
čin ubijen u Bosanskoj
Gradiški 1. januara 1944.*

*Luka Bjelovuk vodnik u 11.
brigadi.*

*Rajko Gavrilović komandant Gradiško-ljevijskog NOP odreda
levo); Đuro Milinović komandant 11. KNOU brigade (u sredini)
i Stojan Subotić komandant bataljona u 6. KNOU brigadi.*

POGOVOR

Monografija 11. kozarske brigade napisana je na osnovu svestrano istražene istorijske građe kako Narodno-oslobodilačkog pokreta tako i neprijateljevih dokumenata.

Metodološki opis zbivanja i događaja je prilagođen toku borbi koja je brigada vodila i značaja tih borbi u vojnom i političkom pogledu. Takav prilaz je omogućio da se bolje sagledaju značajniji događaji i šire obrade od ostalih koji su ukratko navedeni — registrovani. Međutim, zauzet je stav da su sve akcije i borbe značajne i sve su navedene.

Pošto su 11. krajiška brigada i Kozarski odred od kojeg je brigada postala, vodili borbu na području Kozare sa manjim prekidima 17 mjeseci, to je u monografiji prikazano i šire stanje ina području Kozare. Tu je narod Kozare koji je tu brigadu stvorio, koji ju je hranio i popunjavao sve do njenog odlaska na nova područja.

Prilikom pisanja, zauzet je principijelni stav da se unekoliko šire daju podaci o sastavima rukovodećeg kadra štaba brigade i štabova bataljona. Od ovog principa se odstupilo i šire sagledao komandni kadar u Kozarskom NOP odred u koji je postepeno jačao i razvijao ovaj odred do stvaranja uslova za formiranje brigade. U vezi s tim navedeni su u novembru 1943. spiskovi od zamjenika komandanata bataljona do zamjenika komandira odjeljenja i spiskovi komandira odjeljenja.

Prilikom pisanja ove monografije također je zauzet stav da se obrade borbenog dejstva Kozarskog i Gradiškolijevčanskog NOP odreda jer su isti u taktičkom pogledu bili pod komandom štaba 11. brigade.

Autori su svjesni da ima manjkavosti u Spisku poginulih i nestalih boraca brigade. Lično smo pregledali svu ratnu arhivu brigade i 4. divizije, obilazili opštine iz kojih su bili borci u ovoj brigadi i mnogim opštinama pisali dopise tražeći podatke o poginulim i nestalim. Mnoge opštine su nam izašle u susret i dostavile nam spiskove poginulih boraca i rukovodilaca, ali, bilo je i opština koje se nijesu odazvale našem pozivu. Isto tako ni spisak žena-boraca sigurno nije potpun jer se i on dopunjavao prema sjećanju pojedinih drugova i drugarica, pa se autori ovim putem izvinjavaju svima onima čija imena ovdje nisu spomenuta.

Autori se zahvaljuju na pomoći koju im je pružio Odbor sekcije i Redakcija odbora 11. brigade. Posebnu zahvalnost dugujemo recenzentima ove knjige. Isto tako zahvaljujemo se posebno i drugaricama Milevi Kusonić-Vujičić, Milji Bjelić-Vuković, Zori Banjac-Stojaković, Jovanke Lončar-Radovanović, Persi Košpić-Borovnica i Koveljki Dimić kao i mnogim drugim drugaricama i drugovima koji su nam pomogli oko utvrđivanja imena žena — boraca brigade, a čija imena nismo mogli utvrditi po dokumentima.

Posebno se zahvaljujemo Savezu udruženja boraca NOR-a opštine Bosanske Gradiške i Skupštini te opštine — Pokrovitelju njegovanja ratnih tradicija 11. brigade, koji su prihvatili da budu izdavači Monografije i svojim finansijskim sredstvima omogućili da monografija bude napisana i štampana.

AUTORI

SADRŽAJ

	Strana
PREDGOVOR	5
UVOD.	.11

PRVI DIO

KOZARSKI NOP ODRED JEZGRO NOVE 11. KOZARSKE NOU BRIGADE	13
— Formiranje i borbena aktivnost Kozarskog NOP odreda .	13

DRUGI DIO

FORMIRANJE 11. KOZARSKE NOU BRIGADE	33
— Situacija koja je prethodila formiranju	33
— Raspored njemačkih i ustaško-domobranskih snaga oko područja Kozare u ljeto 1943.	36
— Napad brigade na protivtenkovski bataljon 373. njema- čke divizije	42
— Akcije do kraja avgusta 1943.	57
— Formiranje Kozarskog NOP odreda i smotra 11. brigade .	63
— Društveno političke organizacije i narodna vlast	68
— Vojno-stručno i moralno-političko stanje u brigadi . . .	74
— Reorganizacija i raspored neprijateljskih snaga u jesen 1943.	76
— Povratak 373. njemačke divizije u dolinu Vrbasa, Gom- jenice i Sane polovinom oktobra 1943.	80

TREĆI DIO

BORBENA DEJSTVA BRIGADE U OKTOBRU I NOVEM- BRU 1943.	89
— Dejstva brigade zadnjih dana septembra i početkom oktobra	90

	Strana
OSLOBOĐENJE BOSANSKE DUBICE	93
— Dejstva brigade i Kozarskog odreda u drugoj polovini oktobra 1943. na komunikacijama	108
— Razbijanje njemačkog bataljona na Verića Polju	113
BRIGADA PRVI PUT U PODGRMECU.	126
— Napad na Otoku, Rudice i Blatnu.	129
— Protivudar neprijatelja prema Ljubiji.	131
— Dejstva Kozaračkog odreda u novembru 1943.	134

ČETVRTI DIO

BORBENA DEJSTVA BRIGADE U DECEMBRU 1943. I POČETKOM JANUARA 1944.	141
— Brigada ponovo na Kozari.	141
— Promjene u rasporedu materijalnih snaga na području oko Kozare krajem 1943.	145
— Borbena dejstva brigade u decembru 1943.	149
POČETAK SESTE OFANZIVE.	165
— Situacija pred napad na Bosansku Gradišku	165
NAPAD NA BOSANSKU GRADIŠKU.	167
PONOVNI NAPAD NEPRIJATELJA NA PODRUČJE KOZARE	186

PETI DIO

BORBE JANUAR — JUNI 1944.	191
— Opšta situacija.	191
— Kadrovske promjene u 11. brigadi.	192
— Popuna brigade novim borcima.	209
— Vojno-stručno, političko i kulturno-prosvjetno uzdizanje u brigadi.	211
— Materijalno i zdravstveno obezbeđenje.	216
— Razmještaj neprijateljskih jedinica od januara do maja 1944.	218
— Borbena dejstva brigade od januara do juna 1944.	228
— Borba na Rakelićima.	251
— Formiranje odsjeka za zaštitu naroda (OZN-e) u brigadi	268

	Strana
SESTI DIO	
OFANZIVNA DEJSTVA I AKCIJE BRIGADE OD JUNA DO SEPTEMBRA 1944.	269
— Opšta situacija krajem maja.	269
— Dejstva brigade u maju 1944.	270
— Borbe u toku juna i jula 1944.	272
— Povratak brigade na Kozaru i oslobođenje Kozarca	278
— Raspored neprijatelja na području oko Kozare na dan 5. jula 1944.	281
— Nastavak borbi u julu i avgustu 1944.	283
— Drugi napad na Bosansku Dubicu i obezbeđenje žetve	285
— Kadrovske promjene u toku avgusta 1944.	289
— Borbe do kraja avgusta	291
— Oslobođenje Prijedora i donjeg toka Sane od 6. do 8. septembra 1944.	298
— Raspored snaga 4. divizije za oslobođenje Prijedora i rudnika Ljubije	301
— Pripreme i napad 11. brigade na Prijedor	303
— Tok napada.	308
 BORBE BRIGADE ZA BOSANSKU GRADIŠKU	 317
SEDMI DIO	
POKRET U DOLINU RIJEKA LASVE I BOSNE	321
— Brigada na maršu	327
SVEČANA PREDAJA PRVIH ODLIKOVANJA I »PARTI-ZANSKIH SPOMENICA 1941«	323
OSLOBOĐENJE TRAVNIKA I DOLINE LASVE	332
— Neprijateljske snage u Travniku, dolini rijeke Lašve i u Zenici polovinom oktobra 1944.	334
— Pripreme i tok napada na neprijateljska uporišta u dolini rijeke Lašve.	335
— Popuna brigade novim borcima	340
— Postupak prema zarobljenicima	342
— Svečanost u Han Kompaniji povodom dana Velike oktobarske revolucije.	344
— Borbe od 12. novembra do 8. decembra	346
— Neuspjeh napad na Busovaču 21. i 22. novembra	349
— Tok napada	350
— Nastavak borbi od 23. novembra do 8. decembra	352
NAPADI NEPRIJATELJA OD 9. DO 15. DECEMBRA PREMA TRAVNIKU.	356
— Formiranje artiljerijskog diviziona brigade	361
— Neke kadrovske promjene decembra 1944. i januara 1945.	361

	Strana
OSMI DIO	
NJEMAČKA OFANZIVA »LAVINA« (DIE LAVINE) — KONAČNO OSLOBOĐENJE TRAVNIKA.	363
— Borbe od 29. decembra 1944. do 3. januara 1945	365
— Tok napada	366
— Protivnapad 4. divizije	371
— Borbe od 19. do 22. januara 1945. i povlačenje iz Travnika	377
— Protivudar 4. divizije — konačno oslobođenje Travnika	381
BORBENA DEJSTVA GRUPE BATALJONA.	395

DEVETI DIO	
OSLOBOĐENJE SARAJEVA I ZENICE.	401
— Razvoj situacije na području Zenice u toku marta 1945.	401
— Raspored neprijateljskih snaga krajem marta 1945.	403
— Borbe za oslobođenje Busovače i Zenice.	405

DESETI DIO	
BRIGADA U ZAVRŠNIM OPERACIJAMA ZA OSLOBOĐENJE ZEMLJE.	411
— Pokret iz doline rijeke Bosne u dolinu Korane i Mrežnice kod Karlovca	411
— Formacijski sastav i brojno stanje brigade u drugoj polovini aprila 1945.	413
— Pokret brigade iz Zenice do Karlovca	413
— Završne borbe od 30. aprila do 15. maja 1945.	414
NARODNI HEROJI 11. BRIGADE.	421.
SPISAK ZENA BORACA KOJE SU SE NALAZILE U 11. KNOU BRIGADI.	425
KRATKI BIOGRAFSKI PODACI POGINULIH I UMRLIH ČLANOVA ŠTABA BRIGADE I ŠTABOVA BATALJONA	429
SPISAK POGINULIH BORACA 11. KOZARACKE NOU BRIGADE.	439
POGOVOR.	465

Tehnički urednik
Andro Strugar

Lektor-korektor
Gorča Stamenković

Štampanje završeno avgusta 1982. godine

Stampa: GRO »Kultura«
»Štamparija Kultura«, Beograd, Makedonska 4